

T.C.

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

2019-DR-030

**ULUSLARARASI EMEK GÜCÜ STANDARTLARINDAKİ
DEĞİŞİMİN BRICS VE TÜRKİYE’NİN
DIŞ TİCARET YAPILARINA ETKİLERİNİN ANALİZİ**

HAZIRLAYAN

Ali ÇELİK

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Ali PETEK

AYDIN-2019

T.C.

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

AYDIN

İktisat **Anabilim Dalı** Doktora **Programı öğrencisi** Ali ÇELİK tarafından **hazırlanan** Uluslararası Emek Gücü Standartlarındaki Değişimin BRICS VE Türkiye'ninDış Ticaret Yapılarına Etkilerinin Analizi **başlıklı tez**, (savunma tarihi) tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan	Dr. Öğr. Üyesi Ali PETEK	ADÜ	
Üye	Prof.Dr. Sibel SELİM	CBÜ	
Üye	Prof.Dr. Aykut EKİNCİ	BŞEÜ	
Üye	Doç.Dr. Hatice EROL	ADÜ	
Üye	Doç. Dr. Funda ÇONDUR	ADÜ	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Doktora tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....tarih.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerde yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2019

Ali ÇELİK

ÖZET

ULUSLARARASI EMEK GÜCÜ STANDARTLARINDAKİ DEĞİŞİMİN BRICS VE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPILARINA ETKİLERİNİN ANALİZİ

Ali ÇELİK

Doktora Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ali PETEK

2019, XXVI+224 sayfa

Toplumsal sınıfların oluştuğu günden beri, emekçiler ile emeği denetleyenler arasında bir mücadele olagelmıştır. Ancak emeğin emekçiyle birlikte alınıp satıldığı bir çağdan, emek gücünün piyasa dolayımıyla satıldığı bir çağa geçiş, ancak farklı bir üretim biçimine geçişle mümkün olmuştur.

Kapitalist üretimin biçiminin özellikle sanayi devriminden sonra kazanmış olduğu ivme, sermayelerin ulusal kabuklarının parçalanmasına yol açmış, yatırımın, üretimin ve rekabetin uluslararası düzeyde gerçekleşmesinin koşullarını oluşturmuştur. Uluslararası düzeyde uygulanmaya çalışılan emek gücü standartları da bu döneme tekabül etmektedir.

Bu çalışma, dünya genelinde uzun yıllardan beri süregelen tartışmayı, BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ve Türkiye özelinde yeniden incelemektedir. Özellikle Türkiye iktisat yazınının emek yönlü çalışmaları beklenen seviyede olmadığından bu alana yönelik katkı sunması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, söz konusu ülkelerin emek gücü standartlarına yönelik uygulamalarının emek yoğun sektörlerindeki ihracat performanslarını ne düzeyde etkilediği panel ekonometrisi yardımıyla analiz edilmiştir.

Sonuçlara göre; emek gücü standartlarındaki değişim, BRICS ve Türkiye’nin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansını etkilemektedir. Dolayısıyla dünya pazarıyla emek yoğun sektörler aracılığıyla eklemlenen ülkelerin rekabetçi olabilmek için emek gücü standartlarını olabildiğince baskı altında tutmak durumunda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nihayetinde, elde edilen bulgular beklentimizle uyumlu olarak sonuçlanmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Emek Gücü Standartları, İhracat Performansı, Panel Ekonometri

ABSTRACT

THE EFFECT OF THE CHANGE OF INTERNATIONAL LABOR STANDARDS ON FOREIGN TRADE STRUCTERS IN BRICS AND TURKEY

Ali ÇELİK

PhD thesis at Economics

Supervisor: Dr. Ali PETEK

2019, XXVI+224 pages

Since the dawn of the social classes, there has been a struggle between the laborers and those who supervise labor. However, the transition from an age where labor was bought and sold together with the laborer was made possible by a transition to a different mode of production, when labor power was sold through the market.

The acceleration of the form of capitalist production, especially after the industrial revolution, led to the fragmentation of the national shells of capital, and constituted the conditions for the realization of investment, production and competition at the international level. Labor standards, which are tried to be implemented at international level, correspond to this period.

In this study, the worldwide discussion has been ongoing for many years, it is to re-examine BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa) and Turkey in particular. Especially labor economics literature in Turkey to be at the unexpected level is to be intended to contribute to this area.

For this purpose, it was analyzed by the help of panel econometrics that the practices of these countries' labor standards affect their export performance in labor intensive sectors.

According to the results; changes in labor standards affect the export performance of labor-intensive sectors of BRICS and Türkiye countries. Therefore, it has been concluded that the countries that have been articulated by labor-intensive sectors in the world market have to put as much pressure on labor standards as possible in order to be competitive. Ultimately, the findings were concluded in accordance with our expectations.

KEY WORDS: Labor Standards, Export Performance, Panel Econometrics

ÖNSÖZ

Bilimsel bir faaliyette bulunmanın ne düzeyde çetin ve sancılı bir süreç olduğunun bilincindeyim. Bu çalışmada ancak bilimsel bir nitelik kazandırılmaya çalışılan bir araştırmanın ürünüdür. Tüm bilimsel çalışmalar bireysel ve tek bir kişinin emeği ve ürünüymiş gibi görülsede ardında yatan binlerce yıllık insanlık tarihinden izler taşımakta, kolektif bir emeğin ürünü olmakta, toplumsal ve anonim bir niteliği bulunmaktadır. Bu bağlamda ilk teşekkürü, geçmişten günümüze tüm insanlığın engin bilgisini ve düşünsel malzemesini büyük insanlık için taşınmasında ve aktarılmasında görev üstlenen isimsiz kahramanlara etmek istiyorum.

Bir diğer teşekkürü, tez konusunun ilk taslağını oluşturmamda büyük katkıları olan, tez sayfalarına her baktığımda heyecan ve motivasyon nidalarını duyumsadığım ansızın yitip giden Nuh Aslan dostuma etmek istiyorum. Kuşkusuz kendisinin varlığı bu tezin niteliğini ve bilimsel bilginin çeşitli mecralarda yeniden üretimine eşsiz katkılar sunacaktı. Ayrıca uzun yıllardır birlikte olduğumuz, görünenle gerçek arasında ayırım yapmama, bilginin bilimsel kavranışının önemine defalarca yaptığımız okuma, tartışma ve çalışmalarla telkin eden Wilhelm Wolff Toplum Araştırmaları Derneği'nin büyük ve geniş ailesine bana olan katkılarından ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Lisansüstü hayatımın başlangıcından bu yana birlikte çalışmalar yürüttüğümüz, destek ve yardımlarını esirgemeyen hocalıkla birlikte iyi bir dost iyi bir arkadaş olan tez danışmanın Dr. Öğr. Üyesi Ali PETEK'e, tez yazım esnasında bütün yoğunluklarına rağmen değerli zamanlarını ayırarak yapmış oldukları eleştiri ve katkılarla çalışmanın yol haritasının çizilmesinde bana rehber olan Doç. Dr. Hatice EROL ve Dr. Öğr. Üyesi Funda ÇONDUR hocalarıma yardım ve sabırları için müteşekkir olduğumu belirtmek istiyorum.

Son olarak, bu zor süreçte dehşetengiz bir sabır ve özveri gösteren aileme ve yol arkadaşım Nesli'ye sonsuz teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunuyorum.

ALİ ÇELİK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
İÇİNDEKİLER.....	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvii
TABLolar DİZİNİ.....	xix
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xxi
EKLER DİZİNİ	xxiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xxv
GİRİŞ.....	1
1.TARİHTE VE TEORİDE EMEK GÜCÜ	5
1.1. Tarihsel Süreçte Emegın Dönüşüm Seyri	5
1.1.1. Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri	6
1.1.1.1. İlkel Komünal Toplum	6
1.1.1.2. Asya Tipi Üretim Biçimi	8
1.1.1.3. Antik Üretim Biçimi (Antikite)	10
1.1.1.4. Germetik Üretim Biçimi	11
1.1.1.5. Feodal Üretim Biçimi	12
1.1.2. Kapitalist Üretim Biçimi	15
1.1.2.1. Ticari Kapitalizm	15
1.1.2.2. Sanayi Kapitalizm.....	18
1.1.2.3. Finans Kapital	23
1.1.2.4. Tekelci Kapitalizm.....	25
1.1.2.5. Taylorizm, Fordizm ve Post-Fordizm.....	27
1.2. Ortodoks İktisadın Emegė Bakışını	34
1.2.1. Klasik İktisadın Emegė Bakışını	34
1.2.2. Neoklasik İktisadın Emegė Bakışını	37
1.2.3. Keynesyen İktisadın Emegė Bakışını.....	40
1.2.4. Monetarist (Parasalıcı) İktisadın Emegė Bakışını	43

1.2.5. Yeni Klasik İktisadın Emeğe Bakışı	45
1.2.6. Yeni Keynesyen İktisadın Emeğe Bakışı	49
1.3. Heterodoks İktisadın Emeğe Bakışı	51
1.3.1. Marksist Perspektiften Emeğe Bakış	52
1.3.1.1. Metalaşan Emeğin Ekonomi Politikası	53
1.3.1.2. Marksist Değer Kuramı	54
1.3.1.3. Artı Değer Üretimi, Mutlak Artı Değer ve Nispi Artı Değer	59
1.3.1.4. Ücretler ve Ücretlerdeki Ulusal Farklılıklar	63
1.3.1.5. Nispi Artı Nüfus ve Yedek Sanayi Ordusu	64
1.3.2. Post Keynesyen İktisadın Emeğe Bakışı	66
2. KAPİTALİZMİN TARİHİNDE ULUSLARARASI EMEK GÜCÜ STANDARTLARI	70
2.1. Uluslararası Emek Gücü Standartları Tanımı	70
2.2. Uluslararası Çalışma Örgütü ve Emek Gücü Standartları	72
2.3. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Tarihsel Uğrakları ve Dönüşümleri	77
2.3.1. Sanayi Devriminden Birinci Dünya Savaşına Kadar Olan Dönem	78
2.3.2. Birinci Dünya Savaşı İle İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Dönem	80
2.3.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ve Günümüzdeki Durum	81
2.4. Havana Şartı, GATT 1947 ve DTÖ Singapur Deklarasyonu	85
2.5. Emek Gücü Standartları Bağlamında Uluslararası Ticaret	89
2.5.1. Emek Gücü Standartları ile Uluslararası Ticareti İlişkilendiren Yaklaşımlar	90
2.5.2. Emek Gücü Standartları ile Uluslararası Ticaret Arasında İlişki Kurulmasına Karşı Olan Yaklaşımlar	92
2.6. Uluslararası Emek Gücü Standartlarına Yönelik Çeşitli İktisadi Yaklaşımlar	93
2.6.1. En Düşük Standartlarda Yarış (Race to Bottom)	94
2.6.2. Haksız Rekabet	94
2.6.3. Ekonomik Etkinlik	95
3. BRICS ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE EMEK GÜCÜ STANDARTLARI VE ULUSLARARASI TİCARET	97
3.1. Uluslararası İş Bölümü ve Sektörler Açısından Emek Gücünün Standartlaşması	98
3.2. Uluslararası Ticaret Teorileri'ne Göre Emek Gücü Standartları	101
3.3. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin Emek Gücü Standartlarına Yönelik Düzenlemeleri	104
3.3.1. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin Ekonomik Yapısı	104

3.3.2. BRICS Ülkeleri ve Türkiye’de Emek Gücü Standartları	127
3.3.3. BRICS Ülkeleri ve Türkiye’de Sendika ve Toplu Pazarlık Düzeninin Gelişme Aşamaları ve Temel Özellikleri	129
3.4. BRICS Ülkeleri ve Türkiye’nin Dış Ticaretinin Temel Yapısı ve Değişimi	140
3.4.1. BRICS Ülkeleri ve Türkiye’nin İhracatlarının Faktör Yoğunlukları Bağlamında Rekabet Gücünün Ölçümü	140
3.4.2. BRICS Ülkeleri ve Türkiye’nin İhracat ve İthalat Mal Kompozisyonu.....	160
3.5. Dış Ticaretteki Rekabet Gücüne Göre BRICS ve Türkiye Karşılaştırması	162
3.6. Uluslararası Emek Gücü Standartları Açısından Uluslararası Ticaret, BRICS Ülkeleri ve Türkiye’nin Değerlendirilmesi.....	162
4. AMPİRİK ANALİZ.....	166
4.1. Literatür Taraması.....	166
4.2. Veri Seti ve Model	170
4.3. Ekonometrik Yöntem.....	172
4.4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	173
4.5. Panel Birim Kök Testi	175
4.6. Eşbütünleşme Katsayılarının Homojenliğinin Test Edilmesi (Slope Homogeneity Tests).....	176
4.7. Panel Nedensellik Analizi	180
4.8. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmin Edilmesi	186
TARTIŞMA VE SONUÇ	188
KAYNAKÇA.....	196
EKLER	212
ÖZGEÇMİŞ	224

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1.: Asya Tipi Üretim Biçiminde Toprak, Birey (Topluluk) ve Devlet Arasındaki Mülkiyet İlişkisi.....	9
Şekil 1.2.: Asya Tipi Üretim Biçiminin Genel Gösterimi	10
Şekil 1.3.: Emek Sürecinin Tarihsel Dönüşümünün Gösterimi.....	33
Şekil 1.4.: Keynesyen Modelde Eksik İstihdam Dengesi.....	42
Şekil 1.5.: Beklentilerle Uyarlanmış Philips Eğrisi	44
Şekil 1.6.: Lucas Sürpriz Arz Eğrisi	49
Şekil 1.7.: İşgünü Gösterimi	61
Şekil 1.8.: Mutlak Artı Değer Üretimi.....	62
Şekil 1.9.: Nispi Artı Değer Üretimi.....	62
Şekil 1.10.: Post Keynesyen Pozitif Eğimli Emek Talep Eğrisi.....	67
Şekil 1.11.: Emek Talebinin Tek Yanlı Belirleyiciliği.....	68
Şekil 3.1.: Rekabet Elmas Modeli	141
Şekil 3.2. Rekabet Gücü Kavramları Piramidi	142

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1.: Kapitalizme Özgü Üretim Örgütlenmelerinin Temel Unsurları	31
Tablo 2.1.: GATT'ın Ticaret Müzakereleri ve Konu Kapsamları	86
Tablo 3.1.: Türkiye Ekonomisinin Son 16 yılının Temel Makro Ekonomik Gösterimi.....	126
Tablo 3.2.: Dünya, BRICS ve Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Ortalama Ekonomik Büyüme Performansları (%).....	127
Tablo 3.3.: SITC (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırılması) Teknoloji Sınıflandırması ve Mal Grupları.....	146
Tablo 3.4.: BRICS ve Türkiye'nin Emek Yoğun Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	147
Tablo 3.5.: BRICS ve Türkiye'nin Sermaye Yoğun Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	148
Tablo 3.6.: BRICS ve Türkiye'nin Hammadde Yoğun Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	149
Tablo 3.7.: BRICS ve Türkiye'nin Kolay Taklit Edilebilir Ar-Ge Bazlı Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%).....	150
Tablo 3.8.: BRICS ve Türkiye'nin Zor Taklit Edilebilir Ar-Ge Bazlı Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%).....	151
Tablo 3.9.: SITC Teknoloji Sınıflandırmasına Göre BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin İhracatlarındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (1995, 2000, 2005, 2010, 2017)	156
Tablo 3.10.: BRICS ve Türkiye'nin Dünya Rekabet Sıralamasındaki Konumu (2001-2018)	163
Tablo 4.1.: İhracat Performansı ve Emek Gücü Standartlarına İlişkin Değişkenler	171
Tablo 4.2.: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	175
Tablo 4.3.: Hadri ve Kuruzomi (2012) Panel Birim Kök Test Sonuçları.....	178
Tablo 4.4.: Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenite Testi Sonuçları.....	179
Tablo 4.5. Yıllık Ortalama Çalışma Saatleri ile İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları.....	181
Tablo 4.6.: Grev Sayısı ile İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları	182
Tablo 4.7.: Sendikalaşma Yoğunluğu ve İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları	182
Tablo 4.8.: Emek Gelirleri ile İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları	183

Tablo 4.9.: İşsizlik Oranları ile İhracat Arasındaki İlişkinin Panel Nedensellik Test	
Sonuçları	184
Tablo 4.10.: Uzun Dönem Eş-Bütünleşme Katsayıları	186

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1.: Brezilya Ekonomisinin Büyüme Performansı (%).....	106
Grafik 3.2.: Brezilya Ekonomisinin Enflasyon ve İşsizlik Göstergeleri (%)	107
Grafik 3.3.: Brezilya Ekonomisinin İhracat ve İthalat Performans Endeksi (2000=100) ...	108
Grafik 3.4.: Brezilya Ekonomisinin Toplam Dış Borç Değişim Oranı (%) ve Reel Döviz Kuru Endeksi (2000=100)	109
Grafik 3.5.: 1990 Sonrası Rusya Ekonomisinin Büyüme Oranları (%)	110
Grafik 3.6.: 1990 sonrası Rusya Ekonomisinde Enflasyon ve İşsizlik Oranları	111
Grafik 3.7.: Rusya Ekonomisinin Dış Ticaret Performansı (Milyon Dolar)	111
Grafik 3.8.: Rusya Ekonomisinin Reel Efektif Döviz Kuru (Endeks) ve Dış Borç Oranı (%)	112
Grafik 3.9.: Hindistan Ekonomik Büyüme Göstergesi (%).....	113
Grafik 3.10.: Hindistan Ekonomisi Enflasyon ve İşsizlik Oranları (%).....	114
Grafik 3.11.: İhracat ve İthalat Rakamları (Bin Dolar)	114
Grafik 3.12.: Hindistan Ekonomisinin Toplam Dış Borç Stokunun Toplam Rezervlerine Oranı (%) ve Resmi Döviz Kuru Ortalaması.....	115
Grafik 3.13.: Çin Ekonomik Büyüme Oranları(%)	116
Grafik 3.14.: Çin Ekonomisinde Enflasyon ve İşsizlik Oranları	117
Grafik 3.15.: Çin Ekonomisinin Dış Ticaret Performansı (Bin Dolar).....	117
Grafik 3.16.: Çin Ekonomisinin Toplam Dış Borcunun Toplam Rezervlere Oranı (%) ve Resmi Döviz Kuru Ortalaması.....	118
Grafik 3.17.: Güney Afrika Ekonomik Büyüme Oranları (%)	119
Grafik 3.18.: Güney Afrika Ekonomisinde Enflasyon ve İşsizlik Oranları (%).....	120
Grafik 3.19: Güney Afrika Ekonomisi Dış Ticaret Performansı (Bin Dolar)	121
Grafik 3.20.: Güney Afrika Ekonomisinin Toplam Dış Borcunun Toplam Rezervlere Oranı (%) ve Resmi Döviz Kuru Ortalaması.....	122
Grafik 3.21.: 1980-2017 Yılları Arası Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Oranları (%).....	123
Grafik 3.22.: Türkiye'nin Enflasyon ve İşsizlik Oranları (1980-2016, Yıllık)	124
Grafik 3.23.: Türkiye'nin Dış Ticaret Performansı (Bin Dolar).....	125
Grafik 3.24.: Brezilya'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları.....	152
Grafik 3.25.: Rusya'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları.....	152

Grafik 3.26.: Hindistan'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları	153
Grafik 3.27.: Çin'in Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları.....	154
Grafik 3.28.: Güney Afrika'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (2000,2017) SITC Mal Grupları	154
Grafik 3.29.: Türkiye'nin Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları.....	155
Grafik 3.30.: BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin Emek Yoğun Malların İhracatındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (Ortalama).....	157
Grafik 3.31.: BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin Sermaye Yoğun Malların İhracatındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (Ortalama).....	158
Grafik 3.32.: BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin Hammadde Yoğun Malların İhracatındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (Ortalama).....	159
Grafik 3.33.: BRICS'in İthalat ve İhracat Performansı	160
Grafik 3.34.: Türkiye ve BRICS'in İhracat ve İthalat Performansı (Bin Dolar)	161
Grafik 3.35.: Türkiye'nin İhracat ve İthalat Performansı (Bin Dolar)	161

EKLER DİZİNİ

Ekler 1.1. BRICS ve Türkiye'nin İhracat ve İthalat Mal Kompozisyonu.....	212
--	-----

KISALTMALAR DİZİNİ

BRICS: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

OECD :Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü

DB : Dünya Bankası

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IMF : Uluslararası Para Fonu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü

PWT: Penn World Table Veri Seti

IBGE: Brezilya İstatistik Enstitüsü

SITC: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırılması

CUT: Brezilya Tek İşçi Merkezi

CGT: Brezilya Genel İşçi Konfederasyonu

FNBR: Rusya Bağımsız Sendikal Federasyonu

AITUC: Hindistan Sendika Kongresi

INTUC: Hindistan Ulusal Sendika Kongresi

GİRİŞ

Ülkeler ya da sermayeler; hangi üretim faktöründe mutlak üstünlüğe, karşılaştırmalı üstünlüğe veya faktör yoğunluklarına sahipse o malın üretiminde uzmanlaşmakta ve uluslararası işbölümünün belirli bir yerinde konumlanmaktadır. Ancak ülkeler salt doğal yatkinlarına uygun bir işbölümüne tabi değildirler, aynı zamanda belirli bağımlılık koşulları altında üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Dolayısıyla ulus içindeyken sektörler arası üretim koşulları farklılıklarından dolayı ençoklaştırma peşinde olan sermaye, uluslararası düzlemde farklı ulusal sermayelerin sahip olduğu üretim koşullarından kar transfer etmeye çalışır. Böylece dünya pazarına çıktığında ulusal sermayeler arası maliyet farklılıkları ne kadar fazlaysa uluslar ticaretten o kadar karlı çıkmaktadırlar. Bu koşullar altında uluslararası emek gücü standartlarındaki farklılıklar ticaret sonucu ortaya çıkan net kazançların belirlenmesinde son derece önemlidir. Emek yoğun üretimi gerçekleştiren malların fiyatları emek-gücü standartlarındaki yükselmeye bağlı olarak emek maliyetlerini arttırdığı ölçüde yükselecektir. Eğer emek gücü standartlarındaki artış yalnızca gelişmekte olan emek yoğun üretim gerçekleştiren ülkelerdeki emeği kapsarsa bu gelişme ticaret üzerinden sermaye yoğun malların üretiminde uzmanlaşmış olan emek gücünün refahında nispi bir azalmaya neden olacaktır. Bu nedenle standartların dünya genelinde uygulanması ve homojenleştirilmesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki özellikle emek yoğun sanayilerde uzmanlaşmış emek gücünün refahını topyekün arttırabilir. Ancak esas soru neden gelişmiş ülkelerin kendi emek standartlarını geliştirmekte olan ülkelere dayatmak istedikleri ya da geliştirmekte olan ülkelerin de kendi emek-gücü standartlarında bir üretim gerçekleştirmeleri gerektiği noktasında ısrarcı olduklarıdır. “Rekabet” kuşkusuz bu soruya verilecek en yalın cevaptır.

Rekabet koşulları altında üretim birimlerinin maliyet avantajı sağlamak amacıyla emek gücü standartlarını olabildiğince düşürme çabaları ve ücretlerde indirime yol açan sosyal damping uygulamaları, çalışma yaşamı için kaygı vericidir. Emek gücü standartları ve ücretlerdeki bu aşağı yönlü baskılanma eğilimi, dünya ekonomik sisteminde şiddetlenen rekabetin bir ürünüdür. Bu uygulamaların ortaya çıkmasında gelişmekte olan kapitalist ülkelerin olduğu kadar, gelişmiş kapitalist çok uluslu şirketlerin yatırım stratejilerinin de payı vardır. Bu durum, düşük emek gücü standartlarına sahip ülkelere sermaye ihracını teşvik edip, sermaye ihraç eden ülkenin üretim, yatırım ve istihdam gibi başat makroekonomik göstergelerini olumsuz etkilediği ve bu ülkelerde negatif dışşallığa yol

açacağı vurgulanmaktadır. Yüksek emek gücü standartlarına sahip ülkeden (gelişmiş) düşük emek gücü standartlarına sahip ülkeye (gelişmekte olan) hareket eden sermayeler, gelişmiş kapitalist ülkenin endüstrisinde tahribatlar yaratmakta, emek yoğun sektörlerinde istihdam edilen işçilerin işlerinin kaybetmelerine, yüksek işsizlikle beraber ücretlerin düşmesine ve gelir eşitsizliğinin perçinlenmesine yol açmaktadır. Sermayenin sınırlı hareketi varsayımı altında ise özdeş metanın üretildiği daha yüksek standartlara sahip ülkelerin, daha düşük standartlara sahip olan ülkelerle rekabet edememesine yol açmaktadır. Nitekim daha yüksek emek gücü standartlarına sahip ülke, düşük standartlara sahip ülkeyle rekabet edebilmek için kendi emek gücü standartlarını aşağıya doğru baskılamak durumunda kalacaktır.

Böylece, gelişmiş ülkeler açısından uluslararası emek-gücü standartları ile ilgili olarak ileri sürülen temel görüş, düşük emek-gücü standartlarına sahip olan ülkelerin dış ticarete adil olmayan bir rekabet (haksız rekabet) üstünlüğüne sahip oldukları ve emek-gücü standartlarının rekabetçi bir şekilde düşürülerek sermaye akımlarının etkilenmeye çalışıldığıdır. Düşük emek gücü standartları iki nedenle eşit olmayan rekabet koşullarını yaratmaktadır. Birincisi, düşük emek-gücü standartları toplu sözleşmelerde emek-gücünün pazarlık gücünü azaltmaktadır. İkincisi ise düşük standartlar, emek maliyetlerinin ücret dışı bileşenlerini düşürmektedir. Dolayısıyla rekabet sahasında eşit olmayan güç dengelerinin eşitlenmesi ön görülmektedir. Buna karşın, uluslararası ticaret ile emek gücü standartları arasında ilişki kurulması, uluslararası ticaret anlaşmalarına bir sosyal şartın eklenmesi, emek gücü standartlarının uygulanmasının olanaklarını yaratacaktır. Böylece uluslararası ticaret ilişkilerine sosyal şartın ilavesiyle homojenleşen uluslararası emek gücü piyasası sermaye akımlarını etkileme gücünü kaybedecektir. Bu durumun aynı zamanda dünya emekçi sınıfının, küresel ekonomik büyümeden pay alacağı, ekonomik refahını artıracığı, gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltacağı savunulmaktadır. Nihayetinde, uluslararası ticarete sosyal şartın ilave edilmesi dibe doğru yarış (race to the bottom), haksız rekabet ve sosyal damping gibi negatif dışsallığa yol açan durumları ortadan kaldıracaktır. Şüphesiz bu uygulamalar aynı zamanda sendikaların ve bir bütün olarak işçilerin çıkarlarına da hizmet etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise, emek-gücü standartlarının kazanılmış haklar olarak var olduğu gelişmiş kapitalist ülkeler, gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan rekabet güçlerini korumak amacıyla aynı standartların uygulanmasını talep etmekte ve hatta dayatarak uygulatmaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple

gelişmekte olan ülkeler, sosyal şartın ve ticari yaptırım uygulamalarının gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini, faktör donanımı ve sermaye birikim koşullarını dikkate almadan yürütüldüğünü savunmaktadırlar. Sermaye yoğun mallar üretemeyen gelişmekte olan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüklerini kaynaklarını israf etmeksizin üretebilecekleri en ucuz mallar olan emek yoğun mallar üzerinden sürdürebilmektedirler. Böylece gelişmekte olan ülkeler, emek gücü standartlarını kabul ettirmeye yönelik ticari yaptırımlar uygulanmasına karşı çıkmış, yaklaşımlarını serbest rekabet ilkesine ve iktisat teorisine dayandırmaktadırlar. Nitekim, emek gücünün koşullarına standartlar konulmasının ekonomiyi etkisizleştireceği savunulmuş, bu durumun aynı zamanda gizli korumacılık anlamına geleceği ileri sürülmüştür.

Bu bağlamda, araştırmanın genel amacı uluslararası emek gücü standartlarındaki değişimin BRICS ve Türkiye ekonomilerinin ihracat performanslarına etkilerini incelemektir. Bu genel amacı gerçekleştirebilmek için cevaplanması gereken sorular ve test edilecek alt amaçlar şu şekildedir:

- 1- Emek gücü standartları düzeyini tespit edebilecek ve ülke dinamiklerini göz önüne alan değişkenleri modelde bağımsız değişken olarak kullanarak emek gücü standartlarının uluslararası ticaretteki rolünü incelemektir.
- 2- Bu noktada, emek gücü standartlarının uluslararası ticareti teşvik edip etmediğini ve emek gücü standartlarının ihracat performansı açısından avantajlı veya dezavantajlı olup olmadığını belirlemeye çalışmaktır.
- 3- Gelişmekte olan ülkelerin (BRICS ve Türkiye özelinde) düşük emek gücü standartlarını kullanarak (özellikle emek yoğun mallarda) karşılaştırmalı üstünlüklerini (rekabet gücünü) arttırıp arttırmayacağını ampirik olarak irdelemektir.
- 4- Ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve faktör donanımları farklılık gösteren ülkelerin rekabet avantajı sağlayacak sektör veya üretim kollarını korumak istediklerini göstermektedir. Buna karşın, uluslararası emek gücü standartlarının uygulanmaya konulmasının önündeki engelleri tespit etmek ve işçi sınıfının kazanımlarına ne tür katkılar sağlayacağına dair politika önerileri geliştirmek amaçlanmaktadır.

Araştırmanın önemi, dünya genelinde uzun yıllardan beri süregelen tartışmayı, BRICS ve Türkiye özelinde yeniden incelemektedir. Özellikle Türkiye iktisat yazınının emek yönlü çalışmaları beklenen seviyede olmadığından ve uluslararası emek gücü

standartları konusunda yapılmış herhangi bir ampirik çalışma bulunmamasından ötürü bu alana yönelik katkı sunması beklenmektedir.

Bu beklentiler doğrultusunda, tezin analiz yöntemi iki zemin üzerine bina edilmiştir. Tezin kuramsal bölümünde, maddeci tarih anlayışı bağlamında somuttan soyuta, soyuttan somuta ya da tümünden gelimci tüme varım yöntemi kullanılmış; tezin ampirik bölümünde isesöz konusu ülkelerin emek gücü standartlarına yönelik uygulamalarının emek yoğun sektörlerindeki ihracat performanslarını ne düzeyde etkilediği 1995-2017 dönemler için yıllık seriler kullanılarak yeni nesil panel ekonometrisi yardımıyla analiz edilmiştir.

Bu çerçevede, çalışmanın temel hipotezi sermaye birikimi yetersiz olan ve özellikle sermayeleri oranında rekabet edemeyen BRICS ve Türkiye gibi yükselen piyasa ekonomileri olarak tabir edilen ülke sermayelerinin uluslararası alanda rekabetçi duruma gelmek amacıyla emek yoğun sektörlerdeki emek gücü standartlarını düşürdüğü veya baskıladıklarıdır. Yüksek emek gücü standartlarının emek yoğun malların üretiminde uzmanlaşmış ulusal sermayelerin maliyetlerini arttıracığından uluslararası rekabet gücünü kaybedeceği ve ihracat performanslarını negatif yönde etkileyeceğitespit edilmiştir.

Bu çerçevede, tezin birinci bölümünde; emek olgusunun tarihsel gelişim evreleri farklı üretim biçimleri bağlamında değerlendirilecek, devamında iktisat okullarının emek yönlü bakış açıları irdelenecektir. Tezin ikinci bölümünde, uluslararası emek gücü standartlarının tanımı, sözleşmelerin kapsam ve nitelikleri incelenecektir. Ayrıca uluslararası kurumların emek gücü standartlarının uygulanmasına yönelik yaklaşımları çeşitli tarihsel uğraklara göre izledikleri politikalar ele alınmaktadır. Tezin üçüncü bölümünde, uluslararası emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki değerlendirilecek, BRICSve Türkiye ekonomilerinin dış ticaret yapıları ve karşılaştırmalı üstünlükleri (rekabet güçleri), ihracat ve ithalat kompozisyonları incelenecektir. Tez teorik çerçevenin ortaya konulmasının ardından ekonometrik modelin bulunduğu dördüncü bölümle devam etmektedir. Burada değişkenler arasındaki teorik ilişkilerin ampirik olarak gözlemlenebilirliği test edilmekte ve değişkenler arası ilişkilerin nedenselliği incelenmektedir. Çalışma modelden elde edilen sonuçların ve değerlendirmelerin sunulduğu tartışma ve sonuç kısmıyla sonlanmaktadır.

1. TARİHTE VE TEORİDE EMEK GÜCÜ

Çalışmanın birinci bölümünde, üretim sürecinin asli unsurlarından biri olan emek olgusunun tarihsel gelişim evreleri farklı üretim biçimleri bağlamında değerlendirilmiştir. Daha sonra emek ile emek gücü arasındaki ayrım ifade edilmekte ve kapitalizm altında ortaya çıkan çeşitli iktisat ekollerinin emeğe dair yaklaşımları incelenmektedir.

1.1. Tarihsel Süreçte Emeğin Dönüşüm Seyri

Üretici güçler¹, üretim ilişkileri² ve üretim biçimi³, tüm toplumsal hayatın temelini oluşturur. Her türlü toplumsal gelişmenin motor gücü üretici güçlerdir. Bu haliyle mülkiyet ilişkileri olarak da kavranan üretim ilişkileri üretici güçler karşısında bağımlı değişkendir. Kendini var edebilmenin ön koşulu, üretmektir. Bu üretme eyleminin biçimi ve üretilenin bölüşümü, tarihin seyrini belirler. Geçiş tartışmalarına da bu perspektiften yaklaşılabacaktır.

Araştırmanın bu bölümünde ele alınan emek olgusunun, tarihsel ve toplumsal değişiminin genel mekanizması saptanmaya çalışılmaktadır. Buna ek olarak emek olgusunun, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki karşıtlığın açığa çıktığı yerdeki konumlanması, dönemsel gelişmeleri ve toplumsal dönüşümü ele alınmıştır.

Bu kısım, emeğin kapitalizm öncesi üretim biçimlerine ve kapitalizme özgü biçimi olarak iki alt başlık altında incelenecektir. Burada, toplumun ekonomik biçimlenmesinin gelişmesindeki evreler ele alınacaktır. Temel olarak bunlar, “İlkel Komünal”, “Asyatik”, “Antik”, “Germenik”, “Feodal” ve “Kapitalist Üretim” biçimleri evreleridir.

---

¹ Ana hatlarıyla üretici güç: emek gücünün üretim araçlarıyla olan ilişkisi veya ikisinin birlikteliğinden oluşur. Yani, toplumsal üretimde kullanılan emek gücü ile beraber üretim araçları, fabrika, bilgi beceri, deneyim ve teknoloji tümü birden üretici güçleri oluşturur. Üretici güçler, üretim biçiminin değişime en açık, en dinamik, hareketli ve akışkan ögesidir. Somutlanırsa, feodalizm de yel değirmeni üretici güç iken, kapitalizmde tarihsel sırayla buharlı makine, elektrikli makine, nükleer enerji, çipli üretim ve son olarak yapay zekalar ve robotlu üretim en aktüel üretici güçlerdir.

²Üretim ilişkileri, üretici güçlerin o anki gelişmişlik düzeyine tekabül eden bir olgu olarak tarif edilebilir. Bu ilişkilerin ana karakteri üretim araçlarının kimin ya da kimlerin mülkiyetinde olduğuna da bağlıdır. Toplumsal ilişkilerin gelişmesi ve devinimi üretici güçlerin gelişiminden kaynak bulur. Üretici güçlerdeki bu gelişme üretim ilişkilerinin zorunlu olarak değişmesini dayatır. Feodal üretim ilişkisinden örnek verirse; feodal beyin toprak üzerindeki mülkiyet hakkı karşılığında serf rant ödetmekte ve ortaya çıkan artığa bu yolla el koymaktadır. Bu durum aynı zamanda feodal üretim ilişkisinin nirengi noktasıdır.

³Üretim biçimi, üretici güçler ve üretim ilişkileri olarak tanımladığımız iki ögenin birliği olarak tarif edilebilir. Yani, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birbirine girift olduğu veya ikisinin birbirini tamamlama rolü olan dinamik bir sürecin tarifi olarak anlaşılabilir. Bu birleşmede üretici güçlerin mi ya da üretim ilişkilerinin mi ağır bastığını belirlemek zordur. Son tahlilde bunu tespit etmek, tahlil edilecek toplumsal formun niteliğini açığa çıkarmaya yardımcı olmaktadır.

1.1.1. Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri

En genel tanımıyla, emek süreci, emekçinin, emek araçları yardımıyla, emeğin konusu üzerinde, başlangıçta imgeleminde tasarladığı değişikliği yaratması yani tasarımılanan nesneyi üretmesi olarak tanımlanabilir. Bu tanım çerçevesinde bakıldığında, ekmek üreten fırıncı, ayakkabı üreten ayakkabıcı ya da robot üreten makine mühendisi vs. her biri birer emekçidir. Diğer bir ifadeyle, emek süreci, emeğin kendisinin bizatihi üretken faaliyette bulunarak emek araçları ile doğal maddelerin belli bir amaç doğrultusunda dönüştürülmesi eylemi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, üründe sonal halini almaktadır. Yani emek sürecinin tamamlanmış biçimi ürüne denktir. Emeğin süzgecinden geçen nesnelere kendilerini üründe dışa vurur. Bu süreç sonunda, emek kendisini konusuyla birleştirmiş: emek maddeleşmiş, konu dönüştürülmüştür. Emekçide hareket olarak ortaya çıkan şey üründe şimdi hareketsiz, sabit bir nitelik olarak görünür. “Demirci döver ve ürün dövülmüş demirdir”(Marx, 2011a:183).

Bununla birlikte, üretici güçlerin ve buna tekabül eden üretim ilişkilerinin en önemli özelliği, hareketsiz ve belli bir yerde durmak yerine, sürekli bir gelişme ve değişim içinde olmasıdır. Dolayısıyla, üretim ilişkilerindeki bu farklılaşma, emek sürecindeki farklılaşmayı da bağrında taşımaktadır. Üretim ilişkilerindeki değişimle, emek sürecinin niteliği de değişir. Buna karşın, üretimin çeşitli tarihsel evrelerinde, emekçinin üretim araçları karşısındaki konumu, onu, köle, serf ya da işçi yapmaktadır. Örneğin; emekçinin üretim aracı olarak üretim araçları sahibi tarafından mülk edinilmiş ise bu durumda köle, ancak toprağın bir uzantısı olarak ilişkilendirilmişse serf olmaktadır. Ancak faaliyete koşulduğu üretim ilişkileri ne olursa olsun, emek harcama fiiliyatından ötürü bunlar bizzat emekçi olma niteliğini korumaktadırlar. Bu özelliklerle birlikte ele alındığında, toplumsal üretimin ilk uğrağı olarak ilkel komünal dönem ele alınmıştır.

1.1.1.1.İlkel Komünal Toplum

İlkel komünal toplumda üretim ilişkilerinin az gelişmiş olmasının nedeni üretici güçlerin az gelişmişliğinin sonucudur. Üretim ilişkilerinin temelini, iş aletlerinin ve basit üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti teşkil eder. Bu üretim ilişkisi, bu dönemde üretici güçlerin gelişme düzeyine uygundur. “İlkel toplumda üretim araçlarıöylesine basitti ki insanlar tek başlarına doğa kuvvetlerine ve vahşi hayvanlara karşı koyamıyorlardı. Bu yüzden grup ya da topluluklar halinde, hayvan ve balık avlayarak, besin maddesi sağlayarak

yaşıyorlardı”(Nikitin, 2011: 32). Yani, insanın doğayla mücadelesi biçiminde de tanımlanabilen ilkel komünal toplum (topluluk), kullanıma hazır doğa ürünlerini biçimlendirmeden, olduğu gibi doğanın organik bir uzantısı halinde kullanım nesnesi edinmenin yaşandığı bir dönemdir.

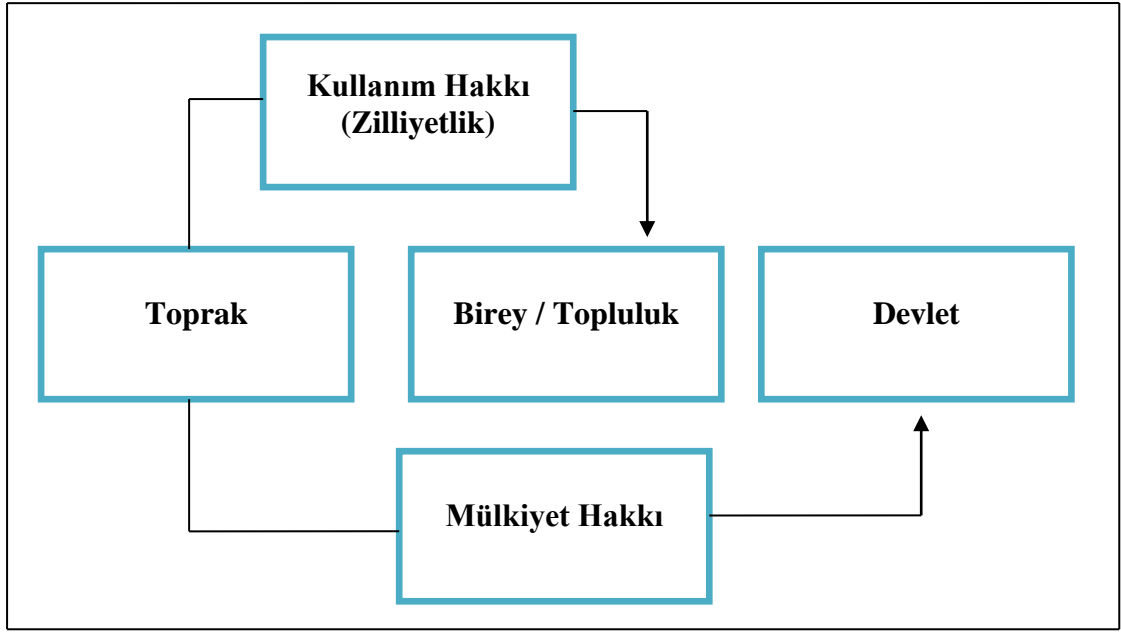
İlkel komünal toplumda, emek araçlarındaki düşük gelişmişlik düzeyi ve emeğin verimsizliği, ihtiyaç fazlası bir üretimin meydana gelmesine olanak sağlamamıştır. Dolayısıyla bu toplumsal formda, emeğin zorunlu koşullarından fazla hiçbir şey üretilemezdi. Herhangi bir toplumsal artığın olmadığı durumdan ötürü elde edilen ürün topluluk üyeleri arasında paylaşımı/bölüşümü eşit düzeyde zorunlu kılmaktaydı. Yani komünal toplumda artık ürünün bir sonucu olarak ortaya çıkan özel mülkiyet ve sınıflar yoktu, ortak çalışmanın zorunluluğu mülkiyetinde kolektif bölüşümünü gerektiriyordu. İnsanlar arasındaki ilişkiler, eş deyişle üretim ilişkileri, hep bu ortaklık çerçevesinde düzenlenmiştir. Ayrıca ilkel komünal toplum, bu zorunlu koşulların dayatmış olduğu *doğal iş bölümünün* ortaya çıktığı dönemdir. “Sonrasında avcılık yapan erkeklerin kendi işlerinde, bitkisel besin maddeleri toplayan kadınların da kendi işlerinde uzmanlaşmaları ile birlikte emeğin üretkenliğinin gittikçe artmış olduğu gözlemlenmiştir”(Nikitin, 2011: 32). Yani insanın doğa üzerindeki hâkimiyetinin artması, doğa ürünlerini artırma yöntemlerinin üretilmesi, sürülerin bir zenginlik kaynağı haline gelmesi ve tarımın başlaması, göçebe ve yerleşik toplumları, dolayısıyla ilk toplumsal iş bölümü oluşmaya başlamıştır. Emek üretkenliğindeki bu artış, toplulukların tüketebileceğinden daha çoğunu üretmesi sonucunu doğurdu. Bu ürün fazlalığı, üretmeden yaşayabilen bir zümreyi oluştururken, ilk toplumsal sınıfların doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bu, aynı zamanda özel üretimin koşullarını da oluşturmuştur. Nasıl ki mülkiyetin temel karakteristiği, ortak çalışma biçiminde kolektif ise, özel çalışmada da özel mülkiyet olmak zorundaydı. Böylece özel mülkiyet ve sınıfların tarihteki macerası başlamış oldu.

Böylece toplumsal emeğin üretken karakteri ve bunun ortaya çıkardığı *artık ürünle* birlikte komünal mülkiyetin bağları çözülmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ekseninde, yeni üretim tarzları ve buna tekabül eden toplum biçimlerinin tohumları atılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak geçiş toplumları olarak ifade edilen üretim biçimleri ortaya çıkmıştır. Bunlar; Asyatik, Antik, Germenik ve Slavik üretim biçimleri olarak sıralanmıştır (Marx, 2011d: 7-55). Ancak bu sıralamayı deterministik bir tarih anlayışı içerisinde ele almamak gerekir. Çünkü gelişim evreleri farklı dönemlere ve bazı koşullarda ise birbirine girift süreçleri

kapsamakla birlikte esas olan sınıf mücadeleleri tarihi olmasıdır. Örneklesek; tarihin bir aşamasında Asya Tipi Üretim Biçimi niteliklerini gösteren toplumlar, yarı Asya Tipi Üretim Biçimleri niteliklerini gösteren toplumlara dönüşmüş oradan da başka bir toplumsal form ya da üretim tarzlarına geçiş sağlamış olabilir veya birkaç farklı üretim tarzı aynı dönemde farklı coğrafyalarda yaşamış olabilir. Tabii, günümüzde, saf ve bozulmamış haliyle bu üretim tarzlarını herhangi bir yerde gözlemlemek mümkün değildir; ancak bazı bölgelerde çeşitli etkiler altında bozulmuş şekilleri gözlenebilir. Ama bir topluma asıl niteliğini veren unsur egemen ve genelleşmiş olan karakteridir. Çalışmanın konusu açısından bakıldığında, komünal mülkiyetin çözülmesinin ardından incelemeye alınan ilk üretim biçimi, “Asya Tipi” üretim biçimidir.

1.1.1.2. Asya Tipi Üretim Biçimi

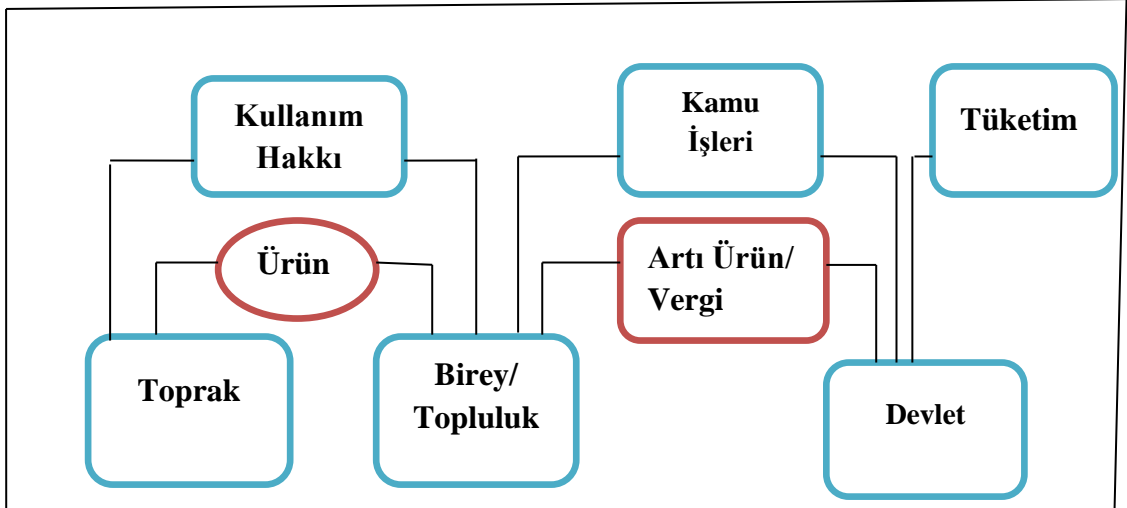
Asya tipi üretim biçimi, tarihsel gelişmenin seyri içerisinde ilkel komünal topluluktan daha gelişmiş, düzenli üretim artışı yaratabilen bir evrim aşamasını temsil eder. Toplumun temelini dağınık, dışa kapalı, kendine yeter köy komünleri oluşturur. Bunların içinde, tarımla zanaat arasında kısmen iş bölümü olsa da, çeşitli topluluklar arasında işbölümü henüz gelişmemiştir. Toprağın mülkiyeti işleyen kişilere ait olmayıp, bir üstün otoriteye, hükümdara aittir. Yani bu biçim içerisinde, toplum üzerinde devlet mülkiyeti egemendir. Henüz özel mülkiyetin oluşmadığı, toplumsal iş bölümünün kent ve kırsal, tarım ve zanaat ayrımının belirgin olmadığı, despotun üretilen tüm artığa tanrının yeryüzündeki sureti vasfıyla el koyduğu, kırsal merkezli, toprakla bağları sıkı olan, değişime en dirençli üretim biçimidir. Kısaca, asyatik üretim biçiminde mülkiyet despotundur. Birey ise toprağın zilyetliğine sahiptir (Marx, 2011d: 7). Şekil 1.1, Asya tipi üretim biçiminde toprak, birey (topluluk) ve devlet arasındaki mülkiyet ilişkisini göstermektedir (Divitçioğlu, 2010: 6).

Kaynak: S. Divitçioğlu'ndan alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 1.1.: Asya Tipi Üretim Biçiminde Toprak, Birey (Topluluk) ve Devlet Arasındaki Mülkiyet İlişkisi

Bireyin topluluktan bağımsız olmayışı ve tarımla zanaatın birliği Asyatik üretim biçimini değişime en dirençli toplum yapar. Asyatik biçimde, bireylerin toprak üzerinde kullanım hakkı bulunmasına rağmen, mülkiyeti hakkı ekseninde devlet otoritesine biat etmek zorundaydı. Bu bakımdan, bireysel üretim faaliyeti sonucu ortaya çıkan artığa devletin kişileşmiş hali olarak despot ele geçirir. Devlet açıklandığı şekliyle vergi biçiminde ele geçirdiği artık ürünü çeşitli kamu işlerine tahsis etmekle yükümlüdür. Belli bir kısmını ise kendi otoritesini sağlamlaştırmak için kullanır. Şekil 1.2'de Asya tipi üretim biçiminde artığın ele geçirilme ve bunun ne tür biçimlerde kullanıldığı sunulmuştur (Divitçioğlu, 2010: 20).

Kaynak: S. Divitçioğlu'ndan alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 1.2.: Asya Tipi Üretim Biçiminin Genel Gösterimi

Genel bir değerlendirme yapılırsa, üretim biçiminin Asya tipi toplumdaki özellikleri şu şekilde özetlenebilir: toprağın mülkiyetinin devlet namına tasarruf eden, iş bölümünün topluluklar arası olmasa da toplumun kendi iç dinamikleri arasında kısmen gerçekleşmesi, kır merkezli üretim süreci asyatik toplumun temelini teşkil eder. Hükümdar veya devletle temsil olunan hakim sınıf, artık ürünü zor yoluyla ele geçiren sömürü diktatörlüğüdür. Ele geçirilen artık ürünün toplumsal yeniden üretim için (iktidarın egemenliğinin meşruiyetini sağlamak için yapmış olduğu harcamalarda buna dahildir) kullanılan kısmı dışında kalanlar altın ve gümüş gibi kıymetli metaller biçiminde gömülenir. Burada toplumsal artığa sahip olan despot dışında meta değişimi gerçekleşmez. Dolayısıyla topluluk içinde de herhangi bir mübadele gelişmez. Mübadele antik üretim biçiminde olduğu gibi ancak özel mülk sahipleri arasında gerçekleşebilir.

1.1.1.3. Antik Üretim Biçimi (Antikite)

Gelişimin bir diğer evresine denk gelen üretim biçimi, kent merkezli olan Antikite'dir. Bu üretim biçimi, asyatik üretim biçimine kıyasla toplumsal ve tarihsel bakımdan önemli değişiklikler arz etmiştir. Antikite (Roma ve Yunan) özsel olarak köleci üretime dayanır. Antik biçimde kamusal mülkiyetin (ager publicus*) yanında asyatik biçimde olmayan özel mülkiyette vardır. Cemaat üyesi olmak özel mülk sahibi olmanın ön koşuludur. Yani, mülkiyet cemaat üyeliği ile tanımlanabilirdi (Marx, 2011d: 15).

Sırtını işgal ekonomisine yaslayan bir biçimdir. Antikitede zenginliğin kaynağı işgal olduğu için toplum askeri düzende örgütlenmiştir. Yalnızca özgür mülk sahibi Romalılar asker olabilirdi. İşgalde ele geçirilen toprağın bir kısmı kamu toprağı olarak ayrılıyor geri kalanı savaşa katılan askerler arasında paylaşıyordu. Savaş sonucunda ele geçirilen toprakların üzerinde yaşayan, köle haline getirilen halk ve askerlerle tarımsal üretim yapılıyordu. Yani antik üretim tarzı, temelde köleliğin merkezi bir rol oynadığı, özgür olmayan emek ile karakterize olmuş bir üretim ilişkisine tabidir. Mülk sahibi sınıf, sahip olduğu artığın büyük bir kısmını çalışan nüfustan köle emeği yoluyla çeker. Kent odaklı bir üretim tarzı olmasına rağmen antikitenin en önemli artık sızdırdığı faaliyet kolu tarımdı (Marx, 2011d: 15).

Antikitede toplumun ortak ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılan kamu toprağının (ager publicus) yönetimi hakim sınıfın kontrolündeydi. Topluluk üyelerinin kamu toprağında çalışma yükümlükleri daha sonraki bir tarihsel dönemde kamu toprağını ele geçirenlere karşı bir yükümlülüğe dönüşerek feodalizme niteliğini verecektir.

Cemaat üyeliğinin özel mülk sahibi olabilmenin ön koşulu olduğu antikiteden sonra özel mülk sahiplerinin bir araya gelerek cemaati oluşturduğu Germenik toplum bir sonraki konu başlığında incelenecektir.

1.1.1.4.Germenik Üretim Biçimi

Komünal mülkiyetin çözülmesinin bir diğer şekli Germenik üretim biçimidir. Germenik üretim biçimi, Asya ve Antik üretim biçimlerinden farklı özellikler gösterir. Özel mülkiyet biçimi Antikitede cemaat ön koşulu ile gerçekleşirken Asyatik biçimde özel mülkiyet yoktur, toprağı kullananların miras yoluyla devredilen bir zilliyetlik ilişkisi vardır.

Germenik üretimde kırdaki örgütlenen özel mülk sahiplerinin bir araya gelerek oluşturdukları cemaattir. Yani, cemaat üyesi olmanın yolu özel mülk sahibi olmaktan geçmektedir. Diğer bir yönüyle ele alınırsa, Germenik üretim biçiminde, Antikite gibi özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti (ager publicus) vardır. Ancak toplumsal dönüşümün bu evresinde, antikitenin tam tersi olarak kamu mülkiyeti, özel mülkiyeti korumak içindir. Bunun yanı sıra askeri örgütlenme ve kır ön planda tutulmuştur (Marx, 2011d: 14-36).

Antikitenin mülkiyet biçimi (üretim ilişkisi) Roma'nın üretici güçlerinin gelişmesinin önünde engel haline gelmeye başlamasıyla, Germen (barbar) kavimlerin

saldırıları aynı zamana denk düşer. Kendi içindeki çelişkilerin derinleşmesiyle de beraber saldırılara direnemeyen Roma 450 yılında yıkılır. Roma'nın üretici güçleriyle Germenlerin mülkiyet biçiminin sentezleşme süreci Avrupa'da 500 yıl sürecek olan karanlık çağ olarak adlandırılan dönemi başlatır. Kamu toprağına karşı yükümlülükler, kamu toprağını ele geçirenlere karşı yükümlülükler biçimini alır. Özgür yurttaşlarında korunmak için toprağı ele geçirenlere tabi olmasıyla, toprağına bağımlılık ilişkisi olarak, feodalizm ortaya çıkar. Feodal üretim biçimi ile ilgili detaylı bilgiler bir sonraki konu başlığında sunulmuştur.

1.1.1.5.Feodal Üretim Biçimi

Köle emeğinin anavatanı olarak görülen Roma, bir fetih toplumdur. Savaş ekonomisi, toplumun kendini yeniden üretmesinde yadsınamaz bir öneme sahiptir. Dolayısıyla artık ürüne el koymanın en olası biçiminin fetih ve savaş yoluyla yani zorla el koyma şeklinde olabileceğidir. Yağma ekonomisinin istikrarsızlığı köle nüfusunun üretim zamanları dışında da beslenmesi zorunluluğu sebebiyle mevcut sistemi içinden çıkılmaz bir döngüye itmektedir. Köleden tamamen kurtulmak üretimin devamı için rasyonel olmayacağından ya da efendi kendi bindiğı dalı asla kesmeye niyetli olmadığından, üretim en iktisadi haliyle devam etmek zorundadır. Bütün bunların sonunda köleleri kısmen özgürleştirmek, iktisadi olmanın yanında tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Köleci üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçları ve üretimde çalışan kimseler üzerindeki köle sahibi ya da efendinin mülkiyetidir. Feodalizmde ise serflik ve benzeri bağımlılık ilişkileri kölelikten iktisadi bakımdan önemli ölçüde farklıdır. Serf, beyin denetimi altında olması karşın, gerçekte ekonomik bakımdan bağımsız bir üreticidir; köle ise öyle değildir (Marx, 2011d: 7-55). “Sarf, latince “köle” anlamı taşıyan “servus”tan gelme bir kelime olmasına karşın, düşündüğümüz anlamda “köle” demek değildir. Burada köle bir mal gibi alınıp satılabilir, ancak serfte durum farklıdır. Toprağın uzantısı sayılan serf, topraktan ayrı alınıp satılamaz, istesede toprağı terk edemez. Eğer böyle bir şeye yeltenirse feodal hukuk kurallarına göre ağır cezalara çarptırılırdı”(Huberman, 2014: 15). O halde, gerekli olan, kişisel bağımlılık koşullarıdır, ne ölçüde olursa olsun, toprağın bir eklentisi olarak toprağına bağımlı olmak, sözcüğün gerçek anlamıyla bir bağımlılıktır. Çünkü, feodalizm koşullarında serf, beyin şu ya da bu biçimde mülk edindiğı artı emeğı üretmekle kalmaz ama aynı zamanda kendisi için de bir fazla biriktirebilir. Yani serfin emek zamanı iki bölümden oluşuyordu: gerekli emek zamanı ve artı emek zamanı. Gerekli emek zamanı, serfin kendisinin ve ailesinin yaşamsal gereksinimleri sağlamak için çalıştığı zamandı. Artı

emek zamanı ise, serfin gerekli emek zamanının üzerindeki tüm fazlalıktır. Bu fazlalığa toprak mülkiyeti sahibi olan feodal bey toprak rantı biçiminde el koyar. Diğer bir ifadeyle, feodal üretim biçiminde, gücünü toprak sahipliğinden alan feodal bey, üretilen toplumsal artığa rant biçiminde ele geçirmektedir (Marx, 2011a: 170-180; Marx, 2011c: 687-715). Bu artığa el koyuş yöntemlerine göre rant olgusu da farklılık göstermektedir. Bunlar; emek rant, aynı rant ve son olarak para ranttır⁴. Üretici güçlerdeki gelişme bu farklılaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Böylece, tüm bu özelliklere bakıldığında, feodal üretim ilişkilerinin temeli iki sınıf üzerine oturmuştur, bunlar; üretim araçları (toprak) üzerinde mülk sahibi olan feodal bey ve toprakla birlikte alınıp satılabilen serftir. Toprak, feodal üretim tarzının temel dinamiğidir. “Topraksız bey, beysiz toprak olmazdı”(Huberman, 2014: 13). Böylece, anlaşılıyor ki, toprak üzerindeki tasarruf ve zilliyetlik hakkının kişileşmiş biçimi feodal üretim ilişkisinin yönünü işaret etmektedir.

Feodalizmde tarımsal üretimin dışında kalan el zanaatı ürünleri loncalarda üretilmekteydi. Loncalarda üretilen ürünlerin miktarı ve lonca sayısı belirli sınırlara tabiydi. Bu katı örgütlenme biçiminde emek ürünleri başka bir kullanım değerleriyle değişilmek için üretilmekteydi. Yani, daha fazla bir değere erişmek için bir üretim söz konusu değildi. Dolayısıyla tutucu bir üretim örgütlenmesi olarak kabul edilir.

Kırsal üretimde üretim zamanı ile çalışma zamanı arasındaki boş zamanlarda serfler kendi ihtiyaçları olan el zanaatı ürünlerini üretirler. Sonrasında kırsal ev sanayisi denilen bu emek süreci başka bir üretim biçiminin nesnel koşullarını oluşturur. Tüccarın kırsal ev sanayisi ürünlerini toplayarak uzak pazarlara götürmesi ticaretin başlangıcı olur. Daha sonrasında serfleri ürün üretmeye teşvik etmek için ve kendisine bağlamak için hammaddeleri vererek arzı kontrol etmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu yöntemler arzı kontrol etmeye yeterli olmayınca üreticileri bir çatının altında toplayarak onlara üretimde kullanacakları hammadde ve aletleri sağlayarak üretim biçimini kökten değiştirecek bir üretim organizasyonu kurmuştur. Böylece tüccar; kapitalist, üreticiler; işçi, organizasyonun

---

⁴ Emek Rant: Emek aletleri sahibi olan üretici, beyin toprağında kendi geçim nesnelere (gerekli emek) üretirken, toprak kullanımının bedeli olarak toprak sahibinin toprağında ya da malikanesinde zorla ve karşılıksız çalıştırılmaya (artı emek üretmeye) zorlanır. Aynı Rant: Bu rant biçiminde ise toprak sahibi; artı emeğe değil, artı emeğin ürününe el koyar. Burada emek rant aynı ranta dönüşür. Aslında temel nedeni üretim ilişkilerinin bir nebze daha gelişmiş olmasıdır. Son olarak Para Rant ise aynı rantın başkalaşmış biçimidir. Bu aşamada üretici ürünü satar ve karşılığında eline geçen parayla rantı toprak sahibine para biçiminde öder. (K. Marx, Kapital Cilt 3(Çev. Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara 2011c, s. 694, 697, 699)

kendisi de manüfaktürü oluşturur. Bu organizasyon ancak katı lonca kurallarının erişemediği feodalizm çatlaklarında mümkün olabilmektedir.

Tüccar sermayesinin gelişim seyrine bakıldığında, kapitalist öncesi üretim biçimlerinin çözülmesine katkıda bulunmuştur. Diğer bir açıdan bakıldığında, toplumsal üretimin çatlaklarından fıskıran üretken sermaye, feodal üretimle bu sürecin işleyemeyeceğini, serf emeğinin ya da loncanın yeni bir üretim biçimine evrilmesi gerektiğini, her geçen gün pazarın daha fazla ürün talep etmekte olduğunu, bu üretim şekliyle pazarın talebinin karşılanamayacağını belirtmektedir. Pazar için üretim yapmak, bunun dışındaki tüm üretim formlarını dışlama eğilimindedir. Nihayetinde kendi rasyonelitesini dayatmaktadır. Eski toplumun üretim ilişkilerine sığmayan bu yeni üretici güç parçaları işçilerden oluşan makinedir, manüfaktürdür. Buna ilaveten, sırasıyla, manüfaktür ve fabrika gibi üretici güçlerdeki gelişmelerde dönemin üretim ilişkilerini aşan bir yerde duruyordu. Dolayısıyla üretim ilişkilerinin, üretici güçleri artık taşıyamaz hale geldiği her yer, yeni bir toplumsal değişim ve dönüşümü zorunlu kılıyordu. Bununla birlikte, üretimin toplumsallaşmasının özel biçimi, ulaşımda ve iletişim alanındaki devrimler ve dünya pazarının gitgide büyümesi kapitalist üretimin yaygınlaşmasının koşullarını iyice hızlandırdığı görülmüştür (Marx, 2011c: 236-297).

Marx'ın değindiği üzere, ticaretin ve tüccar sermayesini gelişmesi, her yerde değişim değerleri üretimine doğru bir eğilim yaratmış, hacmini artırmış, çeşitlendirmiş, kozmopolitleştirmiş ve parayı, dünya parası haline getirmiştir. Tüccarın, kullanım değerleri üretmek için yürütülen üretim örgütleri üzerinde çözücü bir etkisi vardır. Bu yönüyle tüccar ileri bir karakter taşır. Aynı zamanda, bu dönemde kapitalist sermayenin ivme kazanması, yeni pazar arayışını teşvik etmiştir. “Bununla birlikte, 16. ve 17. yüzyıllarda coğrafi keşifler ile ticarete görülen ilerlemeler, yeni dünya pazarlarının oluşması ve kapitalist sermayenin gelişmesini hızlandıran büyük devrimler, feodal üretim biçiminden kapitalist üretim biçimine geçişi kolaylaştıran belli başlı öğelerinden bazılarını oluşturur. Dünya pazarındaki ani genişleme dolaşımdaki metaların çoğalması, Asya'nın ürünleriyle Amerika'nın hazinelerine sahip çıkmak için Avrupa uluslarının gösterdikleri hırs ve rekabet, sömürgecilik sisteminin üretim üzerindeki feodal zincirlerinin parçalanmasına maddi katkıda bulunduğu gözlenmiştir” (Marx, 2011c: 291).

Feodalizm sonunu hazırlayan bir diğer aktör ise tefeci sermayesidir. Tefeci sermayenin gelişmesi, tüccar sermayenin gelişmesi ile özellikle parayla uğraşan sermayenin

gelişmesiyle bağlantılıdır. Hem zengin toprak sahiplerinin tefecilik yoluyla yıkımı, hem de küçük üreticilerin yoksullaşması geniş miktarda para sermayenin oluşması ve yoğunlaşmasına yol açar. Ama modern Avrupa’da olduğu gibi, bu süreç eski üretim tarzını ne ölçüde ortadan kaldırır, onun yerine kapitalist üretim tarzını koyar mı koyamaz mı, bu, tümüyle tarihsel gelişme aşamasına ve bu aşamaya eşlik eden koşullara bağlıdır (Marx, 2011). Tefeci sermayesi, bir yanıyla, üretim araçlarına el koyup üretim sürecini sekteye uğratarak gerici bir rol oynarken, bir diğer yanıyla üretimin yoğunlaşması ve merkezleşmesini sağlayıp para sermayenin deposu vasfıyla üretim biçiminin değişimine katkı sunarak devrimci bir karaktere bürünmektedir. “Ancak kapitalist üretimin öteki önkoşullarının bulunduğu yerde ve zamanda, tefecilik, bir yandan feodal beyleri ve küçük üreticileri yok ederken bir yandan da emek koşullarını sermayede merkezleştirerek, yeni üretim tarzının kurulmasına yardım eden bir araç haline gelebilir”(Marx, 2011c: 528).

Araştırmanın devamı ekseninde bir sonraki kısımda kapitalist üretim biçimi ele alınacaktır. Bu bağlamda kapitalist üretim biçiminin, kendinden önceki üretim biçimlerinden ayırt edici yönleri nelerdir? Ne tür bir zemin üzerine inşa olmuştur? Temel karakteristiği nedir? vb. gibi sorulara yanıtlar aranacaktır.

1.1.2. Kapitalist Üretim Biçimi

Bu alt başlıkta ele alacağımız konu, emek süreci açısından çeşitli yönleriyle kapitalist üretim biçiminin doğuşu olacaktır. Böylece çalışmanın bu bölümünde, kapitalizmin kendi iç gelişimi sırasıyla; ticari kapitalizm, sanayi kapitalizm, tekelci kapitalizm ve finans kapital çerçevesinde incelenecektir.

1.1.2.1. Ticari Kapitalizm

Ticari kapitalizm ya da onun temelleri üzerine yükselen merkantilist öğretisi, Ortaçağın sonuyla Sanayi Devrimi arasındaki dönem, feodalizmin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşlarıyla belirir. İktisadi açıdan ticari kapitalizm, sermaye birikimi ve piyasa ekonomisi şartlarını hazırlayan dönem olarak kabul görmüştür. “Merkantilizm, sistematik iktisadi kurumlar bütünlüğü olmaktan ziyade bir ekonomi politikası önlemler bütünlüğüdür. Bu açıdan Merkantilizm, yeni ticari kapitalist sınıfın ideolojisini yansıtan bir “politik iktisat” sistemi olarak, aşağı yukarı üç yüzyıl ulusal devletlerin iktisat politikası ilkelerini belirlemiştir. Ticari kapitalizm, aynı zamanda piyasa ekonomisi koşullarını yarattığı, meta mübadelesinin sınırlarını ulus ötesi sınırlara taşıdığı (kapitalizmin özgül dinamiğini ve onun

emek üretkenliğini arttırma gereksinimini ticaretin yaygınlaşmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak alma eğilimini ortaya çıkaran güçlü argümanlar mevcuttur) etmenler, sermaye birikimi yoluyla sanayi kapitalizmin gelişim zeminini oluşturmuştur”(Kazgan, 2006: 43). Merkantilizm, değerli madenlerin esasına dayanan bir doktrindir. Amaç altın ve gümüş gibi değerli madenlerin miktarını arttırmaktır. Çünkü bu görüşte milli servet, değerli madenlerin niceliksel çoğunluğuyla ölçülür. Merkantilizmin diğer esas doktrini ise devletçiliği ticari faaliyetlerinin ana eksenine oturtmasıdır. Müdahaleci devlet anlayışına içkin olan iktisadi yaşam alanları, yine devlet tarafından düzenlenmeli ve yönetilmelidir. Bu iki temel ilke beraberinden dış ticarete yönelme politikasıyla el ele gitmektedir. Buna göre dış ticaret, ülkeye daha çok değerli maden girmesi için yapılmalıdır. Düzenleyici, denetleyici ve korumacı konumda bulunan devlet, hammadde ithalatı hariç ithalata karşı olan ve ihracatı teşvike dayalı bir programlar silsilesi takip etmişlerdir. Amaç, ihracat fazlası olan aktif bir dış ticaret bilançosudur. Ticari kapitalizm, yerli üretimi teşvik eden ve koruyan, ithalat karşıtı, müdahaleci, katı ticari kuralları savunan tarihsel bir uğraktır. Doğası gereği bu müdahaleci ticaret anlayışı uluslararası ticareti zaman zaman yavaşlamaya doğru sürüklemiştir.

15. yy'ın ikinci yarısında, Batı Avrupa toplumlarının iktisadi temellerinin değiştirecek bir takım etkenler ortaya çıkmıştır. Öncelikle, denizaşırı keşiflerin etkisiyle ticaret genişlemiştir. Bunu izleyerek Avrupa'ya akan altınlar, fiyatları yükselterek ticari sermayeyi büyütüyor ve tüccarlara karlı yeni iş alanları açıyor, bir yandan da taşınmaz mal gelirleriyle yaşayan soyluları fakirleştiriyordu. Diğer taraftan, tarımda üretim tekniğinin gelişimi geleneksel geçimlik ekonomik düzeni yıkmıştır. Aynı zamanda ticaretin gelişmesiyle birlikte, farklı ülkelerdeki tüccarların çıkarları çatışır hale geliyordu. Bu durum kendilerini rakiplerine karşı koruyacak bir kalkını gerekli kılmıştır. Mutlak monarşiler ve güçlü merkezi devletlerin kurulması, ticaretin gelişmesi yanında bir iktisat politikasının uygulanması olanağını verdi. Merkantilistler, tüccarın karının ulusal çıkarlarla özdeş olduğunu ve ülkenin gücünü oluşturduklarını ileri sürüyorlardı. Merkantilizm, dünya ticaretindeki gelişmeler, güçlü ulus devletlerin yükselişi ve feodalizmin çöküşüne içkin olan değişimler silsilesinden ortaya çıkmıştır. Merkantilistler, ulusal pazar ve hammadde kaynaklarını korumak için devletin militer gücünün kullanılmasını savunmuşlardır. Aşağıda ticari kapitalizm veya merkantilizm olarak tanımlanan dönemin dayandığı temel ilkeler sunulmuştur (Rampel, 1998).

- Ulusal bir ekonominin zenginliği veya istikrarı, sahip olduğu değerli madenler, altın ve gümüş miktarı tarafından ölçülür.
- Dış ticaret fazlası gereklidir.
- Her ulus, kendi yerel endüstrilerini kurmalı, yurtiçi üretimi artırmalı ve ekonomik olarak kendi kendine yetecek koşulların oluşturulmasına yönelik gayret göstermelidir.
- Tarım teşvik edilmeli, ithal gıda ürünleri azaltılmalıdır.
- İthal edilen sanayi malları üzerindeki gümrük tarifeleri yüksek olmalı, ancak ithal edilen hammadde üzerindeki gümrük tarifeleri düşük tutulmalıdır.
- Hammadde ve ürünlerin taşınması noktasında rakip ulusların yardımından kaçınmak için ticaret filolarının geliştirmesi önem arz etmektedir.
- Sömürgeler, hammadde kaynağı olmalı ve sanayi malları için pazar oluşturmalıdır.
- Nüfus yoğunluğu, ulus için emek gücü olanaklarını sağlaması açısından önemlidir.
- Devletler, ekonomiyi düzenleme sürecine fiili olarak katılmalıdır.

Merkantilist öğretinin içerdii bu temel ilkelerden sonra değinilmesi gereken bir diğer yön ise, merkantilizmin Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde farklılıklar gösteren bir iktisat politikası sistemi olmasıdır. Yani standart bir sistem değildir. Ancak hiçbirisi ulusalcılık ve milliyetçilik özünden bir şey kaybetmemişlerdir. Ülkeden ülkeye değişen merkantalist yaklaşımların bazıları İspanyol Merkantalizmi, Portekiz Merkantalizmi, İtalyan Merkantalizmi, Alman Merkantalizmi (Kameralizm), Hollanda Merkantalizmi, Fransa Merkantalizmi (Colbertizm) ve İngiliz Merkantalizmi şeklinde sıralanabilir⁵.

Ticari kapitalizm veya onun ideolojisini yansıtan hakim öğreti olan merkantilist politika ve düşüncenin çökmesini hazırlayan etkenler ise aynı zamanda laissez-faire'e (bırakınız yapsınlar) dayanan sanayi kapitalizmin doğuşunu da hazırlıyordu. 17. yüzyıl, ticari kapitalistle küçük sanayi kapitalistin çatışmasına sahne olmuştu. Yüzyıl önce üretimde makinelerin kullanılması, sanayi kapitalizminin habercisiydi. Buhar makinesi ve metalurji

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Doğruder, E. (2009). Merkantilizm, Farklı Merkantilist Anlayış ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi; Kibritçioğlu, A. (1996). Merkantilistler ve Fiyokratların Dış Ticaret İle İlgili Görüşleri: Özet Bir Bakış. Uluslararası Makro İktisat – Okumalar, 72, Ankara: DTFOB Yayıncılık; Beaud, M.,(2016) Kapitalizmin Tarihi 1500-2010, Çev. Fikret BAŞKAYA, İstanbul, Yordam Kitap; Savaş, V., (2000) İktisatın Tarihi, Ankara, Siyasal Kitabevi, 4. Baskı.

ile doküman sanayinde 18 yy. İngiltere’de yapılan teknolojik buluşlar, ticari kapitalizmin sanayi kapitalizme geçmesinin zeminini hazırlamıştır (Kazgan, 2006). Görüldüğü üzere üretici güçlerdeki gelişme, üretim sürecini farklı bir evreye sıçratmıştır. Buna ön ayak olan gelişmeler ise pazarın ve ticaretin devasa boyutlara ulaşması, ulusal ekonomilerin değerli maden rezervlerini ülkelerine çekmek için üretim teşvikleri oluşturması, iletişim ve ulaşım ağlarındaki dönüşümler ve daha bir dizi iktisadi neden sanayi kapitalizmin kapısının aralanmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte nasıl ki ticari kapitalizm kendi iktisadi politikası ya da ideolojik yansımaları müdahaleci temelde merkantilist öğretide gerçekleştirdiyse, sanayi kapitalizmi de kendi iktisat politikası ve ideolojik yansımaları serbest rekabetçi temelde Fizyokrasi ve Klasik Okulun öğretileri ekseninde gerçekleştirir. Sanayi kapitalizmi detaylı biçimde bir sonraki başlık altında incelenecektir.

1.1.2.2. Sanayi Kapitalizm

Emek süreci ekseninden bakıldığında, özgül kapitalist üretimin çıkış noktası elbirliğidir. Basit elbirliği, aynı türden işi yapan işçilerin, bir ve aynı işgününde ya da farklı, fakat aralarında ilişki olan iş süreçlerinde bir araya getirilmeleri olarak tanımlanır. Başka bir deyişle, aynı iş gününde belirli, planlanmış bir iş için birçok emek gücünün birlikte harekete geçirilmesi elbirliğidir. Bu çok sayıda işçinin aynı emek sürecinde birlikte çalışması anlamına gelmektedir. Basit elbirliği yeni bir üretici gücün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu güç, “bireyin üretici gücünde artma değil, yepyeni bir gücün, yani kitlelerin ortak gücünün “yaratılmasıdır”(Marx, 2011a: 340). Bu güç, tek tek bireylerin güçlerinin toplamı değildir. Bu güç, yepyeni bir güçtür. Zira “İşçi, diğer işçiler ile sistemli bir elbirliğine girdiği anda, bireyselliğin verdiği bağları parçalar, türünün yetilerini geliştirir”(Marx, 2011a: 344). Anlaşıyor ki elbirliği, tek tek emekçilerin veya emek güçlerinin basit toplamından ibaret değildir. Aynı zamanda bu toplamdan oluşan niteliksel bir dönüşümdür. Diğer taraftan ortaya çıkan bu güç, birleştirilmiş işgünü anlamına da gelmektedir. Yani kısaca örneklendirirsek tek bir kişinin 12 saatlik iş günüyle, 12 günde tamamlayacağı bir işi, elbirliği yoluyla, 12 kişinin, 12 saatlik işgünüyle bir günde tamamlayabilmektedir. Kolektif emeğin ortaya çıkışı sonucunda emekçi, elbirliği ile birbirine bağlanmış ve işin bir parçasını yapmakta yetkinleşmiştir. Sistemli olarak birleştirilmiş bu toplam işgünü dolayısıyla, bireysel üretime kıyasla daha fazla bir kullanım değeri üretimine yol açmaktadır. Böylece, bir metanın üretimi için gerekli olan zaman kısalmış olur. Bu durum, elbirliğinden doğan emeğin kendi özgü üretken gücüdür.

Bir diğer husus elbirliğinin üretim biçimleri temelinde geçirmiş olduğu değişimlerdir. Bu bağlamda üretim ilişkileri açısından elbirliği, bir kapitalistin patronluğu altında meta üretimi ereğiyle örgütlenmeye başladığı an bize kapitalist üretim ilişkilerinin temelini sunmaktadır. Ancak basit elbirliği, kapitalizm öncesinde ilkel biçimde olsa da emek sürecinde yer almaktadır. Kapitalist üretim biçimindeki elbirliği ile kendinden önceki biçimdeki elbirliği arasında onlarca farklılık vardır. Ancak kapitalist tarzda elbirliğini ayırıştırın temel ilişki, emek gücünü sermayeye satan ücretli emekçi yığınını şart koşmasıdır. Yani kapitalizmin içkin olduğu bir üretim sürecinde işçiler, elbirliği etmeye başladığı andan itibaren, artık kendileri olmaktan çıkarlar, sermayeye ait olurlar ve sermaye sahibinin yönlendirmesiyle hareket etmeye başlarlar. Kapitalist üretim biçimindeki elbirliğinin bir diğer ayırt edici niteliği, üretim sonucunda çıkan ürünün değişim değeri için yani meta olarak piyasaya sunulmasıdır.

Manüfaktür, makineli üretime geçişin tarihsel bir uğrağı olarak kabul edilmiştir. Manüfaktür, belli yetenekteki işçilerin, bir işbölümüne bağlı olarak, bir araya geldiği elbirliği formudur. Manüfaktür parçaları işçilerden oluşan bir makinedir. Manüfaktür döneminin, kabaca 16. yy ortalarından 18. yy kadar sürdüğu söylenebilir. Bu dönem, aynı zamanda manüfaktürden makineli üretime geçiş aşamasıdır. Manüfaktür özünde genişletilmiş atölye üretimidir. İşçi manüfaktürde bir zanaatkardır. Tek bir parça işte uzmanlaşır ve parça işçi haline gelir (Marx, 2011a: 440-458). Ancak manüfaktürün üretime girişı sanıldığı kadar kolay olmamıştır.

Kentlerdeki lonca sisteminin katı kuralları nedeniyle, manüfaktürün kentlerde kurulmasına imkan verilmiyordu. Böylece, yeni manüfaktürler, lonca düzeninin denetiminden uzak yerlerde tesis edildiği bilinmektedir. Pazarların büyümesi ve ihtiyaçların artması ile birlikte, üretimin sınırları giderek genişlemeye başladığı ileri sürülmektedir. Bu aşamada gelişen ve üretimin bölünmesi olarak adlandırılan manüfaktür üretiminde işbölümünün daha da derinleşmesi, yeni aletlerin kullanılmasını, üretimin çeşitlenmesini, niceliksel ve niteliksel sıçramaları beraberinde getirmiştir.

Üretim tarzlarındaki dönüşümleri emek araçlarında meydana gelen değişimler çerçevesinde incelendiğinde şöyle bir gelişim seyri izlenmektedir: Kapitalist öncesi üretim biçimlerinin emek aracı el aletidir. Burada ki işlevini, elin uzantısı olarak sağlamaktadır. Yani, burada hala emekçi, emek aracı üzerinde kontrolünü kaybetmemiştir. Kendi yetilerini el aleti yardımıyla açığa çıkardığı görülmüştür. Ne zaman ki üretim, elbirliği yoluyla

kolektif bir hal aldı ve üretim sürecini baştan sona zanaatçı tarafından yürütüyorken, bu süreç parça işçiyi doğurdu. O esnada emeğin vasıfsız karakteri ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece, manüfaktürle birlikte parça işte uzmanlaşan emekçi, diğer yetilerini kaybetmek zorunda bırakılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, manüfaktürde, toplumsal emek sürecinin örgütlenmesi tamamen öznel ve parça işçilerin tek tek birleşimiydi; makine sistemine dayanan büyük sanayide ise tümüyle nesnel bir üretici organizma vardır ve işçi zaten var olan maddi üretim koşullarına eklenen bir şey haline gelmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki burada, makine aletin yaşamına son vermemiştir. Yalnız insan organizmasının kısıtlı bir aletiyken emeğin süzgecinden geçen bir mekanizmanın/makinenin aleti olarak genişlemiş ve çoğalmıştır. Bu koşullar altında, sermaye artık işçiyi, bir el aletiyle işe koşmak yerine, makine yoluyla iş yaptırmaya başladığı görülmüştür (Marx, 2011a: 359-480).

Makineli üretim ile aletli üretim arasındaki temel fark, üretimi devindiren gücün kendisidir. Alet kullanımında devindirici güç, aleti kullananın kas gücüyle sınırlıyken makineye geçişle birlikte, bu gücün, kas gücünden farklı bir şeyden gelmesidir. İncelendiğinde, makinenin bütünü devindiren, motor mekanizmadır. Bu makine, devindirici gücünü ya buhar makinesi, ısı makinesi vb. ile kendisi üretir, ya da bu gücü rüzgardan, sudan, doğada hazır bulunan doğa kuvvetlerinden alır. Makineli mekanizmasındaki gelişmeler ve devindirici gücün sistematik bir hal alması, artık işin konusu olan hammaddeyi vb. istenildiği biçimi vermek ve istenildiği boyutta üretme potansiyelini açığa çıkartmıştır. Görüldüğü üzere, üretimin bağlı bulunduğu güç mekanizmasından ki değişimler, dönüşümlerini de beraberinde getirmektedir. Makinedeki bu gelişmelerle birlikte, 18. yüzyılda sanayi devriminin kapısı aralanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, büyük sanayinin çıkış noktası, emek araçlarını devindiren güç kaynağının değişimiyle ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu değişiklik, son tahlilde, fabrikadaki organize makine sistemiyle karakterize olmuştur. Kısacası, kapitalizm asıl kimliğini kazanması, sanayi kapitalizminin gelişmesi ve fabrika sistemine geçişle başlamıştır⁶. Kuşku yok ki fabrika sisteminin iskeletini makine oluşturmuştur. Bu gelişmelerle birlikte emek sürecinin genel karakteristiğinde de çeşitli değişiklikler görünmeye başlanmıştır. Bu bağlamda emeğin üretim sürecindeki en önemli gelişmesi, kas gücünden faydalanılan

---

⁶ Andrew Ure'a göre fabrika terimi, merkezi bir tarafından kesintisiz olarak harekete geçirilen, üretici makineler sistemini, yetişkin olsun olmasın değişik işçi sınıflarının beceri ve dikkatle birleşik olarak gözetme eylemini belirler. En kesin anlamıyla bu terim, kendi kendini düzenleyen bir motor gücüne tabi olan, kesintisiz ve düzenlilik içinde aynı şeyi üretmek için hareket eden ve birçok mekanik ve anlaklı(zeki) organlardan meydana gelen, büyük bir otomat fikrini verir (Aktaran, K.Marx, *Kapital Cilt 1*, Sol Yayınları, Ankara 2011a, Çev. Alaattin Bilgi).

yetişkin erkek emeği yerine, artık makineyle birlikte kas gücüne ihtiyacı kalmayan sermayenin, kadınları ve çocukları yığınlar halinde işçi saflarına ve fabrikalara sürmesidir⁷. Bu durum aynı zamanda işbölümünün yapısını da değiştirmiştir. Üretim sürecinde sonal ürün ortaya çıkana değin işi, çeşitli alt dallara ayıran ve uzmanlaşmayı beraberinde getiren işin bölümlenmesi yerini, yaş ve cinsiyet, kafa ve kola emeği ayırımının söz konusu olduğu iş bölümüne bırakmıştır⁸.

Kapitalist üretim biçiminin bir diğer temel momenti, ilkel sermaye birikimidir. İkel birikim, sermaye birikim sürecinin ön günleri olarak tariflenir. Diğer bir ifadeyle, küçük mülk sahiplerin ve doğrudan üreticilerin mülksüzleştirme hareketidir. Bu süreç sonunda mülkiyetinden özgürleşen kesimler, yaşamaları için emek güçlerini satmak zorundadır. İkel birikimden ayrı olarak sermaye birikimi momenti ise ücretli emek ve sermaye ilişkisinin her genişlemesinde kendini yeniden göstermektedir. Kapitalizm, kısaca “genelleşmiş meta üretici toplum” olarak tanımlanır⁹. Şimdi bu cümlenin altında yatan teorik zemin incelenecektir.

İnsanların, içerisinde buldukları toplumdaki sınıfsal konumları, soydan gelen ya da doğanın bir niteliği değildir. Bireyi köle veya efendi, serf veya senyör, işçi veya kapitalist yapan içine doğdukları toplumsal koşullar ve ilişkilerdir. Kapitalizmle karakterize olan genelleşmiş meta üretim toplumunun temel dayanağını; üretim araçları ve geçim nesnelere yanı sıra emek gücünün de meta olarak alınıp satılmasının genelleşmesidir. Bu

---

⁷ Makine, kas gücünü vazgeçilmez bir öge olmaktan çıkardığı ölçüde, kasları zayıf, vücut gelişmesi eksik, ama eklem ve organları kıvrak işçileri çalıştıran bir araç halini alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur. Emek ve emekçinin yerini alan bu güçlü araç çok geçmeden, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailelerinin bütün üyelerini doğrudan sermayenin egemenliği altına sokarak, ücretli işçi sayısını artırmanın bir aracı olup çıkmıştır. Kapitalist hesabına yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına el atmakla kalmamış, aile çevresinde bireylerin kendileri için diledikleri gibi harcayabilecekleri zamana ve emeğe de el atmıştır(K.Marx, *Kapital Cilt 1*, Sol Yayınları, Ankara 2011a, syf 380).

⁸ İlk ateş makinelerinin(bugün bunlara buhar makinesi denilmektedir) başında, pistonun iniş çıkışına göre, kazanla silindir arasındaki bağlantıyı bir açıp bir kapamak için sürekli olarak çalıştırılan, bir erkek çocuk bulunurdu (A.Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 11).

⁹Meta, kullanım değeri ve değişim değeri olarak iki temel veçheden oluşur. Bir metanın kullanım değeri, o metanın yararlılığıyla ilişkilidir. Bir ürün ancak yararlılık yönüyle meta olmaya adaydır. Metayı tüketen kişi, metaya içkin olan bu yararlılık özelliklerinden nemalanmak için tüketimini gerçekleştirir. Böylece her meta işlevi gereği kullanım değerine sahiptir. Ancak her kullanım değerine sahip olan şey bir meta olmayabilir. Örnek, ailesinin ihtiyacı kadar buğday üreten çiftçi. Buğday bir kullanım değeridir. Ancak pazara götürülüp değişime sunulmadığı için metaya dönüşmez. Yani bir ürünün meta olması için değişim ilişkisine girmesi gerekmektedir. Böylece değişim değeri biçimini alması gerekir. Değişim değeri, ürünün metaya dönüşmesinin temel dayanağıdır. Ürün pazara ilk adımı attığında artık kendini değer cinsinden ifade etmeye başlar. Her metanın boynunda onun değeri asılıdır. Ancak bu değer onun maddiliğinde görünmez. Değer ancak toplumsal bir ilişki olarak kavranabilir. Mübadele ilişkisi bu bağlamda toplumsal ilişkinin kurulmasında başat rol oynar.

bağlamda emek gücünün metalaşması sürecine dair akla gelen sorulara, ilkel birikim sürecinin analizi yapılarak cevap olunabileceği düşünülmektedir.

Kapitalist birikim tarihsel eğilimine bakıldığında, sermayenin ilkel birikimi kısacası, üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir. Bu süreç, aynı zamanda kendi emeği üzerinde tasarruf hakkı tanıyan özgür emekçiyi doğurur. Peki özgür emekçiler (ücretli emekçiler) nasıl ortaya çıkar, nelerinden kurtularak özgürleşir? Özgür emekçiler (ücretli emekçiler) iki anlamda kendi varlık koşulunu oluştururlar: Bunlar, ne köleler, serfler vs. gibi üretim araçlarının bir uzantısıdır, ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahiptirler; demek ki bunlar, kendi üretim araçları bulunmayan, böyle bir engelden ve yükten kurtulmuş kimseler olmalıdırlar. Meta pazarındaki bu kutuplaşma ile kapitalist üretimin temel koşulları atılmıştır. Kapitalist sistem, emekçilerin, emeklerini gerçekleştirebilecekleri üretim ve geçim araçları üzerindeki her türlü mülkiyet hakkından ayrılmış ve kopmuş olmalarını öngörür (Marx, 2011a: 170-180). Bu nedenle kısaca, kapitalist üretim biçiminin gelişimi yolundaki kaldıraç görevi gören süreç, doğrudan üreticilerin elinden üretim araçlarının sahipliğini alan süreçten başka bir şey olamaz. Bununla birlikte, bir yandan mülk edinen sınıf tarafından toplumsal üretim araçları ve geçim nesnelere sermayeye dönüştürülür, diğer yandan ise mülksüzleştirilen doğrudan üreticiler ücretli emekçiye dönüşür. Kapitalizm ile birlikte, bağımlılıklarından kurtulan emekçiler ve mülksüzleştirilen doğrudan üreticiler, özgür emekçi (ücretli emekçi) haline dönüşmüştür. Emekçinin niteliği değişmiş ve işçi olmuştur.

Bir diğer açıdan bakıldığında, kapitalist öncesi üretim biçimlerinde köle ya da serf, üretim sürecinin temel dinamiklerini oluşturmuşlardır. Bu yönden köle ya da serf sahibi, fiili üretimini devam ettirmek istiyorlarsa köle ve serfin yaşam gereksinmelerini temin etmek durumundadır. Böylece onların yaşam garantisi efendi ya da toprak sahibinin elindedir. Aynı zamanda, köle bizzatihi bir meta işlevi görüp meta pazarında satışın konusu olmuştur¹⁰.

Ancak, kapitalizmle birlikte, emek gücünün metalaşmasının koşulları oluşmaya başlamıştır. Bir mal gibi alınıp satılan köle ya da serf yerini emek gücünü istediği kapitaliste

---

¹⁰ Lord, tarlada çalıştıracağı için ihtiyaç duyduğu öküzünün kaybolmasına nasıl üzülüyorsa, serflerinden birinin kaybına da aynı şekilde üzülürdü-tarlasında çalışması gereken insan- sığırdı o da. Dolayısıyla, serf topraktan ayrı satılamazdı ama, toprağı bırakıp gidemezdi de.”Elinde tuttuğu toprağı”tenure” denirdi ama yasaya göre serf toprağı değil, toprak serfi tutardı.” Kaçmaya çalışır da yakalanırsa, çok ağır bir şekilde cezalandırılabilirdi; dönmesinin zorunluluğı tartışma konusu olamazdı. Bradford Malikanasının 1349-1358 arası kayıtlarında şöyle bir parça görülüyor:”Lordun adamı William Childyoun’un kızı olan Alice’in Newyork’ta oturduğu söyleniyor; tutuklansın.” (L. Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 17).

satmakta özgür olan ücretli emekçiye devretmiştir. Sermayenin kişileşmiş biçimi olan kapitalist(üretim araçları ve geçim nesnelere sahibi kişi) ile karşılıklı olarak emek gücü pazarlığına oturabilmek, aslında ücretli emekçinin kendi yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan geçim nesnelere değerinin üzerinden yaptığı pazarlıktır.

Sanayi kapitalizmi ekseninde emek sürecindeki değişim ve dönüşümler, tarihsel hatlarıyla kısmende olsa incelenmiştir. Bir sonraki kısımda, modern kapitalizmin fazlasıyla tartışmaya konu olmuş uğraklarından biri olan finans kapital olgusu ele alınacaktır.

1.1.2.3. Finans Kapital

Kapitalist sanayinin gelişmesi bankacılıktaki bir yoğunlaşmayı da beraberinde getirir ve bu yoğunlaşmış bankacılık sistemi, birçok teorisyen tarafından sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin en üst aşaması olarak kabul edilir. “Modern” kapitalizmin karakteristikleri aslında merkezileşme veya yoğunlaşma olgusu tarafından çizilmektedir ki bu olgu, karteller ve tröstler oluşturarak serbest rekabetin rafa kaldırılmasında kendini göstermektedir. Ayrıca banka sermayesiyle sanayi sermayesi arasında giderek pekişen içli-dışlı ilişkilerde açığa çıkmaktadır. İşte bu içli-dışlılık yoluyla sermaye, sermayenin en olgun ve soyut biçimi olarak nitelenen “Finans Kapital” görünümüne kavuşacaktır (Hilferding, 1995: 5).

1910 yılında Das Finanzkapital (Finans Kapital) başlıklı yapıtıyla Rudolf Hilferding kitabına bu önsözlerle başlar, ayrıca kendisinden sonra gelen birçok teorisyen ve kuramcıya özellikle kapitalizmin finansallaşmasına ilişkin yürütülen bir dizi tartışmada esin kaynağı olmuştur. Kapitalizmin geldiği aşamada Hilferding, Finans Kapital’in yasa ve fonksiyonlarının iyi tahlil etmenin aynı zamanda ekonomi politiği bilimsel olarak daha iyi kavramak anlamına geldiğini savunmuştur. Yaşadığı dönemde kapitalizmin dokusunda meydana gelen gelişim ve değişimleri bu bakış açısıyla ele almıştır. Finans sermayesi ile finans kapitalin aynı olgular değildir. Finans sermayesi, paradan para kazanmak amacıyla değerli kâğıtlara yatırılmış kısa vadeli sermaye hareketleri iken, Finans Kapital ise banka sermayesi ile sanayi sermayesinin içi içe geçmişliği olarak tanımlanır. Yani banka sermayesinin sanayi sermayesi üzerindeki hegemonyası olarak ifade edilmektedir.

Bu bağlamda Hilferding’e göre; sanayi sermayesinin büyük bir kısmı bunu işleten sanayiciye ait değildir. Sanayicinin sermayeyi işletme hakkı ancak sermayenin sahibi olarak görünen bankanın yoluyla elde edilir. Diğer taraftan, bankalar sermayelerinin giderek artan

kısmını sanayiye yatırmak zorunda bırakılır. Bu yolla banka giderek sanayi kapitalisti haline gelir. Hilferding, banka sermayesini, yani gerçekte sanayi sermayesine dönüşen parasal sermayeyi finans kapital olarak adlandırır (Hilferding, 1995: 5).

Diğer bir açıklamayla, sanayi kapitalizmin gelişim evresinde kredinin, yoğunlaşma ve merkezileşme süreçlerinde taşıdığı ayrıcalıklı konum dolayısıyla, tekelleşme sürecine paralel olarak banka sermayesinin önemi artar. Sanayi sermayesi ile banka sermayesinin, bu sonuncusunun hakimiyeti altında kaynaşması sonucu ortaya çıkan yeni sermaye biçimine Hilferding Finans Kapital (mali sermaye) adını verir (Savran, 2011: 79-81). Bununla birlikte sanayi, ticaret ve banka sermayesi, şimdi yakın bir kurum içerisinde birleştirilen bankaların ve sanayinin egemenlerinin dahil olduğu yüksek finansmanın müşterek yönetimi altında birleştirilmiştir. Bu kurumun temeli, büyük tekeller yoluyla, bireysel kapitalistler arasındaki serbest rekabetin eleminize edilmesidir. Bu durum, doğal olarak aynı zamanda kapitalist devlet biçiminde de değişimlere yol açmaktadır. Daha müdahaleci bir devlet mekanizmasına zemin oluşturduğu ileri sürülmektedir.

Son olarak finans kapitalin egemenliğinde, sanayi sermayesi banka sermayesine gittikçe daha bağımlı hale geldiği anlaşılmaktadır. Ama bu sanayi sermayedarlarının banka sermayedarlarına bağımlılığı anlamına gelmemektedir. Gelişimin en üst düzeyindeki sermayenin kendisi finans sermayesi haline geldikçe, sermaye sahibi yani finans kapitalisti de banka üzerindeki egemenliği aracılığıyla tüm ulusal sermaye üzerindeki kontrolünü gittikçe arttırır. Sermayenin hareketliliği ve kredideki sürekli genişleme, kademeli olarak para kapitalistlerinin konumunda da niteliksel bir değişikliğe neden olur. Bankanın gücü artar ve kurucu olurlar ve en sonunda sanayi üretimine yön verenler haline gelirler. Konuyu daha anlaşılır kılmak için tarihsel bir örnekle karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Örneğin, nasıl ki *feodalizmde tefeci*, köylünün ürününe ve toprak sahibinin rantına faiz biçiminde el koyuyorduyorsa, “modern kapitalizmde” sanayinin karlarına *finans sermayesi* biçiminde el konulmaktadır. Böylece sanayi sermayesi banka sermayesinin tahakkümü altına girmiş olmaktadır¹¹.

---

¹¹Detaylı bilgi için bkz. Hilferding, R. (1981) *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London, Boston and Henley, Routledge and Kegan Paul; Hilferding R. (1995) *Finans Kapital* (Çev. Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınları, Birinci Kitap; Ercan F. (1997), *Meta ve Para Analizinde Finans Kapital* (1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve), *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 8, Sayı 27, s.157-185; Harvey D. (2015) [1982], *Sermayenin Sınırları* (Çev. Utku Balaban), Yazılama Yayınevi: İstanbul, s. 470-533.

Finans Kapital olgusuna kısaca değindikten sonra şimdi sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına koşut olan tekelleşme eğilimiya da tekerci kapitalizm olarak tariflenen olguidelenecektir.

1.1.2.4. Tekelci Kapitalizm

Kapitalizmin sınırları dâhilinde tekelleşme olgusuna ilişkin hem iktisatçılar hem de diğer sosyal bilimciler açısından henüz tam bir görüş birliğine varılmış değildir. Ana akım iktisat çözümlemesine göre tekelleşme, Stackelberg'in geliştirdiği temelde şekillenirken yani çok sayıda alıcının karşısında tek bir satıcının bulunduğu piyasa yapısı olarak ifade edilmiştir. Her piyasa yapısında olduğu gibi, denge noktası ise marjinal maliyet (MC) ile marjinal gelirin (MR) eşitlenmesiyle belirlenmekte ancak yalnızca tek bir üreticinin olduğundan, talep eğrisi artık bütünüyle esnek(yani, normal bir fiyat grafiğinde miktar eksenine paralel) kabul edilemez. Bu durumda, ortalama gelir ve marjinal gelir eğrileri de farklıdır, soldan sağa doğru eğimlidir ve kar sürekli kılınabilir. Aynı zamanda tekelleşme fiyat farklılaşması yoluyla tüketici artığına el konulabilir. Buna karşı eleştirel iktisat bağlamındaki tekelleşme olgusu çözümlemesi ise tekerci sermaye hareketinin bir eğilimi, daha üst düzeyde bir rekabet, ekonomik faaliyete ilişkin somut bir örgütlenme biçimi (olgu olarak tekelleşme), kapitalizmin emperyalizmi oluşturucu özel bir yapıya ve üretim biçiminin gelişmesi özgül bir aşaması (tekelci devlet kapitalizmi)olarak çeşitli biçimlerde ifade edilmektedir. Ancak emperyalizmin bir aşama mı ya da kapitalist üretim biçimine içkin bir süreç mi olduğu noktasında da oldukça yoğun tartışmalar mevcuttur¹². Ancak bu tartışmalar konunun sınırlarını aştığından incelemeye gerek görülmemiştir.

Tekelci kapitalizmin gelişme sürecinin iki önemli sacayağı vardır. Bunlar, sermayenin yoğunlaşması ve sermayenin merkezileşmesidir. Bu iki öge sıklıkla kullanılmasına rağmen genellikle anlamı karıştırılmaktadır. Dolayısıyla ilk olarak bu iki ögeyi birbirinden ayırt etmek gerekli bir süreç olmaktadır. Bununla birlikte sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşmesi arasında diyalektik bir bağ söz konusudur. Sermayenin her yoğunlaşması süreci merkezileşme sürecini beraberinde getirirken, her merkezileşme süreci bir yoğunlaşma sürecini beraberinde getirmeyebilir. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi gelişme sürecinde çeşitli safhalardan geçer, yine de yoğunlaşma ve

---

¹² Bu bağlamda yapılan tartışmaların bazıları; Hilferding, Finans Kapital;R. Luxemburg, Sermaye Birikimi; N. Bukharin, Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi; Lenin, Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması; P. Sweezy, Kapitalist Gelişme Teorisi; P. Sweezy ve P. Baran, Tekelci Sermaye; Anwar Shaikh, Kapitalizm-Rekabet Çatışma Bunalımlar kitaplarında derinlikli incelenebilir.

merkezileşme birbirilerini etkiler. Sermayede meydana gelen artış, tekil sermaye birimini artırır ve yoğunlaşma sürecini hızlandırır. Sermayenin merkezileşmesi ise küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli işletmeler tarafından massedilmesi anlamına gelir. Bu süreç aynı zamanda yoğunlaşma sürecinin de tetikleyicisidir. “Diğer bir ifadeyle; merkezileşme süreci tekil olarak sahip olunan büyük ölçekli işletmelerin gelişmesini ve küçük kapitalistlerin büyüklerce yutulmasını içerir. Büyük ölçekli işletmelerin gelişmesiyle birlikte rekabetin boyutu azalma eğilimine girdi. Çünkü merkezileşmeyle birlikte birbirleriyle rekabet edecek işletme sayısı görece azalmıştır. Diğer yandan rekabetin yoğunluğunda bir artış gerçekleşmiştir. Aynı zamanda sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi teknelci eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açtığı gözlemlenmiştir”(Bukharin, 2009: 140). Bu açıdan merkezileşme süreci, tüm toplumsal sermayenin, tek bir kapitalistin ya da tek bir anonim şirket elinde toplanıncaya kadar devam eder (Marx, 2011a: 598). Bununla beraber sermayenin merkezileşmesi ve kısmen de olsa yoğunlaşmasının birlikte getirdiği üç etmen mevcuttur. Bunlardan ilki, kapitalizmin sınırları içinde emek sürecinin toplumsallaşmasını ve rasyonalizasyonunu sağlamasıdır. İkincisi, teknik değişim ve sermayenin artan organik birleşiminin bir ürünü olan merkezileşme daha ileri bir teknik değişimi hızlandırmasıdır. Üçüncüsü, çok sayıda üreticinin arasında meydana gelen rekabet yerine az sayıda üreticinin piyasayı teknelci ya da yarı teknelci biçimde kontrol etmesidir (Sweezy, 2007: 255-256). Görüldüğü üzere, kapitalizmin tekelleşme eğilimi irili ufaklı çok sayıda sermayeyi daha az sayıdaki sermaye veya sermaye grubunun eline akmasına yol açar. Mülklerinden yoksun kalan yığınlar işçileşmeye başlamıştır. Emek sürecinin toplumsallaşmasının temel dinamiği burada karakterize olmuştur. Sermaye sahibinin tekelleşme eğilimine girmesi yani diğer sermayelere karşı giriştiği rekabet savaşımında bir adım öne çıkabilmesi için ürettiği metanın değerini görece daha ucuza mal etmelidir. Bunun için yapması gereken en önemli strateji, kullanılan arkaik üretim yöntemlerini geride bırakıp daha planlı, programlı, toplumsal olarak birleştirilmiş, bilimsel olarak yönetilen üretim süreçlerinin örgütlenmesidir. Tekelleşme yolunda ele alınan bir diğer önemli olgu ise sermayenin organik bileşimindeki artışın zorunlu kılınmasıdır. Sermayenin organik bileşimi, toplam sermayenin içerisinde bunun ne kadarının değişmeyen sermayeye (üretim araçları, makine, hammadde, bina vs.) ne kadarının değişen sermayeye (emek gücü) yatırıldığını ifade eder. Bir diğer ifadeyle sermayenin teknik bileşimi (kitle) tarafından belirlenmiş değer bileşimi (fiyat)dir. Bu bağlamda merkezileşme, böylece birikimin etkilerini hızlandırarak ve yoğunlaştırarak, aynı zamanda sermayenin teknik bileşimi içindeki değişmeyen kısmı

değişen kısmının aleyhine köklü bir biçimde genişletir ve bu çerçevede nispi emek talebi azalır (Marx, 2011a: 593-599).

Tekelci sermayenin gelişimine ilişkin son aşama, bilinçli bir şekilde rekabetin kontrol altına tutulmasını amaçlayan birleşmelerin oluşturulmasıdır. Bu aşamaya, rekabeti ayakta kalanlar için giderek ciddi ve tehlikeli bir hale getiren nispi olarak yüksek bir merkezleşme ortaya çıktığında ulaşılır. Rekabet, kimsenin yararına olmayacak gırtlak gırtlığa savaşa dönüşür. İş bu duruma dönüştüğünde, artık birleşmeye gidilmesinin zamanı gelmiştir (Sweezy, 2007: 261). Bu birleşmelerin bazıları kartel, tröst ve şirket birleşmeleri olarak adlandırılabilir.

1.1.2.5. Taylorizm, Fordizm ve Post-Fordizm

Bu başlık altında, Taylorizm, Fordizm, Post-fordizm üretim yöntemlerinin ana hatları serimlenmektedir. Ayrıca ele alınan emek kontrol mekanizmaları ya da üretim örgütlenme tarzlarının kapitalizm ve işçi sınıfının niteliğinden herhangi bir şey değiştirmedığı ve bu yapılanmaların kapitalizmin hareket yasalarıyla başdaştığı kabul edilmektedir.

1880-1890 yıllarında ABD’de sistematik yönetim hareketinden ortaya çıkan Taylorizm, Frederick Wilson Taylor tarafından geliştirilmiş özellikle 1911 yılında yazdığı “Bilimsel Yönetim İlkeleri” yapıtında teorik izahını temellendirmiştir. Taylorizm, emek sürecine bilimsel yönetim tekniklerinin uygulandığı bir emek örgütlenme ve yönetim biçimidir. Amaç, tek tek her işçinin performansını yükselterek emek verimliliğini yükseltmektir. İşçilerin yapması gereken sadece kendilerine verilen görevleri yapmak ve konulan teknik ve iş standartlarını izlemektir (Aktan, 2004). Taylor (2005)’e göre; işin bilimsel çerçevede yürütülmesi sıradan herhangi bir yönetim anlayışından farklı olarak yönetim ve çalışanlar arasında daha dengeli bir sorumluluk paylaşımının sağlanmasına bağlıdır. Çalışmaların bu bağlamdaki işbirliği temelinde faaliyete konulması beklenen sonuçlara daha çabuk ulaşılmasına yol açmaktadır. İşçilerin çalışma esnasında gereksiz zaman kayıplarının oluşması ve üretkenlik düzeylerinin arzulan seviyelerde olmaması sermaye açısından problem teşkil etmektedir. Dolayısıyla söz edilen olumsuzlukları gidermek için, kişilerin kabiliyetleri ölçüsünde, bir işi en hızlı ve en verimli bir şekilde yapabilecek seviyeye ulaştırması için geliştirilip eğitilmesi hem işçilerin hem de yönetimin en özen gösterdikleri hedefleri olmalıdır. Bu durum her iki taraf içinde kazanç anlamına

gelmektedir. Bu doğrultuda Taylor, bilimsel yönetim ilkelerini belirli temel prensiplere dayandırmıştır. Bunlar (Aydoğanoglu, 2011: 19);

- Emeğin kontrolü,
- Hareket zamanı etütleri,
- İş üretkenliği ve çalışma zamanı,
- Kafa ve kol emeğinin kesin olarak ayrışması,
- Emeğin vasıfsızlaşması ve değersizleşmesi,
- İşçinin üretimdeki kontrol kaybıdır.

Taylorizm sürecinde kısacası teknoloji düzeyiyle ilgilenmemiş veri teknoloji düzeyiyle emek gücü ne denli denetim altında tutabileceği ve maksimum verim sağlanılabileceği üzerine durulmuştur. Taylorizm emek sürecindeki basitleştirme hareketiyle, emekçiyi önceki zamanlardaki vasıflarından sıyrılmasına ve işçinin teknik kapasitesi üzerindeki etkisini değersizleştirmiştir. Taylorizmin, yeni endüstrilerin ya da yeni teknik araçların geliştirilmesiyle üretimi hızlıca büyütmenin yanı sıra bir bütün olarak emekçi nüfusun üzerindeki etkisi, uzmanlaşmış yönetim ve teknik eleman çalıştırılması yoluyla denetim mekanizmasını güçlendirilmesi olarak harmanlanmıştır. Tüm işçiler mümkün olduğu ölçüde çalışma sürecinde en yüksek verimi almak için eğitilmelidir. Her iş kendini oluşturan alt bölümlere ayrılmalı ve bunlar bilimsel açıdan desteklenmelidir. Ücret düzeyleri de işçilerin daha verimli çalışmasına hizmet etmelidir. Breverman (1998: 59-83)'a göre, hem bir kontrol sistemi hem de bir vasıfsızlaştırma aracı olarak Taylorizm, birbirine bağlı üç temel ilkeyi içermektedir. İlki, emek süreci bilgilerini birleştirme ve geliştirme, ikincisi, bu bilgilerin sadece yönetici veya kafa emekçileri elinde merkezileştirilmesi, son olarak bu merkezileşmiş bilgi mekanizmasıyla üretimin her aşaması için kontrol tarzının belirlenmesi yani işçinin yaptığı işin her aşamasının yönetimce planlaması olarak sıralanabilir.

Taylorizm takip eden bir diğer üretim yöntemi Fordizmdir. Fordizm, yoğun birikim rejimi olarak da ifade edilir. ABD'de Henry Ford tarafından Ford fabrikalarında uygulanmaya konulan üretim teknikleri olarak adlandırılır. Fordizm, 1913-14 yıllarında üretim sürecine uygulanmasına başlanılmasına rağmen sembolik başlangıç tarihi (genelleşmiş üretim yöntemi olarak kullanımı) 1920'li yıllar olarak kabul edilmiştir. Bu yıllarda uygulamaya konan üretim yöntemi, bir üretim bandı etrafında bulunan vasıfsız işçiler tarafında yürütülen kitle üretim ve kitle tüketime dayalı bir sistemdir. Her bir işçi

üretim bandında çok küçük ve vasıfsız bir işle görevlendirilmiş olup, son ürünün ne olduğu konusunda bilgi sahibi değillerdir. Harvey (1990)'e göre, Henry Ford, işçi sınıfı için günde sekiz saate düşen iş saatinin telafisini yapmak için emek yoğunluğunu artırıcı ve üretime ivme kazandıran araba montaj bantlarını kurmuştur. Fordizmde emek örgütlenme süreci, Taylorizm ilkelerine ve akan hızlı montaj hattına dayanmaktadır. Ancak Fordizm, Taylorizmin örgütlenme yapısını daha da derinleştirmiştir. Yönetim, denetim, kontrol ve yürütme işlemleri birçok endüstri için geçerlidir. Ancak Fordizmin ayırt edici özellikleri, emeğin kontrolü ve yönetimi açısından yeni politikalar geliştirmesi, kitlesel üretim ve kitlesel tüketime yol açması, yeni bir estetik ve psikolojik ortam sağlamasıdır. Diğer bir ifadeyle; rasyonelleşmenin, modernleşmenin ve demokratik toplumun yeni bir türüdür. Sayılan bu kavramlar Fordist üretim örgütlenmesinin niteliğini vermiştir (Harvey, 1990: 125-140). Fordizmi tanımlayan temel özellikler şunlardır (Aydoğanoglu, 2011: 21);

- Büyük ölçekli kitlesel üretim,
- Kayan bant sistemi (Montaj Hattı),
- Zaman kaybının en aza indirilmesi,
- Standart ürünlere yönelik genel amaçlı makineler sistemi,
- Fordist denetim ve makinelerin yükselişi,
- İşçilerin karşılıklı bağımlılıkları ve sorunları.

İçinde barındırdığı tüm olumsuzluklara ve açığa çıkan gerilimlere rağmen, Fordizm temel işleyişini 1973'lere kadar korumayı başardı. Bu süreç içerisinde sendikalaşmanın yükselişi, kitlesel üretim ve tüketim yaygınlaşması savaş sonrası dönemde de kendini sürdürmüştür. Üretilen metallerin kitlesindeki artış gelişmiş kapitalist ülkelerdeki nüfusun büyük bir kısmının yaşam standartlarını yükseltiyordu. Sermayenin karları için görece olarak istikrarlı bir ortam sürdürülmüştür. Ancak 1973'li yılların kapitalist ekonomilerde yaşanan derin daralma bu çerçeveyi parçaladığında birikim rejiminde hızlı ama henüz iyi anlaşılmayan bir geçiş süreci başlamıştır (Harvey, 1990: 125-140).

Fordizmde temel ilke, bant akışının sürekli kılınması ve etrafında duran işçilerin sonal ürün ortaya çıkana değin ürünün herhangi bir işlevini tamamlamasıydı. Bununla birlikte seri ve standart üretimin sağlanması açısından işe uygun makinelerin geliştirilmesi ve teknolojinin belli kısıtlarla işletilmesi söz konusudur. Diğer bir ifadeyle; Fordist ekonomik yapının merkezi ögesi, kitle tüketimiyle özdeşleşmiş kitle üretimidir. Bu yapı içinde aynı ürünün farklı bölümleri, bir parçanın üretimi için tayin edilen özelleştirilmiş makinelerin

kullanımı yoluyla yapıldı. Dolayısıyla bu gelişmeler aynı zamanda parçalanmış iş bölümü de yaratmış, işçileri ciddi boyutlarda vasıfsızlaştırmıştı ya da yarı vasıflı kılmıştı. Çünkü artık emek süreciyillarca bir dakika içerisinde iki vida sıkmakla yükümlü olan işçiler kitlesine evrilmiştir. Bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan bir dizi probleme içkin olan Fordist üretim yönteminin ölüm çanları çalmaya başlamıştır. 1973 yapısal krizinden sonra Fordist üretim organizasyonu yerini Post-fordist bir üretim organizasyonunabırakmıştır.

Post-fordizm ile birlikte emek süreciyle ilgili emek piyasasında gözlemlenen en yakıcı değişiklik, emek sürecinin parçalanması buna bağlı olarak da emeğin kendi içerisinde bölümlere ayrılması ve emek esnekliği oluşturmaktır. Post-fordist düzenlemelerin temel amaçlarından birisi, sermayenin organik bilişimindeki artış sonucu doğurduğu ortalama kar oranlarındaki düşüş eğilimine engel olabilmek için emek maliyetlerinin düşürülmesidir. Her türlü düzensiz istihdam biçiminin, sendikasılaştırma çabalarının, sosyal güvenlik sistemlerinin dağıtılmasının; kısacası her türlü emek karşıtı politikaların ortaya konması olarak ifade edilebilir (Rustin, 1989). Diğer bir açıklamayla, 1973 krizi ardından kapitalist sistemin kendini yeniden üretebilme girişiminin sonucunda açığa çıkan yeni dönem kendini Postfordizm olarak nitelendirir. Kriz sonrası meydana gelen teknolojik ve bilimsel gelişmeler emeğin örgütlenme biçimini de bu gelişmelere uyumlaştırmıştır. Esnekleştirme, yalın üretim, deregülasyon, sendikasılaştırma, fason üretim, taşeronlaştırma, küreselleşme adı altında sermayenin uluslararasılaşmabu dönemin genel karakteristiği taşımaktadır. Bununla birlikte Post-fordist dönemdeki temel dönüşümler ele alınırsa, bunlar (Esser ve Hirsh, 1989: 422);

- Büyük fabrikaların bölünüp üretimin daha küçük işletmelere yayılması, ileri üretim teknolojisi temelinde sanayi ve dallarının yeni ilişkiler temelinde birleştirmek, sanayi ve finans kapital arasındaki ilişkileri yeniden organize etmek,
- İşçi sınıfı oldukça farklı kategorilere bölünmesinindeneni olarak sosyal güvenlik sisteminin dışlanması,
- Sendikaların güçsüzleşmesi, işsizlikte artış, istihdam biçimindeki düzensizleşme ve işçi sınıfı içerisindeki parçalanmış yapı,
- Desantralize korporatizm denilen ve ulusal bazlı toplu pazarlık rejiminin parçalanmasıdır. Bu durum sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi farklı bir düzleme taşınmasına yol açmıştır.

Üretim sürecinde ele alınan emek örgütlenmelerinin temel unsurları ve birbirinden ayrılan yönleri Tablo 1.1’de sunulmuştur.

Tablo 1.1.: Kapitalizme Özgü Üretim Örgütlenmelerinin Temel Unsurları

Taylorizm – Fordizm	Post-Fordizm
Standart Üretim	Ürün Farklılaşması
Fiyat Rekabeti	Kalite Rekabeti
Hareketli Montaj Hattı	Modül Üretimi (Yalın Üretim, Esneklik)
Tek Amaçlı Makineler	Genel Amaçlı Makineler
Vasıfsız İşçiler	Vasıflı İşçiler
Düşük İş Motivasyonu	Yüksek İş Motivasyonu
Çatışmacı İş İlişkileri	İşbirliğine Dayanan İlişkiler
Hiyerarşik Yönetim	Katılımcı Yönetim
Dikey İşbölümü(Planlama ve Uygulama Arasında Ayrım)	Dikey İş Entegrasyonu(Planlama ve Uygulamada İşbirliği)
Dışarıdan Kontrol	İçeriden Kendi Kendine Kontrol
İşçileri İşyerine Bağlama	Rotasyon
Makine Temposuna Uygunluk	Montaj Hattından Bağımsızlık
Zaman Standartları	Zaman Egemenliği
Bireysel Çalışma	Grup Çalışması

Kaynak: Naschold F.’den aktaran Bozkurt V. (2003)’’Bilgi Toplumunun Getirdikleri ve Türkiye’’¹³

Fordizmin açmazlarına alternatif ve çıkış olanağı sağlayan Post-fordizm, emeğin ve teknolojinin yeniden örgütlenmesi bağlamında “esnek” bir üretim organizasyonu örgütleyerek kendine iki biçimde bir çözüm olanağı sağlamaktadır: 1) Fordist teknoloji düzenlemesinin içinde barındırdığı zaman kaybı ve kalite düşüklüğüne neden olan sınırların aşılması. 2) Fordist emek örgütlenmesinin neden olduğu işe yabancılaşma sorunlarının en minimum seviyeye indirmesi (Belek, 1999: 66). “Esneklik (Flexibility)” kavramı istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliğinde, emek piyasalarında, iş pratiklerinde, teknolojiye, organizasyon formunda Fordist rijit düzenlemelerin ve standardizasyonun esnetilmesi,

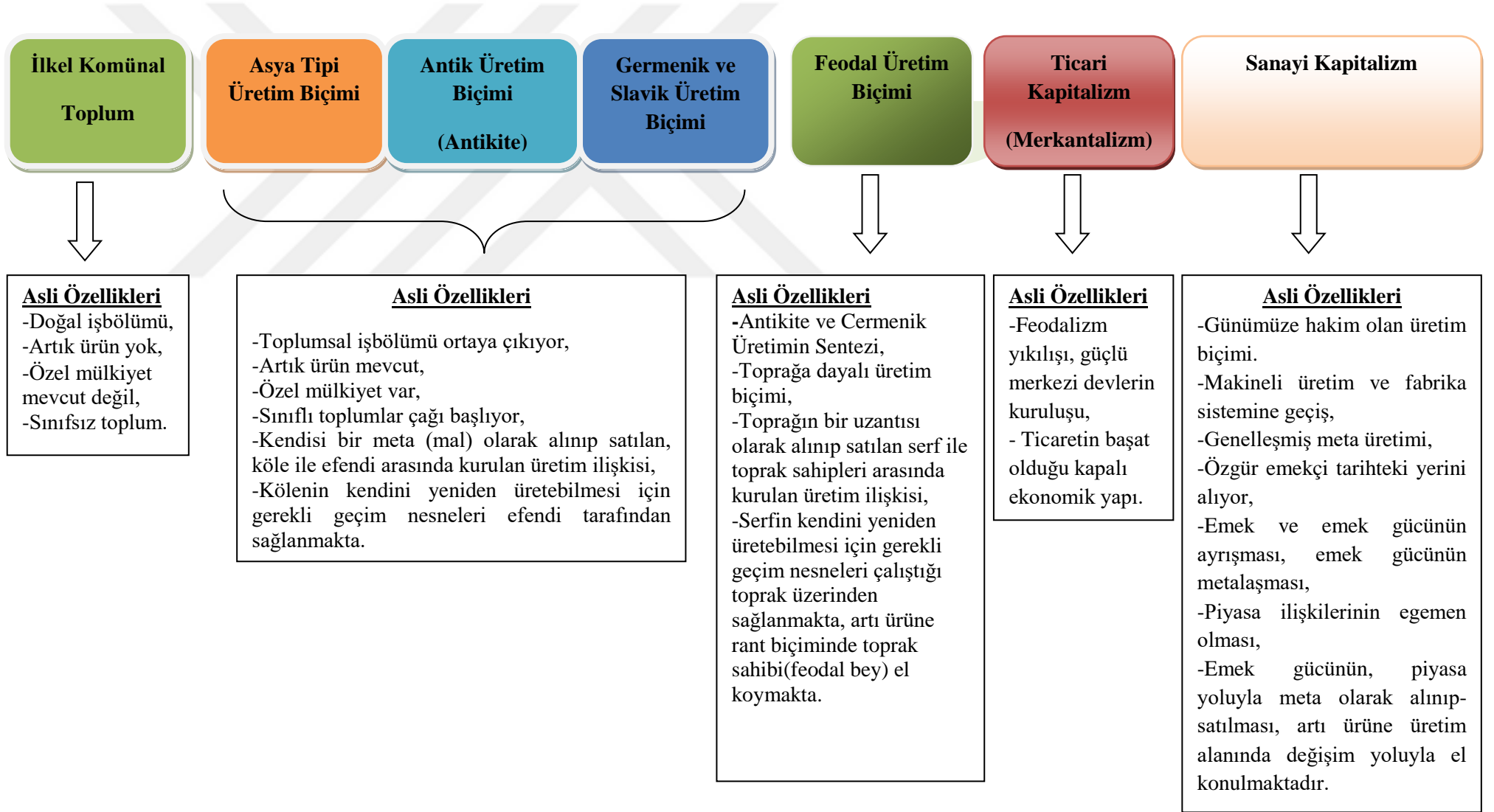
¹³V. Bozkurt, (2003), “Bilgi Toplumunun Getirdikleri ve Türkiye”, İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2.

yumuşatılması anlamına gelmektedir (Sayer, 1989: 666-693'dan aktaran Belek İ., 1999: 66). Bu bağlamda çeşitli esneklik türleri de söz konusudur. Post-fordizmin bir diğer başat özelliği ise üretimin yalınlaştırılmasıdır. Yalın düşüncenin temel amacı organizasyonlar, teknolojiler ve sabit kıymetler üzerinde odaklanmak yerine, ürün üstüne odaklanarak, kaynakları ürünü etkileyecek çalışmalara yönlendirmektir. Buna bağlı olarak Yalın Üretim; yapısında hiçbir gereksiz unsur taşımayan, hata, stok, işçilik, üretim alanı, fire, müşteri memnuniyetsizliği ve maliyet gibi unsurların en aza indirildiği üretim sistemidir. Yalın üretim, en az kaynakla, en kısa zamanda, en ucuz ve hatasız üretimi, müşteri talebine de bire bir uyabilecek/yanıt verebilecek şekilde, en az israfla (israfsız) ve nihayet tüm üretim faktörlerini en esnek şekilde kullanıp, potansiyellerinin tümünden yararlanılmasıdır (Belgutay, 2007:21).Yalın Üretim sürecindeki tekniklerden bazıları; kanban sistemi, tek parça akış, üretim dengeleme, U tipi yerleşim ve iş rotasyonu, otonomasyon, andon, Poka-Yoke ve deney tasarımı, bir dakikada kalıp değiştirme (SMED) ve model dönüş süresi (MDS), Kaizen ve kalite çemberleri, 5S (TertipDüzen-Temizlik), Toplam Verimli Bakım, Toplam Kalite Yönetimi ve Altı Sigma'dır (Ertuğrul vd., 2013: 19)¹⁴.

Emek sürecindeki dönüşümlerin seyri, üretim biçimleri çerçevesinde farklılık göstermektedir. Şekil 1.3'de üretim biçimlerinin temel özellikleri tarihsel bağamlarıyla sunulmaktadır.

---

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. (Okay, 1999; Belek, 1999;Dağdelen, 2005; Savran, 2007).

Şekil 1.3.: Emek Sürecinin Tarihsel Dönüşümünün Gösterimi

1.2.Ortodoks İktisadın Emeğe Bakışı

Ortodoks iktisadın emeğe bakış bölümünde, anaakım iktisat okullarının emeğe yönelik görüşleri ve iktisadi kuramları içerisinde emeğin rolü ele alınmıştır.

1.2.1. Klasik İktisadın Emeğe Bakışı

Emek değer teorisi üzerinden bir analiz geliştiren ve Klasik İktisat Okulunun temellerini atan Adam Smith olmuştur. Adam Smith, değer teorisinin incelemesini yaparken cevabını aradığı sorular şunlardır: “Bir malın değeri nedir?” ve “Nasıl oluşur?”. Bu bağlamda kökleri Roma düşüncesine ve Aristo’ya uzanan kullanım değeri ve mübadele değeri arasındaki ayrımı ortaya koymaktı. Smith’e göre; değer, kullanım değeri ve değişim değeri olarak iki anlama gelmektedir. Kullanım değerini, emek ürünlerinin insan ihtiyaçlarını karşılama kabiliyeti ya da yararlılık özelliği, değişim değerini ise bir metanın öteki metalarla olan alım gücünü ifade etmektedir. Ancak, Adam Smith değer üzerine yaptığı incelemesini bu yönüyle ele almamaktadır. Başında da belirtildiği gibi Adam Smith’in çalışmasındaki temel motivasyon emek ile değer arasındaki ilişkiyi tespit etmektir (Kazgan, 2006: 73).

“Smith bu sorunun cevabını ararken iktisadın tarihi sürecini iki kısma ayırmıştır. Bir tarafta sermaye birikimin ve özel mülkiyetin henüz olmadığı ilkel ve vahşi toplum dönemi, diğer tarafta sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi dönemidir. Smith’e göre, ilkel dönemde, değeri belirleyen başat faktör üretilmesi için gerekli emek miktarı idi. Smith, emek değer teorisini örneklendirirken avcılıktan örnek vermektedir. Smith’e göre bir kunduzu yakalamak için harcanan emekle, iki geyik yakalanıyorsa bu durumda bir kunduz iki geyiğe denk olarak kabul etmektedir. Ancak sermaye birikimini ve özel mülkiyet sürecinin toplumsal açıdan tamamlanmış bir dönem olarak kabul ettiği sanayi kapitalist dönemde ise değer birincil belirleyeni salt ihtiva edilmiş emek miktarı değildir. Özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalist dönemde, üretim sürecinde emeğin yanında toprak ve sermayede kullanıldığından, ürünün değerine bunlarında sirayet edileceği kabul edilmiştir. Yani değeri belirleyen emek unsurunun yanına sermayenin karı ve toprağın özel mülkiyetini elinde bulunduran toprak sahibinin rantı ilave edilmiştir” (Bocutoğlu, 2012: 130). Kısaca Smith’in emek değer teorisi farklı üretim öğelerinin (emek, toprak, girişimci) toplumsal yeniden üretimde değer yarattıklarını ve bunların toplamının bir metanın değerini vereceğini savunmuştur. Smith’in bu yaklaşımı iktisat yazınında ekleme teorisi olarak yerine almaktadır. Bununla birlikte, Smith’in ekleme teorisine dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Teoriye göre toplam toplumsal ürün, ücret, kar ve rantın toplamına

tekabül eder. Bütün metaların (böylece yıllık meta ürünün de) fiyatının, kendisini ücret, kar, toprak rantına ayırmıştır. Böylece ücret, kar ve rant hem bütün gelirin hem de mübadele edilen değer, üç asıl kaynağı olarak kabul etmiştir. Bu yüzden Smith açısından bu üç asli kaynağın değer yaratıcılığı kimlikleriyle önem derecesi aynıdır. Smith'in ortaya attığı bir diğer önemli tez ise doğal ücret modelidir. Doğal ücret, bir işçinin hayatta kalabilmesi için gerekli olan asgari tutardır. Adam Smith'in analizinin odak noktasına mübadele ve işbölümü arasındaki ilişkiyi yerleştirirken mübadelenin temelini işbölümünün oluşturduğunu savunmuştur. Toplumsal iş bölümünün oluşmasıyla birlikte emek üretkenliğindeki artışa yol açan gelişmeler farklı üretim alanlarında uzmanlaşmış emeğin ürettikleri fazla ürünlerin birbirleriyle mübadelesinin koşullarını sağlamıştır¹⁵.

Adam Smith'in ardından Klasik İktisadın bir diğer önemli ismi David Ricardo'dur. İlk görüşte anlaşılan Ricardo'nun, Adam Smith'in devamı olma görevini layıkıyla yerine getirdiğidir. David Ricardo, emek değer teorisini Smith'in bıraktığı yerden alarak bir nebze de olsa ileriye taşımıştır. Ricardo değer teorisinde, kullanım değerinin değişim değeri üzerinde bir etkisinin olmayacağını savunur. Bu tezini iktisat yazınında değer paradoksu olarak adlandırılan bir örnekle açıklar. Suyun önemli bir miktarda kullanım değeri olmasına rağmen, mübadele değeri bulunmamaktadır. Diğer yandan elmasın, önemli ölçüde mübadele değeri bulunmasına karşın, kullanım değeri yok denecek kadar azdır. Yani suyun kullanım değeri elmasın kullanım değerine göre daha yüksek olmasına rağmen elmasın mübadele değeri daha yüksektir. Ricardo, bir malın mübadele değerini doğrudan üretimi için gerekli emek miktarıyla ilişkilendirmiştir. Bir malın değerli olmasını sağlayan iki faktör söz konusudur. Bunlar sırasıyla malın piyasadaki miktarı (kıtlık veya bolluk durumu) ve malın üretiminde kullanılan emek zaman miktarıdır. Burada ifade edilen kıtlık kavramı, antika eşya ya da sanat eseri gibi yeniden üretim olanaklarının olmadığı metalar için geçerli olduğu kabul edilmiştir. Bu tür ürünler dışında kalan her türlü ürünün değeri içerdiği emek miktarı tarafından ölçülmektedir (Ricardo, 2015: 7-43). Aslında Ricardo, Adam Smith'in, metaların fiyatının, ücretler ile artı değere (burada artı değer kendi içinde kar ve ranta ayırıştırır) ayırıştığı yolundaki teorisini sözcüğüne yineliyor. Ancak anlayamadıkları yönleri bulunmaktadır. Bunlar: 1) artı değeri oluşturan kısımlarda toprak rantını onun temel belirleyeni olarak kabul etmiyor; 2) Ricardo metanın fiyatını, onu oluşturan

---

¹⁵ İyi yönetilen bir toplumda halkın en aşağı tabakalarına dek yayılan geniş kapsamlı zenginliği oluşturan, iş bölümü dolayısıyla türlü zanaat ürünlerinin hepsinin fazlasıyla çoğalmasındır. Her işçinin elinde yaptığı eserin kendi gereksiniminden çok olup, dilediği gibi kullanabileceği büyük bir miktar vardır. Başka her işçide tıpkı aynı durumda bulunduğundan, yaptığı malların büyük bir miktarını onlarınkinin büyük bir miktarı ile ya da, aynı şey demek olan bedeli ile değiş etmesi mümkün olur. O, öteki işçilere gereksindiklerini bol bol verir. Berikiler de, onun işine yarayanları yine çokça sağlamış olurlar. Böylelikle, topluluğun bütün çeşitli tabakaları arasında, herkese ulaşan bir bolluk yayılmış olur (A. Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 12).

bu kısımlara bölüyor. Değerin büyüklüğü önceden kabul ediliyor, çıkış noktası oluyor; Adam Smith metanın değerinin büyüklüğünü, değeri oluşturan kısımların toplamından çıkarsamakla, çoğu kez bunun tersine kendi sağduyusuna karşı hareket ediyor (Marx, 2011b: 347).

Say, emek değer teorisine farklı bir yaklaşım sunuyor. Say'e göre, değer yaratılmasında emek, sermaye ve toprak eşit öneme sahiptir. Say, değer belirlenmesinde fırsat maliyeti (alternatif maliyet) teorisini geliştirmiştir. Fırsat maliyeti teorisi, bir malın değerini, karşılığında vazgeçilen malın değerine bağlar (Bocutoğlu, 2012: 36). Örneğin, bir kilo elma veya bir kutu makarna seçeneklerinden ancak birini satın alabilecek kadar parası olan bir tüketiciyi ele alalım. Bu durumda bir kilo elma almayı tercih eden tüketicinin, bir kilo elmayı tercih etmesinin maliyeti bir kilo makarnadan vazgeçmektir. Anlaşılan o ki burada bir kilo elma, bir kutu makarna değerindedir. Say'ın değer teorisini fırsat maliyeti yönüyle açıklamış olması bir kilo elma ve bir kutu makarnanın üretiminde kullanılan emek miktarının göz ardı edilmesini sağlamıştır. Böylece A.Smith ve D.Ricardo'dan bu bağlamda ayrı düşmüştür. Say'ın iktisat yazınına bir diğer katkısı piyasaların uzun dönemde kendi iç dinamikleriyle dengeye geleceği doğrultusundaki önermesidir. Diğer bir ifadeyle; her arzın kendi talebini yarattığını ve piyasaların herhangi bir dış müdahaleye gerek olmaksızın doğal bir dengesi olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım aynı zamanda paranın mübadeleyi kolaylaştıran bir araç, bir peçe ve bağıntısız olduğu iddiasıyla tutarlıdır (Kazgan, 2006: 102-103).

William Nassau Senior ise Say gibi özünde çok farklılıklar olmasa dahi teorik anlamda yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Senior'a göre, üretim süreci çeşitli zorluklar altında yapılmaktadır. Bu zorluklara katlanmakta olan kesim ise üretimin iki belirleyici faktörü emek ve sermayedir. Emek üretim sürecindeki katlandığı bütün zorlukların karşılığında ücret hakkını elde etmiştir. Sermaye sahibinin karı ise katlandığı ve çektiği sıkıntıların (imsakların) karşılığıdır. Diğer bir ifadeyle Senior'a göre kar, tüketimden vazgeçmenin, geliri harcama imkanı varken kendini sıkarak onu harcamayıp tasarruf etmenin, yatırıma dönüştürmenin ve bu esnada çekilen sıkıntıların (imsakın) karşılığıdır. Bu tartışma iktisat yazınında imsak teorisi olarak yerini almıştır (Bocutoğlu, 2012: 36).

Genel olarak değerlendirildiğinde Klasik Ekonomi Politik, Adam Smith'in öğretilerinin yenilenmesinden ibarettir. Klasik Ekonomi Politğin en önemli ismi hatta zirvesi olarak kabul edilen D.Ricardo bile Smith'in sunduğu çerçevenin ötesine fazlasıyla çıkamamıştır. Mac Culloch, Storch, Malthus, J.S. Mill vs. gibi değinilmeyen klasik iktisatçılar mevcuttur. Ancak Klasiklerin bir olguyu incelerken ne tür iktisadi yasalarla değerlendirdiklerinin genel

karakteristiği kaba hatlarıyla sunulmuştur. Şimdi Ortodoks İktisat'ın bir diğer sacayağı olarak kabul gören Neoklasik İktisat'ın emeğe yönelik bakış açısı incelenecektir.

1.2.2. Neoklasik İktisadın Emeğe Bakışı

Neoklasik iktisat, temel olarak klasik iktisadın ardılı olmasına rağmen teorik açıdan kendi içinde farklılık göstermektedir. Bahsi geçen farklılıklar arasında en başta geleni “değere” yönelik kavrayış biçimleridir. Klasik iktisat, bir malın üretiminde ona harcanan emek miktarının onun değerini ifade ettiğini söylerken, neoklasik iktisatta durum biraz farklıdır. Neoklasik iktisat açısından bir malın değerinin belirlenmesinde koşul alınacak ölçüt, o malın tüketiminde elde edilecek olan fayda düzeyidir. Neoklasik iktisat çerçevesinde fayda değeri (marjinal fayda) kuramı, William Stanley Jevons'ın Politik İktisat Teorisi (1871), Carl Menger'in İktisadın İlkeleri (1871) ve bunlardan üç yıl sonra 1874 yılında yayınlanan Leon Walras'ın Saf Politik İktisadın Öğeleri (1874) kitaplarıyla bu üç önemli iktisatçı tarafından derinlik kazandırılmıştır (Roncaglia, 2006: 297-384). Aynı zamanda bu iktisatçıların kitapları incelendiğinde gözlemlenen durum, analiz yöntemlerinde birçok farklılık var olmasına rağmen, hem ele aldıkları olguya yaklaşımları hem de kitaplarının içerikleri yönündeki benzerlikleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda neoklasik iktisat bu üç önemli iktisatçı ekseninde ele alınacaktır.

Kendileri tarafından marjinalizm olarak da tanımlanan bu öğretinin ilk ayağında W.S. Jevons'un “değere” ilişkin düşüncelerini inceleyeceğiz. W.S. Jevons'a göre değişim (mübadele) değerinin belirleyicisi faydadır. Zaten, Jevons teorisini ilham aldığı Bentham'a ithaf ederek başlayan Politik İktisat kitabında üstüne basarak, “üretim maliyeti arzı belirler, arz faydayı belirler, fayda değeri belirler” demektedir. Yani klasik iktisatla taban taban zıt bir bakış açısı sergilenmiştir. Jevons'a göre bir mal, üretimde harcanan emek zamanla değerli hale gelmez, tam tersine değerli (faydalı) olduğu için emek zaman harcanır. Örneğin elması değerli kılan faydasıdır. Tüketiciler fayda sağladıkları için elmasın değerli olduğunu ve elmas değerli olduğu için insanlar onu çıkartmak için çaba harcadığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla bir şeyin faydası çok ise emek harcanır, her emek harcanan faydalı veya değerli değildir. Fayda kavramı kişiyle mal ve hizmet arasındaki ruhsal bir ilişkiye dayandığı için, marjinal fayda kuramı, malların öznel değerini incelemek yoluyla mübadele değerine geçmekteydi (Kazgan, 2006: 126-145). İnsan Jevons'un bakış açısına göre yalnız iki tür karaktere sahiptir. Böylece aralarında örtük ve soyut bir eşitlik mevcuttur. İlk karakteristik, tüketilen metallerden fayda sağlanmış olmalarıydı. Bir kişinin arzulanacağı herhangi bir şeyin onun yararlılığından ötürü olmasıydı. İkinci karakteristik, her bireyin rasyonel olması ve ihtiyaçlarının tatmini için maksimum faydaya ulaşmayı

istemesidir. Jevons'a göre, insanlar tükettikleri metadan fayda elde ederler, kendinden önceki iktisatçıların hatası nicel olarak tüketilen bu meta kitlesinden elde ettikleri “toplam fayda” düzeyi ile son birim metadan yani (marjinal fayda) elde ettikleri fayda düzeyi arasındaki farkı ortaya koyamamalarıdır. Şöyledir ki bir metanın tüketim miktarı artarken ondan sağlanan toplam fayda düzeyi daha yüksek olabilirken, marjinal fayda düzeyi düşmektedir. Jevons için azalan marjinal fayda olarak tarif edilen bu süreç faydacılığın neoklasik bağlamda açıklanmasının köşe taşıdır. Marjinalistlerin görüşlerine içkin olan fayda kuramı aynı zamanda Jevons tarafından matematiksel olarak formüle edilmiştir. Bu açıdan, bir meta tüketiminden elde edilen toplam fayda (TU), son birim maldan elde edilen fayda (MU), tüketilen meta miktarı (Q) olarak sembolize edilmiştir. Son birim maldan elde edilecek fayda düzeyine TU'nun birinci türevini alarak elde edebiliriz. Bu malların maliyetlerini için içine dahil edildiği koşullarda, bu maliyetlerin matematiksel formu şu şekilde sunulur. Örneğin, eğer bir a kişisi y metasına sahip ve yalnız x metasıyla mübadele edebilmek için belli düzeyde y metasından vazgeçmesi gerekiyor ise bunun için yapması gereken şey iki meta için marjinal fayda oranını $(\frac{MU_x}{MU_y})$ fiyat düzeyi ile $(\frac{P_x}{P_y})$ kıyasladığında, eğer $\frac{MU_x}{MU_y}$ oranı daha yüksek ise $\frac{P_x}{P_y}$ düzeyinden, a kişinin x metası için y metasından feragat etmesi fayda kuramına göre rasyonel bir ticarettir (Hunt ve Lautzenheiser, 2011: 247-278). Bu koşullar altında bireysel faydasını maksimum yapan tüketiciler ile birlikte toplumun faydası da maksimum olmaktadır. Böylece mübadele değerini/fiyatı belirleyen şey tüketicilerin ihtiyaçlarının şiddeti haline gelmektedir. Marjinal fayda, mübadele değerini belirlediğine göre tüketiciler de ekonomiyi yöneten kararları belirlemektedirler. Böylece marjinal faydaya göre belirlenen fiyatlarda üretimi belirlemektedir (Kazgan, 2006: 126-145).

Emek değer teorisi ile fayda değer teorisi arasındaki temel fark Jevons öncesi dönemde de berraktı. Jevons'un fayda değer kuramına en önemli katkı veya katkıları temel olarak Malthus, Say, Senior, ve Bastiat gibi iktisatçıların doktrinlerini daha geniş bir mantıksal tutarlılık ve matematiksel bir kavrayışla marjinalizm kuramı ekseninde sunmasıdır.

Neoklasik iktisadın bir diğer önemli kuramcısı, Carl Mengel(1840-1921)'dir. Viyana okulunun kurucusu olarak bilinen Carl Mengel, 1871 yılında yazdığı İktisadın İlkeleri kitabıyla iktisat teorisini, klasik iktisatçıların öğretilerinden daha farklı ve sağlam temellere dayandırmaktadır. Bunu yaparken Jevons gibi matematiksel denklemler kullanmaktan kaçınmıştır. Amacı ampirik gerçeklere sıkı sıkıya bağlı iktisadi olguları basit bir biçimde ifade etmektir. Ama “toplam fayda” ve “marjinal fayda” üzerine görüşleri Jevons ile benzerdir. Menger, fiyat oluşumunu arz ve talep temelinde açıklar (Roncaglia, 2006: 297-303). Klasik

iktisatçıların tümü kısa dönem piyasa fiyatını bu temelde açıklamıştır. Böylece bu bağlam içerisinde klasik ve neoklasik iktisat birbirinden pek farklı değildir. Ancak arz ve talebin altında yatan olguların açıklanması farklılık oluşturmaktadır. Klasikler, kar, rant ve ücreti hem toplumsal sınıfların gelir dağılımı bileşeni hem de firmaların çıktısı için maliyet bileşeni olarak görmüşlerdir. Maliyet bileşeni olarak ele alındığında, özetle klasiklerin bir metanın “doğal fiyatı” kavramı öne çıkmıştır. Emek değer perspektifinden bakıldığında fiyatın doğallaşması süreci, arz ve talep tarafından belirlenen piyasa fiyatı, doğal fiyat eşitliğine tekabül etmektedir. Fayda değer perspektifinin fiyatlandırma süreci tamamen farklıdır; arz ve talep fiyatları belirler ve arz ve talep ise sırasıyla fayda tarafından belirlenir. Menger, “marjinal fayda” kavramından yola çıkarak, miktar ve fiyat arasındaki ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koyan “talep yasasını” geliştirmiştir. Ancak arz yasası üzerine pek fazla derinleşmemiştir. Aynı zamanda Menger’in bölüşüm sürecine ilişkin olarak üretime katkı yapan her bir faktörün karşılığını tam olarak aldığını düşünmektedir. Dolayısıyla herhangi bir artı ürün veya artı değer ilişkisi söz konusu değildir. Yani kapitalizmin herkes için zenginlik yaratan, toplumsal ayrışmanın olmadığı, çıkar çatışmalarının yaşanmadığı bir sistem ön kabulünden hareket edilmiştir. Menger’e göre denge ise, faydanın maksimize olduğu tüketim düzeyinde, her bir malın sağladığı faydanın birbirine eşitlenmesi ile söz konusudur (Hunt ve Lautzenheiser, 2011: 256-261).

Fayda değer kuramına bir diğer önemli katkı matematik okulu diye anılan Lozan Okulu’nun kurucusu olan Leon Walras’dan (1834-1910) gelmiştir. Çözümlemelerini Menger’in aksine matematiksel fonksiyon ve denklemler sistemi ile açıklayan Walras, tüketilen mal miktarı ile sağlanan fayda arasında ters yönlü ilişkiyi yorumlarken faydanın mal miktarının azalan bir fonksiyonu olduğunu açıklamıştır. Yani bir malın tüketimi hangi düzeyde artarsa, faydası da o düzeyde azalır ya da tersi olur. Walras’ın yaklaşımı, çözümlediği model ekseninde ekonomideki tüm mal ve faktörler için miktar ve fiyat değerlerinin eşanlı olarak belirlenmesidir. Diğer bir ifadeyle, piyasadaki ekonomik aktörler faydalarını ve karlarını maksimize etme eğilimiyle davrandıklarından ulaşılabilecek denge noktası öyle belirlenmelidir ki tüketici bütçe kısıtı altında fayda maksimizasyonu; üretici maliyet kısıtı altında kar maksimizasyonuna ulaşsın. Walras’ın analizinde genel denge olarak kabul edilen ilişki bütünü bu şekilde tanımlanmıştır. Walras, üretim sürecine içkin olan sınıfsal ilişkileri ele aldığı konular çerçevesinde inkar ettiği net bir şekilde gözlemlenir. Walras’a göre, üretim sürecinin asli üç faktörü mevcuttur. Bunlar, sermaye, toprak ve emektir. Bu üretim faktörlerini elinde bulunduran her birey aynı zamanda mülkiyet sahibi olarak kabul edilir. Buna istinaden her birey veya kişi faydasını maksimize edecek biçimde hareket etmektedir. Bunu yaparken üretim faktörleri sahipleri bunları kapitaliste satarak

ya da devrederek tüketim nesnelere ulaşmaktadır. Her bir üretim faktörü üretime katkısı oranında payını alır. Faiz, para sermaye sahibine; rant, toprak sahibine; ücret, emek gücünü satana ödenir. Eşitlik çerçevesinde bu karşılıklar ürüne aktardıkları değerler ölçüsünde ödenir. Dolayısıyla burada artı değer ve kar yoktur. Kar, yalnız eşitsizlikler var olduğu durumda ortaya çıkar (sistem içerisinde eşit olmayanlar eşleştğinde ortaya çıkar). Ayrıca Walras'a göre faktör arzını, faktör fiyatlarının yanı sıra tüketim mallarının fiyatları da etkilemektedir. Her birey, kendisine fayda maksimizasyonu sağlayan tüketim bileşimini satın alınmasını sağlayacak emek arz etmelidir (Roncaglia, 2006: 326-336).

Görüldüğü üzere fayda değer kuramı, değer özünü ve asli belirleyicisi olarak kabul edilen emek değer kuramını ıskartaya çıkarmaya çabalamıştır. Neoklasiklere göre, emek gücünün değer karşılığı olan ücret dahi marjinal fayda kuramına göre belirlenmektedir. Yani inşaat işçisi ile bilgisayar mühendisi arasındaki ücret farklılığının sebebi ürettikleri ürünün tüketici açısından sağlanan marjinal faydalarının farklılığıdır. Bu durumda bilgisayar mühendisinin ürettiği bilgisayarın marjinal faydası, inşaat işçisinin bina ettiği apartmandan daha yüksek olduğu için bilgisayar mühendisi daha yüksek ücret almaktadır. Bu süreci izleyen bir diğer önemli tartışma sağlanacak faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği üzerinedir. Buna dair iki temel görüş belirlemiştir; bunlardan ilk olanı, faydanın ölçülebileceğine ilişkin argümanları olan “kardinal fayda teorisi” diğeri ise faydanın ölçülemeyeceği yalnız sıralanabileceği ya da kıyaslama yapılabileceğine ilişkin olan “ordinal fayda teorisi”dir. Kardinal faydacılar için fayda objektif kavramdır. Yani aynı maldan eşit miktarda tüketen herkes eşit fayda elde eder. Ancak tersine ordinal fayda kuramı adına fayda subjektif bir kavramdır. O halde kişiye, zamana, konuma ve koşula göre gayet tabii bir biçimde çeşitlilik gösterebilir. Bu yönüyle marjinal fayda kuramı neoklasik iktisat teorisinin referans noktası olduğu gözlemlenmiştir.

1.2.3. Keynesyen İktisadın Emeğe Bakışı

Keynes'in 1936 yılında yayınlanan ve iktisat tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul gören kitabı Genel Teori, 1929'daki Büyük Buhran'ın enkazı üzerine inşa olmuştur. Keynes, büyük krizden kurtulmanın yollarını ortaya koymuştur. Keynes'in girişimi, Klasik iktisadın ortaya koyduğu modellerin yerine kendi geliştirdiği modelleri ikame etmektir. Böylece, salt Klasikleri eleştirmenin yanı sıra kendinden sonra gelen makro ekonomik iktisat teorisinin de gövdesini oluşturmuş. Aynı zamanda, Keynes'in Genel Teorisi, Klasik iktisatçıların “görünmez el” teorisine bir reddiye geliştirmiştir ve her arz kendi talebini yarattığı savına dayanan Say yasasına karşı etkili bir şekilde meydan okumuştur. Keynes, sadece Say'ın savunmuş olduğu

denkliğin geçerliliğine karşı bir metot geliştirmemiş, aynı zamanda arz yanlı bakış açısına karşı bütünlüklü bir teorik mevzi oluşturmuştur. Bu bağlamda, talebin arzı belirlediği bir metodolojik çizgi benimsemiştir¹⁶.

Keynesyen iktisat, piyasanın kendiliğinden ya da diğer bir ifadeyle dış müdahale olmaksızın dengeye geleceği Klasik “laissez faire” düşüncesine karşı çıkmıştır. Dengenin ancak devletin özellikle maliye politikası araçlarının kullanarak piyasayı dengeye getireceği görüşünü benimsemişlerdir. Bu yöntem vesilesiyle 1929 krizinin yol açtığı tahribatların restorasyonu yapılmaya çalışılmıştır. 1929 krizinin ortaya çıkarmış olduğu bir diğer gerçek, klasiklerin ekonominin her daim tam istihdam seviyesine olacağına dair görüşlerinin pratik ayağının olmadığını ortaya çıkmasıdır. Keynesyen doktrin ise, piyasanın genel itibariyle eksik istihdamda dengede olacağını ancak tam istihdam olucaksa burada devlete önemli ve ağırlıklı bir rol düşeceğini savunmuştur. Yalnız bu dengenin sürdürülebilirliği yoktur. Yani, arızı bir tam istihdam dengesi söz konusudur (Keynes, 2010: 11-31). Keynes, Klasikler’in para, faiz, işsizlik, istihdam vs. gibi birçok görüşüyle uyuşmamaktadır. Genel görüş açıları Klasik iktisat teorisinin reddiyesi üzerine kurulmuştur. Bunların her birini teker teker ele almak konunun sınırlarının dışındadır. Aksine, Keynes’in emek üzerine düşünceleri inceleme alanının içerisinde yer almaktadır.

Keynes’in emek yaklaşımı ele alındığında, emek arz ve talebinde klasik teorisinin aksine kendiliğinden bir denge durumu söz konusu değildir. Temel sebebi olarak ise nominal ücret katılığı olduğu söylenebilir. Bunun anlamı, emek piyasasında oluşacak herhangi bir emek arzı ve talebi arasındaki dalgalanmanın nominal ücret düzeyine etkisinin aynı hızda olmadığıdır. Kısaca, piyasanın temizlendiği bir denge noktası söz konusu değildir. Çünkü toplu sözleşme rejiminin geçerli kılındığı, sendikal örgütlenmenin işçi saflarında kabul gördüğü koşullarda nominal ücret düzeyinin katılığı artacaktır. Bu durumda işçiler, mevcut ücret düzeyinde çalışmaya hazır ancak istihdam edilecek koşulların oluşmadığı bir durumla karşı karşıya kalacaktır. Yani, gayri iradi işsizlik oluşacaktır. İşçilerin nominal ücret düzeyleri üzerinde ki sahip oldukları kontrol gücü, fiyatlar üzerinde aynı şekilde değildir. Böylece Keynes’lerin Klasikler’den ayrıldığı bir diğer nokta tanıtılmış olmaktadır. Bu, ücret ve fiyatların tam esnekliği noktasındaki ayrışmadır. Keynes açısından bakıldığında, gayri iradi işsizliği önlemenin temel dinamiği, nominal ücret katılığını korurken, reel ücreti aşağıya düşürmektir. Ancak bu şekilde olduğunda, gayri iradi

---

¹⁶ Çıktının derneşik (toplam) talep fiyatının tüm çıktı düzeylerinin derneşik (toplam) arz fiyatına eşit olması biçiminde ortaya konan Say Kanunu, tam istihdama ulaşmak için hiçbir engelin bulunmadığını belirten ifadeyle aynı anlama gelmektedir. Bununla birlikte, bu, derneşik arz ve talep fonksiyonlarına ilişkin doğru bir kanun değilse, iktisat teorisine, önemli ve ele alınmadığı taktirde, derneşik istihdam hacmine ilişkin tüm tartışmaların akıntıya karşı boşa kürek çekmek anlamına geleceği bir bölüm eklenmesi gerektirmektedir (J. M. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 33).

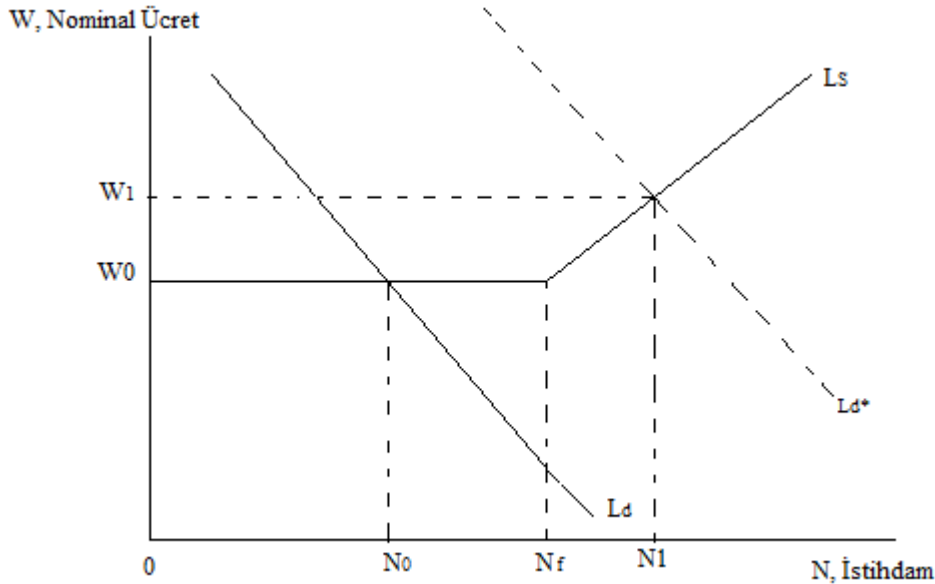
işsizliğin düşme eğilimine gireceği savunulmaktadır. Keynesyen iktisatta emek talebi tıpkı klasik iktisatçıların savunduğu gibi reel ücretin bir fonksiyonudur (Keynes, 2010: 222-232).

$$L_D = D\left(\frac{W}{P}\right) \text{ fonksiyonudur. } D^l\left(\frac{W}{P}\right) < 0 \quad (1)$$

Bununla birlikte emek arzı ise, klasiklerin aksine, reel ücretin değil, nominal ücretin bir fonksiyonu olarak kabul edilmiştir.

$$L_S = W \quad (2)$$

Emek arzı ile emek talebi arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Yani, nominal ücret artarsa emek arzı da artar şeklinde yorumlanabilir. Gayri iradi işsizlik ve eksik istihdam dengesi emek arzının bu özelliğinin sonucu olarak gösterilmektedir (Ardıç ve Aydın, 2011: 83).

Kaynak: K. Ardıç ve Y. Aydın, *İktisat Okulları ve Emek Piyasası*, Derin Yayınları, İstanbul 2011. Syf 83. Grafik tarafımızdan çizilmiştir.

Şekil 1.4.: Keynesyen Modelde Eksik İstihdam Dengesi

Grafikte emek piyasası yer almaktadır. Emek piyasasında W_0 ücret düzeyinde istihdam N_0 olup (N_0 ile N_f) kadar gayri iradi işsizlik bulunmaktadır. Grafikte “ N_f ” tam istihdam seviyesini göstermektedir. Görüldüğü üzere emek arzı N_f kadar ücret artışlarına karşı duyarsızdır. Yani verili nominal ücret seviyesinde istihdam etmek üzere işveren istediği sayıda işçi bulabilmektedir. Emek talebini sağa kaydıracak otonom artış ancak tam istihdam seviyesi üzerindeki bir nominal ücret artışında gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Yukarıda resmedilen

Keynesyen emek piyasası modelinde gayri iradi işsizlik eksik istihdam dengesinin bir sonucu olarak kabul edilmiştir.

1.2.4. Monetarist(Parasalıcı)İktisadın Emeğe Bakışı

Monetaristİktisat ekolu, 1960'lı yıllarda Milton Friedman'ın öncülüğünde özellikle Keynesyen iktisada karşı yapılan ağır eleştirel neticesinde temelleri yavaş yavaş oluşturulmaya başlanmıştır. Bu akımı “Monetarizm” adıyla ilk defa Karl Brunner(1968) tanımlamıştır. Monetarist ekolun tarih sahnesine çıkmasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin altın çağı olarak tanımlanan dönemdeki hem muazzam büyüme rakamları hem de bu sürece eşlik eden küresel çaptaki yüksek enflasyon rakamlarının ciddi boyutlarda rolü olduğu söylenebilir. 1970'li yıllarda petrol krizi olarak addedilen ve akabinde stagflasyon olgusunun (durgunluk içinde enflasyon) ortaya çıkması Monetarist ekolün gelişiminin asli dinamiklerini oluşturmaya başlamıştır. Monetarist ekol, Keynesyen iktisat ve Keynes'in bazı takipçilerinin geliştirdiği iktisadi teorilerinin reddiyesi üzerine kurulmuştur. Böylece Monetarist okul para politikaları üzerinden geliştirilecek politika önerilerine odaklanmaktadır.

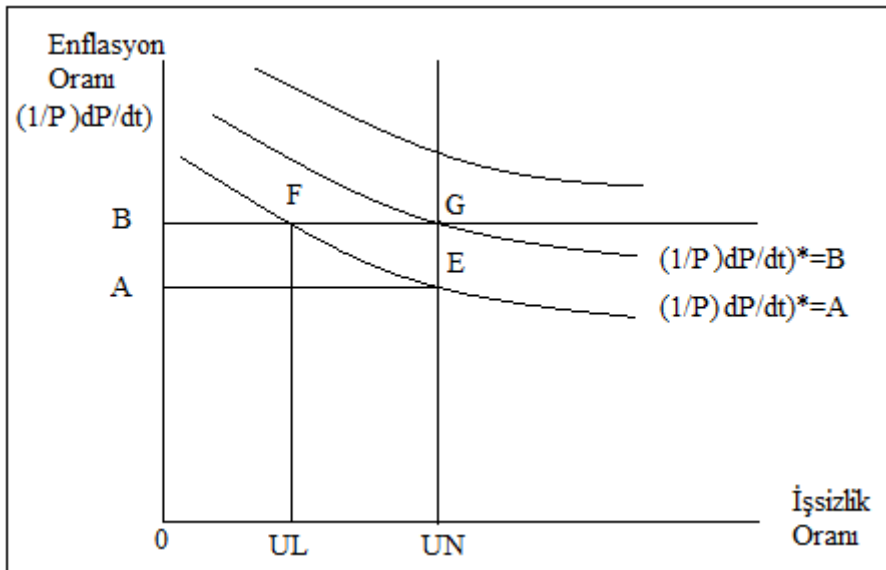
Genel anlamda Keynesyen İktisatla birlikte gözden düşen paranın miktar kuramı Monetaristlerle birlikte yeniden canlanmaya başlamıştır. Ancak şu da belirtilmelidir ki paranın miktar kuramı klasik biçimiyle benimsenmemiştir. Çünkü monetaristlere göre, lüks bir mal olan paranın gelir esnekliği birden büyük olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, paranın faize duyarlılığının oldukça düşük olacağı ileri sürülmektedir.

Monetaristlerin emeğe dair yaklaşımlarının özellikle kendisinden önceki iktisat okullarından ayrılmakta olduğu ileri sürülmektedir. İstihdam olgusu bu ayrışmanın merkezi odaklarından biridir. Keynes'in, Klasiklerin normal olarak kabul ettiği “tam istihdam” analizine karşı öne sürdüğü “eksik istihdam” analizine farklı bir yaklaşımda Monetaristler tarafından getirilmiştir. Monetaristler, eksik istihdam ancak kısa dönemli bir olgu olabileceğini, uzun dönemde emek piyasasının gayri-iradi işsizliğin ortadan kalkacağı bir denge noktasına geleceğini savunmaktadır. Ancak Monetaristler, emek piyasasındaki dengeyi Klasiklerdeki gibi “tam istihdam” biçiminde değil, “doğal işsizlik” olarak tanımlamıştır (Friedman, 1976: 271-274). Doğal işsizlik, geçici ve yapısal işsizliğin bir sonucudur. Böylece doğal işsizlik oranı hesaplanırken, salt dönemsel özelliklerin yanında piyasa koşullarının durumu, işçi sınıfının karakteri, sendikaların gücü, ülkenin demografik faktöründeki değişmeler, teknolojik gelişmeler, kadınların işgücüne katılımı, göç etmeni, çalışma koşullarının esnekliği, işçi güvenliği vb gibi

yapısal faktörler doğal işsizlik oranının hangi seviyede gerçekleşeceğini belirleyen etmenler arasında sayılabilir. Monetaristlerin emek sürecine ilişkin bir diğer görüşü ise işsizlik ve enflasyon (Phillips eğrisi) arasındaki bağıntı üzerinedir.

Samuelson ve Solow, 1960 yılında yaptıkları bir çalışma ile iktisat politikası ve Phillips eğrisi kavramını birbirleriyle ilişkili duruma getirmişlerdir. Çalışmaya göre: Phillips eğrisi değişikliğe uğramış, eğrinin ilk hali olan parasal ücretteki değişme ile işsizlik oranı arasındaki ilişki yerini enflasyon ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiye bırakmıştır (Samuelson ve Solow, 1960: 192; Frisch 1989; Hall ve Hart, 2010: 8).

Monetarist iktisadın kurucusu Milton Friedman ise, 1977 yılında Nobel ödülü aldığı makalesinde Philips eğrisini gözlemlemiş ve yeni yorumlar getirmiştir. Friedman'a göre Philips eğrisi, yalnız kısa dönem için geçerli olabilir. Enflasyon politikalarının işsizlik oranını düşürmeyeceğini savunmuş, ancak para politikası aracılığıyla uygulanacak enflasyonist politikaların işsizlik üzerindeki etkisi kısa dönemde pozitif olduğu gibi uzun dönemde işsizlik seyri üzerinde herhangi bir etkide bulunamayacağını ileri sürmüştür (Friedman, 1977: 451-472). Şekil 1.5'te beklentilerle uyumlu Philips Eğrisi gösterilmiştir.

Kaynak: M.Friedman, Nobel Memorial Lecture: Inflation and Unemployment, The University of Chicago, Illinois, USA, December 13, 1977. s. 457.

Şekil 1.5.: Beklentilerle Uyarlanmış Philips Eğrisi

Şekil 1.5'de görüldüğü gibi, Phillips eğrisi Friedman'a göre sadece kısa dönem geçerli olabilecek bir ilişkidir. Grafikteki negatif eğimli eğriler, farklı enflasyon ve işsizlik

oranlarını ifade eden kısa dönemli Phillips eğrisini göstermektedir. Uzun dönemli Phillips eğrisi ise doğal işsizlik oranında (U_N) dikey eksene paraleldir. Böylece kısa dönemli Phillips eğrisinin belirli noktalarda doğal işsizlik oranını kestiği görülmektedir.

Friedman'ın Phillips eğrisi analizinin esas belirleyenleri beklenen enflasyon ile beklenmeyen enflasyon farkına dayanmaktadır. Çalışanların reel ücretlere ilişkin beklentileri fiyatlar genel düzeyindeki (enflasyon) değişmelere bağlı olarak ayarlanmaya başlandıkça kısa dönem Phillips eğrisi sağa kayacaktır. Uyarlanabilir beklentiler kavramına göre, işçiler kısa dönemde fiyat beklentilerinde yanılmakta, uzun dönemde ise böyle bir yanılı söz konusu olmamaktadır (Friedman, 1977: 456-459).

Başlangıçta ekonomi, (U_N) yani doğal işsizlik oranı seviyesinde dengededir. Toplam talebi artırıcı bir parasal genişleme fiyatların artmasına ve talebi karşılamak üzere firmaların daha fazla üretim yapmak üzere istihdamı arttırmasına yol açmaktadır. Bu genişleme işsizliği doğal işsizlik oranı düzeyinden daha düşük bir düzeye yani (U_L) düzeyine inmesine neden olmaktadır. U_L işsizlik düzeyinde ekonomi, daha yüksek bir fiyat seviyesi ve daha düşük işsizlik seviyesini ifade eden B noktasına gelmektedir. Emek arzını beklenen reel ücretin artan bir fonksiyonu, emek talebini ise reel ücretin azalan bir fonksiyonu olarak kabul eden Monetaristler, uzun dönemde geçmiş deneyimlerinden ders çıkaran işçilerin uyumlayıcı beklentilerine paralel bir ücret talep edeceklerinden söz etmektedirler. Bu durum reel ücretlerdeki yükselmeyi beraberinde getirecek ve reel ücretlerin yükselmiş olması emek talebinin düşürülmesine işsizlik oranının tekrar yükselmesine yol açacaktır. Dolayısıyla uzun dönemde işsizlik düzeyinin tekrar doğal işsizlik seviyesine geleceği savunulmaktadır. Yani, denge F noktasından denge G noktasına (Doğal İşsizlik Oranı) gelmiş ancak bir önceki çevrime göre daha yüksek bir enflasyon oranında konumlanmıştır.

1.2.5. Yeni Klasik İktisadın Emeğe Bakışı

Yeni Klasik İktisat Monetarist (parasalacı) iktisat teorisinden doğmuş ve gelişmiş, 1970'li yıllardan sonra ise paracı akımdan ayrılmış kendi teorik güzergâhını çizmiştir. Özellikle Yeni Klasik İktisadın geliştirdiği rasyonel beklentiler hipotezi ve rasyonel beklentiler hipotezinin yol açtığı merkez bankalarının ekonomiye müdahalesine yönelik politika etkinsizliği hipotezi, parasalacı okulla yeni klasikler arasındaki teorik sapmanın en önemli göstergeleri olarak kabul edilmektedir.

Yeni klasik yaklaşımın üç temel hipotezini şu şekilde özetleyebiliriz; 1-) rasyonel beklentiler hipotezi; 2-) piyasaların sürekli temizlenmesi varsayımı; 3) Lucas (sürpriz) toplam arz hipotezi. Bu hipotezleri sırasıyla ele alırsak; John Muth (1961: 315-335)' un öne sürdüğü rasyonel beklentiler hipotezine göre, “beklentiler, gelecek olayların bilgilendirilmiş tahminleri oldukları için, ilgili ekonomik teorinin tahminlerinin zorunlu olarak aynıysadırlar”. Rasyonel beklentiler hipotezine yönelik en büyük eleştiri beklentiler oluştururken ortaya çıkabilecek sistematik hatalara ilişkindir. Hipotezin zayıf ve güçlü yönüyle ilgili yapılan değerlendirmelerde, modelin zayıf yönü arkasındaki temel fikir; bir değişkenin gelecek değeri hakkında tahmin ve beklentiler oluştururken rasyonel ekonomik birimlerin, değişkeni belirlediklerine inandıkları faktörler hakkında açık bir şekilde mevcut olan bilgiden en iyi şekilde faydalanacaktır. Ancak bilgi toplamanın belli bir maliyeti olduğundan karar birimleri ancak tahmin edecekleri değişkenler hakkında kısmi bilgiye sahip olabileceği varsayılır. Rasyonel beklentiler hipotezinin güçlü yönü ise, ekonomik birimlerin, ekonomik değişkenlerle ilgili öznel beklentileri, bu değişkenlerin gerçek ya da matematiksel koşullu beklentileri ile örtüşür olmasıdır. Yani ekonomik karar birimlerinin tahminlenen değişken ya da değişkenlerle ilgili tüm bilgiye sahip olacağını varsaymaktadırlar. Rasyonel beklentiler hipotezinin cebirsel gösterimi (Muth, 1961: 317);

$$C_t = -\beta p_t^e \text{ (Talep),} \quad (3)$$

$$P_t = y p_t^e + u_t \quad \text{(Arz),} \quad (4)$$

$$C_t = P_t \quad \text{(Piyasa Dengesi),} \quad (5)$$

P_t , t dönemindeki üretilmiş birim üretim miktarı; C_t , t dönemindeki tüketim miktarı; p_t , t dönemindeki piyasa fiyatı; p_t^e , t-1 döneminden mevcut olan bilgi temelinde t dönemindeki beklenen piyasa fiyatı; u_t , hata terimini temsil etmektedirler.

Yeni klasik iktisat teorisi, piyasaların herhangi bir dışsal şok ya da müdahale dışında ana akım genel denge modelinde olduğu gibi sürekli olarak dengelendiğini ya da temizlendiğini varsayar. Buyaklaşımına göre piyasada fiyatlanan bütün mekanizmalar son derece esnek ve kendiliğinden dengelenebilme yetisine sahiptir. Dolayısıyla ekonominin hem kısa dönemde hem uzun dönemde sürekli olarak dengede olduğu varsayılır. Piyasaların sürekli temizlenmesi hipotezi de en az rasyonel beklentiler hipotezi kadar tartışmalı bir olgudur. En temel tartışmalardan biri ise işgücü piyasasının dengelenmesi üzerinedir. Yeni klasiklerin iş gücü piyasasında çalışmak isteyen herkesin piyasa temizleyici mekanizma sayesinde denge ücret

düzeyinde iş bulabileceğini varsaymaktadır. Bu varsayım, işsizlik olgusunun ancak gönüllülük esasına göre oluşabileceği anlayışının temelini oluşturmaktadır (Lucas, 1978: 508-523).

Yeni klasik okulun analizlerini dayandırdığı son hipotez ise toplam arz hipotezi olarak tanımlanmaktadır. Yeni klasik toplam arz hipotezi, emek gücü piyasasında emek gücü arzının, mal piyasasında toplam arzın nasıl belirlendiğini açıklar. İki temel varsayım belirlenmiştir.

- Bunlardan ilki optimizasyon varsayımıdır. Yani, rasyonel beklentiler bağlamında işçiler ve firmalar kendi çıkarını optimize etmek için çaba harcarlar. İşçiler ücretlerini, firmalar ise karlarını maksimize ederler.
- İkinci varsayıma göre, işçiler veya firmalar *nispi fiyatlara* göre emek ve ürün arz ettikleri ileri sürülmektedir.

Toplam arz hipotezi çerçevesinde yeni klasik makro iktisat teorisine göre, işgücü piyasasında işgücü arzının temel belirleyicisi cari reel ücret ile reel ücret düzeyi arasındaki değişimdir. Cari reel ücret düzeyi reel ücret düzeyini aşarsa emek gücü arzı cazip hale gelecektir. İşçilerin çalışmayı tercih etmesi beklenir. Ancak tam tersine reel ücretin cari reel ücret düzeyini aştığı durumda işçilerin boş zamanı tercih etmesi beklenir. Mevcut koşullara göre çalışma ile boş zaman arasındaki yapılan tercih süreci ya da ikame etme şeklindeki bireysel davranışa “emeğin zamanlar arası ikamesi” denir. Bu nedenle yeni klasiklerde gayri iradi işsizlik olgusu söz konusu olmadığı yani işsiz kalınıyorsa bu boş zamanı tercih etmenin sebebidir.

Toplam arz hipotezine firmalar tarafından bakıldığında, üretim kararlarını nispi fiyatlara göre veren ekonomik aktörler, ürettikleri ürünün cari fiyatlarındaki oynaklığın nispi fiyatlara tekabül edip edemediği yönünde aniden tespit bulamadıkları için ortaya sorun çıkmaktadır. Firmalar kendi ürettikleri ürünleri fiyatları hakkında enformasyona sahipken, genel fiyat düzeyinin değişmesi hakkında gecikmeli olarak enformasyona sahip olur. Mesela, firmaların kendi ürünlerindeki fiyat oynaklıkları fiyat genel düzeyindeki oynaklıktan kaynaklanıyorsa bu durumda nispi fiyatlarda herhangi bir değişim olmayacak, böylece firmalar ürünlerinin arz miktarını değiştirmeye yönelik karar almayacağı savunulmuştur. Yeni klasik iktisat tarafından bu durum iktisat literatürüne “firmaların sinyal alma sorunu” olarak iliştilmiştir (Snowdon ve Vane, 2012: 196-208).

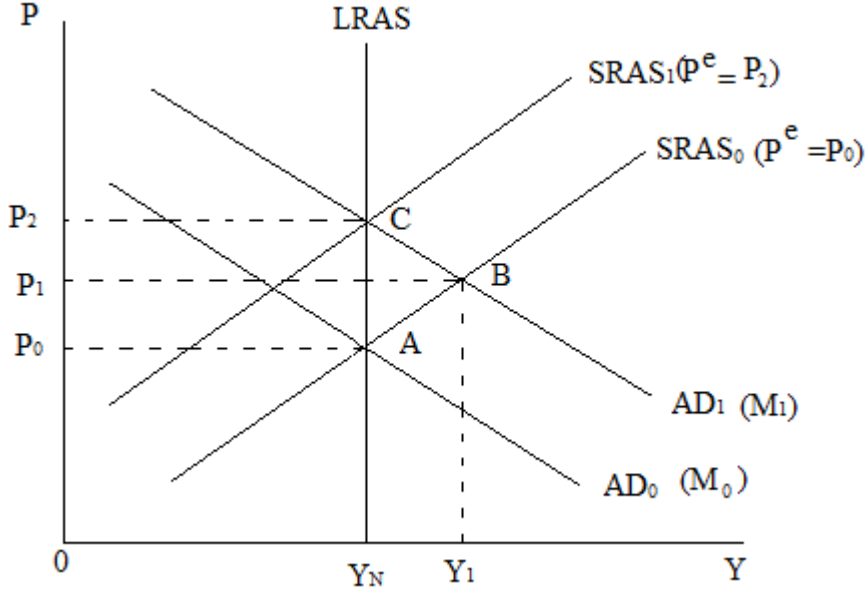
Ekonomi için fiyatlar genel seviyesindeki istikrarsızlık firmaların sinyal alma sorununu büyütebileceği söylenilebilir. Sürecin bu şekilde evrilmesi yeni klasik iktisadın ilk hipotezi olan rasyonel beklentiler hipotezini işlevsiz kılmaz. Ancak buradaki problemin ana nedeni bilgi alma

noktasında yaşanan problemden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bilgiye erişim sıkıntısı firmaların karar evresinde sinyal sorunu ve belirli düzeylerde sapmalarla karşı karşıya gelmesine yol açtığı ileri sürülmektedir.

Yeni klasik iktisat okulun geliştirmiş olduğu bir diğer önemli analiz, öncü temsilcilerinden olan Lucas'ın geliştirmiş olduğu sürpriz arz eğrisi (Lucas arz eğrisi)dir. Lucas bu analiziyle rasyonel beklentilerle uyumlu hareket eden ekonomik birimlerin ancak beklenmedik şoklar ya da sürpriz koşullarda ekonominin toplam çıktısı doğal seviyesinden sapmaya uğrayacağını savunur. Bu bağlamda Lucas arz fonksiyonu gösterimi aşağıdaki gibidir (Romer, 1996: 248);

$$y = b(p - E[P]) \quad (6)$$

(6) nolu denklem, çıktı miktarının cari fiyat düzeyi ile beklenen fiyat düzeyi arasındaki farkın bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Kısaca özetlendiğinde; yeni klasik iktisat teorisine göre, tam bilgiye sahip ve sinyal alma noktasında herhangi bir problemle karşılaşmayan firmalar, üretim ve istihdam seviyesini değiştirme gereği duymazlar. Ancak eksik bilgi ve sinyal algılama sorunu ile karşılaşan firmalar, merkez bankası tarafından beklenmedik şoklara maruz kaldığında üretim ve istihdam seviyelerini değiştirirler. Bu sonuç firmaların doğal dengeden sapmasına yol açar. Nihayetinde firmalar bilgi ve sinyal algılama sorunlarından kurtuldukları andan itibaren tekrar doğal denge seviyelerine geri döneceği kabul edilmiştir. Lucas sürpriz arz eğrisi Şekil 1.6'da gösterilmiştir (Snowdon ve Vane, 2012: 196-208).

Kaynak: B. Snowdon ve H.R. Vane, Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü, Efil Yayınevi, Ankara 2012. s. 214.

Şekil 1.6.: Lucas Sürpriz Arz Eğrisi

Şekil 1.6’da, ekonomi başlangıçta AD_0 , $SRAS_0$, $LRAS$ ’nın üçünün kesiştiği A noktasında dengededir. A noktasında fiyatlar genel düzeyi tamamen öngörülebilir. Yani beklenen ile tahmin edilen fiyat düzeyi çıkışır. Böylece aynı zamanda üretim ve istihdam uzun dönem denge seviyelerindedir. Para otoritesinin piyasaya para süreceğini duyurduğunu varsayalım. Rasyonel ekonomik birimler, kendi beklentilerini bu karara göre şekillendirecek, piyasaya sürülecek paranın yaratacağı enflasyonu hesaba katarak yeni bir yol haritası çizecektir. Böylece, üretim ve istihdam doğal düzeylerinde değişmeden kalacaktır. AD_0 ’dan AD_1 ’e sağa doğru kayması, fiyat beklentilerinin yukarı doğru ani değişiklikliğini takiben parasal ücretlerin artması, denge noktasını A’dan C’noktasına getirmiştir. Sonuç olarak rasyonel beklentiler hipotezi gereği ani şoklar harici kısa ve uzun dönemde denge üretim ve istihdam seviyesi aynı düzeyde kalmaktadır.

1.2.6. Yeni Keynesyen İktisadın Emeğe Bakışı

Kullandıkları modellemelerde Keynesyen iktisat teorisinin makro özünün mikro temellerden yoksun olduğunu savunan Yeni Keynesyen iktisat okulu, 1980’li yıllarda Yeni Klasik ve Monetarist paradigmalardan eleştirisi zemininde ortaya çıkmıştır. Ancak Yeni Keynesyenlerin Yeni Klasiklerin tam bir reddiyesi olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Yeni Keynesyen İktisat, Yeni Klasik iktisada tepki olarak doğmasına rağmen doğal işsizlik oranı,

doğal hasıla düzeyi, rasyonel beklentiler ve öngörülemeyen Şokların ekonomiyi etkilemesi gibi konularda aynı grŖ paylaŖtıkları bilinir. Ancak bu iki ekolu birbirinden ayıran temel ayrıç *crete* dair yaklaŖımlarıdır. Yeni Keynesyenler, ücretlerin kısa dönemde katı olduğunu savunurlar. Nominal ve reel katılıklar dolayısıyla piyasanın temizleneceği varsayımının rafa kaldırıldığını savunan Yeni Keynesyenler, klasik dikotonomi konusunda klasiklere ters dŖmŖtr. Onlara göre; para hacmindeki deđiŖimler reel sektörü etkiler. Yeni Keynesyen terimi ilk kez 1984 yılında Michael Parkin tarafından kullanıldığı bilinir. J.Yellen, A.Okun, G.Mankiw, S. Fischer, G.Akerlof, E. Phelps, O.Blanchard, J. Taylor, L.Ball, J. Stiglitz, D.Romer, A. Blinder tanınmıŖ temsilcileridirler. Eski ve yeni Keynesyen iktisat arasındaki esas farklılık, neo-klasik sentez ile iliŖkilendirilen modellerin nominal katılıklar varsayımına eğilimli iken, yeni Keynesyen yaklaŖımın çekiciliğinin, ücret ve fiyat yapıŖkanlıklarının açıklanmasında kabul edilebilir mikro temellerin sağlanmasına dair giriŖimde bulunulmasıdır (Snowdon ve Vane, 2012: 314-321).

Keynesyen makro teori, nominal katılık olgusunun dayanaklarının izahatından öteye hipotetik bir durum olarak kabul etmiŖtir. Yeni Keynesyenler ise nominal katılıklara özellikle meta, emek, sermaye analizi yapıldığı mikro temelli özgül araŖtırma yöntemleri kullanarak açıklamalarda bulunmuŖtur (Mankiw, 1993). Yeni Keynesyen İktisat'ın kabul ettiği varsayımlar Ŗunlardır; nominal ve reel katılık (yapıŖkanlık) ayırımı yapılmaktadır, piyasalarda eksik rekabet koŖulları geçerlidir, rasyonel beklentiler varsayımı geçerlidir, çıktı talep tarafından belirlenmektedir, üretim miktarında artıŖ olması toplumsal refahı arttırır, ücret yapıŖkanlıkları, dŖk toplam talep aracılığıyla iŖsizliđin artmasına yol açmaktadır (Snowdon ve Vane, 2012: 322-332).

Ücretlerin ve fiyatların yapıŖkan olmasının nedenleri;

- Etkin cret teorileri
- Zımni szleŖmeler teorisi
- Süre teorileri
- İçerdekiler-dıŖarıdakiler modeli
- Koordinasyon yetersizliği
- Fiyatların karıŖık ayarlanması
- Toplam talep dıŖsallıkları
- Uzun dönemli szleŖmeler
- Men maliyetleri olarak sıralanır.

Etkin ücret teorileri, reel ücret ile emek üretkenliği arasında doğru yönlü ilişkinin varlığına dayanan bir teoridir. Ücret düzeyinin yükseltilmesi emek üretkenliğinin artışına katkı sunacağı savunulur. Bu durumun geçerli olduğu koşullarda emek arz fazlası yaşandığı zaman ücretleri düşürmek rasyonel değildir. Zımmi sözleşmeler teorisine göre, ücretler işçi ve işveren arasında yazılı bir sözleşme olmaksızın uzun dönemli olarak zımmi biçimde yapılmaktadır. Süre teorisine göre, işsizliği uzun zaman olan işçiler sahip oldukları vasıfların yitirmeye başladığı düşüncesiyle işveren tarafından düşük ücret düzeylerinde dahi çalıştırılmak istenmez. İçerdekiler-dışarıdakiler modeli, burada içerdekiler, fabrikada hâlihazırda çalışanlar, dışarıdakiler ise işsizler olarak kabul edilir. Modele göre, firmalar dışarıdaki işsizlerin istihdamını sağlamak yerine içerideki mevcut işçileri çalıştırmayı tercih ederler. Çünkü firmalar için dışarıdan alınan işçinin tecrübe kazanmasına kadar geçen zamanda yapılan masraf mevcut işçileri yapılan zamdan daha maliyetlidir. Dolayısıyla modele göre firmaların emek taleplerini kendi iç dinamiklerinden sağlaması daha rasyoneldir. Koordinasyon yetersizliği, firmaların fiyatları ayarlama sürecinde, işçilerin sendikal yoldan ücret ayarlama sürecinde bu durumla karşılaşılır. Fiyatların karışık olması, bir ekonomide üretilen tüm metallerin fiyatlarının birbirleriyle koordineli olması pek mümkün değildir. Genel olarak hiçbir firma ilk fiyat belirleyici konumda bulunmaktan çekinir. Böylece fiyat ayarlama ağır gerçekleşir. Uzun vadeli sözleşmelere gelince, işçi-işveren arasındaki iş sözleşmesi genellikle uzun vadeli (bir yıldan uzun) olarak yapılır. Haliyle, fiyatlar genel seviyesindeki artışa işçiler eşanlı refleks göstermesi noktasında problemle karşılaşır. Dolayısıyla fiyatla uyumlu ücret artışı ancak ve ancak sözleşme sona erdikten sonra yapılır. Son olarak menü maliyetleri ele alırsak; firmaların fiyat değişikliklerinin uygulamaya geçirilmesinin firmaya getireceği yük menü maliyetler olarak adlandırılır.

Yeni Keynes iktisat okulunun temel aldığı varsayımlar, benimsediği ilkeler ve emek yaklaşımları kısaca incelendikten sonra, ortodoks iktisat anlayışının benimsediği metodolojik, teorik ve yöntemsel perspektife bütünsel bir eleştiri sunan heterodoks iktisadın emek eksenli yaklaşımları ele alınacaktır.

1.3. Heterodoks İktisadın Emeğe Bakışı

Ekonomi politik, salt üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerini bilimin nesnesi durumuna getirmekten ziyade mülkiyet ilişkilerini, sınıfsal ilişkileri ve bir bütün olarak toplumsal ilişkileri araştırmalarının merkezine koymaktadır. Ekonomi politiğin sonuna eklenen “politik” kelimesi de bu sınıfsal ve toplumsal yönün araştırma konusu olarak yaygın olarak incelenmesinden ötürüdür. Burjuva toplumunun ilk yıllarında ekonomi politik el üstünde tutulurken, burjuvazinin

devrimci barutunun yitmeye başladığı yıllarda “ekonomi politik ya da siyasal iktisat” rafa kaldırılmıştır. Artık toplumsal olan bütün unsurlar analiz dışı bırakılmış, birey davranışı ve faydasını merkeze alan politik kabuğu soyulmuş iktisat öğretisi (neoklasik iktisat ve türevleri) egemen duruma gelmiştir (Karahanoğulları, 2008: 22). Ancak “Klasik Ekonomi Politik”te içinde buldukları dönemin gerici unsurlarını içermiş, çoğu zaman gerçeği yadsımış, fenomenler üzerinden dünyayı yorumlamış ve bundan dolayı dönemin eleştirel yaklaşımları tarafından vülger (bayağı) damgasını yemiştir.

Kuşkusuz bir oluş haline onlarca farklı bakış açısı sunulması, bilimselliğin bağrındaki yöntemsel çatışmalarla ilişkilidir. Bir olgu veya olay incelenirken maddeci, idealist, diyalektik, pozitivist yaklaşımlar gibi envai tarzda yöntemler kullanılır. Kullanılan analiz yöntemi, gerçekliği kavrama sürecinde somut duruma en yakın olana ulaşmaya yardımcı olur. Pratikteki somut, teorideki soyutla kavranmaya çalışılır ve nihayetinde pratik düzeyde yapılacak sınamayla gerçeklikle olan ilişkisi tekrar test edilir. Genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak iktisat bilimi aynı şekilde teorik ve düşünsel belirlenimlerini çeşitli sınamalar yoluyla gerçeklikle olan bağı araştırır. Bunu yaparken sosyal bilimcinin, doğa bilimci gibikimyasal ayraçları veya laboratuvar aygıtları yoktur. Karmaşık ve kaotik olan somut, ancak farklı aşamalarındaki soyutlama düzeyleriyle parçalara ayrıştırılır ve analiz konusu haline dönüştürülür. Kısacası, bilimsel gerçekliğe ulaşmanın en kestirme yolu ele alınan araştırma nesnesinin nesnel ve objektif bir bilimsel yöntemle ele almaktan geçmektedir.

Çünkü toplumun sınıflardan oluştuğu bir formasyonda bir sınıfın lehine olan bilimsel yaklaşım (iktisat politikası) bir başka sınıfın aleyhine olabilmektedir. Bu yönüyle piyasa ekonomisinin en rasyonel sistem olduğunu savunan ve dünyaya piyasacı pencereden bakan egemen öğretisi Ortodoks (ana akım) iktisat olarak tarif edilirken, egemen öğretinin eleştirisine dair teorik ve bilimsel güzargah belirleyen kesim ise Heterodoks iktisat olarak adlandırılacaktır. Bununla birlikte heterodoks iktisadın emeğe bakışı iki temel alt bölüme ayrılacaktır: Bunlar, Marksist perspektiften emeğe bakışı ve Post-keynesyen iktisadın emeğe bakışı olarak sunulacaktır.

1.3.1. Marksist Perspektiften Emeğe Bakış

Emek odaklı yaklaşımlar incelendiğinde kuşkusuz bu alan üzerine en kapsamlı ve yetkin çalışmaları olan bilim insanı Karl Marx'tır. Bu başlık altında söz konusu geniş literatürden yalnızca bazı temel noktalar vurgulanacaktır.

1.3.1.1. Metalaşan Emegın Ekonomi Politigi

İngiltere’de W.Petty, Fransa’da Boisguillebert ile başlayan klasik ekonomi politik, insanların maddesel yaşam araçlarının üretim ve değişim yasalarını tahlil eden bir bilim olarak tanımlanır (Engels, 2011: 201). Bu açıdan, insanların üretim ve değişim koşulları, sabit, mutlak, ölümsüz bir doğa yasası gibi değildir. Tam aksine, mekansal ve tarihsel olarak içinde bulunduğu nesnel koşullara göre biçim alan, hareketi ve değişimi öngörür. Dolayısıyla her ülke ve tarihsel dönem için aynı üretim ve değişim ilişkilerinin oluşması söz konusu değildir. Belirli tarihsellik içerisinde üretim ve değişim yasalarını gözlemleyen ekonomi politik, bunun yanı sıra bölüşüm ilişkilerini de temel inceleme alanına dahil etmiştir. En geniş ifadesiyle, ekonomi politik; çeşitli insan topluluklarının, farklı çağlarda kendine özgü koşullarına uygun olarak gerçekleştirmiş olduğu üretim, değişim ve bölüşüm ilişkilerini inceleyen bir bilimdir. Bununla birlikte, klasik ekonomi politigin temel motivasyon alanı, kapitalist üretim ilişkileri ve burjuva toplumdur.

Otonom/Özerk meta sahiplerinin birbirleriyle piyasada değer yasası çerçevesinde kurdukları üretim ilişkisi olan kapitalizm, toplumsal iş bölümünün en gelişkin halidir. Emek ise özel ve somut niteliklerinden sıyrılmış, toplumsal ve soyut nitelikte tanınmaya başlanmıştır. Yani, marangoz emeginin veya ayakkabıcı emeginin özel ve somut niteliği ortadan kaybolmuş; artık piyasada emek ürünleri soyut emek nitelikleri ile eşitlenmiş, toplam toplumsal emek içindeki konumuna göre değer ya da değersiz olma niteliği kazanmıştır. Burada, bir metanın değerinininonun yeniden üretimi için toplumsal ortalama gerekli emek zaman olarak belirlenmesi önermesi değer yasası açısından hayati önemdedir. Böylece, bir metanın yeniden üretim sürecinden üretici güçlerin gelmiş olduğu gelişmişlik derecesi ve üretim içindeki bulunduğu nesnel koşullar anlaşılırken; toplumsal ortalama gerekli emek zamandan ise tembel işçi ve çalışkan işçi arasında ayırım yapmamızı sağlayacak ve üretilen ürünün değer haline gelmesinin koşullarını belirleyecektir. Bu süreç değer, para ve sermayenin maddi-teknik bir olgu olmadığı aynı zamanda beşeri ve toplumsal bir ilişki olduğunu imlemektedir. Marx, vülger iktisat ile değerin özü ve değer büyüklüğü açısından özdeş düşünmesine rağmen değerin şekli bağlamında farklılaşmıştır. Değerin şekli, tamamen değerin ardındaki toplumsal yöne bir vurgudur. Yani değer kişiler arasındaki ilişkilerin fiili sonucu olarak meydana gelir. Kapitalist üretim biçiminde görüngü; eşyanın kişiselleşmesi, toplumsal ilişkilerin ise maddileşmesi şeklindedir (Rubin, 2010: 29-38). Buradan hareketle insanlar ya da kişiler arasındaki üretim ilişkisi metalar arasındaki ilişkiymiş gibi bir yanılsama ortaya çıkar. Değer, para, sermaye gibi olgular da kendi doğal niteliklerine binaen toplumsal kabul gördükleri ve üretim ilişkilerden bağımsız kendiliğinden

belli bir statü kazandıkları sanılır. Genelleşmiş mübadele aracılığıyla kurulan kapitalist üretim ilişkisi, meta sahipleri, kapitalist-özgür emekçiler, kapitalistler arasında cereyan etmektedir.

1.3.1.2. Marksist Değer Kuramı

Marksist değer yasası, değer in büyüklüğünün onun yeniden üretilmesi için gerekli ortalama toplumsal emek- zamanı olarak bilinir. Bu ifade gerek Smith'in gerekse Ricardo'nun değer teorisinden çok farklı değilmiş gibi algılanmasına neden olur. Marx, değeri belirleyen şeyin emek olduğunu ilk ortaya koyan kişinin Smith olduğunu kendisinde ifade etmiştir. Ricardo'nun da Smith'in değer teorisini geliştirdiğini yukarıda göstermiştik. Asıl incelenmesi gereken konu marksist değer teorisini, öncülü olarak kabul edilen teorilerden ayırıştıran özgül yanının açığa çıkartılmasıdır.

Smith, değışilen metaların değışim oranlarının yani değerlerin tespit edilmesinde kullanılan ölçünün emek zamanı olduğunu kunduz ve geyik örneği ile açıklamıştır. Bu örnek değerin ne olduğundan ziyade değeri büyüklüğünün tespit edilmesinden başka bir anlam taşımaz. Yani değerin sadece nicel belirlenmesini içermektedir. Ricardo değerin nicel belirlenmesini olduğu gibi devralır nitel belirlenmesinin farkına varır ama Marx'ın deyişiyile sınıfsal duruşu onun bilimselliğinin önüne geçerek en ağır eleştirilerin muhatabı yapar.

Marx, kapitali, kapitalist toplumun hücresi olarak kabul ettiği metanın analizi ile başlar. Meta, kullanım değeri ve değışim değeri birliğinden meydana gelir. Kullanım değeri metanın yararlılığını değışim değeri ise kullanım değerlerinin değışilmesindeki nicel ilişki olarak görünür. Metaların kullanım değerleri değışim değerlerinin taşıyıcısıdırlar. Kullanım değeri tüketildiğinde, beklenen fayda sağlandığında gerçeklik haline gelir. Değışim değeri, kullanım değerlerinin değışiminde durmadan değışilen farklı niceliklere denk gelen bir ilişki olmuştur. Zaten bütün mesele kullanım değerlerinin değışimindeki niceliğ in ölçülmesinden kaynaklanmaktadır. Metaların değışiminin sağlanabilmesi için kullanım değeri dışında tüm metalarda ortak olan bir özelliğ in değışimde ölçü olma görevi yapması gerekir. Bu ölçü metanın üretilmesi için gerekli ortalama toplumsal emek zamandır (Marx, 2011a: 47-80).

Metadaki kullanım değeri ve değışim değeri emeğ in iki yönlü niteliğ inin sonucudur. Her türlü emek süreci insan emek gücünün bilfiil harcanmasıdır. Bu harcanmanın süresi ve biçimi yani emeğ in iki yönlü niteliğ i metaya kullanım değeri ve değışim değeri olma özelliğ i kazandırır. Emeğ in harcanma biçimi, terzilik, ayakkabıcılık, öğretmenlik gibi metaya yararlılık niteliğ i veren somut emektir. Soyut emek ise emek sürecindeki insanın beyninin kaslarının ve

sinirlerinin harcanmasıdır. Değerin ve değer büyüklüğünün belirlenmesinde soyut emek kavramı Marx'da merkezi önemdedir. Genellikle soyut emek, üretim sürecinde insanın emek gücünün harcanmasının değer özünü olarak, tarihsel ve toplumsallığından kopartılarak yanlış anlaşılmıştır. Soyut emeğin bu tek taraflı anlaşılması Marx'ın değer teorisinin doğru kavranmadığında, Ricardo'nun da gerisine düşerek Adam Smith'in değer teorisine geri dönmektir. Soyut emek kavramını, genel insan emeğinin harcanmasını ifade eder. Bireyin emek sürecinin sonucunda ortaya çıkan emeğin ürünü, toplumun toplam toplumsal emeğinin bir parçası olup olmadığı ancak değişim ile gerçeklik kazanır. Bu sınavı geçen emek ürünleri değişim değeri yani değer olma özelliği kazanarak meta olurlar. Kendisine değer etiketi takılan meta tüm sırlarını değer etiketinin arkasında saklar.

Soyut emeği emek sürecine katılan insanın beyin, sinir ve kaslarının yani fizyolojik özelliklerinin harcanması olarak belirtmiştik. Tek bir birey için söylenen toplum içinde o kadar geçerlidir. Toplumun, toplumsal yeniden üretim sürecinde kullanabileceği toplam süredeki emek zamanının ölçü birimidir-bellidir. Bireysel üreticinin değişime sunduğu emeğin ürünü toplum tarafından talep edilen kullanım değerlerinin üretilmesi için yine toplum tarafından ayrılan emek zamanına denk gelme zorunluluğu vardır. Toplumsal üretim için gerekli emek zamanı kavramı bir kere ortaya çıkınca artık kendisini doğa yasası biçiminde dayatacak ve üretim sürecine egemen olacaktır. Değer yasası o halde bireysel üreticinin emek zamanının, toplumun toplam emek zamanına olan bağımlılığının adıdır. Bireyin emeğinin genel emeği ile olan ilişkisi, bireysel üretim ile toplumsal üretimin çelişkisinin adıdır değer yasası. Değer yasası değişimin yasasıdır. Emeğin ürünlerinin değişime dayanan toplumların yasası olan değer yasası, soyut emeğin niteliğinin anlaşıldığında geriye sadece onun niceliğinin ölçülmesi kalır. Marx'ın eleştirdiği tam olarak budur, "Ekonomi politik ne denli eksik olursa olsun, değer ve değer büyüklüğünü gerçekten tahlil etmiş ve bu biçimlerin altında yatan şeyi açığa çıkartmıştır. Ama bir kez olsun, emeğin, niçin onun ürün değeri ile ve emek-zamanının bu değer büyüklüğü ile temsil edildiği sorusunu sormamıştır". Kısaca özetlenirse; Adam Smith ve Ricardo metanın değer büyüklüğünü ölçme sorunuyla o kadar meşgul olmuşlardır ki, emeğin ürününün neden meta ve değer olduğunu sormamışlardır. Hatta neden değiştiği sorusu bile onlar için gereksizdir. Çünkü ekonomi politiğin konusu olan; değer, para, sermaye vb gibi kavramları ebedi kavramlar olarak ele alırken yaptıkları şey ekonomi politiği, dolayısıyla kapitalizmi ölümsüzleştirmektir.

Marx, burjuva toplumunun hareket yasalarının açıklamasına meta ile başlar. Meta konusunun alt başlığı “değerin özü ve değer büyüklüğüdür” (Marx, 2011a: 47). Değerin özü emek, değer büyüklüğü de üretilmesi için gerekli emek zamanlarıdır. Değerin ortaya çıktığı ve geliştiği biçimleri anlatır, en sonunda değer en gelişmiş biçimini olan para biçimi olarak sunar. Ama değişime geçmeden önce bir paragraf açar. Oldukça uzun olan bu paragraf Kapital’in yazım planına pek de uymadığı iddia edilen” metaların fetişizmi ve bunun sırrı”adındaki bölümdür (Marx, 2011a: 81). Buraya kadar anlatılan bölümde değer büyüklüğünün nicel belirlenmesinin incelenmesine ayrılmıştır. Değişime geçmeden önce değer nicel olarak neden ölçüldüğü, neden metaların değiştiği, kısaca emeğin ürünlerinin hangi toplumsal biçimlerde değer ve meta biçimini aldığıdır. Değerin bir toplumsal ilişki olarak değişimden önce anlatılması önemlidir. Çünkü kendisini değişim olmadan üreten toplumlar olmuştur ve diyalektiğin yasaları gereği bundan sonraki toplumsal üretim biçimi emeğin ürünlerinin değişimi olmadan gerçekleşmelidir.

Kapitalist toplumlarda metalar günlük yaşantı içerisinde çok da düşünülmeyen, dikkat edilmeyen önemsiz bir şeymiş gibi görünürler. Ama toplumun en küçük hücresi olarak bilimsel tahlil edilmeye başlandığında aslında görüldükleri gibi olmadıkları açığa çıkmaktadır. Emeğin ürünlerinin meta biçimine bürünmesinin ardındaki toplumsal ilişkiler bilimsel bir yöntem olmadan açığa çıkartılamazdı. İncelemenin başında itibaren anlatılan ilkel komünal toplum ve kapitalist öncesi üretim biçimleri incelerken hep emekçinin emek süreci ile ilişkisi ve emeğin ürünlerinin mülk edinilmesinden takip edildi ama hiç metadan söz edilmedi. Meta fetişizmi bölümü bu ilişkilerin incelendiği ve toplumsal üretimin hangi özel biçiminde emeğin ürünlerinin meta olduğunun göstermesi bakımından merkezi önemdedir (Marx, 2011a: 81-93; Rubin, 2010: 11-15)

İnsan toplumsal bir varlıktır. Sürü havyanı olarak yaşadığı dönemden üretim eylemine başlayarak insansılaştığı döneme kadar hayatta kalmanın zorunluluğu, ilkel dönemde de devam eder. Yerküredeki ilkel dönemde insanlar toplumun toplam emeğinin parçaları olarak yaş cinsiyet gibi doğal işbölümü dışında yeteneğine göre toplumsal üretimde bulunur. Bitki ve meyve toplayıcılığı ve avcılıktan elde edilen ürünler toplumun toplam ürünleri olarak toplumun üyeleri tarafından tüketilir. Burada herkesin yapacağı iş baştan toplumun toplam emek zamanının bir parçası olarak düzenlendiği için değer ve meta biçimine bürünmez. Kırsal ataerkil ailede de tüm aile bireylerin emeklerinin toplamı ailenin toplam emeğidir. Aile bireylerinin kendi içlerinde gerçekleştirdiği işbölümü sonucu ürettiği ürünler ailenin toplam ürünleridir. Baştan

belirli bir plana göre üretilen ürünlerin değer ve meta biçimine bürünemezler. Feodalizmde anlatıldığı gibi bir bağımlılık ilişkisidir. Feodal beyin toprağının üzerinde yaşayan serfler, beye karşı üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak emek rant, aynı rant ve para rant biçiminde yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. Bu yükümlülüklerin miktarı topluma ve zamana göre baştan belirlendiği için hiçbiri değer ve meta biçiminde görülmezler. Serflerin kendi aralarındaki kullanım değerlerinin değişiminde de aynı ilke geçerlidir. Toplumsal artığı zor yoluyla ele geçiren feodal beylerin tüccarlar değişim ilişkisi bu kuralın dışında tutulabilir (Marx, 2011a: 81-93).

Robinson Crusoe, merkantilist sistemin ekonomi politığının teorisi olmanın yanı sıra meta fetişizmini daha kolay kavramın anahtarı olarak da kullanışlı bir konudur. Crusoe, geçirdiği kaza sonrası çıktığı ıssız adada kurtardığı kâğıt ve kalemle kurtardığı diğer araç gereçlerin listesini yapar. Toplam emek zamanını kendine yararlı faaliyetlerin önceliğine göre düzenler. Bu faaliyetler ne kadar çeşitli olursa olsun bir ve aynı kişinin toplam emeğinin farklı ürünleri olduğunu bilir. Hikâyenin ana fikri, farklı kullanım değerlerinin üretilmesi için gerekli emek zamanı deneyim ile öğrenmiş olmak ve toplam emek zamanını ihtiyaçların önceliğine göre önceden belirlenen bir plan dâhilinde üretmektir. Kısaca ifade edilirse; farklı emek süreçlerinin toplam emeğin parçaları olarak baştan belirlenmiş olmasıdır. Yukarıda konu bağlamında açıklanmaya çalışılan ilkel komünal toplum, ataerkil aile ve feodalizmde bireysel emek süreçlerinin, toplumun toplam emeğinin parçaları olması nedeniyle değer ve meta biçimine görünmezler.

Kapitalizmde üretim birbirinden bağımsız üreticiler ya da üretici grupları tarafında gerçekleştirilir. Her ne kadar toplumun ihtiyaçları dikkate alınarak üretim yapıldığı söylenmiş olsa da hangi üreticilerin hangi ürünlerden hangi miktarda pazara getireceği belli değildir. Pazara değişim için getirilen emek ürünleri kullanım değerleri olarak kabul edilmesinin yanı sıra, toplumun toplam emek zamanının bireysel parçaları olarak kabul edildiklerinde değer ve meta haline gelirler. Toplumun ihtiyacı olan kullanım değerlerinin üretilmesi için ayrılmış olan emek zamanı kadar olanlar meta haline gelirler. Ve bunların üretilmesi ve değer olarak hesaba katılması bir sonraki üretimin çıkış noktasını oluşturur. Rekabet, emek zamanı en aza indirme konusunda her defasında doğanın kör yasa biçiminde işler. Birbirinden bağımsız üreticilerin metalar yoluyla kurduğu ilişki toplumsal bir biçim, değer biçimi olur. Değişimle gerçekleşen şey emeğin ürününün soyut emeğin (emeğin iki yönlü niteliği) bir parçası olup olmadığıdır. Ancak değişimleri sayesinde emek ürünleri değer ve meta niteliği kazanır. Bu marksist değer yasasını

diğerlerinden ayıran en önemli farktır, değerin toplumsal bir ilişki olarak bilimsel tahlilidir, geriye sadece soyut emeğin niceliğinin ölçülmesi meselesi kalır (Marx, 2011a: 81-93; Cohen 1998, 141-161).

Kapitalist üretim biçiminde meta sahiplerinin diğer meta sahipleri ile kurduğu toplumsal ilişkiler metalar dolayımı ile gerçekleştiği için, insanların arasındaki ilişkiler metalar arasındaki ilişkiler biçiminde görünerek metalara aslında olmadıkları bir güç atfedilmektedir. Bu gücün adı metaların fetişizmidir. Metaların fetiş sırrına ermiş olmak onlara atfedilen gücün geri alınmasını sağlar mı diye sorulmalıdır? Cevap elbette hayır olacaktır. Toplumsal üretim bireysel temellük biçimindeki bir toplumsal yeniden üretim özel mülkiyeti varsayar.

Üretim araçlarının mülkiyetinin topluma ait olduğu ve toplum tarafından toplumun ihtiyaçlarına göre planlanarak yapılan üretimde bireysel emekler baştan toplumun toplam emeğinin bir parçası olması nedeniyle değer yasasının olmayacağı söylenebilir. Değer yasası daha önce incelendiği şekliyle bireysel emeklerin, toplumun toplam emeğinin parçaları olup olmaması değişim ile belirlendiği için hüküm sürmekteydi. Bahsedilen toplumda emeğin ürünleri değişim dolayımı ile toplumsallığını kanıtlamak zorunda değildir. En başından itibaren zaten toplumsaldır. Burada böyle bir toplum kendisini nasıl yeniden üretir sorusu sorulabilir. Üretilen ürünlerin bir kısmı üretim araçları olarak toplumsallığa devam eder. Geriye kalan tüketim nesnelere toplumun üyelerine dağılımında meta üretimine paralellik kurabilmek için emek zamanının ölçü olarak kullanılmasını örnek olarak verebiliriz. Böyle bir toplumda emek zaman ikili bir niteliğe sahip olmaktadır. İlk olarak farklı işkollarında üretilecek farklı yararlılık nesnelere üretiminin belli bir oranda yapılabilmesinin önkoşuludur. Diğer taraftan üretilen toplam üründen toplumun bakmakla yükümlü olduğu hasta yaşlı çocuk gibi çalışamayacakların bakımının sağlanması, doğal afetler ve kötü ürün yılları gibi olumsuz durumlar için ihtiyat payları ayrıldıktan sonra üretime katılanların emekleri oranında pay almaları için ölçü olma görevi yapar. Böyle bir toplumda ilişkiler olması gerektiği gibi insanlar arasındaki ilişkiler olarak gerçekleşeceğinden emeğin ürünleri değer ve meta olmazlar.

Bir sonraki alt başlıkta Marks'ın klasik iktisatçılardan ayrıldığı temel tartışmalardan biri olarak nitelendirilen kapitalist üretim sürecinde artı değer üretimi ve bunun asli biçimleri olan mutlak ve nispi artı değer üretimi incelenecektir.

1.3.1.3. Artı Değer Üretimi, Mutlak Artı Değer ve Nispi Artı Değer

Üretim, insan emeğinin, emek araçlarını kullanarak, emeğin konusunda (doğada) bilinçli ve yararlı bir değişiklik yaratma eylemidir. İnsanların karşılıklı ve iradelerine bağlı olmayan etkinlikleri toplumu, toplumsal yaşamın yeniden üretimi ise tarihin temelini oluşturur. İnsan emek sürecinde doğayla kurduğu ilişkiyle insanlaşır. O doğayı dönüştürür, doğa onu değiştirir. İnsanın ayırt edici özelliği üretme faaliyetidir. Diğer içgüdüsel üretme faaliyetinden farklı olarak insanın üretme süreci, önceden imgesinde kurduğu bir sonuca ulaşma eylemidir. Emek, emek araçlarını kullanarak, emeğin konusunda (doğada) bilinçli ve yararlı bir değişiklik yaratır (Marx, 2011a: 180-187).

Kapitalist üretimi biçimini genelleşmiş meta üretimi olarak diğer üretim biçimlerinden ayırabiliriz. Önceki üretim biçimlerinde ihtiyaç fazlası pazara getirilerek metalaştırılırken, kapitalist üretimin amacı değişimdir. Yani metaların ne kadar zamanda üretildikleri, değerlerinin ne kadar olduğu sorusu yararlılıklarının önüne geçer. Kullanım değeri değişim değerinin bir taşıyıcısı olduğu için vardır. Bu nedenle kapitalist üretim bir artı değer üretim sürecidir.

Meta üretiminin genelleşmesi emek gücünü de alınıp satılabilen, diğer metalarda olduğu gibi kullanım değeri ve değişim değeri olan bir meta haline getirir. İşçi kendi metasını kendi özgür iradesiyle istediği kapitaliste bir eşya gibi satma olanağı bulunur. Nasıl diğer metaların değerlerini toplumsal olarak üretilmeleri için gerekli emek belirlerse emek gücünün değeri de, yeniden üretilmesi için gerekli meta kitlesinin değeriyle belirlenir. Emek gücü metası kendi değerinden daha fazla değer üreten bir meta olarak diğer metalardan ayrılır. Bu emek-gücü metasının ayırıcı özelliğidir (Marx, 2011a: 170-179).

Üretimin ön koşulu üretim araçlarıyla emek gücünü birleştirmekten geçer. Kapitalist üretim araçlarının sahibi olarak pazardan emek-gücünü büyük bir hevesle satın alır ve üretim sürecini başlatır. “Onu gerçekten etkileyen şey bu metanın yalnızca bir değer kaybına sahip olması değil, onun sahip olduğundan daha fazla değer kaynağı olması, özgül kullanım değerine sahip olmasıdır”(Marx, 2011a: 195). Değer yasası gereği kapitalistin işçinin emek gücünü tam olarak değerinden aldığını varsayacağız.

Emek -gücünün değerinin karşılığını kapitalist işçiye ücretler biçiminde öder. Bu işçinin kendini yeniden emek-gücü satıcısı niteliğine kavuşturup, kendini, enerjisini, soyunun devamını yeniden üretebileceği bir ücret düzeyi demektir. Emek gücünün değerinin eksik ödenmesi işçinin kendini yeniden üretemeyeceği, dolayısıyla kapitalist üretiminde sürekliliğinin sıkıntıya gireceği

anlamına gelmektedir. Bu nedenle kapitalist emek gücünün değerini tam olarak ödemek zorundadır.

Peki işçiye emek-gücünün değerinin tam olarak ödendiği koşullarda, yani değer yasası temelinde değerlerin eşdeğerleriyle değiştiği koşullarda nasıl olurda ortaya artı-bir değer çıkar? Bu soru belki de ekonomi politiğin üzerinde en çok tartıştığı konudur. Tarihsel olarak meselenin kaynağı sürekli farklı yerlere havale edilmiş, üzeri kapatılmış, bilinçli olarak çarpıtılmıştır. Çünkü artı değer işçiye karşılığı ödenmeyen emekten doğar. Kapitalist işçinin tüm işgünü yanı emeğini satın alır, ama emek-gücünün değerini öder. İşçiden sızdırdığı bu art emek art-değerin kaynağıdır. “Bu nedenle emek-gücü değeri ile bu emek- gücünün emek süreci içerisinde yarattığı değer, birbirinden tamamen farklı büyüklüklerdir. Kapitalistin emek-gücünü satın alırken göz önünde bulundurduğu şey, işte iki değer arasındaki bu farktır” (Marx, 2011a: 195)

Artı-değer üretimi kapitalizmin tarihsel ön koşuludur. Bir kapitalistin bir işçiyi sömürmesi şeklinde ifade edilen bu süreç gerçekte bir sınıfın diğer bir sınıfın artı emeğine el koymasına dönüşür. Görülüyor ki artı değer işçinin emek-gücünün değerinden ödenmemesinden veya az ödenmesinden değil, aksine değerinin tam olarak verilmesinden doğar. Emek yağması koşullarında art-değer üretimi bu çalışmanın sınırları dışındadır. Bu nedenle artı -değer üretimi yani sömürü ne ahlaki ne de moral bir kavramdır. Oransal ifadeyle bile gözleyebileceğimiz bir ilişkidir (sömürü oranı). Ürettiklerimizin ne kadarına ulaşabildiğimizi sömürü oranıyla somutlarız.

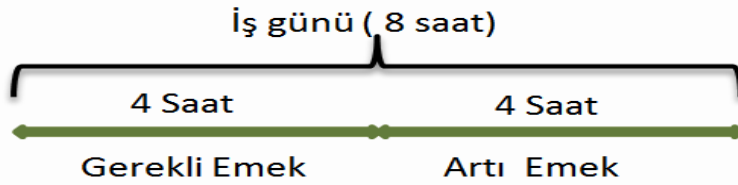
Feodal üretimde serfler ekip biçmek ile yükümlü oldukları topraklarda haftanın bir bölümünü kendilerine bir bölümünü efendilerine çalışırlardı. Gerekli ürünün üretildiği günler, serfin kendisi ve ailesini yaşamsal gereksinimlerini karşıladığı günlerdi. Haftanın diğer günleri toprak özel mülkiyetini elinde bulundurması sebebiyle efendisine çalışırdı. Pazar günlerini dinlenme ve kilise günleri olarak ayırıldığında, serfin haftanın kalan altı gününde üç günü kendisine, üç gününü de efendisine çalıştığı görünür. Efendisine yarattığı üç günlük artık-ürün, kendisi için çalıştığı üç günde ürettiği kadardır. Toprak beyi bu denklemde % 100 lük bir sömürü oranıyla yaratılan yeni değere el koymaktadır.

Kapitalist üretime gelindiğinde artı-değer üretimini bu netlikle göremeyiz. Kapitalizmde sömürü iş günü içerisinde gizlenmiş durumdadır. Feodalizmde olduğu gibi gerekli-emek, artı-emekten bu kadar ayrışık durumda değil, sınırları çıplak gözle anlaşılacak türdendir. Marx’ında işaret ettiği gibi “Kapitalist üretim, yalnızca meta üretimi değil, esas olarak artı-değer

üretimidir. Emekçi kendisi için değil, sermaye için üretir. Bu nedenle, artık yalnızca üretmesi yetmez. Artı-değer üretmek de zorundadır”(Marx, 2011a: 436).

Kapitalizm de emek-gücünün iktisadi ilişkilerde özellikli bir meta olarak ortaya çıkışı, artı-değer (sömürü) üretiminin üzerine çekilmiş bir sis perdesi gibidir. Emek-gücü, emek sürecinden farklı bir kategoridir. Üretebilme potansiyelidir. Bir kullanım değeri üretirken harcadığı ussal ve fiziksel yetenekler olarak tarif edilir. Yani emek gücünün değeri işçinin yarın, üretme eylemine devam etmesini sağlayacak metalar kitlesinin toplam değeridir. Kapitalist işçiyle iş günü üzerinden anlaşır ama yalnızca emek gücünün değerini öder. Emek gücünün değeri işgününden daima küçük olmak zorundadır. Böyle olmasaydı kapitaliste çalıştığı artı-emek oluşamazdı. Bu nedenle art-değerin (sömürü) oluşumunu iş gününde gizlenen emek-gücünü ürettiği süreden sonraki çalışmada aramak gerekir. Kapitalistin işçiye verdiği ücret, üzerinde anlaşıldığı iş gününün karşılığıymış gibi görünür, oysa kapitalistin ödediği yalnızca emek-gücünü değeridir.

Böylece üretim sürecinde kapitalist emek-gücü metasının değerini öder, yarattığı daha bir büyük değere üretim araçlarının sahipliği nedeniyle el koyar. Sekiz saatlik iş gününde emek gücünü dört saat çalışarak ürettiğini varsayarsak, kalan dört saati kapitaliste çalıştığı artı değerdir. İşgünü gösterimi Şekil 1.7’de sunulmuştur.

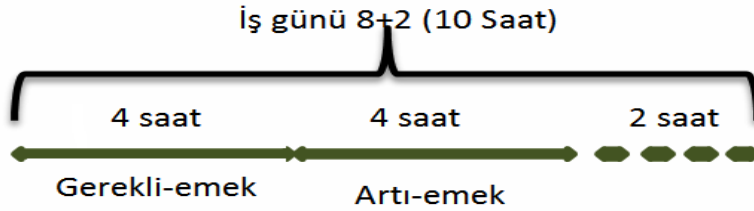
Şekil 1.7.: İşgünü Gösterimi

Görüldüğü gibi kapitalist işçiye emek gücünün değerini tam olarak verdiğinde bile sömürü vardır. Art-değer emek gücünün değerinden çalınan bir şey değildir. Aksine emek-gücünün değeri ödendiğinde ortaya çıkar.

Sermaye doğası gereği yeniden üretime genişleyerek girer. Bu nedenle sömürüyü sürekli artırmak zorundadır. Bunu iki yolla yapar:

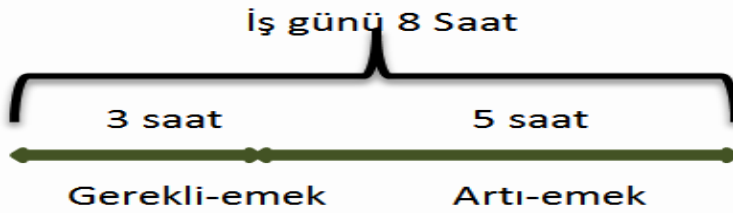
- 1- Mutlak artı değer
- 2- Nispi artı değer

Mutlak artı değer, işgünü uzatılarak ya da emek yoğunluğu artırılarak üretilir. İşgününün, emekçinin kendi emek-gücünün değerine eşit bir değeri ürettiği noktanın ötesine uzatılması ve bu artı-emeğe sermaye tarafından el konulması, işte bu, mutlak artı-değer üretimidir (Marx, 2011a: 437). Mutlak artı-değer üretimi Şekil 1.8’de sunulmuştur.

Şekil 1.1.8.: Mutlak Artı Değer Üretimi

İşgününün uzatılmasının ve emekçiyi daha yoğun çalıştırmanın fiziki sınırları vardır. Bunun ötesinde mutlak artı-değer üretimini artırmak olanaklı değildir. Kendini bir sonraki işgününe yeniden hazırlayabilmesi için bu sermayenin devamlılığı için gereklidir- dinlenip, uyuması gerekir. Mutlak artı-değer üretiminde de sömürünün artırılma olanakları zorunlu engellere takılınca, sermaye iş gününü uzatmadan da sömürüyü artırabilir. Bunu nispi artı -değer üretimiyle yapar. Nispi artı-değer üretimine iş günü sabitken gerekli- emeği artı-emeğe oranla küçültülerek yapar. Nispi artı değer üretimi Şekil 1.9’da sunulmuştur.

Şekil 1.9.: Nispi Artı Değer Üretimi

Gerekli emeği artı emeğe göre düşürmek için kapitalistler üretici güçleri geliştirip, üretimde sürekli yeni teknikler kullanırlar. Böylece üretilen metaların bireysel değerleri düşmektedir. Buradan hareketle kısaca bireysel değer ile toplumsal değer arasındaki ayırma değinmek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Tekil sermaye tarafından üretilen metanın kendi özgül koşullarına göre yeniden üretim süreci onun metasının bireysel değerini verirken aynı metanın yeniden üretimi için toplumsal ortalama gerekli emek zaman ise onun toplumsal

değerini verir. Son tahlilde kapitalistler arası rekabetin dinamosu da tekil kapitalistlerin ürettikleri metanın bireysel değerini toplumsal değer altında üretmeye çalışmak ve toplumsal değer üzerinden satışa sunmaktır. Burada, kapitalistler bireysel değer ile toplumsal değer arasındaki farktan artı kar elde etmektedir. Dolayısıyla nispi artı değer yarışı sermayeler açısından artı kara ulaşmanın önemli etkenlerinden biridir. Kapitalistler sermayelerinin organik bileşimini yükselterek yani üretim sürecinde canlı emek yerine ölü emeği tercih etmeleri nispi artı değer yarışının bir diğer ifadesi olarak kabul edilmektedir.

1.3.1.4. Ücretler ve Ücretlerdeki Ulusal Farklılıklar

Ücretler, işçiye ödenen emek-gücünün fiyatı olarak görünür. Diğer üretim biçimlerinde görülen aynı ödemelerin yerini kapitalizmde emek-gücünün günlük değeri veya fiyatı ücretler şeklinde karşımıza çıkar. On saatlik bir işgününde beş TL ücretle çalıştırılan bir işçi on saat boyunca faaliyet gösteren emek- gücünün değerini alıyor demektir. Yani özünde emek-gücünün değeridir bu. Bir işgününün yarısını kendinin yeniden üretimi için, yarısını da kapitaliste çalıştığını varsayarsak emek-gücünün değeri iş gününün beşinci saatinde üretilir. Fakat işçi ancak on saat çalıştığında beş TL olan ücretini alıyor olması kapitalist ücret biçiminin karşılığı ödenmiş emek ile karşılığı ödenmemiş emek arasındaki tüm izleri silip yok etmesinden kaynaklanır. Demek oluyor ki kapitalist ekonomi politığın ücret dediği şeyle gerçekte ücret kategorisi birbirinden farklı şeylerdir. “Emeğin değeri, emek-gücünün değerinin yalnızca usa-uygun olmayan bir ifadesi olduğu için, emeğin değerinin daima ürettiği değerden daha küçük olması zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü kapitalist, emek-gücünün, kendi değerini yeniden üretmesi için gereğinden daha uzun süre çalışır”(Marx, 2011a: 512)

Emek gücünün değeri bilindik geçim araçlarının değerlerinin değişmesiyle değişebilir. İşçinin emek sepetine giren metaların ucuzlamasıyla emek -gücünün değeri, dolayısıyla ücretler azalır. Kapitalist üretimin genel eğilimi bu yöndedir. Değişen emek arz-talep ilişkileri sonucunda da ücretler değişme gösterebilir. Yedek sanayi ordusunun (işsizler ordusu) büyümesi ücretleri baskılayan bir etki yaratır. Emek-gücü metasının değerinin yükselmesi diğer meta ilişkilerinden farklı gelişen veçheleri de bulunmaktadır. Emek-gücü metasının dolayısıyla ücretlerin normal şartlar altında sınıf mücadelesinin büyümesiyle doğru orantılı bir gelişim seyri vardır. Bilindiği üzere emek-gücü metasının değerinin üst sınırı sınıf mücadelesinin düzeyiyle, alt sınırı ise artık kendini yeniden üretemeyecek şartlardaki fiziki koşullarınca belirlenir. Günlük iktisadi ilişkiler artık emek-gücünün değeri veya fiyatı değil, ücretler kavramıyla ifade edilir.

Uluslararasıdaki ücretleri karşılaştırırken bir tek ülkede emek-gücü değerini; işçinin kendini yeniden üretebileceği metalar kitlesinin fiyatı, ülkedeki üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi, emek sepetinin kültürel ve geleneksel oylumu, emeğin o ülkedeki harcama yoğunluğu, sömürü oranı gibi koşullar tarafından belirlenmektedir. İki şeyi birbiriyle karşılaştırabilmek için öncelikle onları diğer özelliklerinden soyutlayıp tek bir kategoriye indirmek gerekir. Uluslararasıdaki ücretleri birbiriyle karşılaştırdığında zorunlu olarak da bu yöntem kullanılmalıdır. Ücretlerin bir işgünündeki miktarı ve devamında iki ücret miktarını karşılaştırabilmek için parça başı ücrete çevrilmesi gerekir. Ücretlerin parça başı ücrete çevrilmesinin nedeni en rasyonel kıyaslama olanağını sunuyor olmasıdır.

Ücretlerin böylesine karşılaştırılmasında en önemli parametre emek yoğunluklarının belirlenmesidir. Emek yoğunlukları ücretlerin farklarını belirlemede, ürettikleri değerler bakımından önemli etkiler gösterir. Bu nedenle daha yoğun bir ulusal emek, daha az yoğun olana göre, aynı sürede, daha çok para ile ifade edilen daha fazla değer üretir (Marx, 2011a: 512). Ulusal düzeydeki farklı emek yoğunlukları rekabetin etkisiyle ortalanırlar. Fakat uluslar arasında bu ilişki, rekabetin uluslar arasındaki aldığı biçim nedeniyle (rekabetin uluslar arasındaki işleyişinin bazı engellere takılmasından) ortalanamazlar.

Gelişmiş bir kapitalizmde, görece daha az gelişmiş olana oranla emek üretkenliği ve yoğunluğu daha yüksektir. Metaların değerlerini belirlemede önemli katkısı olan bu iki değişkenin sonucunda farklı fiyat düzeyleriyle karşılaşılır. Ulus içinde on saatlik bir iş gününde üretilen metaların farklı üretkenlikleri nedeniyle toplam değerleri aynı kalmaktadır. Ama uluslararası alanda farklı emek üretkenliklerindeki üretilen metalar farklı emek yoğunlukları tarafından üretilen metalar gibi değerlendirilir. Bu ücret düzeylerinin uluslararasıda farklılaşmasının temellerinden biridir.

“Çeşitli ülkelerde aynı emek- zamanında üretilen aynı türden metaların farklı miktarları, bu yüzden, farklı fiyatlarla yani uluslar arası değerlere göre değişen bir miktar parayla ifade edilen ve eşit olmayan uluslararası değerlere sahip olurlar. Bu nedenle de paranın nispi değeri, kapitalist üretim tarzının daha fazla gelişmiş olduğu bir ülkede, bu üretim tarzının daha az gelişmiş olduğu bir ülkeye göre daha küçük olur” (Marx, 2011a: 533)

1.3.1.5. Nispi Artı Nüfus ve Yedek Sanayi Ordusu

“Her üretim biçiminin kendine özgü özel bir nüfus yasası vardır” (Marx, 2011a: 602). Dolayısıyla kapitalist üretim biçiminin de kendi doğasıyla karakterize olan bir nüfus yasası

mevcuttur. Bu nüfus yasasının nispi artı nüfus olarak kabul edilmektedir. Kısacası nispi artı nüfus, sermaye ile ilişkilenecek olan nüfustur. Sermayeye oranla işsiz kalan nüfus olarak da nitelendirilmektedir.

Kapitalist üretim biçimi altında, sermayenin yapısındaki değişimler, kendisi ile bağlantılı olan bütün değişkenleri de değişime uğratmıştır. Bu değişkenlerden biri ise nüfustur. Faal emek ordusu ve yedek sanayi ordusundan oluşan kapitalizme özgü nüfus yasası, sermayenin hareketine güdümlü bir yapı halindedir. Sermayenin değişim temposuna faal emek ordusu ve yedek sanayi ordusundan oluşan işçi sınıfı da ayak uydurmak zorundadır. İşçi sınıfının emek becerilerini, yetilerini sürekli olarak yeniden üretme gereksinimi, sermayenin yapısındaki değişimine bağlı olarak doğar. Emek gücünün meta pazarında alıcı bulabilmek için, sermayenin bu değişimine ayak uydurmasının zaruri olduğu savunulur. Dolayısıyla emek pazarına bakıldığında emek gücü satıcıları sürekli olarak piyasa koşullarına göre güncellenirler.

Kapitalist üretim koşulları altından sermayenin üretimi ve yeniden üretimi, aynı zamanda emek gücünün de üretimi ve yeniden üretimini gerekli kılar. Bununla birlikte artı değer ve sömürü koşullarının da üretimi ve yeniden üretimidir. Sermaye sahipleri artı değer ve sömürü oranını artırma amaçlarını sektöre uğratabilecek tüm engelleri ortadan kaldırmak için çaba harcarlar. Aynı şekilde emek gücünü istediği düzeyde sömüreceği koşulları da tesis eder. Bunun için gerekli bütün düzenlemeleri yapmak için ön ayak olur. Eğitim kurumlarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda piyasaya uygun düzenler, denetler, yönlendirir. Dolayısıyla sermayenin akışkanlığına bağlı olarak emek yetisinin de aynı akışkanlığı göstermesinin koşullarını yaratır. Böylece kapitalist üretim biçimi zemininde emek gücü daima sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda biçim aldığı söylenebilir.

İşçi sınıfının doğrudan emek sürecinin dışında olduğu yani yedek sanayi ordusu biçiminde olduğu zamanda sermayenin denetimi altında faaliyete koşullar ve ona bağımlıdır. Bundan dolayı yedek sanayi ordusu faal emek ordusunun uzantısı olarak onun ikamesi olduğu ve gerektiğinde yerine geçtiği durumda sermayenin ihtiyaçlarını karşılama durumundadır. Kapitalist üretim sürecinin bunalım veya gönenç, genişleme veya daralma dönemlerinde sermaye varlığını sürdürmek, üretimini devamlı kılmak için akışkan halde olan işçi sınıfı, ek emek gücüne ihtiyaç duyduğu dönemler yedek sanayi ordusuna seferber eder. Ancak tam tersi bir durumda yani sermayenin bunalım dönemlerinde, emek gücü ihtiyacı olmayan sermaye sınıfı, faal emek ordusu içindeki işçileri yedek sanayi ordusu içine katmak için çaba harcarlar. Yedek sanayi ordusunun genişlemesinin ayrıca faal emek ordusunun ücret düzeylerini aşağı yönlü baskılamada önemli bir

işlevi vardır. Bununla birlikte, sermaye birikiminin artmasıyla, yedek sanayi ordusunun genişleme arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğu ileri sürülmektedir. Yani üretimde emek gücü yerine makinenin kullanılması ya da üretim örgütlenmesindeki yapısal değişiklikler faal emek ordusunun niteliklerini değiştirdiği kadar yedek sanayi ordusunun da yapısını değiştirmektedir (Marx, 2011a: 602-610).

1.3.2. Post Keynesyen İktisadın Emeğe Bakışı

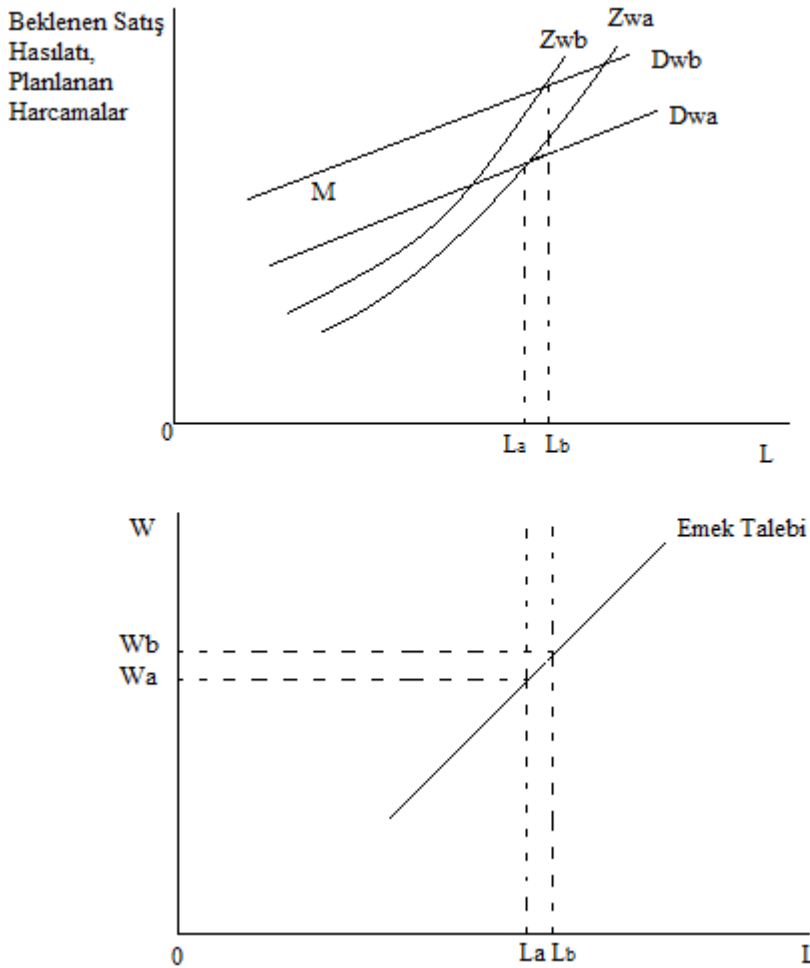
Keynes, teorisini neo-klasik iktisadın bir eleştirisi olarak gördü. Böylece 1940 ve 1950’li yılların başında iktisat literatürüne Keynesyen devrim olarak yerleşmiştir. Ancak neo-klasik iktisat Keynes’in Genel Teorisinden birkaç önemli fikri seçerek derinleştirmiş ve geliştirmiştir. Böylelikle Keynesyen iktisat ilk başta neo klasik iktisat tarafından IS-LM analizi ve neo-klasik genel denge teorisine, daha sonra yeni keynesyen rasyonel beklentiler hipoteziyle sentezlenmeye çalışılmıştır. 1970-1980’li yıllarda bir grup iktisatçı neoklasik iktisat teorisine taban tabana zıt Keynesyen fikirleri benimsemişlerdir. Fikirleri Michal Kalecki, Joan Robinson ve Pierro Sraffa’nın teorileriyle uyum halindedir ve Post Keynesyenler olarak bilinen Keynesyen geleneğin radikal kanadında konumlandıklarını savunurlar (Hunt ve Lautzenheiser, 2011: 501-508). Bunun ötesinde yeni klasik okulun neo-klasik sentezin eleştirisine tepki olarak ortaya çıkan “yeni” Keynesyen bilimsel araştırma programında “Keynesyen içerik” bulunmamaktadır. Bu gelişmeler ışığında, Post Keynesyen bir perspektifle, klasik düşünceden başarılı ve radikal bir kopuşu temsil eden “Keynesyen Devrim” asla gerçekleşmemiştir (Snowdon ve Vane, 2012: 402).

Keynes’in asıl temsilcilerinin kendileri olduğunu savunan Post Keynesyenler, çeşitli varsayımlar çerçevesinde teorik inşa sürecini tamamlamıştır. Post Keynesyen paradigmanın temel hipotezleri olarak, belirsizlik ve zaman sorunu ön plana çıkartılır, monetarist ve rasyonel beklentiler hipotezi tümüyle ret edilir, fiyatlar piyasada değil üreticiler tarafından belirlenir, para arzı içsel ve faiz oranına duyarlılığı fazladır biçiminde sıralanabilir.

Post Keynesyenler alternatif bir toplam arz ve toplam talep modeli üzerinden hareket etmektedirler. Bu model D/Z analizi olarak adlandırılmaktadır. Bu modele göre arz tarafında yani Z eğrisi üreticilerin verili parasal ücret, teknoloji ve piyasa koşulları içinde beklenen satış hasılatı ile istihdam edeceği emek miktarı ilişkilendirilmektedir. Z eğrisi pozitif eğimli olarak tanımlanmaktadır. Zira daha yüksek beklenen satış geliri verili bir parasal ücret düzeyinde daha yüksek bir istihdam anlamına gelmektedir. Talep açısından ise tüketicilerin aynı verili koşullarda

istihdam düzeyine bağlı olarak planlanan yatırım düzeyini göstermektedir. Bu eğri de pozitif eğimli bir eğridir. Bu durumda istihdam seviyesinin artması planlanan harcamaları da arttırmaktadır (Davidson'dan aktaran Dölek, 2013: 57). Efektif talebi savunan ve bu temelde Say kanununun reddiyesi üzerine kurulan Post Keynesyen iktisat, Keynes'in eksik istihdam düzeyinde denge sağlanabileceği tezini, belirsizlik faktörünü de iktisadi işleyişin başat bir kısıtı olarak analize dahil ederek derinleştirmiştir.

Post Keynesyen iktisat ana akım iktisadın iktisat modelleme yöntemlerine yeni bir yaklaşım dahil etmiştir. Bu yeni yaklaşım pozitif eğimli emek talep eğrisidir. Bu eğri Şekil 1.10'da sunulmuştur.

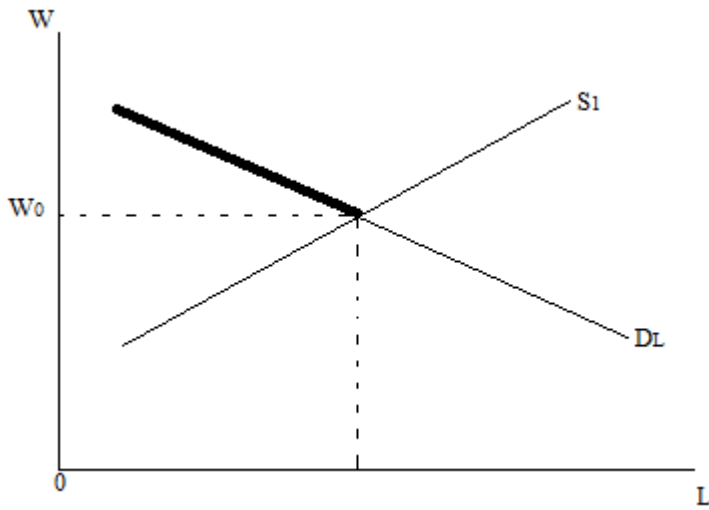

Kaynak: Kaya Ardıç ve Yılmaz Aydın, İktisat Okulları ve Emek Piyasası, Derin Yayınları, İstanbul 2011, syf. 231.

Şekil 1.10.: Post Keynesyen Pozitif Eğimli Emek Talep Eğrisi

Şekil 1.10'da parasal ücret w_a 'dan w_b 'ye yükseldiğinde hem D hem Z eğrileri yukarıya doğru kaymaktadır. Post Keynesyen yaklaşım ücretlerde meydana gelecek bir yükselmenin toplam talebi toplam arzdan daha fazla bir oranda etkileyeceğini savunmaktadır. Bu durumda D ve Z eğrilerinin kesiştiği efektif talep noktaları aynı zamanda istihdamda bir artışı imlemektedir. Bu da ana akım iktisadın görüş açısının tam tersi ücret ve istihdam arasında doğru orantılı bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Post Keynesyenler analizlerinde gerçek hayat gözlemlerine vurgu yapmaktadırlar. Böylece ücretlerin azaldığı durumda emek talebini artıracak ve üretime ivme kazandıracak bir koşulun oluşması olanaksızdır. Düşük ücret aynı zamanda düşük tüketime yol açacağından üretim kısılacak ve daha az emek talep edilecektir (Dölek, 2013: 57).

Pozitif eğimli talep eğrisi diğer bir ifadeyle eksik tüketimci talep eğrisi olarak da tanımlanmaktadır. Çünkü eksik tüketimin var olduğu koşullarda her alternatif ücret düzeyi için toplam talep eğrisinin toplam arz eğrisinden daha fazla kayacağı ön görülmektedir. Emek talep eğrisi dik olarak sunulduğundan Keynesyen emek talep eğrisi, negatif olarak gösterimi ise klasik emek talep eğrisini olarak adlandırılmaktadır. Emek talebinin tek yanlı belirleyiciliği Şekil 1.11 yardımıyla sunulmuştur.

Kaynak: Kaya Ardıç ve Yılmaz Aydın, İktisat Okulları ve Emek Piyasası, Derin Yayınları, İstanbul 2011, syf. 234

Şekil 1.11.: Emek Talebinin Tek Yanlı Belirleyiciliği

Şekil 1.11'de gösterildiği biçimiyle, emek piyasası böyle bir eğilim gösterebilmesi için emek arz fazlalığının ücret düzeyi üzerinde baskı oluşturmaması gerekir. Klasik teoride emek arz fazlalığı ücret düzeyini aşağı yönlü baskılama eğiliminde olduğu savunulur iken, post keynesyen

iktisatta durum tam anlamıyla böyle değildir. İşçi ve işsiz rekabetinin ücretleri aşağıya düşürmeyeceğini savunurlar (Ardıç ve Aydın, 2011: 231-235).

2. KAPİTALİZMİN TARİHİNDE ULUSLARARASI EMEK GÜCÜ STANDARTLARI

Çalışmanın ikinci bölümünde, ilk olarak evrensel kabul edilen uluslararası çekirdek emek gücü standartları esas alınacaktır. Bu bağlamda emek gücü standartları olgusu tanımlanmakta, ardından düzenleyici ve denetleyici işlevi olan Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kurumların yaklaşımları değerlendirilecektir. Bununla birlikte, uluslararası emek gücü standartlarının uyumlaştırılmasını zorunlu kılan ekonomik gerekçeler olarak görülen; “en düşük standartlarda yarış”, “haksız rekabet”, “ekonomik etkinlik” yaklaşımları ele alınacaktır.

2.1. Uluslararası Emek Gücü Standartları Tanımı

Uluslararası emek gücü (çalışma) standartları, özgürlük, eşitlik, güvenlik ve saygınlık koşullarında insana yakışır ve üretken çalışma koşullarını geliştirmeyi hedeflemektedir. Günümüz küresel ekonomisinde, uluslararası emek gücü standartları küresel ekonomideki büyümenin herkes için yarar sağlamasını temin edecek şekilde geliştirilmesi ve korunmasının önemli bir parçası olduğu ileri sürülmektedir¹⁷.

Uluslararası emek gücü standartları, UÇÖ'nün bileşenleri olan hükümetler, işverenler ve işçiler tarafından oluşturulan işyerindeki temel hak ve ilkeleri düzenleyen yasal enstrümanlardır. Bu enstrümanlar hem üye ülkeler tarafından yasal olarak kabul edilebilen bağlayıcı nitelikte olan uluslararası anlaşmalar kapsamındaki “UÇÖ'nün düzenlediği sözleşmeler” hem de bağlayıcılığı olmayan “UÇÖ'nün düzenlediği tavsiyeleri” şeklinde ifade edilmektedir (ILO, 2014: 15; Kutal, 1970: 176-176). Dolayısıyla UÇÖ'ye üye ülkeler, sözleşmeleri bir bütün olarak onaylamak zorunda buldukları halde, tavsiyeler için böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Emek gücü standartlarının tarihsel kökleri, Avrupa'da 14. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Bu düzenlemeler temel olarak emekçinin çıkarlarını korumanın yanında dönemin egemen/elit tabakasının çıkarlarına hizmet eden düzenlemeler olmuştur. Ancak Sanayi devrimiyle birlikte özellikle endüstrileşmenin getirmiş olduğu felaket niteliğindeki çalışma koşullarına karşı emekçiler safında çeşitli mücadeleler yükselmeye başlamış, çeşitli toplumsal tepkiler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, başlangıcında ulusal düzeyde sürdürülen emek gücü standartları tartışması, emekçilerin piyasa koşulları ve rekabet sonucu ihlal edilen haklarının onlara iadesinin

---

¹⁷ Bkz. <https://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/lang--en/index.htm> (Erişim Tarihi: 12.11.2017)

yasalaştırılmasına yönelik olmuştur. 19. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki çalışma yasalarının çoğu kapitalistler ile toplu pazarlık gücü zayıf olan kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi temelinde gerçekleşmiştir. Bu yasalarla birlikte, kadın ve çocuk işçilerin maden ocakları gibi tehlikeli koşullar altında istihdam edilmesinin yasaklanması ya da sınırlanması, gece ve uzun işgününün kontrol altına alınması talep edilmiştir (Brown, 2001: 90). 1802 yılındaki İngiliz Fabrika Yasası, modern anlamda işçi hakları hareketinin başlangıcı olduğu vurgulamaktadır. Bu yasa, emekçilerin, iş günlerini on iki saate indirmeleri, gece vardiyalarına sınırlama getirilmesi, temel ve dinsel eğitim-öğrenim alabilmelerine yönelik çeşitli düzenlemeleri içermektedir (Engerman, 2001: 23-24).

Uluslararası düzeyde emek gücü standartlarını geliştirme çabaları ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelmiş olduğu söylenir. Sanayileşen ülkeler arasında artan ticaret ve rekabetin, uluslararası arenada maliyet avantajlarını kontrol altına tutma çabaları ulusal düzeyde emek gücü standartlarının geliştirilmesini etkileme ihtimalinin ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Ancak bu konuda girişilen ilk çabaların uluslararası düzeyde başarı sağlaması görüldüğü kadar kolay olmamıştı. Bu dönemde, uluslararası düzeyde emek gücüne belirli standartlar koyan ve bunun geliştirilmesine yönelik düzenlemeler ve denetlemeler ifa etme girişimleri genellikle ikili anlaşmalar düzeyinde kalmıştır. Fakat Avrupa, Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan 44 üye ülkeyle birlikte 1919 yılında kurulmuş olan UÇÖ bu ivmeyi tersine çevirmiş, uluslararası düzeyde çalışma standartlarının geliştirilmesine dair kurumsal ağırlığını koymuştur. Bu bağlamda, 1919 ve 1939 arası dönemini kapsayan ilk sözleşmeler, emek piyasasının düzenlemesine ilişkin uzun bir listeyi kapsamaktadır. Örneğin "Sözleşme 1", günlük sekiz saat işgünü haftalık 48 saat çalışmayı, "Sözleşme 5", minimum çalışma yaşının 14 yaş olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca "Sözleşme" ve "Tavsiyeler"; ücret düzenlemeleri, işçi sağlığı ve güvenliği, emeklilik maaşı, kıdem tazminatı, yetim/dul yardımı vb gibi çeşitli alanları da kapsamaktadır (Brown, 2001: 91). Uluslararası emek gücü standartları genel olarak işçilerin çalışmakoşullarını ifade etmektedir. Normatif bağlamda yapılan emek gücü standartları tanımı, işçilerin toplu pazarlık hakkı, örgütlenme özgürlüğü, asgari ücret yapısı, sendikal hak, çocuk işçiliği, azami çalışma süresi yönündeki düzenlemelerdir (Parlak, 2004: 52).

UÇÖ, tartışmalarının merkezine en başta kölelik ve zorla çalıştırmanın bütün formlarının ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemeleri almıştır. Bunun yanı sıra; çekirdek emek gücü standartları olarak tabir edilen alana; çocuk işçiliğın kaldırılması, iş ve meslekte ayrımcılığın olmaması, toplu pazarlık ve örgütlenme özgürlüğü hakkı gibi düzenlemeler de ilave edilmiştir (ILO, 1999: 45).

2.2. Uluslararası Çalışma Örgütü ve Emek Gücü Standartları

UÇÖ'nün tarihsel arka planına bakıldığında "19. yüzyıldaki Sanayi Devrimi'nin sonuçlarının çalışan sınıfların durumundaki bozulmalara etkileri, o dönemdeki sosyal durumla ilgili pek çok ipucu verebilir. Bu etkiler ile birlikte sosyal eşitsizliğin ve adaletsizliğin bariz bir biçimde görülmesi, Avrupa sosyal demokrasisinin ve sendikaların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Robert Owen ve Daniel le Grand gibi öne çıkan sosyal reformcular UÇÖ'nün öncüleri olarak değerlendirilmektedir" (Sengenberger, 2012: 13).

Ancak resmi anlamda UÇÖ 1919 yılında Versay Anlaşması kapsamında kurulmuştur. Ticaret ve çalışma standartları arasındaki bağıntıyı kabul eden bu anlaşmanın 8. kısmında: "*Üye ülkeler, çalışan erkek, kadın ve çocuklar için gerek yurt içinde ve gerekse bunların ticaret ve endüstri ilişkilerinin uzandığı tüm ülkelerde adil ve insani çalışma şartları sağlamak ve muhafaza etmek için çalışılacaktır ve bu amaç uğruna gerekli uluslararası örgütü kuracak ve sürdürecektir*" ifadesi yer almaktadır. Böylece UÇÖ'nün evrensel görüşü, ülkeler arasında sosyal adaletin ve barışın, emeğin ancak insani koşullar altında çalıştırılması temelinde mümkün olacaktır. UÇÖ'nün odak noktasına aldığı "*İnsana Yakışır İş*", esas gündemini oluşturmaktadır (Taşkent, 1995: 217-219).

UÇÖ'nün 1919 yılındaki oluşturulan anayasasının giriş kısmı, insanların yaşam standartlarındaki iyileşmelerin önemi ve temel işçi haklarının düzenlenmesinin gerekliliğini yansıtmaktadır. Anayasa'da: "*sosyal adaletin sağlanması ile ancak evrensel ve kalıcı barış sağlanabilir ve çok sayıda insanın açlık ve yokluk çekmesi gibi bir adaletsizlik mevcut olduğu sürece dünyanın barış ve uyumu zorlaşacaktır. Bu şartların acilen iyileştirilmesi gerekmektedir.*" ifadeleri yer almaktadır (Parlak, 2004: 54-55). Böylece UÇÖ'nün temel işlevi, dünya üzerinde emek gücü standartlarını iyileştirmeye yönelik uluslararası koordinasyonu sağlamaktır (Lee, 1997: 2). Ayrıca, UÇÖ anayasasının çalışma standartlarının iyileştirilmesine yönelik en çarpıcı vurgusu, bu standartlara uyum sağlamayan ülkelerin, uyum sağlamak isteyen ulusların önünde önemli bir engel teşkil ettiğiyle ilgilidir. Bu konudaki tartışmalar genellikle ülkelerin kendi nesnel koşullarından kaynaklanan özgün politikalar sonucu emek gücü standartlarındaki farklılıklarının rekabet yarışı açısından belirleyici bir olgu olduğuna yöneliktir.

UÇÖ'nün kurulmasına ilişkin gelişmeler izlendiğinde, UÇÖ'nün uluslar üstü bir emek organizasyonu olarak ortaya çıkmasına çeşitli faktörler sebep olmuştur. Üretimde makineleşmeyle birlikte ivme kazanan ekonomik büyüme, serbest piyasa dalgasından etkilenerek

emek piyasasının kuralılaştırılması, sermayenin uluslararası arenadaki rekabetinde maliyet avantajı yakalayabilmek için düşük ücretlendirme, uzun çalışma saatleri, kadın ve çocuk emeğinin yoğun kullanımı ve emeğin derin sömürüsüne yönelik politikalar geliştirilmesi etkili olduğu söylenebilir. Bu tür uygulamalar karşısında, 1919 yılındaki UÇÖ birinci sözleşmesi, sanayide günlük sekiz, haftalık 48 saatlik çalışma süresidir. Diğer yandan, işsizlik karşısında koruma, annelik durumu, gençlerin ve kadınların gece çalışması ve sanayi sektöründe en düşük çalışma yaşının belirlenmesi gibi konular karara bağlanmıştır (Brown, 2001: 91).

Böylelikle UÇÖ'nün politikaları ve programları, geniş ölçüde sosyal, siyasi, ekonomik ve teknolojik duruma göre sürekli güncellenirken, örgütün anayasal hedefleri kuruluşundan bu yana yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. UÇÖ'nün temel odağı başlangıçta uzun çalışma saatlerinin düzenlenmesi, işsizlikle mücadele, ücret ve asgari ücret yaptırımları, gece ve vardiyalı çalışma zamanlarına yönelik uygulamalar, yüksek riskli ve tehlikeli işler için işçi sağlık ve güvenliği eksiklerine yönelik olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, toplu iş ilişkileri, sosyal diyalog, istihdamın geliştirilmesi ve işgücü gruplarına eşit muamele yapılması örgüt gündeminde yerini almıştır (Sengenberger, 2012: 17).

Uluslararası emek gücü standartları, UÇÖ tarafından hazırlanmış ve hükümet, işveren ve işçi bileşenlerinin oluşturduğu çalışma koşullarının temel ilkelerini ve haklarını düzenleyen sözleşmeler bütünüdür (ILO, 2014: 15). UÇÖ'nün bu üçlü yapısı(hükümet, işveren, işçi), emek alanında ve toplumsal yaşamda çelişkileri ve çatışmaları yumuşatmak için kaliteli bir yaşam standardı oluşturma noktasında önemli bir misyona sahip olmasına rağmen, kendi aralarında çeşitli iç gerilimlere maruz kalmaktadırlar. Daha açık bir ifadeyle, üçlü yapı içindeki kesimlerinin birbirinden farklı sosyal, ekonomik ve politik yapıları temsilcisi oldukları çevrenin çıkarlarını temsil etmeleri bazı konulardaki ortaklaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum üçlü yapı içerisinde zaman zaman anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açmakta ve bu da sürecin tıkanmasına neden olmaktadır.

UÇÖ tarafından hazırlanmış ve üçlü yapının oluşturduğu emek gücü standartlarının temel ilkelerini ve haklarını düzenleyen ve üye devletler tarafından onaylanmış sözleşmeler, yasal olarak bağlayıcı anlaşmalar olabileceği gibi bağlayıcı olmayan ana hatlara sahip öneriler de olabilmektedir. UÇÖ'nün özgün ve en önemli görevi uluslararası emek gücü standartlarının düzenlenmesi, geliştirilmesi ve izlenmesidir. Bugüne kadar bu organizasyon, çalışma koşullarını düzenleyen, küresel düzlemde uygulanabilir ve hukuken bağlayıcı 195 sözleşme ve hukuki

olarak bağlayıcı olmayan 205 tavsiye yayımlamıştır¹⁸. Tarihi geçmiş bazı sözleşmelerin geri çekilmesi ya da tekrar gözden geçirilmesi, uluslararası çalışma düzenlemelerinin ana gövdesini oluşturan uluslararası çalışma standartlarının güncel kalmasını sağlamıştır. Sözleşmeler taraf ülkelere, uygulamaya konulan temel ilkelerin hayata geçirilmesini şart koşarken, öneriler standartların nasıl gerçekleştirilebileceği/yapılabileceği ile ilgili çok daha ayrıntılı bir standart kurallar bütünü sağlayarak sözleşmeyi tamamlayıcı bir işleve sahiptirler. Ancak UÇÖ'nün işleyiş biçiminden kaynaklı, UÇÖ standartlarının üye bir ülke tarafından ihlali durumunda ticari herhangi bir yaptırım uygulama yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla UÇÖ standartlarının uygulanması, sözleşmelere ve denetime tabi olma durumu gönüllülük esasına dayanmaktadır. UÇÖ'nün bu şekilde bir yaptırım politikası uygulamasının sebebi, örgüte üye olan ülkeler arasında ticaret ve emek gücü standartları arasındaki fikir birliğinin oluşmamasıdır. Örgüte üye olan gelişmekte olan veya az gelişmiş kapitalist ülkelerin itirazları genellikle UÇÖ standartlarının ve sözleşmelerinin kendi ihtiyaçlarına uygun olmasının aksine gelişmiş kapitalist ülkelerin ihtiyaçlarıyla uyumlu olduğuna yöneliktir.

UÇÖ'nün 1998 Deklarasyonuna göre; söz konusu sözleşmeleri imzalamış olsun ya da olmasın UÇÖ'nün bir üyesi olmanın getirdiği yükümlülükleri nedeniyle her üye yapı ile uyumlu bir şekilde, sözleşmenin esas unsurları olarak tanımlanan temel çalışma ilkeleri ve hakları olan; örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkının etkin tanınması, zorla ya da zorunlu çalıştırılmanın tüm biçimlerinin giderilmesi, çocuk işçiliğinin etkin olarak sonlandırılması, istihdam ve meslek konusundaki ayrımcılığın ortadan kaldırılması gibi koşulları iyileştirmek, ileriye taşımak, sonlandırmak ve farkında olmakla yükümlüdür. Bu koşullar aynı zamanda çekirdek/temel emek gücü standartlarını oluşturmaktadır (Brown, 2001: 93). UÇÖ'nün yönetim organı, çalışma yaşamındaki temel hak ve ilkeleri konu edinen sekiz sözleşmeyi “çekirdek”(temel) hak olarak tanımlamıştır (ILO, 2014: 16).

- 1) Örgütlenme özgürlüğü ve örgütlenme hakkının korunması sözleşmesi, (1948, No.87)
- 2) Örgütlenme Hakkı ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi,(1949, No.98)
- 3) Zorla Çalıştırma Sözleşmesi, (1930, No.29)
- 4) Zorla Çalıştırmanın Yasaklanması Sözleşmesi, (1957, No.105)
- 5) Asgari Yaş Sözleşmesi, (1973, No. 138).
- 6) Çocuk Emeginin/İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi, (1999, No.182)

¹⁸ Bkz. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:6280390447078:::P12000_INSTRUMENT_SORT:4 (Erişim Tarihi: 05.12.2018)

7) Eşit Ücret Sözleşmesi, (1951, No.100)

8) Ayrımcılık (iş ve meslek) Sözleşmesi, (1958, No.111) imzalanmıştır.

Bu sözleşmeler altında UÇÖ, temel emek gücü standartlarının geliştirilmesi, gözlemlenmesi, uygulanması ve korunması noktasında üyelerine destek vermeye sorumludur.

UÇÖ'nün yönetim organı, başka dört adet sözleşmeyi de öncelikli araçlar olarak tanımlamış, böylece uluslararası çalışma standartlarının işlerliği açısından çok önemli olan bu sözleşmeleri onaylamaları için üye ülkeleri teşvik etmiştir. Bu sözleşmeler yönetsel sözleşmeler olarak anılmaktadır. Hükümetler ile de adil küreselleşme için sosyal adalet deklarasyonu kapsamında aşağıdaki sözleşmeler teşvik amaçlı imzalanmaktadır (ILO, 2014: 16);

1) İş Teftiş Sözleşmesi (1947, No.81)

2) İstihdam Politikası Sözleşmesi (1964, No.122)

3) İş Teftiş (Tarım) Sözleşmesi (1969, No.129)

4) Üçlü Danışma (Uluslararası Emek-Gücü Standartları) Sözleşmesi (1976, No.144) imzalanmaktadır.

129 Sayılı Sözleşme dışında, yönetsel sözleşmelerin her biri 100'den fazla UÇÖ üye ülkesi tarafından onaylanmıştır. 144 Sayılı Sözleşme, tüm bölgelerdeki 133 üye ülke tarafından onaylanmıştır. Bu süreç, birçok ülkede sözleşmede belirtilenlerin de ötesinde değişik konularda bir sosyal diyalogun ortaya çıkmasını tetiklemiştir.

Uluslararası emek gücü standartlarının bir diğer kategorisi, UÇÖ kapsamına giren değişik konular kapsamındaki hedeflenen teknik standartlardır. Daha açık bir ifadeyle bu teknik standartlar; asgari ücret ve ücret, çalışma saatleri, dinlenme ve izin dönemleri; gebelik sürecindeki ve doğum sonrası kadınlar gibi özel ihtiyaçları bulunan işçilerin korunması, göçmen işçiler, ev işçileri, yerli ve kabile toplumundaki gibi alanların düzenlenmesidir. UÇÖ standartlarının diğer önemli konuları ise kazançlı istihdam; işsizlik ve eksik istihdam; mesleki eğitim ve rehabilitasyon; iş geliştirme; iş gücü istatistikleri; istihdam hizmetleri; sosyal güvenlik; iş sağlığı ve güvenliği; iş denetimi; iş hukuku; toplu iş ilişkileri ve iş uyuşmazlıklarının çözümü ve bireysel sanayi ve meslek kategorileri için işgücü politikası olarak ifade edilebilir. Temel çalışma standartlarıyla kıyaslandığında teknik standartların uygulanma alanı tüm dünyada oldukça dardır (Sengerberger, 2012: 31).

Aynı zamanda bir bütün olarak uluslararası emek-gücü standartları, istihdam politikalarını, bölgesel yönlendirme ve çalışmaları, sosyal politikaları, ücretleri, çalışma zamanlarını, sosyal politikaları, doğum korumasını, göçmen işçileri, denizciler, balıkçılar ve diğer belirli işçi kategorileri gibi pek çok değişkeni kapsamaktadır.

Böylece uluslararası emek-gücü standartları, ulusal düzeyde karşılaşılabilecek her tür problemin muhatabı olarak tasarlanan kapsamlı bir çalışma hayatı ve sosyal politika araçları bütünü olarak ortaya çıkar. Küreselleşmenin yönetimi, sürdürülebilir bir kalkınmanın ilerletilmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve insanların güvenli ve onurlu bir işte çalışabilmelerini teşvik eden UÇÖ'nün stratejilerinin bir bileşimidir. Standartların toplumsal olarak sağlayacakları fayda açısından değerlendirildiğinde ise karşımıza ikili bir yapı çıkmaktadır. Esas olarak standartlar, çalışma ilişkileri açısından insan onuruna yakışır istihdam ilişkilerinin sağlanması için son derece önemlidir. UÇÖ'nün “İnsana Yakışır İş Gündemi” tartışmaları yakıcı öneme sahiptir. İnsana Yakışır İş Gündemi'nin temel amacı temel çalışma standartlarının yerine getirilmesinden çok daha fazladır. UÇÖ, gündem içerisinde herkesin makul koşullarda, makul sürelerde ve yeterli ücretlerde çalışmasını sağlayan tüm faaliyet ve anlaşmaları özetlemiştir. Bu bağlamda iktisadi kalkınmanın insan olmaktan kaynaklı varoluşsal haklara ve insana yakışır işler ve çalışma ilişkileri yaratması gerektiği beklenmektedir. Diğer taraftan adil ve istikrarlı bir küreselleşme için uluslararası yasal bir çatı oluşturmakta, oyun sahasının düzenlenmesini sağlamakta, ekonomik performansın gelişiminin aracı olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik ilişkilerdeki rolü de son derece önemlidir¹⁹.

1948'de Uluslararası Ticaret Örgütü (UTÖ) tarafından ele alınan Havana Sözleşmesi'nde görüldüğü üzere, ülkeler arasındaki emek-gücü standartlarındaki farklılıklar uluslararası ticareti farklı yönleriyle etkilemektedir. Özellikle ihracata dayalı sanayi stratejisi benimsemiş ülkeler için üretimin gerçekleştirildiği sanayi kollarında eşitsiz emek-gücü standartlarının varlığı, uluslararası ticaret açılarından düşük standartlara sahip ülkelerin yüksek standartlara sahip ülkelere karşısında rekabet avantajı sağlayabileceği ifade edilmiştir (Konaç, 2001). Ne var ki, UÇÖ'nün kuralları gönüllü kabule bağlıdır, zorlama, baskı altına alma ve yaptırım gücü tam anlamıyla yoktur. Dolayısıyla dış ticarete rekabet avantajı yakalamak isteyen özellikle sermaye birikimi yetersiz olan emek yoğun ülkeler (uluslararası alanda rekabeti ancak emek yoğun sektörler üzerinden yapabilen ülkeler) mukayeseli üstünlük sağladığı alanlarda UÇÖ'nün kurallarından kaçınma noktasında istekli olabilecekleri söylenebilir. Emek tartışmalarının bu geniş

---

¹⁹ Bkz. 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin iyi ve insana yakışır işin özünü düzenleyen 23. Maddesi.

yelpazesinin içinde UÇÖ standart ve sözleşmelerinin gelişmekte olan ülkeler açısından bir gizli bir korumacılık anlamına geldiği, adil ve eşit bir rekabet ortamının sağlanması amacıyla ortaya konulduğu savunulmaktadır. Gelişmiş ülkeler ise insani kaygılar taşıdıkları, eşitsizliğin ve yoksulluğun problem teşkil ettiği, azaltılması ya da ortadan kaldırılması, çalışma standartlarının insana yakışır düzeye getirilmesinin dünya barışının sağlanması ve sosyal adaletsizliğin önlenmesinin mihenk noktası olduğunu ifade etmişlerdir. Temel/çekirdek emek gücü standartlarının üye ülkelerde uygulanması için daha iyi yollar ve yöntemler bulmaya yönelik çabalar, 1995 yılında Kopenhag'da yapılan Dünya Sosyal Zirvesi'nde bu konuda konsensüse ulaşılmasıyla sonuçlanmıştır. Üye ülkeler, 1998'in Haziran ayında yapılan UÇÖ'nün 86. Toplantantısı'nda standartlar konusunda bir deklarasyon benimsemiştir. Bu deklarasyon ile, bu dört standardın düzenli uygulanmasına yönelik bir yeni gündem oluşturulmuştur. Ancak bu standartların ticareti düzenlemek ve mukayeseli üstünlük sağlayan ülkelerin durumunu baltalamak amacıyla kullanılmayacağı açıkça ifade edilmiştir (Parlak, 2004: 56).

“Küresel anlamda uluslararası emek gücü standartları haritasına göz atıldığında, sekiz temel sözleşme, şu ana kadar 150 ile 175 ülke tarafından onaylanmıştır. Onaylanma oranları, dünya nüfusu içerisinde yüzde 47 (örgütlenme özgürlüğü) ile yüzde 94 (zorunlu çalıştırmanın ortadan kaldırılması) arasında değişmektedir. Kırk sekiz üye ülke ise henüz temel çalışma standartlarını onaylamamıştır”(ILO, 2012: 14-18). Tüm UÇÖ kategorileri birlikte ele alındığında, en yüksek onaylanma oranları Avrupa'da görülmektedir. UÇÖ Sözleşmelerini İspanya (133), Fransa (127), İtalya (113), Norveç (110), Hollanda (109), Lüksemburg (101) gibi ülkeler Avrupa'daki yüksek oranlara örnek gösterilebilir. Uruguay (110) ve Brezilya (97) gibi ülkelerin dâhil olduğu Latin Amerika da sözleşme onaylama oranının yüksek olduğu bir diğer bölge olarak ifade edilebilir. Yalnızca 14 sözleşmeyi ve sekiz temel sözleşmenin sadece ikisini kabul eden Amerika Birleşik Devletleri ise onaylama sıralamasının sonlarında, Çin (dördü temel sözleşmeler olmak üzere toplamda 26 sözleşme onayı) ile son sırayı paylaşmaktadırlar. Bu rakamlar, sonradan geçersiz sayılarak kaldırılan sözleşmeleri de içermektedir (Sengenberger, 2012: 31; ILO, 2019). Türkiye tarafından 8 çekirdek (temel sözleşme), 3 yönetim sözleşmesi ve 48 teknik standartlar onaylanmıştır (ILO, 2019).

2.3. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Tarihsel Uğrakları ve Dönüşümleri

UÇÖ'nün tarihsel gelişimi, 19.yüzyıl başları ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönem, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arası dönem, İkinci Dünya Savaşından günümüze kadar olan dönem şeklinde ele alınmaktadır.

2.3.1. Sanayi Devriminden Birinci Dünya Savaşına Kadar Olan Dönem

İngiltere başlayan ardından tüm Kıta Avrupa'sına yayılan Sanayi Devrimi ile emekçi kitlerinin çalışma ve yaşam koşulları giderek kötüleşmekteydi. Günde 12 saati aşkın çalışma, yeterli önlemlerin alınmamasından ve çalışma ortamının koşullarından dolayı artarak devam eden işçi ölümleri, işçi sağlığına dair önlemlerin alınmaması, çocuk işçiliğinde devasa artışlar, sermaye birikimi sağlanması amacıyla son derece düşük ücretler, yetersiz beslenme koşulları ve konut sorunu gibi olumsuzluklar. Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği garabetler olarak ifade edilmektedir.

Bu son derece elverişsiz çalışma koşulları işçiler arasında zamanla bir tepki oluşmasına yol açmıştır. İşyerlerinde işçilerin iş bırakmaları, işverenin makinelerine zarar vermeleri ile başlayan bu tepkiler, toplumsal düzeyde siyasal ve mesleki örgütlenmelerle sürdürülmüştür. Genel olarak bu tepkilerin tümü işçi hareketi olarak adlandırılmaktadır. İşçi hareketi işçilerin mesleki açıdan örgütlenmesiyle oluşan sendikaları ve toplumsal düzeyde de işçi partilerini ortaya çıkaran bir hareket olmuştur. İşçi sınıfının yarattığı ve çeşitli düşünce akımlarıyla desteklenen bu toplumsal tepkiler devletin kapitalistleri destekleyen anlayışında değişiklik yapılmasını gerektirmiştir (Koray ve Topçuoğlu, 1995: 6-7). Bu bağlamda, devletin ilk iş hukuku müdahalesi ile 1802 yılında İngiltere'de dokuma sanayinde çalışan çocuk işçilerin günlük çalışma süreleri 12 saat ile sınırlandırmıştır. Daha sonra ise çocuk çalıştırma yaşı (on yaş) düzenlenmiştir. İşte sosyal politika²⁰ bu koşullar altında doğmuştur (Altan, 2003: 53).

Sendikaların oluşum süreci ise, işçi birliklerinin kurulup gelişmesinde bir başlangıç ve gelenek oluşturan, sanayi devrimi öncesi dönemlerdeki “kalfa birlikleri” veya “arkadaş birlikleri” (compagnonnage) denen örgütlenmeler, kalfaların loncalardaki usta egemenliğine karşı tepkilerinin ve kalfaların ekonomik bağımsızlığa kavuşma umutlarının bir ifadesi idiler (Kozak, 1988: 63). Kökenleri kalfa ve işçi birliklerine dayanan sendikalar, başlangıçta daha çok

---

²⁰ Sosyal politikanın olgusal olarak varlığının tarihsel temelleri Sanayi Devrimi'ne kadar götürülmektedir. Fabrikalarda görülmeye başlanan işçi sınıfına yönelik çeşitli sorunlar modern anlamda sosyal politikanın ortaya çıkmasının fitilini ateşlemiştir. Bu anlamda Sanayi Devrimi ile birlikte kitlesel işsizliğin baş göstermesi, ücretlerin düşmesi ve insani olmayan çalışma koşullarının ortaya çıkması sonrasında sosyal politikalar devreye girmiştir. Böylece Sanayi Devrimi öncesinde kavramsal olarak olmasa da mahiyet itibarıyla aile ve akrabalık zemininde sosyal yardımlaşma ve dayanışma mantığı ile işleyen sosyal politikalar, Sanayi Devrimi sonrasında ilk defa aile dışı aktörlerin de devreye girmesine neden olmuştur. Bu çerçevede birçok mücadele neticesinde kamu sosyal politika aktörü olarak devlet 19. yüzyılın sonunda devreye girmiş, 20. yüzyıldaki diğer sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlara çözüm getirme anlamında “sosyal devlet” şeklinde varlığını göstermeye başlamıştır. 1970'li yıllardaki petrol krizinin etkisi ve sonrasında 1980'li yıllarla birlikte ise yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör sosyal politika alanında ayrı aktörler olarak varlık göstermeye başlamışlardır (Taşçı, 2017: 9).

meslek örgütleri biçiminde faaliyet yürütmüşlerdir. Sanayi devriminin yeşerdiği yer olan İngiltere ilk sendikaların da tohumlarının atıldığı yer olduğu ileri sürülmektedir.

Ancak İngiltere'de sendikalar 1824 yılına kadar kanun dışı idiler. (Kıta Avrupasında ise, bundan kırk hattâ daha uzun yıllar sonra bile yasa dışı olarak kaldılar). 1824'te yapılan bir parlamento soruşturmasında, işçi birliklerini yasaklama girişimlerinin düşmanlık ve güvensizlik duygularını artırmaktan başka bir işe yaramadığı ve işçileri şiddete yönelterek toplumun huzurunu bozduğu kaydediliyordu. Bunun üzerine, işçi birleşmelerini yasaklayan kanunlar iptal edilerek (1824), işçi kuruluşları yasal bir hale geldiler ve fesat kuruluşları olma şaibesinden de kurtuldular. Bu gelişme, işçilerin örgütlenme faaliyetlerinde büyük bir artışa ve bir dizi greve yol açtı. Söz konusu gelişmelerden endişeye kapılan parlamento, 1825 yılında örgütlenme hakkına bazı sınırlamalar getirdi. İşçi birlikleri artık kanun dışı değillerdi; ancak, her türlü şiddet, tehdit eyleminde bulunulmasının cezai bir suç oluşturacağı, sendikaların eğer bu kayıtlamalara uyulursa varlıklarını sürdürebilecekleri belirtiliyordu (Kozak, 1988: 68). Böylece sendikalaşma süreci zamanla Kıta Avrupası'na da yayılmaya başlamıştır. Ancak, işçilerin çıkarlarını ulusal düzeyde koruyabilen sendikaların yanında uluslararası düzeyde işçi haklarını iyileştirmeye yönelik çaba harcayan ya da mücadele eden bir platform henüz yoktur.

Böylelikle uluslararası düzeyde yekpare hareket edebilme amacıyla 1864 yılında Londra'da Uluslararası Çalışan Erkekler Derneği (Uluslararası İşçiler Birliği, Birinci Enternasyonel, International Workingmen's Association) kurulmasıyla sendikacılar ve farklı siyasi aktivistlerden oluşan ilk uluslararası birlik kurulmuştur. Hükümetlerin çalışma standartlarını görüşmek üzere toplandıkları Berlin Konferansı 1890 yılında düzenlenmiştir. 1897 yılında, Berlin Konferansı sonrası gelinen noktayı gözden geçirmek üzere Brüksel'de gerçekleştirilen uluslararası konferansta uluslararası bir büro kurularak işgücünün korunması değerlendirilmiştir. 1900 yılında Paris'te düzenlenen konferansta Uluslararası Çalışma Mevzuatı Birliği (IALL) kurulmuştur. 1 Mayıs 1901'de İsviçre'nin Basel şehrinde ilk Uluslararası Çalışma Bürosu çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede ilk uluslararası sözleşme, Uluslararası Çalışma Mevzuatı Birliği tarafından 1906 yılında Bern'de düzenlenen konferansta imzalandı ve önemli gündem maddeleri deklare edilmiştir. İlk uluslararası sözleşmede, kibrit üretiminde kullanılan beyaz fosforun yasaklanması ve kadın işçilerin gece çalışması yasaklanması noktasında belirli kararlar alınmıştır. Uluslararası Çalışma Mevzuatı Birliği (IALL) tarafından ikinci uluslararası konferans 1913 yılında yine Bern şehrinde düzenlenmiştir. Burada alınan ön önemli karar ise genç işçilerin gece çalışmasının yasaklanmasına yönelik olduğu ileri sürülmektedir. Bu sürecin aynı zamanda

UÇÖ'nün temellerini oluşturan düzenlemeler olduğu ileri sürülmektedir. Ancak 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle dernek çalışmalarını sürdürememiştir (Nurdoğan, 2018: 80-81; Rodgers vd., 2009: 243; Tosstorff, 2005: 402).

2.3.2. Birinci Dünya Savaşı İle İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Dönem

Birinci Dünya Savaşını sonlandıran anlaşma olan Versay Barış anlaşmasıyla birlikte UÇÖ'nün temelleri atılmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü bu çerçevede 1919 yılında Milletler Cemiyeti ile birlikte, fakat ondan bağımsız olarak kurulmuştur²¹. Kurulduğu sırada UÇÖ'nün üye sayısı 45 idi ve ilk Uluslararası Çalışma Konferansı 1919 Eylül'ünde Washington'da toplanmıştı (Rodgers vd., 2009: 244). UÇÖ, evrensel ve kalıcı barışın ancak sosyal adalet temelinde inşa edilebileceği inancından hareketle kurulmuştur. UÇÖ Anayasa'sının giriş bölümünde şu ifadeler yer vermiştir²²:

- Evrensel ve kalıcı barışa ancak sosyal adalet temelinde ulaşılabileceğinden;
- Çok sayıda insan için, dünyadaki barışı ve uyumu tehlikeye düşürecek ölçülerde adaletsiz, zorlu ve yoksullaştırıcı çalışma koşulları söz konusu olduğundan ve bu koşulların ivedilikle düzeltilmesi gerektiğinden;
- Herhangi bir ülkenin insancıl çalışma koşulları sağlamadaki başarısızlığı kendi ülkelerinde çalışma koşullarını iyileştirme çabasındaki diğer uluslar için engel oluşturacağı şeklinde ifade edilmiştir.

Bununla birlikte, Sanayi Devrimi sonrası kötü çalışma şartlarının oluşması, Birinci Dünya Savaşı sırasında veya sonrasında ortaya çıkan sosyal kargaşalar, grevler, irili ufaklı toplumsal ayaklanmalar, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da görülen devrimci politik hareketler sonucu sendikaların gücünün artması, UÇÖ'nün kurulmasını etkileyen diğer sebepler olarak sıralanmaktadır. Bunlara ek olarak bazı yazarlar tarafından, 1917 Ekim Devrimi ve 1919 yılında Macaristan, Kuzey İtalya ve Almanya'nın çeşitli bölgelerinde geçici Sovyet Cumhuriyetlerinin kurulması savaş sonrasında güçsüz durumda olan kapitalist ülkeler açısından ciddi tehdit oluşturmuştur (Sengenberger, 2012: 15). Yani UÇÖ, 1919 yılında dünya işçileri, özellikle de böyle bir çağrıya karşı hassas olan Avrupa işçileri arasında Bolşevik etkisinin yayılmasını önlemek için de kurulmuş olabileceği savunulmaktadır (Tabb, 2002: 233). Bu bağlamda, Sovyet

²¹ UÇÖ kurulmadan önce uluslararası anlamda işçiler açısından önemli olabilecek bir diğer gelişme 1916 yılında Leeds'te İngiltere, Fransa, Belçika ve İtalya'dan sendikalar tarafından düzenlenmiş Müttefik Sendikalar Konferansı (Inter-Allied Trade Union Conference) olarak belirtilmektedir (ILO, 2009: 243)

²² Bkz. https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi: 20.01.2019)

Sosyalist Cumhuriyeti'nin 25 Ocak 1918 yılında kabul edilen ve Sovyet Anayasa'sının temeli oluşturan Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi dünya işçi ve emekçileri açısından bir diğer önemli gelişme olarak kabul edilmektedir (Birinci, 2017: 58). Ayrıca UÇÖ'nün uluslararası piyasalarda rekabet koşullarını eşitlemesi olanağı yaratması, çalışma koşulları görece yüksek olan ülkeler tarafından desteklenilmesini sağlamıştır. Çünkü kendi ülkelerindeki işçilerin kazanılmış haklarından dolayı daha düşük çalışma haklarına sahip ülkelerin haksız rekabet avantajı elde ettikleri savunulmaktadır.

UÇÖ'nün iki dünya savaşı arasındaki dönemdeki önemli olduğu düşünülen faaliyetlerine bakıldığında, 1919 yılında bir numaralı sözleşme olan sanayideki çalışma saati günlük 8, haftalık 48 saat olarak belirlenmiştir. 1920 yılında UÇÖ merkezi Geneva'ya taşınmıştır. 1920-1923 yılları arası UÇÖ sanayi üretimindeki eğilimleri araştırma süreci başlatmıştır. 1928 yılındaki 11. toplantısında 26'nolu asgari ücret belirleme yöntemi şeklinde adlandırılacak olan sözleşme kabul edilmiştir. UÇÖ, 1930 yılındaki 14. toplantısında zorla çalıştırmanın kaldırılmasına dair sözleşmeyi kabul etmiştir. 1933 yılında Almanya ilk kez bir Nazi sendikasını temsilen Uluslararası Çalışma Konferansı'na temsilci göndermiş ve 1935 yılında UÇÖ'den çekilmiştir. 1937 yılında İtalya UÇÖ'den çekilme kararı almıştır. SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ise Milletler Cemiyetinden çıkarılmasından dolayı UÇÖ'ye üye olmaktan vazgeçmiştir (Rodgers, 2009: 244-245).

Ayrıca iki dünya savaşı arasındaki 1919-1939 döneminde UÇÖ, Milletler Cemiyeti'ne bağlı özerk bir bölüm olarak, faaliyetlerini bireysel çalışma ilişkileri alanında yoğunlaştırarak çalışma yaşamının güncel sorunlarına ilişkin sözleşme ve tavsiyeler oluşturmuştur. Türkiye'de UÇÖ'ye 1932 yılında üye olmuştur (Nurdoğan, 2018: 81).

2.3.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ve Günümüzdeki Durum

UÇÖ'nün temel metinlerinden arasında olan Philadelphia Bildirgesi'nin kuruluşundan tam 25 yıl sonra 1944 yılında deklare edilmiştir. Philadelphia'da 26. toplantısını yapan UÇÖ Konferansı, Philadelphia Bildirgesi'yle UÇÖ anayasasının giriş bölümündeki amaç, hedef ve ilkelerini yeniden doğrulamış ve tanımlamıştır (Lee, 1994: 467-484). Ancak en önemli gelişme tam istihdam amacına dair bir referans bildirisi içermesidir. 1945 yılında Paris'te düzenlenen Uluslararası Çalışma Konferansı'nda temel olarak tam istihdam hedeflerinin gerçekleştirilmesini sağlayacak politikalar üzerine tartışıldığı ileri sürülmektedir (Rodgers vd., 2009: 179). 1946 yılında UÇÖ anayasasıyla bütünleştirilen Philadelphia Bildirgesi beş bölümden

oluşmaktadır. Bu bölümler temel hatlarıyla şunlardır: Birinci bölüm, genel felsefe; ikinci bölüm, kişi ve konu kapsamındaki genişleme gerekliliği; üçüncü bölüm, tam istihdam sağlanması ve hayat seviyesinin yükseltilmesi aynı zamanda örgütün anayasal ilkeleri; dördüncü bölüm, ekonomik hedeflere ulaşmada bütün dünyadaki üretim kaynaklarını daha etkin kullanımını, ulusal ve uluslararası düzeyde etkili bir işbirliğinin gerekliliğini; beşinci bölüm, her ulusun sosyal ve ekonomik gelişme derecesinin gerekli şekilde hesaba katılarak tüm dünyada uygulanır olma hedeflerine uygun olarak yapılandırılmıştır²³.

1920'li ve 1930'lu yılların aksine, 1940'lı yılların özellikle ilk yarısından istihdam ve çalışma koşulları üzerine daha az araştırma ve politika savunusu yapılmıştır. İkinci Dünya savaşı UÇÖ'nün işlerliğinin yavaşlatmasına sebebiyet vermiştir. Ancak uluslararası düzeyde çalışma standartları geliştirme ve sosyal normlar oluşturmaya yönelik çabalar artmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1941 yılında New York'ta düzenlenen Uluslararası Çalışma Konferansında “gelecek dönem için sosyal hedeflerin yeniden yapılanmasına” yönelik düzenlemelerin arttırılmasına konusunda yoğun tartışmalar ortaya konmuştur (Rodgers vd., 2009: 178). Bu süreçteki gelişmelerin aynı zamanda dünya kapitalizmin altın çağı olarak nitelendirilen dönemle de kesişmesi, UÇÖ uygulamaya koyacağı politikalarına yön vermektedirler. Beveridge'in tam istihdam konusundaki araştırması savaş sırasında hazırlandı ve 1944'te Birleşik Krallık'ta yayınlanan İstihdam Politikaları Beyaz Kitabını etkilemesi ile sonuçlandı. Bununla birlikte, Amerika ve Atlantik'te 1946 yılında onaylanan istihdam yasalarında Keynesyen fikirlerin ağırlıklarının arttığı gözlenmiştir. Böylece istihdam üzerine beklentiler savaş sonrasının iki büyük ekonomisi için artış göstermiştir (Rodgers vd., 2009: 178-179). Dönemin egemen iktisadi düşüncesi olan Keynesyen teori tam istihdama ulaşmanın ancak efektif talebin yüksek olmasıyla mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Piyasa mekanizmasının tam istihdamı sağlamada yetersiz görüldüğü, üretim, yatırım ve tüketimin artırılmasının efektif talebin desteklenmesiyle sağlanabileceğini öngörüsü aynı dönemde politika otoritesi olarak devlete de koşullara uygun işlevsel ve kurumsal roller yüklemektedir (Uyanık, 2008: 211). İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında yani 1945-1970 yılları arasında egemen birikim rejimi olan Fordizm sayesinde ülkelerin artan üretkenlikleri ve kitlesel mal üretiminin tüketim malları üretimine doğru genelleşmesi, emeğin bir talep unsuru olarak dikkate alınmasının temel sebebidir. Çünkü savaş sonrası dönemde üretici güçlerdeki yüksek oranlı gelişime ayak uydurması gereken talep koşullarının oluşturulması gerekmektedir. Keynesyen teori devlete verdiği bu talep artırıcı

---

²³ Detaylı bilgi için bkz. https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm (Erişim Tarihi: 30.01.2018).

politika üretme işleviyle fordist üretim biçiminin ihtiyaç duyduğu piyasa ilişkilerinin yaratılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Fordist dönemde ücretlerin emek verimliliklerine ve fiyatlara endekslenmesi, emek ile sermaye arasında da bir uzlaşma fikrini de yaratmıştır. Fiyatlar ile ücretler arasındaki uyum aynı zamanda birikim rejiminin denge noktalarından birisini oluşturmaktadır (Aslan, 2012: 99).

Açıkcası UÇÖ stratejisi ya da sözleşmelerinin yaptırım gücü kazanmasında içinde bulunduğu dönemseller koşulların önemli bir etkisi söz konusudur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren üretim sürecinde uygulamaya konulan fordizmin etkileri, 1929 yılındaki kapitalizm tarihsel krizi sonrası zorunluluk haline gelen talep yönlü politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti/sosyal devlet uygulamaları yalnızca işçi sınıfının kazanılmış haklarının yanında krizden çıkış koşullarını da etkileyen öğeler olarak kabul edilmektedir. Bu döneme hakim olan devletçi paradigma ve sermayenin kendini yeniden üretebilme koşullarına uygunluk UÇÖ gibi uluslararası kurumların ülkeler üzerine kısmi etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

1929 krizi, kriz öncesi dönemle sonrası dönem arasında önemli bir ayırım noktası olarak görülebilir. Kriz sonrası süreçte esas uygulaması ikinci paylaşım savaşı ve sonrasına sarkan Keynesyen talep yöntemi politikaları emek gücünün ekonomik ve siyasi olarak tanınması anlamına geliyordu. Emeğin sistem tarafından içerilmesi 1970’li yıllara kadar devam edecek bir kurumsallaşma yarattı (Akçay ve Güngen, 2016: 106-109). Kapitalist dünya 1950-1974 arasında baş döndürücü büyüme hızlarıyla geçti. Söz konusu dönemde dünya ekonomisinin büyüme hızı yüzde 2.9’a ulaşmış; Asya, Afrika ve Latin Amerika’nın yoksul emekçileri tarihte ilk defa reel gelirlerinde bir artış yaşamışlardı. Bu niteliklerinden ötürü 1950-74 arası iktisadi büyüme yazınında “altın çağ” diye nitelendirilir oldu. Ancak uluslararası rekebet ve sermaye birikimindeki artan yoğunluk, sermayenin hareketinin önünde tekrar engel olmaktadır ve kar oranları düşme eğilime içine girmektedir. 1960 yıllarından başlayarak birçok ülkede sanayi karlarında düşüş görülürken, altın çağın sonuna yaklaşılmakta olduğu anlaşılmaktaydı. Dolayısıyla sermaye kesimi girmiş bulunduğu krizin içinden çıkmanın yeni yol ve yöntemlerini geliştirmek durumundadır (Yeldan, 2009: 13). Yine benzer şekilde 1970’li yıllardaki kriz, kendinden önceki dönem ile sonrasındaki dönem arasında bir ayırım olarak görülebilir. 1970’li yıllardaki kriz sonrasında işçi sınıfı aktif bir güç olarak hem siyaset sahnesinden hem de ekonomi politikası alanından dışlandı (Akçay ve Güngen, 2016: 106-109)

1970’li yıllarda sanayi alanında yaşanan karlılık probleminin, petrol fiyatlarının yükselmesiyle beraber krizin boyutlarını katmerleştirdiği ileri sürülmektedir. Yüksek üretim

maliyetlerinin yarattığı enflasyonla birlikte durgunluk içine giren sermaye stagflasyon olgusuyla karşı karşıya kalmıştır. 1980’li yıllarla birlikte ilk somut belirtileri ortaya çıkan yeni birikim ve düzenleme rejimi, 1990’ların başından itibaren kurumsallaşmıştır. Fordizm krizine cevap Post-Fordist birikim rejimi ile verilmiştir. Kapitalizmin 1970’li yılların sonundaki yapısal kriziyle birlikte, değişimin bir paradigma olarak sunulduğu bu süreç 1980’li yıllarda doruğa çıkmıştır. Küresel rekabet koşullarına uyum olarak tanımlanan değişimin yönü, 1990’lı yıllara gelindiğinde olumsuz etkilerini ortaya çıkarmaya başlamıştır. 1990’lı yıllar tüm dünyada toplumsal patlama, toplumsal eşitlik ve adalet gibi konuların en çok tartışılan konular olduğu dönem olmuştur. Uygulanan mal ve faktör piyasalarında fiyat müdahalelerinin kaldırılması, KİT’lerin özelleştirilmesi, eğitim, sağlık gibi kamusal nitelikli hizmet alanlarının sermayenin denetimine açılması ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi “yeni” politikalar, dönüşüm-değişim paradigması altında sunulan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini yeni tasarıma uygun “dışa açık serbest piyasa ekonomisi” biçiminde dönüştürmede katkıda bulunmuşlardır (Şenses, 2017: 115-125).

Üzerinde durulması gerekli görülen bir diğer olgu emek gücünün esnekleştirilmesi yaklaşımıdır. Sermayenin yeniden yapılanmasını simgeleyen 1980 sonrası süreç, Fordist dönemin “sosyal devlet” anlayışını erozyona uğratarak, emek örgütlenmelerini parçalamıştır. İktisadi aktör olarak devlet bu süreçte emek ve sermaye arasında bir çıkar dengesi sağlama rolünden vazgeçmiştir. Toplumsal aktörlerin serbest piyasa ekonomisi içerisinde bir dengeye ulaşacağı varsayılmıştır. Ancak gerçekte devlet, ekonomik yaşamdan bütünüyle çekilmemiş, aksine yalnızca toplumsal fayda sağlayan kamusal malların yeniden üretimindeki işlevini sınırlamıştır. Buna karşın sermayeye çeşitli “teşvikler” sunmaya devam etmiştir. 1980 sonrası süreç bütün olarak ele alındığında emek ve sermaye dengesinin, emek aleyhine bir dengesizliğe dönüşmesiyle karakterize olmaktadır. Post-Fordist dönemin esneklik algısı işgücü piyasası açısından kuralsızlaştırma ve güvencesiz çalışma ilişkileriyle ortaya çıkmıştır. Temel amaç emeğin üretimi gerçekleştiren özne olma işlevinden çıkarılarak üretim sürecini kontrol eden nesne durumuna dönüştürülmesidir (Aslan, 2012: 167).

1945-1970’li yılların altın çağında uluslararası düzeyde çalışma ve sosyal normlar oluşturmaya yönelik çabaların ekonomik, toplumsal ve siyasi nedenlerle bir artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak 1970’li yıllarda tekrar açığa çıkan kapitalizmin yapısal krizinden günümüze değin sermaye kesimi krize çözüm arayışında yeni stratejiler geliştirmiştir. Bu bağlamda, küreselleşme, finansallaşma, emek gücünün esnekleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması,

özelleştirme, sermaye serbestesi gibi ekonomik, Doğu Bloğu'nun çözülmesi ve işçi sınıfı hareketlerinin gerilemesi gibi siyasal ve sosyal nedenler uluslararası düzeyde sosyal haklar açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

2.4. Havana Şartı, GATT 1947 ve DTÖ Singapur Deklarasyonu

ABD'nin Şubat 1946'da BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne (BM/ECO-SOC) yaptığı teklifin ardından, dünya ticaretini düzenleyecek UTÖ'nün kurulması için müzakereler başladı. İmparatorluk tercihli ticaret sisteminden vazgeçmek istemeyen İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri, ABD'nin politika pozisyonuna karşı direniyorlar, savaştan çok yıpranarak çıkmış ekonomilerinde korumacı önlemlerin gerekliliğini savunuyorlardı. ABD'nin verdiği bazı tavizlerle Mart 1948'de uzlaşya varıldı ve UTÖ'nün kurulmasını öngören Havana Şartı, 53 ülke tarafından imzalandı. Davet edilmiş olmasına rağmen, SSCB Havana Şartı ile sonuçlanan hazırlık çalışmalarına ve uluslararası müzakerelere katılmadı. Müzakerelere katılan Çekoslovakya ve Polonya ise şartı onaylamamıştır (Türel, 2017:158-159).1947-1948 arasında düzenlenen Havana Ticaret ve İstihdam Konferansı (Havana Konferansı) sırasında UTÖ Şartı onaylandı. Uluslararası örgütün gündeminde tam istihdam, emek gücü standartları, kısıtlayıcı iş uygulamaları, hükümetler arası emtia anlaşmaları ve yatırımlar gibi çok sayıda konu ele alındı. Ancak UTÖ şartları hiçbir zaman ortaya çıkmadı, ancak UTÖ Şartı'na dahil edilmesi beklenen GATT'ın metni Ocak 1948'de yürürlüğe girdi. Dolayısıyla, savaş sonrası uluslararası ticari ilişkileri sadece yasal çerçevede kalmıştır. Ayrıca Havana Şartı üzerine yapılan çalışmaların önemli bir bölümü Havana Şartı'nın Amerika, İngiltere ve diğer endüstrileşmiş ülkelerin çıkarlarının temsil ettiği ileri sürülmektedir. (Santos, 2016: 310; Özlük, 2018: 371).

Dünya ticaretine yön veren bir diğer ulus üstü kurum ise 1947 yılında kurulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'dır. Uluslararası ticaret ile emek gücü standartları arasındaki kurulan bağ yönünden mahkum emeği ile üretilen mallara ticari sınırlamalar getirilmesi uygulaması haricinde, emek gücü standartları konusunda taraf olma noktasında çekimser davranmıştır (Charnovitz, 1986: 64). Gümrük tarifelerini indirmek amacıyla düzenlenen müzakereler GATT'ın oluşumuna önyak olmuştur. Bu müzakareye katılan 23 ülke GATT'ı Ekim 1947'de karara bağladılar ve Geçici Uygulama Protokolü ile UTÖ kuruluncaya kadar GATT'ın hükümlerine uyacaklarını taahhüt ettiler. SSCB ve Doğa Bloku ülkeleri ise GATT'a taraf olmadılar. UÇÖ kurulduktan sonra GATT, UÇÖ'ya bağlı özerk bir komisyon tarafından yönetilecektir. Ancak, ABD yönetimi Havana Şartı'na kongre onayı ile yürürlük kazandırmaktan kaçınarak, UTÖ kuruluşunu fiilen engelledi; böylelikle GATT kendi bağımsız

kurumsal kimliğiyle çalışmaya başlamıştır (Türel, 2017: 159).

GATT'ın kurulumundan sonra uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak amacıyla bir dizi müzakere düzenlemiştir. GATT sözleşmesindeki maddelerin yetersiz kaldığını ve uluslararası ticareti kolaylaştırıcı yeni maddeler eklenmesi gerekliliği düzenlenen müzakerelerin esas tartışma konularını oluşturmuştur. Bu bağlamda 1960'ların başlarında Dillon Round'ı, ortasında Kennedy Round'ı ve 1973'te Tokyo Round'ı söz konusu amaçlar çerçevesinde düzenlemiştir (Graham, 1979: 153-175). Ayrıca Tokyo Müzakeresinde (1973-1979) geleceğin bir sorunu olarak görünen emek gücü standartları üzerine belirgin bir tartışma gerçekleşmemiştir. 1980'li yıllardan sonra dünya ticaretindeki gelişmelere rağmen GATT'ın mevcut koşullara ayak uydurmakta epeyce zorlandığı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla GATT açısından bu olumsuz gelişmeler yeni bir yapının oluşmasını gerekli kılmıştır.

Tablo 2.1.: GATT'ın Ticaret Müzakereleri ve Konu Kapsamları

Yılı	Yer	Konu	Ülke Sayısı
1947	Cenevre	Gümrük Tarifleri	23
1948	Havana	Gümrük Tarifleri	23
1949	Annecy	Gümrük Tarifleri	13
1951	Torquay	Gümrük Tarifleri	38
1956	Cenevre	Gümrük Tarifleri	26
1960-1961	Cenevre (Dillon Round)	Gümrük Tarifleri	26
1964-1967	Cenevre (Kennedy Round)	Gümrük Tarifleri ve Anti Damping Oranları	62
1973-1979	Cenevre (Tokyo Round)	Gümrük Tarifleri, Tarife Dışı Oranlar, “Çerçeve Anlaşmaları”	102
1986-1994	Cenevre (Uruguay Round)	Gümrük Tarifeleri, Tarife Dışı Oranlar, Kurallar, Hizmetler, Fikri Haklar, Anlaşmazlıkların Çözümü, Tekstil, Tarım, DTÖ'nün oluşturulması	123

Kaynak: DTÖ, Understanding The WTO, <https://www.wto.org/> (Erişim Tarihi: 02.02.2018)

Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ), Uruguay müzakereleri sonunda, GATT'ın yerini alan 29 çok taraflı hukuki anlaşmayı ve 25 Bakanlar bildirisini kapsayan, 1994 yılında Marakeş (Fas)'te

imzalanan Dünya Ticaret Örgütü anlaşmasıyla kurulmuştur. Çok taraflı ticaret sistematığının yasal ve kurumsal ögesi olarak kendini tanımlayan DTÖ, uluslararası ticarete meydana gelen problem ve anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma misyonuyla faaliyetini devam ettirmektedir (Özlük, 2018: 374-376). Emek gücü standartlarını Dünya Ticaret Örgütü açısından değerlendirildiğinde daha çok taraf olunan ancak her hangi bir yaptırım ya da taahhüt altına girmeyen bir kuruluş olarak var olduğu söylenebilir. Uluslararası emek gücü standartları, DTÖ'yle ilgili bir konu olmamakla birlikte örgüt içindeki üye ülkeler arasında konuya yaklaşım farklılıkları söz konusudur. Özellikle endüstrileşmiş ya da gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin konuya bakış açıları ayrışmaktadır. Esasen DTÖ kendisini uluslararası emek gücü standartları konusuna bir taraf olarak görmemektedir. Ancak kimi endüstrileşmiş ülkeler, çekirdek emek gücü standartları konusunun DTÖ tarafından değerlendirilmesi gerektiğini, DTÖ'nün kural ve uygulamalarının, üye ülkelerin çalışma koşullarının geliştirilmesi konusunda güçlü bir teşvik edici araç olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedirler. Aynı zamanda ikili ve bölgesel ticaret anlaşmaları gibi mekanizmalar da endüstrileşmiş ülkeler tarafından uluslararası emek gücü standartlarını düzenleyebilecek yaptırımlar olarak önerilmektedir. Ancak bu konu oldukça tartışmalıdır (Stern ve Terrell, 2003: 2; Hugles ve Wilkinson, 1998: 375).

Gelişmekte olan ülkelerin çoğu emek standartları konusunun DTÖ'nün yapısında yeri olmadığını ileri sürmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler emek standartları konusunun DTÖ'nün gündemine taşınmasının daha çok, özellikle endüstrileşmiş ülkeler tarafından, düşük ücretli ticaret partnerlerinin sahip oldukları mukayeseli üstünlüğün altının çizilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik kalkınmalarıyla birlikte emek gücü standartlarında gelişmeler sağlayabilme becerilerinin vurgulanması amacıyla gerçekleştiğini belirtmektedirler. Özellikle endüstrileşmiş ülkelerin ticaretlerine engel yaratmaya başladığı noktada emek gücü standartları sorun alanı haline gelmektedir. Ayrıca geç kapitalistleşen ülkeler genellikle ortaya konulan standartların kendi kalkınmalarının cari düzeyinde karşılanamayacak standartlar olduklarını belirtmektedirler. Son olarak emek gücü standartları konusunun çok taraflı ticaret görüşmeleri alanına getirilmesi konusundaki çabanın, korumacılığın gizlenmesinden daha fazlası olduğunu belirtmektedirler (Niranjan, 2015: 49-52).

Öte yandan DTÖ, ekonomik büyüme ve kalkınmanın, artan ticaret ve daha ileri ticari liberalizasyonlarla teşvik edildiğini ve emek standartlarının gelişimine destek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca 1996 yılındaki Singapur Deklarasyonunda; UÇÖ'nün uluslararası emek

gücü standartları konusunda yetkin kurum olduğunu kabul edip düzenlediği standartlara destek vereceğini belirten bir açıklama yapmıştır. Ancak DTÖ, emek standartlarının korumacı amaçlarla kullanılmasını reddetmekte, özellikle de mukayeseli üstünlükleri düşük ücretlere dayanan gelişmekte olan ülkelerde bu durumun gündeme getirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. 2001 yılındaki Doha ajandasında ticaret ve emek gücü standartlarıyla ilgili olarak gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete mukayeseli üstünlükler ve ihracat endüstrilerindeki ticari yaptırımlar bağlamında ikili bir yapıda ele alındığını belirtilmektedir. Diğer taraftan ticaret ve emek gücü standartları konusunda DTÖ ortaya çıkışından bu yana ticaret ve iktisadi girişim alanındaki ilişkilerin, tam istihdamı destekleyici ve yaşam standartlarını arttırıcı bir bakış açısıyla yürütülmesi gerektiğini belirtmektedir.

DTÖ açısından emek gücü standartları birden çok boyutlu bir değerlendirmeyle açıklanabilir. Öncelikle bir ülke eğer sahip olduğu düşük emek gücü standartları nedeniyle dış ticaretinde haksız bir kazanç elde ediyorsa, bu durum gizli bir korumacılık olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan düşük emek gücü standartlarına sahip ülkenin elde ettiği avantaj, bütün diğer ülkeleri standartları düşürmeye zorlayıp zorlamadığı ki bu “kıran kırana rekabet” (race to the bottom) durumunu tanımlamaktadır, DTÖ’nün konuyla olan ilgisinin diğer kısmını oluşturmaktadır. İkinci olarak eğer “kıran kırana rekabet” durumu sözkonusu ise bu durum ülkelerin yalnızca kendi standartlarına benzer ülkelerle ticari ilişkilere girip diğer ülkelerle olan ticaret hacimlerine herhangi bir etkisinin olup olmadığıdır. Üçüncüsü DTÖ kuralları ve düzenlemelerinin hükümetlerin diğer ülkeleri uymak zorunda bıraktıracak ticari bir baskı aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı kesin değildir. Son olarak DTÖ kendisini emek kurallarının ve standartlarının tartışılıp belirleneceği doğru yer olarak tanımlanamamaktadır. Bunların yanında ticari yaptırımların uluslararası emek gücü standartlarının uygulanması konusunda uyarıcı bir araç olup olmadığı ya da bu durumun korumacılık için basit bir mazeret olup olmadığı oldukça tartışmalıdır. DTÖ anlaşmaları emek gücü standartları konusunda genel bir bakış açısını benimsemekle birlikte üye ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarından kaynaklı dış ticaret ilişkileri nedeniyle konuya bir taraf olarak kendini tanımlamamaktadır. Daha çok UÇÖ’nün oluşturduğu kurumsal ve düzenleyici standartların birlik tarafından benimsendiğinin ifade edilmesiyle yetinmektedir²⁴.

Kısaca, uluslararası kurumlar tarafından uluslararası emek gücü standartları üzerine uzun yıllardan beri sert ve yoğun tartışmalar gündemde ve güncelliğini korumaktadır. DTÖ’nün

---

²⁴ Bkz. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey5_e.htm (Erişim Tarihi: 05.03.2018)

düzenlemiş olduğu Kopenhag (1995), Singapur (1996), Settle (1999) ve UÇÖ'nün düzenlediği Geneva (1999), Doha (2001) toplantıları bunların birkaçıdır (Grandi, 2009: 4). Ancak yapılan toplantılar ve müzakereler destek ifadelerinin ötesine gitmemiş ve herhangi bir yaptırım kararı çıkmamıştır. Singapur Deklarasyonu bunlardan biridir. Singapur Deklarasyonunun (1996)'da, çekirdek (temel) emek gücü standartları tanınmış ve bunların korumacılık anlamına gelmeyeceği savunulmuştur. Aynı zamanda emek gücü standartlarının uygulanması geliştirmekte olan ülkelerin rekabet avantajını sorgulamak için kullanılmaması gerektiği ifade edilmiş ve DTÖ ile UÇÖ'nün varolan işbirliklerinin sürdürülmesi kararı onaylanmıştır. Ancak DTÖ'nün emek gücü standartları uygulamasına dair yetkisinin bulunmadığını, UÇÖ'nün bu konudaki en uygun kuruluş olduğu vurgulanmaktadır. Bu sorun 1999 yılında Seattle Bakanlar Konferansında da gündeme gelmiş, ancak hiçbir anlaşmaya varılmamıştır. 2001 Doha Bakanlar Konferansı, herhangi bir tartışma yapılmaksızın Singapur'un emek konusundaki beyanını tekrar onaylamıştır²⁵.

2.5. Emek Gücü Standartları Bağlamında Uluslararası Ticaret

Emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağ kurulmasına yönelik yoğun tartışmalar uzun zamandan beri gündemdeki yerini korumaktadır. Dünya pazarının içine doğan kapitalizm, merkezine özgür-ücretli emeği almıştır. Ücretli emekçinin çalışma standartlarının belirlenmesi meselesi ilk zamanlar ulusal düzlemde ikili anlaşmalar ve iş yasaları üzerinden gerçekleşirken, sanayi devrimiyle birlikte üretim kapasitesinin artması ve bunun akabinde ürün sayısı ve çeşitlilik tabanının genişlemesi yeni pazar arayışlarının neden olmuştur. Yani, kapitalist üretimin gelişmesi ve sermaye birikim hızındaki artış dünya pazarında yer kapma yarışını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte emek gücü standartlarının düzeyi ve düzenlemeleri, sermayeler açısından bir maliyet unsuru olarak görülmekte ve uluslararası ticarette maliyet avantajı veya dezavantajının konularını oluşturmaktadır. Böylece, başlangıcında ulusal düzlemle sınırlı kalan emek gücü standartları meselesi yeni bir niteliksel evreye yükselmiş artık uluslararası düzlemde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çerçevede, emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında ilişki kurulmasına yönelik literatürde iki temel yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilki, gelişmiş ülkeler ve sosyal aktivistler tarafından ileri sürülen emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağ kurulması gerektiğini savunan görüştür. Bu görüş, emek gücü standartlarının ticaret anlaşmaları

---

²⁵Ibid.

yoluyla uygulanmasının, gelişmekte olan ülkelerdeki çalışanların çalışma koşullarını ve ücretlerini iyileştireceğini, böylece gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki emek gücü standartları ve ücret farklılıklarını azaltacağı, sosyal dışsallığa engel olacağı, haksız rekabet durumunu ortadan kaldıracığı ve herkese eşit rekabet olanağı yaratacağı vurgulanmaktadır. Sosyal aktivistler de gelişmekte olan ülkelerdeki işçilerinin kötü çalışma koşulları, yoğun sömürü ve ücretlerinin baskılanmasına maruz bırakıldıklarını savunmaktadırlar. Önerilen çözüm ise, Amerika ve diğer sanayileşmiş ülkelerin DTÖ, iki taraflı ve bölgesel anlaşmalar gibi ticari yaptırım uygulayabilecek mekanizmalar yoluyla emek gücü standartlarını kabul ettirecek adımlar atmasından geçmektedir (Stern ve Terrell, 2003: 2). UÇÖ'nün bu görüşü desteklediği ileri sürülmektedir.

İkinci bir görüş ise, gelişmekte olan ülkelere tarafından savunulmaktadır. Bu görüş temel olarak emek gücü standartlarını ihlal eden herhangi bir ülkeye uygulanacak ticari müeyyidenin doğru bir yaklaşım olmayacağına yöneliktir. Bu yaklaşımı savunanlar, ülkeler arasındaki emek gücü standartlarındaki ve faktör donanımlarındaki farklılıkların karşılaştırmalı üstünlüklerin temeli olduğunu belirtmişlerdir. Aksi yönde bir politik yaptırımın karşılaştırmalı üstünlüklerde geri düşme, serbest ticaretin ihlali ve gizli bir korumacılık olabileceği vurgulamaktadırlar (Fields, 2003: 61-79; Flanagan, 2003: 15). Bu temel yaklaşımların kapsamını diğer başlıklar altında genişletmek faydalı olacaktır

2.5.1. Emek Gücü Standartları ile Uluslararası Ticareti İlişkilendiren Yaklaşımlar

Emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağ kuran yaklaşımlar, uluslararası emek gücü standartlarının ticaret anlaşmaları yoluyla uygulamanın çalışma koşullarını ve gelişmekte olan ülkelerdeki işçilerin ücretlerini yükselteceği vurgulanmaktadır. Bu yolla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ücret farklılıkları da azalacaktır. Gelişmekte olan ülkedeki işçilerin çalışma koşullarındaki iyileşmeler gelişmiş ülkedeki işçilerinde koşullarını olumlu yönde etkilemede ve pozitif dışsallık sağlamaktadır. Emek gücü standartlarını ticaret anlaşmalarına eklenmesi gerektiği savunurlar, düşük emek gücü standartlarının iki kanaldan hareket ettiklerini savunurlar: ilki, düşük emek gücü standartlarına sahip ülkelerde üretilen malların yüksek emek gücü standartlarına sahip ülkelerde üretilen malları rekabet dışına itmesi; ikincisi ise, çok uluslu şirketlerin kaynaklarının maliyet avantajı sağlayabilecekleri düşük emek gücü standartlarına sahip ülkelere transfer etmesi biçiminde ifade edilmektedir. Ancak, gözlemlenen örüntülerin bazıları ticari mal ve doğrudan yabancı yatırımlarının ülkelerin emek gücü standartları farklılıklarından etkilenmediği yönündedir (Stern ve Terrell, 2003: 4-5; Rodrik,

1996: 22; Aggarwal, 1995: 7; Brown vd, 2002: 51). Buna karşın, uluslararası emek gücü standartlarının ülkelerin dış ticaret yapılarına etkilerini tespit eden yaklaşımlarda söz konusudur (Beer, 1998: 57-73; Granger ve Siroen, 2006; 813-836; Mah, 1997: 773-785).

Emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağ kurulması gerektiğini savunanlar, emek gücü standartları düşük olan ülkelerin uluslararası ticarete haksız rekabet avantajına sahip olduklarını varsaymaktadırlar. Haksız rekabet varsayımı altında düşük emek gücü standartlarının üretimi, politik süreçlerin piyasa başarısızlıklarını düzeltmedeki yetersizliğini, UÇÖ standartlarının onaylanmasının emek gücü standartlarını geliştireceği ve yüksek emek gücü standartları durumunda emek gücü maliyetlerini yükselteceğinden uluslararası rekabet avantajını yitirebileceği ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, uluslararası rekabeti koruma çabaları ulusların emek gücü standartlarını en kötü koşullara (race to the bottom) göre baskılamaktadır. Bu görüşe alternatif ise UÇÖ'nün emek standartlarına dair sözleşmelerinin onaylanmasının uluslararası rekabet bağlamında herhangi bir kayıba yol açmayacağı ortaya konmuştur (Flanagan, 2003: 15-16).

Uluslararası emek gücü standartlarının ülkeler arasındaki farklılıklarının ve serbest piyasa ekonomisi koşullarının belirli durumları öne çıkardığı ileri sürülmektedir. Emek gücü standartları yüksek olan ülkelerdeki üreticilerin, üretim maliyetlerinin düşük olması nedeniyle üretimlerini emeğin ucuz ve bol, emek gücü standartlarının düşük olarak belirlendiği ülkelere sermaye ihracı biçiminde kaydıracaktır. Bu durum, sermaye ihraç eden ülkenin emek gücü standartlarını negatif yönde etkileyecek, ücretleri düşürecek ve işsizlik oranlarını yükseltecektir. Dolayısıyla emek gücü standartları yüksek olan ülkelerin emek gücü standartlarının düşük olan ülkelere ithal edilen ucuz mallarla rekabet etmek zorunda kalan gelişmiş ülkelerin sermayedarlarının kendi ülkelerindeki emek gücü standartlarını baskılama yönünde teşvike yol açacağı vurgulanmaktadır (race to the bottom). Aynı emek gücü standartlarına sahip oldukları için birbirleriyle ticaret ortaklığı konusunda tutarlı olan her bir gelişmiş ülke, vasıfsız emek yoğun mallar ihraç etmeye, vasıflı emek yoğun mallar ithal etmeye başlayacaktır (Bakhshi ve Kerr, 2009: 1-34).

Yüksek emek gücü standartlarına sahip ülkeden düşük emek gücü standartlarındaki ülkeye sermaye ihracı, gelişmiş ülkelerde emek yoğun endüstride vasıfsız işçilerin işlerini kaybetmelerine, istihdam olanaklarının daralmasına paralel olarak ücretlerinin düşmesi sonucu gelir dağılımında eşitsizliklerin ortaya çıkmasıdır. Buna karşın, emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bir ilişki kurulması ve ticaret anlaşmalarına bir sosyal şartın ilave

edilmesi, uluslararası düzeyde temel emek gücü standartlarını uygulanması olanaklarını yaratacaktır. Böylece, ticari ilişkilere bu sosyal şartın ilave edilmesiyle, uluslararası alanda tam mobilize olan sermaye sınıfı, düşük standartlara sahip, emeğin bol ve ucuz olduğu, uzun çalışma saatlerinin geçerli olduğu gelişmekte olan ülkelere üretimlerini kaydırmaktan vazgeçecektir. Ayrıca bu sosyal şart, düşük ücret ve düşük standartlara sahip ülkelere akan yüksek ücret ve yüksek standartlara sahip ülkelerin üreticilerinin kendi ülkelerindeki ücret, istihdam ve emek gücü standartları koşullarını baskılamaya engel olacaktır. Diğer taraftan, emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağ kurulmasını savunanlar arasında, bu standartların uygulanmasının tüm dünya işçi ve emekçilerinin çıkarına olacağı yönünde fikir birliği vardır. Emek gücü standartları, dünyaemekçi sınıfının, küresel ekonomik büyümeden, kalkınmadan ve gelirden pay alacağı koşulları yaratacağı ileri sürülmektedir. Bu durum, üçüncü dünya denilen ülkelerin işçilerinin koşullarını iyileştirecek, yaşam standartlarını yükseltecek, işçilerin ekonomik refahını artıracak, gelir eşitsizliği ve yoksulluğun azaltacağı vurgulanmaktadır. Son tahlilde, emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağ kurulmasını savunanlar, ticaret analaşmalarına sosyal şartın eklenmesinin düşük standartlarda yarış (race to the bottom), haksız rekabet ve sosyal damping gibi negatif dışsallık yaratacak durumları önleyeceği vurgulanmaktadır (Sapir, 1995: 791-803; Stern ve Terrell, 2003: 1-13).

2.5.2. Emek Gücü Standartları ile Uluslararası Ticaret Arasında İlişki Kurulmasına Karşı Olan Yaklaşımlar

Emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında ilişki kurulmasına yönelik bir ticari müeyyide veya bir sosyal şartın eklenmesine karşı çıkanlar, yaklaşımlarını ekonomi politiğin ilkelerine ve iktisat teorisine dayandırmaktadırlar. Emek gücünün koşullarına standartların konulmasının ekonomiyi etkisizleştireceği savunulmuştur. Bu tür yaptırımların gereksiz olduğunu savunanlar, savlarını karşılaştırmalı üstünlük teorisini dayandırmaktadırlar. Dolayısıyla, emek gücü standartları ile uluslararası ticareti ilişkilendirilmesi, ucuz emek gücü, kötü çalışma koşulları ve düşük emek gücü standartlarından rekabet avantajı sağlayan gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin reddi anlamına gelmektedir. Sermaye yoğun mal üretemeyen gelişmekte olan ülkeler, mukayeseli üstünlüklerini emek yoğun, vasıfsız ve kaynaklarını israf etmeksizin üretebilecekleri en ucuz mallar üzerinden sürdürebilmektedir (Salem ve Rozental, 2012: 2-3).

Emek gücü standartları ve uluslararası ticaret arasındaki bağıntıyı dışlayan görüş, sosyal şart ve ticari yaptırım uygulamalarının gelişmekte olan ülkelerin faktör donanımı ve sermaye yoğunluğunu dikkate almadan yürütüldüğü ön kabulüne dayanmaktadır. Gerçekte üretim faktörlerinin kullanım düzeylerinin ülkeler arası farklılığı, ülkelerin uluslararası ticaret yapılarını ve uluslararası iş bölümünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak uluslararası alanda emek gücü standartlarının uygulanması, mübadele ilişkisi sonucu ülkelerin karşılıklı edindikleri kazancı optimal seviyeden uzaklaştıracağı görüşü benimsenmiştir. Dolayısıyla piyasa başarısızlığından kaçınmak adına ulusal düzeyde emek gücü standartlarının uygulanmasına yönelik geçerli bir gerekçe mevcut iken uluslararası düzeyde böyle bir gerekçenin ikna ediciliğinin olmadığı düşünülmektedir (Parlak, 2003: 61-64).

Bir başka itiraz noktası ise, evrensel düzeyde uygulanacak olan emek gücü standartlarının tüm işçilerin refahını gerçek anlamda arttırıp arttırmayacağına yönelik olan sorgulamadır. Buna göre, emek gücü standartlarının dayatılması saptırıcı bir etkiye sahiptir. Gelişmekte olan ülke açısından yüksek emek gücü standartlarının öne sürülmesi, yüksek ücret ve mal fiyatları kadar, söz konusu standartlar altında rekabetin dışına itilen sermayelerin daha az üretim, daha az istihdam ve buna paralel olarak daha az talebin koşullarını oluşturacağı ileri sürülmektedir. Bu durum, aynı zamanda o alanda faaliyet yürüten üretici için karlılığının da düşmesi anlamına gelmekte, çalışanlar için ise gelir kayıplarına yol açacağı savunulmaktadır. Buradan çıkan sonuç, gelişmekte olan ülkelerin emek gücü standartlarının kabulüne çok sıcak bakmayacağıdır.

Emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında ilişki kurulmasına karşı olan bir diğer yaklaşıma göre, her ülke emek gücü standartlarını kendi gelir düzeyine göre belirlemelidir. Bu yaklaşımda, emek gücü standartları uygulamalarının, ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri, kişi başına düşen gelirleri, politik, sosyal ve kültürel şartlarına göre belirlendiği varsayılmaktadır. Bu nedenle, küresel düzeyde emek gücü standartları ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye önemli farklılıklar ve çeşitlilik gösterebilir, çekirdek (temel) emek gücü standartları evrensel anlamda kabul görmektedir (Parlak, 2004: 61-64, Stern ve Terrell, 2003: 2-13).

2.6. Uluslararası Emek Gücü Standartlarına Yönelik Çeşitli İktisadi Yaklaşımlar

Uluslararası emek gücü standartlarına dair çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Bunlar önem derecesine göre seçilmiş ve aşağıdaki biçimde sunulmuştur.

2.6.1. En Düşük Standartlarda Yarış (Race to Bottom)

Emek gücü standartları, ülkelerin uluslararası rekabetine yön veren önemli bir göstergedir. Bundan kaynaklı özellikle küreselleşme ve serbest rekabetle birlikte, ülkeler bakımından emek gücüne konulan standartların düşürülmesi yönünde bir baskı oluşturulduğu ileri sürülmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bazı ülkelerde emek koşullarının çeşitli baskıcı yollarla temel/çekirdek haklardan mahrum ederek düşük ücret, sendikasız, toplu sözleşme hakkı olmaksızın istihdam edilmesi ve bu koşullar altında üretilen ürünlerin ihraç edilmesi meselenin uzlaşmaz yönünü ortaya çıkarmaktadır. Bu uzlaşmazlık, aynı ürünün üretildiği daha yüksek standartlara sahip ülkelerin, daha düşük standartlara sahip olan ülkelerle rekabet edememesine yol açtığı söylenmektedir. Bu durum, daha yüksek standartlara sahip ülkelerin rekabet edemediği sektörlerde üretimlerini kısımaya ya da daha düşük emek gücü standartları sahip ülkelere hareket etmelerine, böylece emek gücüne yönelik taleplerinin düşmesine ve işsizliğin tırmanmasına sebebiyet verdiği vurgulanmıştır. Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerdeki (yüksek standartlara sahip) emek yoğun endüstriler, gelişmekte olan (düşük standartlara sahip) ülkelerdeki ucuz ve kötü çalışma koşulları sayesinde daha ucuza üretilen malların rekabeti karşısında dirayet gösterebilmesi için ücretleri ve emek gücü standartlarını düşürmek durumunda kalacaklardır. En düşük standartlarda yarış (race to bottom) yaklaşımının temellendiği öz burasıdır. Uluslararası ticaret yapan düşük standartlara sahip ülkeler, standartları baskılamaya yönelik davranışlarını devam ettirirse, standartların yüksek olduğu ülkeler rekabet edebilirlik adına emek gücü standartlarını aşağıya doğru baskılamak için çabalayacakları ileri sürülmektedir (Davies ve Vadlamannati, 2013: 2-38; Flanagan, 2003: 17; Granger ve Siroen, 2006: 825-829; Sing ve Zammit, 2004).

2.6.2. Haksız Rekabet

Haksız rekabet, emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağlantı kurulmasına dair bir diğer önemli tartışma konusudur. Bu görüşe göre, düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, sendikal ve toplu sözleşme ihlalleri, işçi sağlığı ve güvenliğinin yetersizliği, yıllık tatil, doğum izni, çocuk işçiliğinin yaygın kullanımı vb gibi UÇÖ'nün çalışma standartları olarak ortaya koyduğu çekirdek ve teknik standartları ihlal eden gelişmekte olan ülkeler, uluslararası ticarete haksız bir rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Esasen standartlara uymayan ülkelerin endüstrilerinde üretilen malların uluslararası ticarete konu edinmesi ve aynı malları üreten standartları yüksek olan ülkelerin uluslararası piyasadan çekilmek zorunda bıraktığı varsayılmıştır. Bu durumun, piyasadan çekilmek zorunda kalan gelişmiş ülkelerin emek yoğun

sektörlerinde derin bir işsizlik ve bunalımları yol açtığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu bol ve ucuz emek gücü havuzu yalnız standartlara uyumsuzluğa teşvik etmiyor aynı zamanda emekçi sınıflarında pazarlık gücünü zayıflatma yönünde koşullar sağladığı ileri sürülmektedir (Stern ve Terrell, 2003: 1-13).

Bu uygulamayı haksız rekabet olarak görmeyen sav ise, görüşlerini iktisat teorisine dayandırmaktadır. Sermaye birikimin yetersiz olduğundan kaynaklı yeterli teknik ve teknolojik donanımlardan yoksun olan gelişmekte olan ülkelerin en ayırt edici özelliği görece düşük standart ve ucuz emek gücü olanaklarına sahip olmasıdır. Ülkeler arası gelişmişlik düzeyleri veya sermaye yoğunluğundaki farklılık ve ürettikleri ürünlerin fiyatlarındaki değişkenlikler uluslararası ticaret için karşılaştırmalı üstünlüklerin sacayağı olarak kabul edilmiştir. Bu durum esasen uluslararası ticaretin ve iş bölümünün dayanağıdır. Ülkelerin israf etmeksizin optimal kapasiteyle en uygun fiyata ürettikleri farklı mal ve hizmetler, ülkeler arasındaki değişim ilişkisinde taraflara mukayeseli üstünlükler kazandırdığı ileri sürülür. Dolayısıyla uluslararası ticaret ülkelerin farklılıkları sonucu yapıldığı savunulur. Farklılıkları standartlaştırmak ülkeler arası ticari koşulları dışlar nitelikte olabileceği ifade edilmiştir (Charnovitz, 1987: 565-583).

2.6.3. Ekonomik Etkinlik

Ekonomi bilimiyle uğraşan herhangi birinin ekonomik sistemin, kendi kendini otomatik düzenleyen, pürüzsüz, çelişkisiz ve uyumlu bir şekilde işleyeceğini savunma olasılığı oldukça yüksektir. Kuşkusuz böyle düşünen biri aynı zamanda kendini politik olarak da bir çizgide konumlandığı düşünülür. Piyasanın herhangi bir müdahaleye gerek olmaksızın kendini dengeleyebileceğini “Görünmez El” kavramı altında tanımlanırken, bu aynı zamanda klasik ekolün referans noktalarından biridir. Adam Smith’in “Görünmez Elin”den “Çağdaş Genel Denge” çözümlemesine ana akım iktisadın hakim görüşü bu olmuştur. Yani, üreticiler için kar maksimizasyonu, tüketiciler için fayda maksimizasyonu söz konusudur. Ancak, tam anlamıyla dengesizlik piyasaya müdahale edildiği takdirde ortaya çıkabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkisellikte sorun alanı olarak görülen konulardan biri de ekonomik etkinliktir. Ekonomik etkinlik yaklaşımı, uluslararası düzeyde ülkeleri emek gücü standartlarına uyumlaştırma ve uygulamaya zorlamanın etkinlik ilkeleriyle çeliştiğini ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle; ülkelerin sahip oldukları üretim öğelerinin bolluğu, konumlandıkları bölge ve sahip olduğu doğal kaynaklar ekseninde koşulların en optimal olduğu alanda uzmanlaşmaları uluslararası ticaretin iskeletini oluşturur. Ülkeler

birbirinden ne düzeyde farklı olursa, aralarındaki ticaretin o denli perçinleneceği savunulur. Ancak bu ticaretin gerçekleşmesi için hem bu uluslararası alandaki engellerin sınırlanması hem de emek gücü standartları gibi ülkelerin faktör donanımlarını homojen kılan düzenlemelerin ortadan kalkması gerektiği vurgulanır. Bu görüşe göre, uluslararası alanda emek gücü standartlarının uygulanması ekonomik etkinliği bozacağı ve ülkeler arasında kazançtan çok kayba yol açacağı ifade edilir. Diğer taraftan, emek gücü standartlarının uygulanması emek maliyetini yükseltirken, emek yoğun endüstrilerde üretilen malların fiyatlarının artması da kaçınılmazdır. Bu durum kuşkusuz endüstrileşmiş ülkelerin emek yoğun sektörleri açısından avantajlı bir durum yarattığı savunulur (Panagariya, 2005: 3-35; Swinnerton, 1996: 73-86).

3. BRICS ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE EMEK GÜCÜ STANDARTLARI VE ULUSLARARASI TİCARET

Bu bölümde, uluslararası işbölümü ve sektörler açısından emek gücünün standartlaşması, BRICS ve Türkiye'nin uluslararası emek gücü standartları sürecine uyumu, uluslararası ticaretteki konumları, iktisadi yapıları ve özellikleri, rekabet avantajı ya da dezavantajına sahip oldukları sektörler, ihracat-ithalat mal kompozisyonları incelenecektir.

3.1. Uluslararası İş Bölümü ve Sektörler Açısından Emek Gücünün Standartlaşması

İnsanlık tarihi kadar eski olan işbölümü olgusu, ekonomik gelişmenin ve ilerlemenin en önemli kaynaklarından biridir. İnsanlık tarihinin ilk zamanlarında zorunluluğun sonucu olarak yaş ve cinsiyet unsurlarına göre biçimlenmiş doğal (basit) iş bölümü, erkeklerin avcılık, kadınların toplayıcılık faaliyetleri yaptığı temelde gerçekleşmektedir. Avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri ortaklaşa yürütülmekte, artı ürün ve bu dolayısıyla gerçekleşen mülkiyet ilişkileri bulunmamaktadır. Burada aşiret tipi örgütlenme söz konusudur. Bu bağlamda, ilkel toplumdaki, neolitik devrime kadar geçen süreçte egemen olan işbölümü biçimi doğal (basit) işbölümüdür. “İster bitkisel ister hayvansal besin olsun, besin sağlama topluca (kolektif) yapılan bir eylemdir” (Şenel, 2009: 137). Avcı ve toplayıcı topluluklar devresinin en başat özelliği, bu dönemde herhangi bir “üretim”den söz edilemeyeşidir. İlkel komünal dönemden neolitik devrimin gerçekleştiği güne değin geçen milyonlarca yıl içinde insanlık, doğada bulduğu hazır besinlere el koymak (avcılık ve toplayıcılık) suretiyle varlığını sürdürmüştür (Turhan, 2017: 29).

Neolitik devrim, tarım devrimi ya da sınıflı toplumun ilk aşaması, birinci (büyük) toplumsal işbölümü yahut besin üretici toplulukların ortaya çıkışı, tarımsal ve hayvancılık üretimin yapıldığı dönemi ifade etmektedir. Buradaki gelişmenin başat ögesi, hayvanların evcilleştirilmesiyle beraber çoban kabilelerin kendilerini diğer besin üretici toplumlardan ayırması olarak tarif edilir. Diğer önemli gelişme ise dayanıklı madenleri üretim aşamasına koşulması olduğu söylenebilir. Birinci büyük toplumsal işbölümü, emek üretkenliğini ve servetleri artırıp üretim alanını genişleterek, o günkü tarihsel koşullarda toplum temel iki sınıfa ayrılmaktadır: Bunlar, dönemin asalakları olarak kabul edilen *efendiler* ve emek ürünlerine el konulmuş *köleler* olarak ifade edilmektedirler (Engels, 1971: 219-246).

Bu gelişmeler ışığında, servet (özel mülkiyet) hızla artmakta, kent yaşamı içinde başta dokumacılık ve maden işlemeciliği olmak üzere zanaatlar çeşitlenmektedir. Böylesine karmaşık

çalışma yapıları yeni bir toplumsal işbölümünü gerekli kılmıştır ve bu gerçekleşmiştir: ikinci toplumsal iş bölümü ile küçük zanaatlar tarımdan ayrılmışlardır. Engels'e göre bir üçüncü iş bölümü tipide, üretim alanı dışında yani sonal ürünün satışı aşamasında işlevsellik kazanmış olan tüccarların üretim alanında ayrılması sürecidir.

Toplumsal yaşamın temeli maddi malların üretimidir. Mübadele için üretim yapan modern toplumda, değişik ürünlerin mübadele süreci, metayı üreten ekonomik birimler arasındaki iş bölümünü ifade eder. Tek bir girişimin sınırları içinde söz konusu olan iş bölümünden farklı olarak ortaya çıkan bu işbölümüne Marx toplumsal iş bölümü demektedir. Toplumsal iş bölümü çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Örneğin, bir ülkede çeşitli girişimler arasında veya çeşitli üretim dalları arasında bir iş bölümü olabilir; bunun yanı sıra, örneğin, sanayi ve tarım gibi tüm ekonomik yaşamın bütün alt bölümleri arasında ve genel sistemin içinde farklı ekonomik koşullara sahip ülkeler arasında iş bölümü olabilir (Bukharin, 2009: 20).

Emeği tek başına ele aldığımızda toplumsal üretimi tarım ve sanayi olarak dallara ayrılmasına genel işbölümü ve bu temel dalların türlere ve alttürler ayrılması sürecine ise özel işbölümü olarak tanımlayabiliriz. Aynı fabrika ve atölyedeki üretimin türler ve alt türler halindeki faaliyeti ise detaylı iş bölümü olarak tanımlanır (Marx, 2011a: 296). Özellikle genel iş bölümü ele alındığında; tarım ürünü üreten kırsal ile sanayi ürünü üreten kent arasındaki ilişkisellik uluslararası ölçekte tarım ve hammadde üreticisi ülkeler ile sanayi ve mamul mal üreten ülkeler arasında kurulmuş ve genelleştiği görülmüştür.

İş bölümünü, çeşitli temellere oturarak sınıflandırmak mümkündür. Konu bağlamında öne çıkması gereken nokta toplumsal iş bölümünü belli kategoriler altında tanımlamaktan ziyade, tekil ülkelerin dünya pazarına açılarak uluslararası iş bölümünün bir parçası konumunda değerlendirmektir. Böylece, ulusların özgül farklılıkları uluslararası mübadelinin de koşullarını oluşturduğu ileri sürülmektedir. Uluslararası işbölümünün gerçekleşmesi için temel iki veçhe bulunmaktadır. Bunların ilki doğal koşulların farklılığı, bir diğeri ise, üretici güçlerin farklı gelişmişlik düzeyleridir. Farklı topluluklar kendi doğal çevrelerinde farklı üretim araçları ve geçim nesnelere keşfettiler. Bu nedenle üretim metotları, yaşam tarzları ve ürünleri farklıdır. Bu topluluklar birbirleriyle ilişkiye girdiklerinde, kendiliğinden ortaya çıkan farklılıklar sonucunda, ürünlerin mübadelesi gerçekleşir. Böylece bu ürünler metaya dönüşür. Mübadele, üretim alanları arasında farklılık yaratmaz; üretimin farklı alanlarını birbirleriyle ilişkilendirir ve dolayısıyla bunları, sosyal kolektif üretimin az ya da çok bağımlı kolları haline dönüştürür (Marx, 2011a).

Önemi ne olursa olsun, üretim koşullarındaki doğal farklılıklar, çeşitli ülkelerdeki üretim güçlerinin eşitsiz gelişiminin yarattığı farklılıklarla karşılaştırıldığın önemsizleştirilecektir. Ülkeler arasındaki eşitsiz gelişim dinamiği, uluslararası işbölümü alanını genişleterek, farklı ülkeleri farklı ürün türlerinde uzmanlaşmalarına yol açacaktır. Hammadde veya tarım ürünleri ithal eden ve mamul madde ihraç eden sanayi ülkeleri ile hammadde veya tarım ürünleri ihraç eden mamul madde ithal eden petrol ülkeleri veya tarım ülkeleri ayrımı uluslararası işbölümünün tezahürü olduğu kabul edilmektedir.

Dolayısıyla ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan, merkez ve çevre, kuzey ve güney, üçüncü dünya ülkeler, yükselen piyasa ekonomileri biçiminde kategorize etmek uluslararası işbölümünün beraberinde getirdiği bir gerçekliktir. “Gelişmiş-gelişmemiş” kutuplaşmasının ilk ortaya çıkışı, sanayi devrimi öncesinde, Kristof Kolomb’un macerasıyla başlayan, merkantilist (ticari) kapitalist yayılma dönemi olan XVI-XVIII. Yüzyıllar arasına rastlamaktadır. Bu, Avrupa’da ulus-devletlerin ortaya çıktığı dönemdir. Esas itibariyle prensle (hükümdar) tacir (marchand) sınıfı ittifakına dayanan bu yeni egemenlik sistemine, birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan iki süreç eşlik edecektir. Avrupa dışı dünyanın Avrupa’ya bağımlı hale gelmesi ve sömürgecilik sisteminin sonucu olan ticaret üçgeni (commerce triangulaire) çerçevesinde eşit olmayan bir uluslararası işbölümünün dayatılmasıdır (Başkaya, 2015: 70-71).

1960’lardan bu yana dünya ekonomisinde yeni bir uluslararası işbölümünün ortaya çıktığı kanısı oldukça yaygındır. Sömürge döneminde uluslararası işbölümünü belirleyen ayırım, sanayileşmiş merkezle, hammadde üreten çevre ülkeler ayrımı, artık geçerli değildir²⁶. Değişimin nedenleri konusunda ise herkes hem fikir değil. Bazıları değişimi, bu dönemde birçok Üçüncü Dünya ülkesinin “dışa dönük” (yani ihracata dayalı) politikalar benimsemiş olmasına bağlıyor. Bazıları daha sistematik bir açıklamayla, örneğin kapitalizmin gelişmesindeki belirli uzun dönemli eğilimlerin, sanayi üretiminin 1960’ların ortalarından itibaren düşük ücretli bölgelere kaydırılmasına dayalı yeni bir eğilim ortaya çıkardığını savunuyorlar (Fröbel vd.’den Aktaran Şenses ve Öztürk, 2003; Özüğurlu, 2008: 221).

---

²⁶ Söz konusu kutuplaşma sayesinde “çevreden merkeze taşınan zenginlik”, ilkel sermaye birikimini ve birinci sanayi devrimini mümkün kılan başlıca faktördü. Sanayi devrimiyle hem uluslararası işbölümü asimetrisi ve kutuplaşması daha da derinleşecek hem de söz konusu süreç kendi kendini kümülatif ölçekte yeniden üreten bir dinamiğe kavuşuracaktır. Sanayi devrimiyle oluşan oluşan “eski” uluslararası işbölümü, sanayi mallarıyla temel mallar, tarım ürünleri ve madenlerin ticaretine dayanıyordu. Bu, sanayi ürünleri tekeline sahip merkez ile modern sanayiye sahip olmayan hammadde üreticisi durumuna indirgenmiş çevre (sömürge ve yarı sömürge statüsündeki ülkeler) arasındaki ticarettir (Başkaya, 2015: 71).

O halde uluslararası uzmanlaşma ve iş bölümü ile serbest ticaret, ülke refahını artırmanın koşulludur. Ancak kapitalizmin tarihine bakıldığında serbest ticarete karşın korumacı dönemlerin ağır bastığı dönemlerde olmuştur. Bu dönemlerin genellikle kriz dönemlerine tekabül ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, tüm ticari engellere ve kısıtlamalara karşın bugün uluslararası ekonomide yine de önemli bir uzmanlaşma sağlanabilmiştir. Ayrıca bu uzmanlaşma yalnızca nihai mallar üzerinden gerçekleşmemiş, üretimin ara aşamalarında da yaygınlık kazanmıştır. Diğer bir ifadeyle; ülkeler bir yandan üretiminde göreceli etkinliğe sahip mallarda uzmanlaşırken, diğer yandan da maliyetlerini daha düşük düzeye indirmek için bazı malların üretim aşamasını çeşitli ülkelere yaymışlardır (Seyidoğlu, 2007: 5-6). Yani, üretim maliyetini minimal düzeyde tutmayı amaçlayan firmalar ürün son halini alana kadarki ara aşamaları uluslararası alana yayarak üretim parçalarını en optimal şekilde teminini sağlamaktadır. Diğer taraftan, 1960'lı yıllarda öne çıkan bağımlılık yazarları ise merkez ülke, çevre ülke ve yarı çevre ülke biçiminde bir dünya sistemi analizi yapmışlardır. Bu görüşün temel tezi, merkez ülkeler araştırma geliştirme, bilişim, teknoloji gibi çevre ülkelerin üretemeyeceği ürünlerde uzmanlaşmakta, çevre ülkeler ise fiziki ürünlerin üretimini üstlenmekte ve merkez ülkenin hammadde ve geçim nesnesi ihtiyaçlarının temini ile yükümlü oldukları savunulmuştur. Ayrıca kapitalist üretim ilişkisi ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini yeniden üretmekte ve çevre ya da uydu ülkede üretilen artıdeğer merkez ülkeler tarafından emildiği ileri sürülmektedir (Frank, 1976; Wallerstein, 1980; Amin, 1973). Uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya etkisi olan bir diğer etmen ise sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Sermaye, ucuz işgücü, bol hammadde kaynakları, düşük toprak rantı ve pazar olanakları sayesinde uluslararası hareket etmeye yönelmektedir. Bu durum, maliyet avantajı sağlaması ve bireysel sermaye açısından en akılcı tercih olacaktır.

Uluslararası meta mübadelesi, uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayanır. Bununla beraber, uluslararası meta mübadelesinin sadece uluslararası işbölümünün sınırları içinde gerçekleşeceğini düşünmekte doğru değildir. Ülkeler yalnız farklı türden ürünleri değil, aynı türdeki ürünleri de mübadele ederler. Örneğin, A ülkesi, B ülkesine yalnız B ülkesinde üretilmeyen ürünleri değil aynı zamanda B ülkesinde üretilen ürünleri de o ülkede rekabet etmesi açısından ihraç etmektedir. Böyle durumlarda uluslararası mübadelelerin temeli farklı kullanım değerlerini zorunlu kılan üretimin işbölümü değil, sadece çeşitli ülkelerde çeşitli ölçek büyüklükleri nedeniyle, ortaya çıkan fakat uluslararası mübadeleyle dünya ölçeğinde toplumsal olarak gerekli emeğe indirgenen farklı üretim maliyetleridir (Bukharin, 2009:27).

Ülkeler arasındaki bu üretim maliyetleri farklılıklarıdır ki ülkeler arasında kar (değer) transferinin koşullarını oluşturmaktadır. Bu kar transferi momentumu, sermayenin ulusal ve uluslararası alandaki varlık koşuludur. Ayrıca, uluslararası mübadele ilişkilerinin hızlı gelişimi ekonomik yaşamın devamlılığı bakımından ülkelerin birbirilerine daha sıkı bağlarla bağlanmasını sağlamıştır. Özellikle 1980 sonrası küreselleşme süreciyle birlikte sermaye hem üretim hem finans anlamında ulusal bağlarında kurtulmuş ve uluslararası boyutta hareket alanını genişletmiştir. Bu bağlamda emek gücü standartlarının uygulama alanı bulduğu sektörler ise değer bizzat üretildiği üretken sektörlerdir. Söz konusu sektörlerdeki standartların oluşturulması ya da ihlal edilmesi, bazı kesimler için rekabet avantajı sağlarken bazı kesimler için rekabet dışında kalmasına yol açmaktadır.

3.2. Uluslararası Ticaret Teorileri'ne Göre Emek Gücü Standartları

İlkel dönemde, insanlar toplumun toplam emeğinin parçaları olarak yaş cinsiyet gibi doğal işbölümü dışında yeteneğine göre toplumsal üretimde bulunur. Bitki ve meyve toplayıcılığı ve avcılıktan elde edilen ürünler toplumun toplam ürünleri olarak toplumun üyeleri tarafından tüketilirdi. Burada herkesin yapacağı iş baştan toplumun toplam emek zamanının bir parçası olarak düzenlendiği için değer ve meta biçimine bürünmezlerdi. Kırsal ataerkil ailede de tüm aile bireylerin emeklerinin toplamı ailenin toplam emeğidir. Aile bireylerinin kendi içlerinde gerçekleştirdiği işbölümü sonucu ürettiği ürünler ailenin toplam ürünleridir. Baştan belirli bir plana göre üretilen ürünlerin değer ve meta biçimine bürünme durumları söz konusu değildir. Ancak değişim ilişkisi bu aile veya kabilerin içine sirayet ettiği an buradaki ilişkiler ağı da çözülmeye başlar. Artık değişim ilişkisi aileler, kabileler, aşiretler arasına nüfuz etmiştir. Feodalizmde anlatıldığı gibi bir bağımlılık ilişkisidir. Feodal beyin toprağının üzerinde yaşayan serfler, beye karşı üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak emek rant, aynı rant ve para rant biçiminde yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. Bu yükümlülüklerin miktarı topluma ve zamana göre baştan belirlendiği için hiçbirisi değer ve meta biçiminde görülmezler. Serflerin kendi aralarındaki kullanım değerlerinin değişiminde de aynı ilke geçerlidir. Yani serf ile feodal bey arasında değişim ilişkisi söz konusu değildir. Ancak toplumsal artığı zor yoluyla ele geçiren feodal beylerin yanında tüccarlar için değişim ilişkisi söz konusu olduğu ileri sürülmektedir.

Kapitalizmde üretim, birbirinden bağımsız üreticiler ya da üretici grupları tarafından gerçekleştirilir. Her ne kadar toplumun ihtiyaçları dikkate alınarak üretim yapıldığı söylenmiş olsa da hangi üreticilerin hangi ürünlerden hangi miktarda pazara getireceği belli değildir. Pazara değişim için getirilen emek ürünleri kullanım değerleri olarak kabul edilmesinin yanı sıra,

toplumun toplam emek zamanının bireysel parçaları olarak kabul edildiklerinde değer ve meta haline gelirler. Ancak değişimleri sayesinde emek ürünleri değer ve meta niteliği kazanır. Emek ürünlerinin kendi aralarındaki değişimin gerçekleşmesi için ise hepsinde ortak olan bir ölçüt olması gerekmektedir. Bu ölçüt *emek zamandır*. Böylece, bir metanın değeri toplumsal ortalama gerekli emek zamanı tarafından ölçülmektedir. Mesela, bir ulusun bir yılda ürettiği toplam değer o ülkede o yıl içinde üretilen toplumsal ortalama gerekli emek zamandır. Çalışmada uluslararası ticaret teorisi, emek değer yasası ekseninde ele alınmıştır.

Coğrafi keşiflerin ardından cereyan eden ticaret kapitalizm döneminde, uluslararası ticaretin amacı ülkeler açısından değerli madenlere sahip olmaktı. Değerli madenlerin niceliksel artışı ülkelerin zenginliğinin de artışı anlamına geliyordu. Bu durum, ülkelerin ya da imparatorlukların değerli maden rezervlerini kollamak adına ekonomik anlamda dışa kapalı politik izlemesine yol açmıştır. Önemli hammaddeler dışında, farklı bir pazarlardan meta talep etmek merkantalist öğreti açısından uygun bulunmuyordu. Konumuzun sınırlarından bakıldığında, kapitalizm tarihinin bu evresinde, emek gücünün standartlaştırması yönünde herhangi bir girişim gözlemlenmemiştir.

Merkantalizm sonrası dönemde ortaya çıkan ve klasikliberal öğretinin de ilham aldığı öğreti olan fizyokrasi ise, merkantalizm dönemindeki korumacı bir yapıyı benimsemekten kaçınmış serbest ticareti savunmuşlardır. Fizyokrasi öğretisinin bir diğer önemli yaklaşımı ise değere yönelik yaklaşımlarıdır. Fizyokratlara göre, *değerin üretildiği tek kaynak topraktır*. Toplumsal üretim toprak tarafından üretilen değer üleştirilmesiyle tesis edilir. Fizyokrat öğretinin egemen olduğu dönemde emek gücünün değer üretiminde rolü olmadığı savunulduğu gibi, emek gücünün standartlaştırmasına yönelik tartışmanın da henüz gün yüzüne çıkmadığı ileri sürülmektedir. Özellikle sanayi devrimi sonrası, bir önceki bölümde değinildiği üzere emeğin koşullarına yönelik tepkiler yükselmiş, bu toplumsal sınıfın taleplerini öne çıkaran emek örgütlenmeleri, sendikalar ve partiler oluşmaya başladığı görülmektedir.

Uluslararası ticaret teorisinin tarihsel arka planı Adam Smith'in "Mutlak Üstünlük Teorisi"ne kadar geriye gitmektedir. "Ulusların Zenginliği" adlı eser, Merkantalizm'in kapalı ekonomi savına bir reddiye niteliğindedir. Dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma ve işbölümü doğurarak, dünya kaynaklarının verimliliğini artırır, böylece üretim ve refahın yükselmesine yol açar. Smith'in "Mutlak Üstünlükler Teorisi (Theory of Absolute Advantages)"ne göre, homojen emek varsayımı altında, ülkeler hangi malı mutlak olarak daha düşük maliyetle üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşıp, yüksek maliyetle ürettiği malı ithal etmelidirler. Smith'in Mutlak

Üstünlükler Teorisi, aynı ülkenin mutlak olarak birden fazla malı daha düşük maliyetle üretmesi durumunda, serbest dış ticaretin nasıl gerçekleşeceğini açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, gerek bu açığı kapatması, gerekse daha sonraki teorilerin geliştirilmesine katkısı bakımından, uluslararası ticaret teorisinin gerçek temelini David Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi"nin (Theory of Comparative Advantages) oluşturduğu kabul edilmektedir. Buna göre söz konusu teori, bir ülkenin, diğer ülkeden, birden fazla malın üretiminde daha verimli olması halinde, hangi malın üretimini görece olarak daha düşük maliyetle gerçekleştiriyorsa o malda uzmanlaşması gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası ticaretin temelini karşılaştırmalı maliyet avantajlarına bağlayan Ricardo, bu biçimde uzmanlaşmanın, dış ticareti ve büyümeyi olumlu etkileyeceğini ileri sürmüştür (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200).

Ricardo'nun yaptığı katkılara göre uluslararası ticaret için üzerinde durulması gereken, ülkenin bazı malların diğer ülkeden daha ucuza üretmiş olması, yani mallarda 'Mutlak Üstünlüklere' sahip olması değildir. Tersine, üretimdeki üstünlük derecesidir. Bir ülke, diğerine göre, hangi malların üretiminde daha yüksek oranda bir üstünlük sahibi ise o mallarda uzmanlaşmalıdır. Başka bir ifadeyle, Ricardo'ya göre uluslararası ticaretin temeli mutlak üstünlükler değil, karşılaştırmalı üstünlüklerdir (Seyidoğlu, 2007).

Karşılaştırmalı Üstünlüklerin eksikliğini kapatmak üzere Ricardo'dan yaklaşık bir asır sonra, Heckscher-Ohlin tarafından ortaya atılan bir açıklama, faktör donatımları teorisidir. Faktör Donatımı Teorisi, Karşılaştırma Üstünlüklere yeni bir yorum getirmekte ve onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Faktör donatımı teorisi oldukça sade ve anlaşılırdır. Teoride savunulan ana düşünceyi şu şekilde ifade edebiliriz. Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimini o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder, yani onları daha ucuza üretir ve o alanlarda uzmanlaşır (Seyidoğlu, 2007: 64).

Emek gücü standartlarının uluslararası ticareti nasıl etkilediğine yönelik soruya gelindiğinde; Neoklasik dış ticaret teorisi, ülkelerin görece daha fazla sahip olduğu üretim faktörlerinin (emek, doğal kaynak, sermaye) ülkelerin ticaret girişiminde bulunurken birbirlerine karşı karşılaştırmalı üstünlükte avantaj sağladığını savunmaktadır. "Dibe doğru yarış"(race to the bottom) tezini savunanlar, emek gücü standartlarına uymanın maliyetli olduğunu ve bu daha iyi emek gücü standartlarına sahip ülkelerin uluslararası ticarete dezavantajlı olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak bazı ampirik bulgular, emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasındaki bağın oldukça zayıf olduğunu vurgulamışlardır. Emek gücü standartlarının uygulanmasına karşı çıkanlar, bu uygulamanın serbest ticaret mantığına taban taban zıt olduğunu

savunmuşlardır. Bu durum, uluslararası rekabet açısından emek yoğun sektörler aracılığıyla dünya pazarıyla ilişkilenen ülkelerin ticaretini ters yönlü bir etkiyeyol açacaktır (Salem ve Rozental, 2012: 1-36). Emek gücünü uluslararası düzlemde standartlaşmasını savanun görüş ise, insana yakışır bir çalışma koşulu oluşturmanın, bütün ülkelerin çıkarına olacağını savunmaktadırlar.(Stern ve Terrell, 2003: 1-13).

3.3. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin Emek Gücü Standartlarına Yönelik Düzenlemeleri

Bu başlıkta, BRICS ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik yapısı, emek gücü standartları süreci, sendika ve toplu pazarlık düzeninin gelişme aşamaları ve temel özellikleri incelenmiştir. Ayrıca, BRICS ülkeleri ve Türkiye'nin emek yönlü politikalarına toplu bir bakış yaptıktan sonra BRICS ülkeleri ve Türkiye'nin dış ticaretinin temel yapısı ve değişimi ele alınmıştır.

3.3.1. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin Ekonomik Yapısı

BRICS kısaltması, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve sonradan eklenen Güney Afrika ülkelerinin İngilizce adlarının baş harflerini temsil etmektedir. BRIC kısaltması ilk olarak 2001 yılında Goldman Sachs ekonomisti Jim O'Neill tarafından dünya nüfusunun ve üretiminin önemli bir payını temsil eden Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in büyüme beklentileri üzerine hazırlanmış olduğu bir rapor içerisinde formüle edilmiştir²⁷. Dünya ekonomisi içindeki paylarının ciddi boyutlarda olduğu dört ülkenin ilk toplantısı 2009 yılının Haziran ayında Rusya'nın Yekaterinburg şehrinde düzenlenmiştir. 2011 yılının Nisan ayında Çin başkanlığında Sanya kentinde düzenlenen zirvede, Güney Afrika'nın BRIC'e katılmasına yönelik davet sunuldu. Bu davetin Güney Afrika tarafından kabul edilmesiyle birlikte BRICS resmi olarak beş ülkeyi kapsar şekilde genişledi. Amaç, BRICS adı altında toplanan devletler grubunun dünya ekonomisi ve politikasında birlikte hareket ederek kendilerinin de söz sahibi olduklarını göstermekti. On yıla yakın meydana gelen gelişmelere bakıldığında BRICS, yükselen piyasa ekonomileri ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki iş birliğini sağlaması açısından önemli bir platform olarak büyüme devam etmektedir. Ayrıca BRICS ülkelerinin tümü G20 üyesidir. Bununla birlikte bu ülkeler, dünya topraklarının %26.46'sına, dünya nüfusunun %42.58'ine sahiptir. Dünya Bankası'ndaki oy gücü %13.24'tür. IMF'de ise %14.91'lik bir kota hissesine sahip oldukları

---

²⁷ Bkz. brics.itamaraty.gov.br. (12.05.2018).

bulgulanmıştır. 2018 yılı itibariyle bu beş ülke 18 trilyon dolarlık bir GSYİH'lık üretimde bulunmuştur. Bu rakam yaklaşık olarak dünya üretiminin %23.2'sine tekabül etmektedir²⁸.

BRICS ülkeleri arasında yer alan, Güney Amerika'nın en büyük yüz ölçümüne sahip ve nüfus açısından en kalabalık ülkesi olan Brezilya, kıtanın en büyük, dünyanın ise dokuzuncu büyük ekonomisidir. Zengin doğal kaynaklardan dolayı tarım ürünleri, hayvan ürünleri, ağaç ürünleri, mineral ve metal ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasının yanı sıra silah endüstrisindeki konumunun da iyi bir nokta olduğu söylenebilir. Silah endüstrisinin gelişmişliğiyle öne çıkan Brezilya, 1980'li yılların önemli bir silah üreticisi olarak kabul edilmiştir. Brezilya enerji kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Nükleer teknolojiye sahip ülkeler arasında olduğu bilinir. Petrol rezervleri bakımından dünyanın on beşinci petrol üreticisi olan Brezilya, Venezuela'dan sonra Güney Amerika'nın en büyük ikinci petrol üreticisi kabul edilir²⁹.

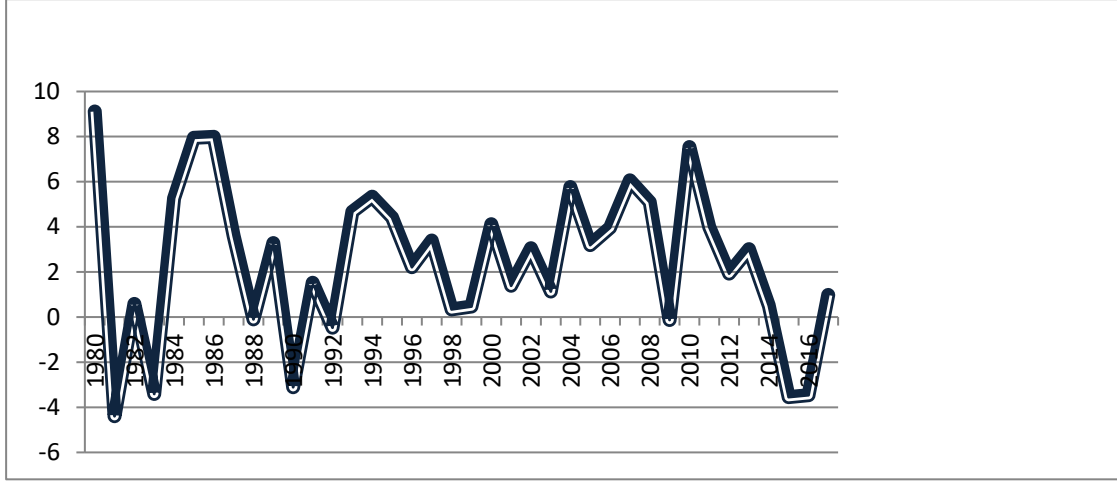
1980 sonrası dünyadaki neoliberal dalga Brezilya ekonomisini de içine almıştır. Bu dönemde liberalleşme politikaları hayata geçirilmeye başlanmış, bu politikaların sonucu olarak uygulamaya konulan finans piyasasındaki kuralsızlaştırma, emek piyasasındaki esnekleştirme ekonominin farklı aktörlerini ciddi düzeylerde etkisi altına almıştır. 1980 sonrasındaki finansallaşma sürecinin de Brezilya ekonomisinde çatlakları belirgin hale getirdiği söylenebilir. Sermayenin portföy temelli hareketi, kısa vadeli yatırımlar biçiminde ülkeler arasındadevinmektedir. Bu devinimin temel itkisi sermaye ihtiyacı olan ülkeler tarafından sunulan yüksek faiz oranlarıdır. Yabancı sermayenin uluslararası sınırlarının görece ortadan kalkmasıyla birlikte 90'lı yıllardan sonra Brezilya ekonomisi de bu gelişmelerden nasibini almıştır. Ülkeye yabancı yatırımlar tutarında sıçramalar yaşanmış, yaşanan küresel krizlerin ardından ülke ekonomisi yeniden toparlanma sürecine girmiştir. IMF destekli programlarla birlikte, 2000'li yıllar Brezilya ekonomisinin makro ekonomik göstergeleri bakımından ciddi iyileşmeleriniyaşandığı dönem olarakgösterilmektedir³⁰. Ancak 2008 dünya ekonomik krizi küresel ekonomiyi etkilediği gibi Brezilya ekonomisine etkisi de negatif yönlü olmuştur. Brezilya ekonomisine yönelik çeşitli ekonomik göstergeler aşağıda sunulmuştur.

---

²⁸ Bkz. www.brics2017.org (12.05.2018)

²⁹ Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/brezilya-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 16.05.2018)

³⁰Bkz.<http://www.spk.gov.tr/yayingoster.aspx?yid=956&ct=f&action=displayfile&ext=.pdf> (Erişim Tarihi: 17.05.2018)

Kaynak: Dünya Bankası

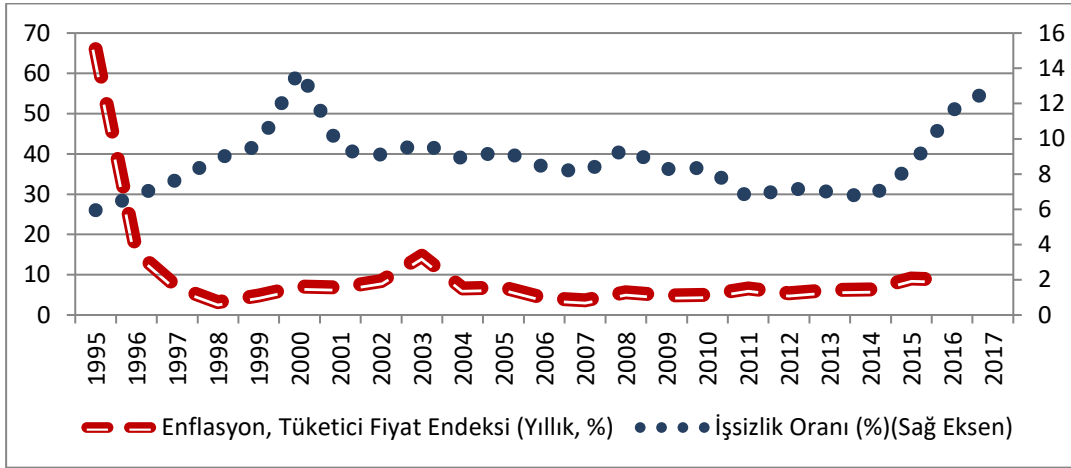
Grafik 3.1.: Brezilya Ekonomisinin Büyüme Performansı (%)

Grafik 3.1.'den anlaşılacağı gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğun devlet müdahalesine dayalı ithal ikamecilik, planlama, kamulaştırma, kamu yatırımları gibi politika araçlarını uygulamaya süren Brezilya ekonomisi, 1970'li yıllara kadar önemli bir büyüme başarısı göstermiştir³¹. 1970'li yıllardan sonra göstermiş olduğu büyüme performansı tıkanmaya ve buna paralel olarak diğer makro göstergelerde de benzer başarısızlık sinyalleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Dünya ekonomik bunalımı 1970'li yıllarda derinleşerek Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerde ciddi hasarlara yol açmıştır. Bu gelişmeler sonrasında dönemin egemen öğretisi Keynescilik yerini neoliberal kurama bırakmıştır. Böylelikle 1980 sonrası dönem yeni bir sermaye birikim rejiminin uygulanmaya konulduğu dönemdir. 1980 sonrası başlayan piyasa ekonomisinin genişlemesi süreci ile birlikte, uzun yıllar ekonominin motor gücü olan devletçilik ve kamu girişimciliği yerini özelleştirilmeye ve piyasanın ellerine teslim edilmiştir. Zira, verilere bakıldığında Brezilya ekonomisi büyüme ve kalkınma anlamında 1980 öncesi dönemi muhtemelen arar olmuştur. 1980 yılı yaklaşık 50 yıllık Brezilya ekonomik büyümesini gösteren grafik için en derin negatif büyümenin gerçekleştiği yıl olarak gözlemlenmiştir. Bu dönem Brezilya ekonomisiyle birlikte Latin Amerika ekonomileri ciddi bir borç krizinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Brezilya ekonomisi bir diğer negatif büyüme rakamına 1989 yılında maruz kalmıştır.

Grafikte görülen bir diğer düşük büyüme rakamı 1998 yılıdır. Güney Doğu Asya krizinden sonra, Brezilya ekonomisi de ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Çeşitli çevreler krizin temel sebebi olarak Brezilya hükümetinin uygulamaya koyduğu sabit kur rejimini kabul ediyordu. Brezilya

³¹ Detaylı bilgi için bkz. ECLAC'ın (BM Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) ithal ikameci sanayileşme stratejisi kabul görmüştür.

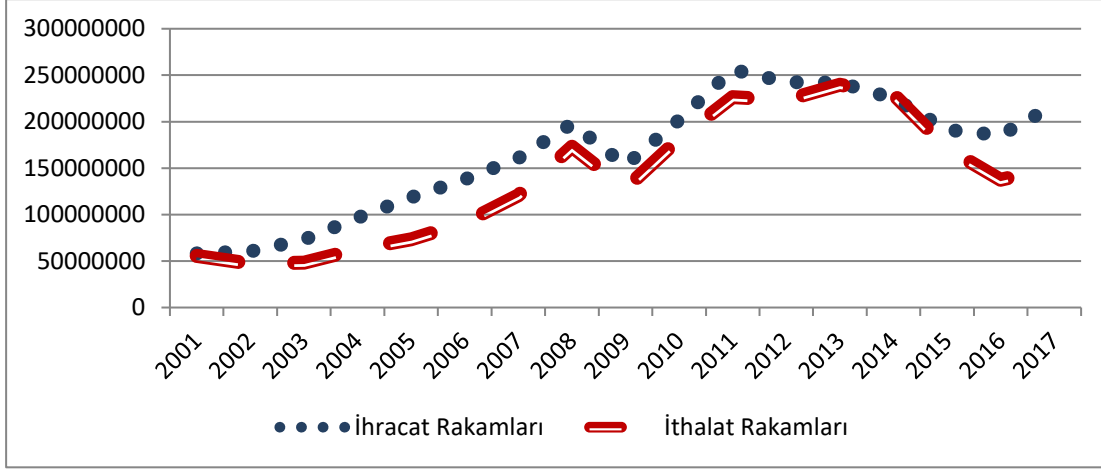
ekonomisi IMF uygulamaları sayesinde bu krizin etkisinden kurtulduğu savunulmuştur (Turan, 2011: 56-80). Son olarak bulguların bir diğeri ciddi düşüş ise 2008 yılı dünya ekonomik bunalımındaki gelişmelerdir. Dünya ekonomisini derinden sarsan 2008 küresel ekonomik krizi, hem reel sektör hem de mali sektör üzerinde derin yaralar açmıştır. Brezilya ekonomisi de bu tarihsel krizden kendine düşen payı almıştır. Önemli görülen diğeri makro ekonomik göstergeler ise, enflasyon ve işsizlik oranlarıdır.

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.2.: Brezilya Ekonomisinin Enflasyon ve İşsizlik Göstergeleri (%)

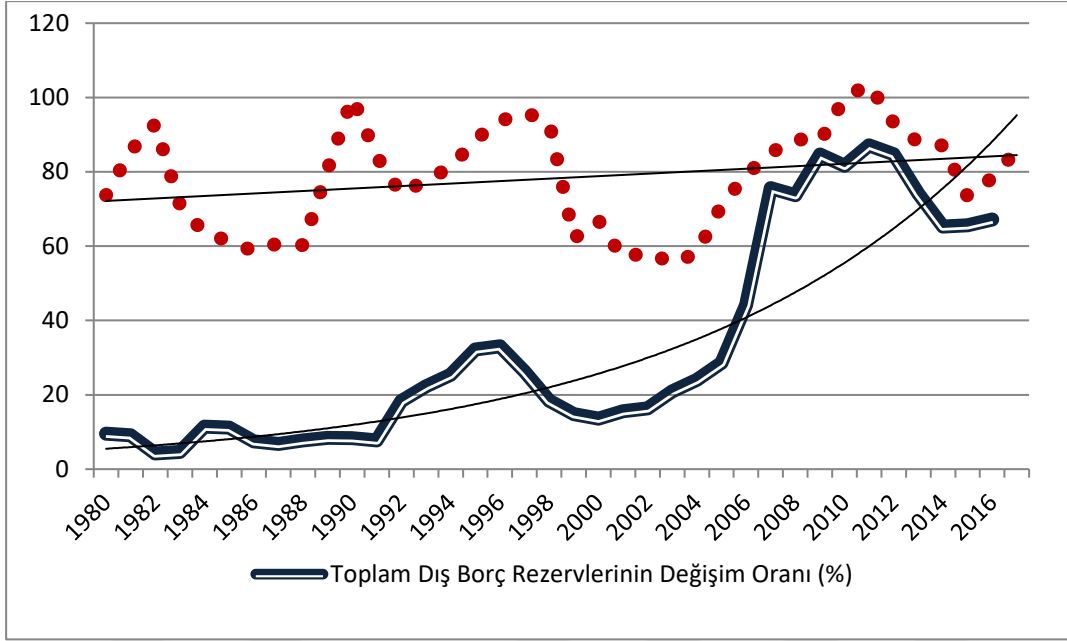
Brezilya ekonomisi, 1990'lı yıllarda ciddi boyutlarda hiper enflasyonun yaşandığı ülkelerden biridir. Enflasyon rakamları 1993 yılında %2.47 düzeylerinde seyrettiği gözlemlenmiştir. Genel olarak bakıldığında 1995 yılından sonra Brezilya ekonomisi için enflasyon neredeyse problem olmaktan çıkmış bir düzeye gelmiştir. 2003 yılı hariç çift rakamların altına indiği bulgulanmıştır. Keza Grafikte görüldüğü üzere işsizlik rakamları içinde aynı sözleri söylemek pek mümkün görülüyor 2011-2014 yılları arası %7'lerde kümelense de 2014 yılından sonraki dönemde yükselen bir eğilim halindedir. 2017 yılı için işgücüne katılım oranının %62 düzeylerinde olduğu Brezilya'da, işsizlik oranları %12.45 olarak tespit edilmektedir.

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.3.: Brezilya Ekonomisinin İhracat ve İthalat Performans Endeksi (2000=100)

Brezilya ekonomisi için dış ticaretin önemi oldukça fazladır. Bu yönüyle küresel düzlemde yeni pazar arayışları sürekli devam ettiği ve yeni üretim alanlarına eklemlendiği ifade edilmektedir. En önemli ticaret ortaklıkları ABD ve Avrupa Birliğidir. Ancak son yıllarda Afrika, Asya ve Ortadoğu'da yeni ticaret ortaklarla da ticaret ilişkisini perçinlemiş olduğu vurgulanmıştır. Brezilya ihracatında, soya, demir cevheri, şeker, ham petrol, binek otomobil, tavuk eti, odun hamuru, soya küspesi, mısır, kahve, dondurulmuş sığır eti gibi başlıca ürünlerde karşılaştırma üstünlüğe sahiptir. Brezilya'nın ihracatında en önemli ticaret ortağı Çin, ABD, Arjantin, Hollanda, Japonya ve Şili olduğu tespit edilmiştir. Brezilya ithalatında ağırlığı olan başlıca ürünler sırasıyla, petrol yağları, kara taşıtları aksam ve parçaları, mobil telefonlar, elektronik devreler, taş kömürü, ilaçlar, ham petrol ve binek otomobildir. Brezilya'nın ithalat kalemindeki en önemli ortaklar ise, Çin, ABD, Arjantin, Almanya ve G. Kore olarak sıralanabilir. Eldeki verilere göre, 2001 yılı sonrası ihracat rakamlarında ciddi bir artış olmuştur. Ancak 2008 küresel krizi Brezilya ekonomisinin dış ticaret performansını da negatif yönde etkilemiştir. Brezilya ekonomisi son 17 yıllık dönemin en yüksek ihracat performansını 256 milyar dolarlık rakamla 2011 yılında sahip olmuştur. Bir diğer önemli bulgu, 2013-2014 yıllarında ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesidir. O güne değin dış ticaret fazlası veren ülke ekonomisi özellikle 2014 yılında ufakta olsa dış ticaret açığı vermiş olduğu gözlemlenmiştir. 2014 yılı sonraki dönemde ise dünya bir hayalet gibi dolaşan bunalım dalgasının sürmesi dolayısıyla dış ticaret performansında düşüş eğilimi görülmektedir.

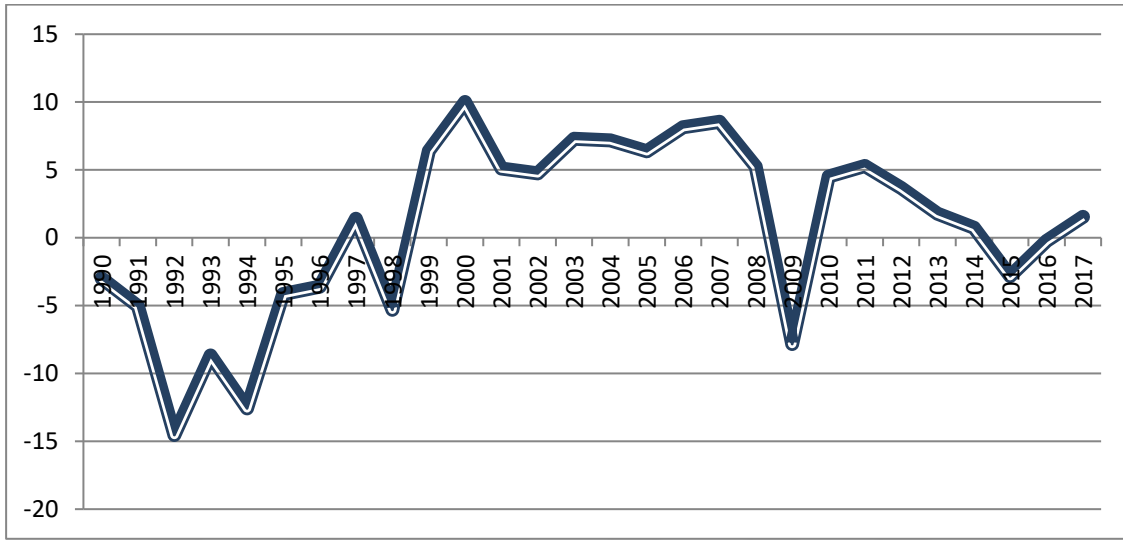
Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.4.: Brezilya Ekonomisinin Toplam Dış Borç Değişim Oranı (%) ve Reel Döviz Kuru Endeksi (2000=100)

Grafikte 3.4' de görüldüğü üzere, Brezilya ekonomisinin yıllar itibariyle dış borç oranı ve reel döviz kurunun yükseldiği tespit edilmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında Brezilya ekonomisi, 1980 sonrası dönem için büyüme rakamları düşük bir seyir izlemiş, dış ticaret açığı özellikle son 10 yıl ciddi boyutlarda yükselmiş, dış borç oranları önemli boyutlarda artmış, ulusal parası değer kaybettiği gözlemlenmiştir.

BRICS ülke grubundaki bir diğer ülke Rusya'dır. 1,562 milyar dolar GSYİH ile Rusya, 17.1 milyon kilometre kare yüz ölçümü ile dünyanın en geniş ülkesi, 147 milyon nüfusu ile en kalabalık sekizinci ülkesi olarak bilinmektedir. Rusya, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından kurulmuştur. Bu tarihle birlikte planlamaya dayalı sosyalist üretim tarzı, yerini kapitalist üretim tarzına bırakmıştır. Rusya ekonomisi böylece dünya kapitalist sistemine hızlıca eklenmiştir. Ancak yaşanan bu hızlı geçiş süreci, çok kolay olmamıştır. 1998 yılı, Güney Doğu Asya krizinin tesiriyle ülke ekonomisinin motor gücü olan enerji sektöründe fiyatları önemli düzeyde düşürmüş, dış borç ödemelerini yapamayacak hale getirmiştir. Bu durumun, Rusya ekonomisinin içinde bulunduğu mali krizi de ivmelendirdiği ileri sürülmektedir. Ancak krizin temel odağı olarak ülkede yaşanan ve liberal çevrelerce basitçe "piyasa ekonomisine geçiş" olarak adlandırılan kaotik ve sancılı toplumsal dönüşüm ve altüst oluş

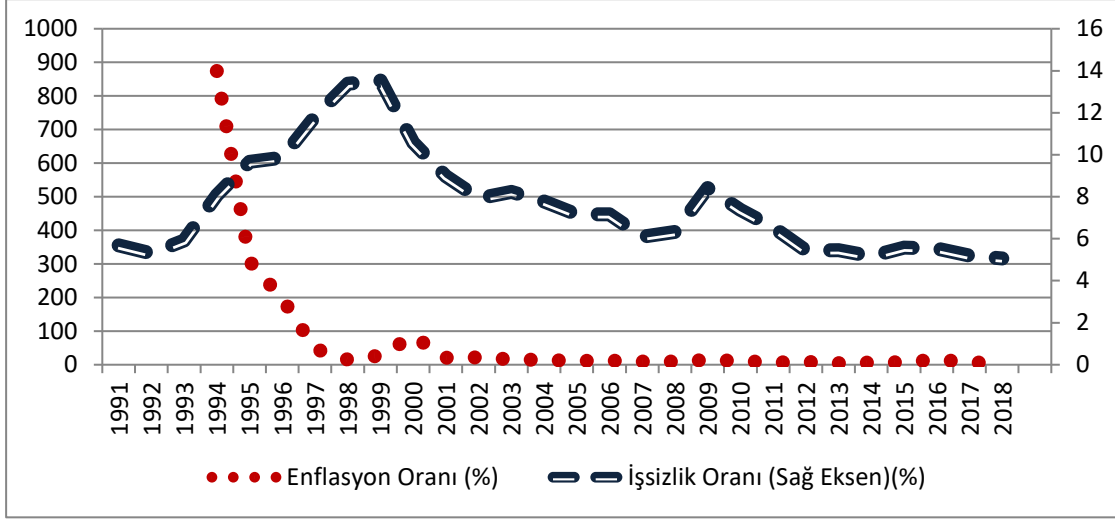
sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir (Bedirhanoglu, 1999). Bu tarihsel dönemi en iyi resmeden göstergelerden biri aşağıda sunulan ekonomik büyüme rakamlarıdır.

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.5.: 1990 Sonrası Rusya Ekonomisinin Büyüme Oranları (%)

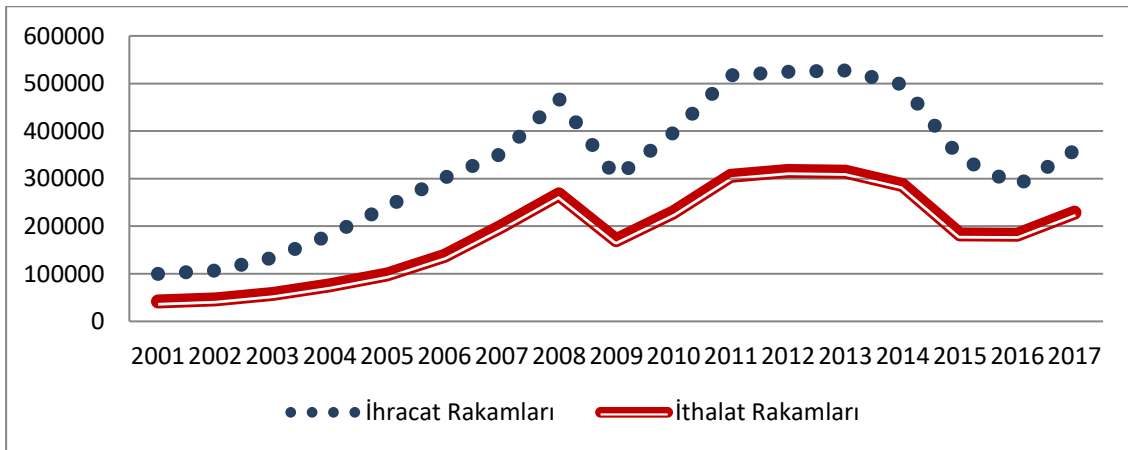
Rusya, Gorbaçov'dan koltuğu devralan Yeltsin başkanlığında Ocak 1992'de "Şok Politikası (terapi)" olarak adlandırılan ve uygulamaya konulan iktisadi müdahalelerle hızlıca serbest ekonomiye geçmeye çalışır ancak bu sürecin ülkenin genel iktisadi ve toplumsal yapısı üzerinde olağanüstü yıkıcı etkisi olmuştur. Grafikte görüldüğü gibi 1990-1998 dönemi genel itibarıyla negatif büyümenin gerçekleştiği dönem olarak not edilmiştir. 2000'li yıllarda toparlanma sürecine giren bu dönemde ortalama %6 büyüme kaydetmiş olan Rusya ekonomisi 2008 küresel krizinin etkisinden kurtulamamıştır. Rus ekonomisinin motor gücü olan petrolün, 2014 yılı başında 110 dolar olan varil fiyatının 71 dolara düşmesi ekonomide ciddi tahribatlar yarattığı gözlemlenmiştir.

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.6.: 1990 sonrası Rusya Ekonomisinde Enflasyon ve İşsizlik Oranları

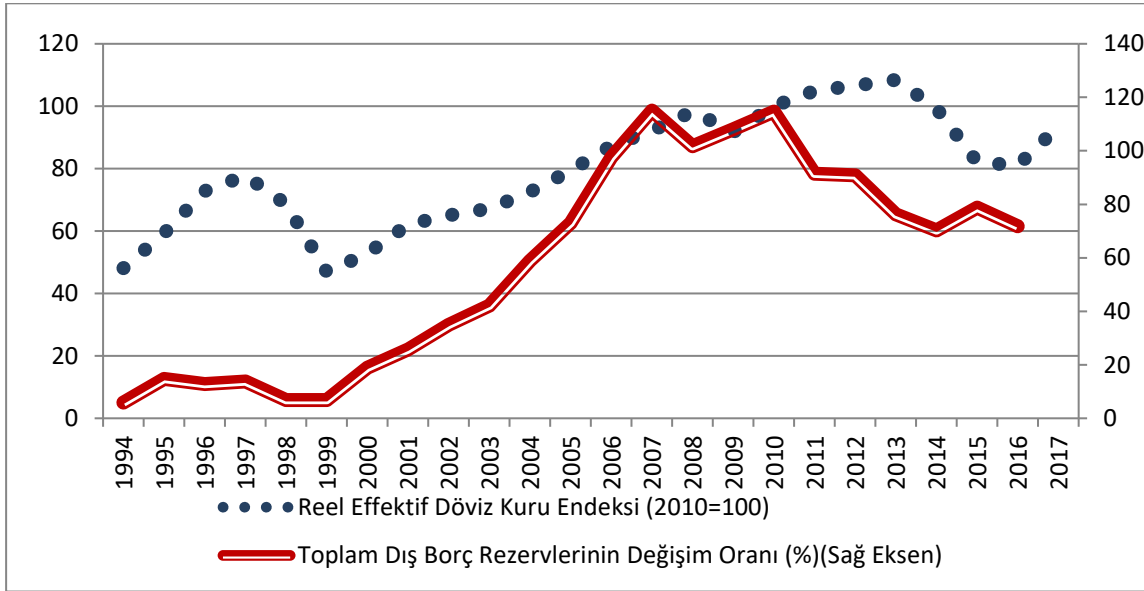
Grafik 3.6'daki Rusya ekonomisinin enflasyon göstergelerine bakılırsa, 1990-1995 döneminde ciddi düşüş trendi tespit edilmiştir. Bu dönemde enflasyonun çok yüksek olmakla beraber inişe geçmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ancak işsizlik oranlarının bu gelişmelerin tersine hareket ettiği görülmektedir. Zira işsizlik oranlarının bu seyri, IMF ve Dünya Bankası tarafından ekonomiyi yeniden yapılandırma çerçevesinde gerçekleştirilen özelleştirmelerin yol açtığı savunulmuştur. Böylece önemli bir istihdam yaratan kamusal kesim işlevsiz bırakılarak yerini özel kesimin piyasa koşullarınabırakmıştır. 2017 yılı itibariyle işgücüne katılım oranı yaklaşık olarak %69 olan Rusya ekonomisinin, işsizlik oranı %5 civarındadır.

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.7.: Rusya Ekonomisinin Dış Ticaret Performansı (Milyon Dolar)

Rusya ekonomisinin dış ticaret performansına dair belli başlı tespitlere değinildiğinde, 2000 yılından sonra ülke ekonomisinin en önemli sektörleri olan enerji ve doğal kaynaklar sektörlerinde yükselen dünya fiyatlarından kaynaklanan bir ihracat ve kar patlaması yaşandığı tespit edilmiştir. Ancak bu gonenç dönemi 2008 krizinde sekteye uğramıştır. Ne var ki bu krizin etkisinden de çıkmayı başaran Rus ekonomisi tekrar bir toparlanma sürecine girebilmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ise Avrupa Birliğinde yaşanan krizin ve durgunluk döneminin derinleşmiş etkisi enerji talebini kısacak ve petrol fiyatlarını önemli ölçüde etkileyecektir. Genel resme bakıldığı hem ihracat hem de ithalat rakamlarının birlikte hareket ettiklerine ve aralarında pozitif bir korelasyon bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Rus ekonomisinin dış ticaret fazlası veren bir ülke olduğu bulgulanmıştır.

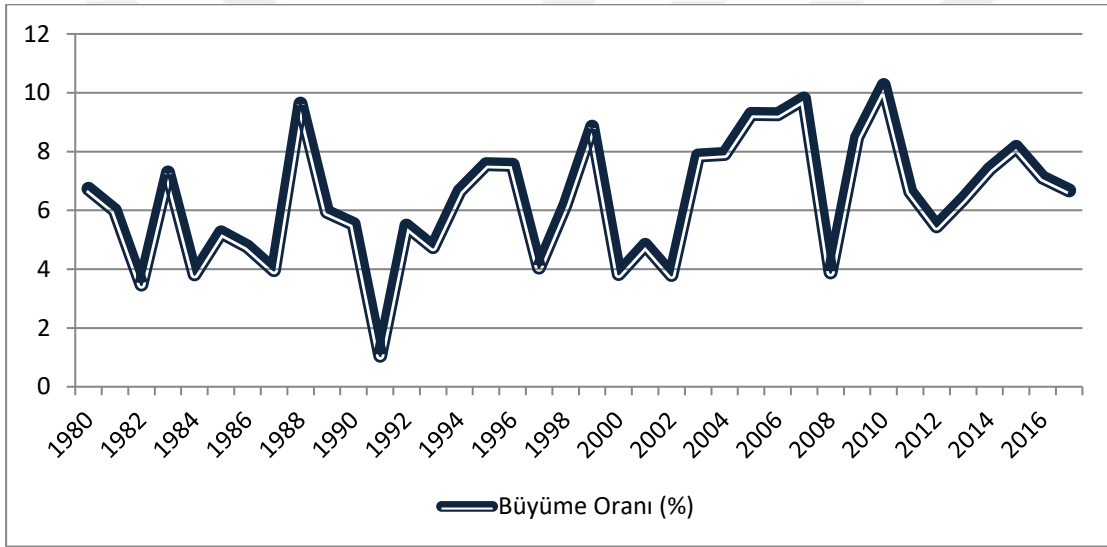
Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.8.: Rusya Ekonomisinin Reel Efektif Döviz Kuru (Endeks) ve Dış Borç Oranı (%)

Önemli olduğu düşünülen diğer makro ekonomik göstergeler, dış borç stoğu ve reel efektif döviz kuru hareketleridir. Grafikte görüldüğü gibi, Rus ekonomisinin dış borç stokunun yıllar itibariyle yükselen bir seyir izlediğidir. Rusya'nın dış borcunun önemli bir bölümü, devlet kontrolündeki büyük şirketlerin ve bankaların borçlarından oluşuyor. Rusya Merkez Bankası'nın hesaplamalarına göre, 31 Mart 2018 yılı itibariyle Rusya Federasyonunun toplam dış borç miktarı 524 milyar dolara tekabül etmektedir (CBR.RU, 2018). Rus rublesindeki hareket ve değişimler de grafikte sunulmuştur. Rusya, üretimin daralması, 18 dolara kadar düşen petrol fiyatları, bütçe açıklarının ciddi oranlarda yükselmesi, yüksek sabit kuru, devasa borç yükü ve finansal kırılganlıklar yüzünden yabancı sermaye çıkışları yüzünden 1998 yılında krize girmiş ve

borçlarını ödeyemediği için moratoryum ilan etmiştir. Bu bunalımın görüngülerinden biri olarak Rubledeki değişim süreci hasredilebilir. Grafiğe bakıldığında 1998 yılı Rus Rublesinin değeri ciddi derece düştüğü ileri sürülmektedir. Bundan yaklaşık 18 yıl sonra yani 2016 yılında ise yine rekor düşük seviyelerde işlem gördüğü söylenebilir. Devamında bir diğer BRICS ülkesi olan Hindistan ele alınacaktır.

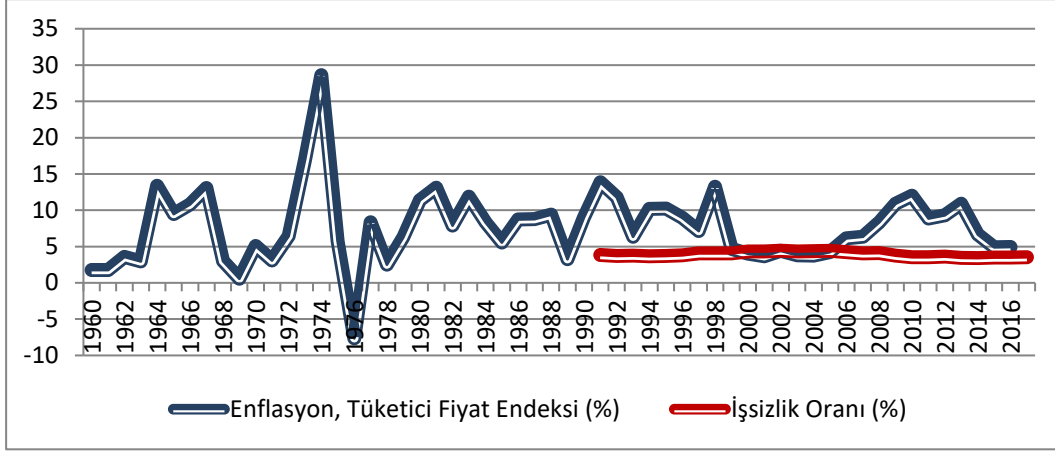
Dünya'nın en büyük yedinci coğrafi alanı ve 1.330 milyar nüfusuyla en kalabalık ikincisi ülkesi Hindistan'dır. Uzun yıllar Birleşik Krallık'ların sömürgesi olan Hindistan 15 Ağustos 1947'de ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. 2016 yılına göre GSYİH'sı 2.384 trilyon dolar ile dünyada yedinci sırada, kişi başına 1.830 dolar ile 141. sıradadır. Aşağıda Hindistan ekonomisinin 1960 yılından itibaren göstermiş olduğu büyüme performansı sunulmuştur.

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.9.: Hindistan Ekonomik Büyüme Göstergesi (%)

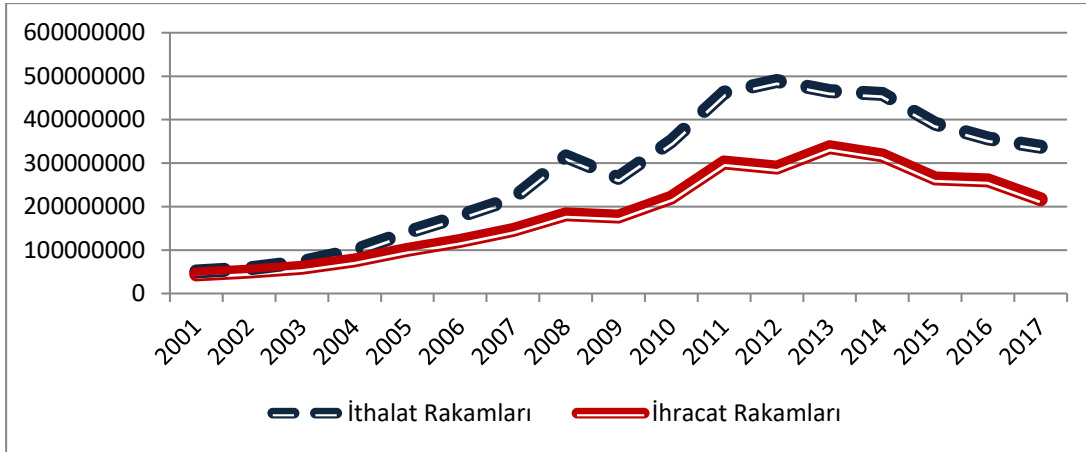
Son yıllarda etkileyici bir ekonomik performans sergileyen ülkelerden biri olarak Hindistan, Son 10 yıllık dönemde ortalama yaklaşık %7,5 büyüyerek, dünyada en hızlı büyüyen ülkeler arasında yer almıştır. Diğer Asya ülkeleriyle kıyaslandığında Hindistan'ın ekonomik performansının arkasında yalnız arz cephesindeki gelişmeler yatmamakta, aynı zamanda iç talepteki gelişmelerin de büyüme dinamiğine olumlu yansımalarının olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Hindistan karar birimlerinin uygulamaya koyduğu emek üretkenliğini arttırıcı politikalar da ekonomik performans açısından kaldıraç işlevi görmektedir (Akbulak, 2008).

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.10.: Hindistan Ekonomisi Enflasyon ve İşsizlik Oranları (%)

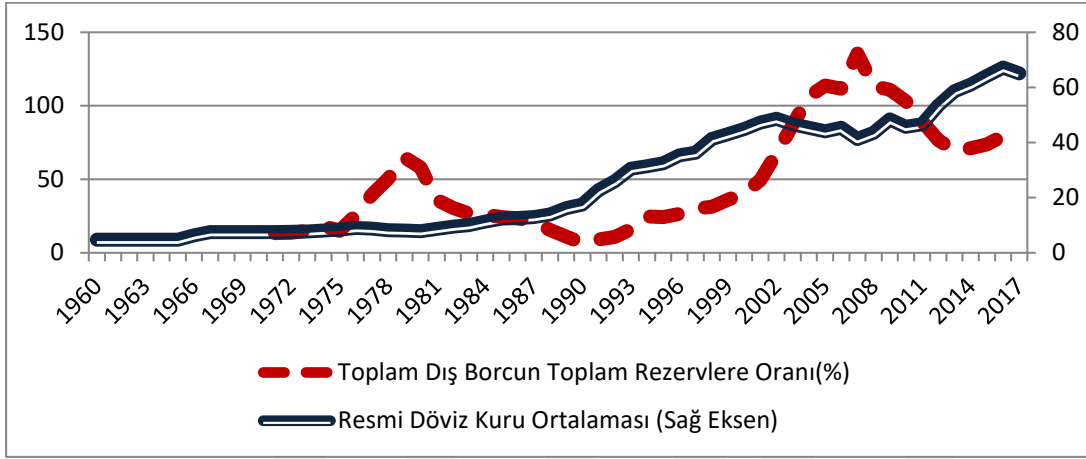
Bir ülkeye ilişkin ekonomik değerlendirme yapabilmek için gerekli olduğu düşünülen diğer belirleyiciler enflasyon ve işsizlik serileridir. Hindistan ekonomisi için ele alınan bu değişkenler enflasyon oranları genel itibariyle statik bir eğilim içerisinde dalgalandığı gözlemlenmiştir. Ancak 1973 yılındaki petrol bunalımı dolayısıyla yüksek petrol fiyatlarının Hindistan ekonomisi için de enflasyonist bir etki yaptığı gözlemlenmiştir. Grafik 3.10'da görüldüğü gibi, işsizlik oranlarının 1990 yılından sonraki dönem için %5'in altında bir yerde kümelenme durumunda olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılı için işgücüne katılım oranı %52 civarında bulunan Hindistan ekonomisinin, işsizlik oranı %3.52 olarak tespit edilmiştir.

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.11.: İhracat ve İthalat Rakamları (Bin Dolar)

Hindistan ekonomisinin son dönemdeki dış ticaret performansına bakıldığında, ihracatın 2011 yılında büyüme gösterdiği, 2012 yılında ise eğilimin tersine döndüğü ve ihracatın %4 civarında daralma yaşandığı, 2013 yılında ise ülkenin ihracatının 337 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ülke ihracatının yine daralma eğilimi içine girmiş, 2016 yılında 261 milyar dolara kadar gerilemiştir. İthalatının ise, 2016 yılı için 356 milyar dolara kadar gerilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte 2015 yılında 126 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 2016 yılında 95 milyar dolara gerilemiştir.

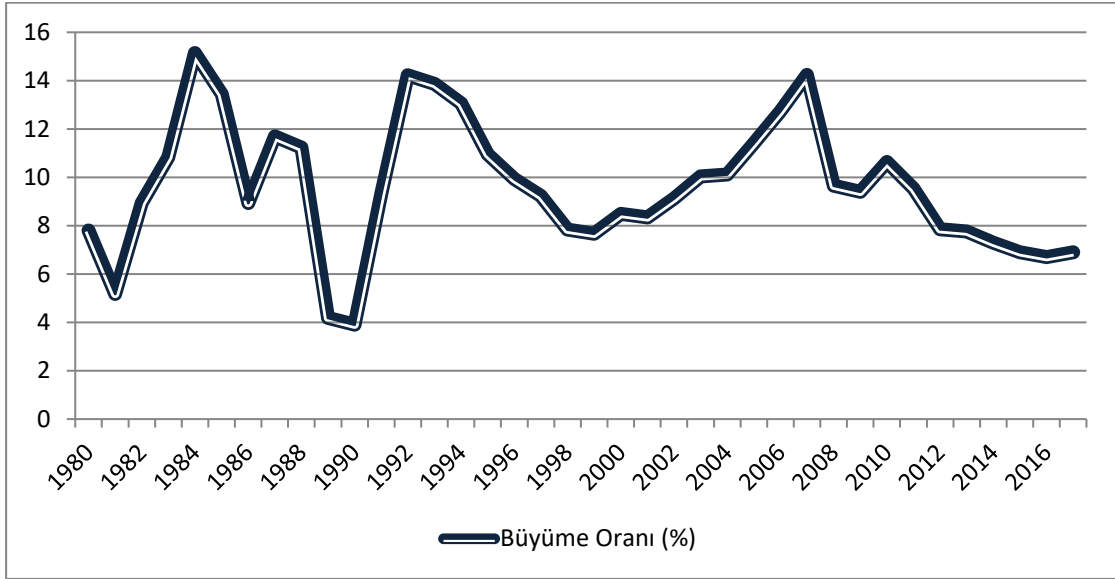
Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.12.: Hindistan Ekonomisinin Toplam Dış Borç Stokunun Toplam Rezervlerine Oranı (%) ve Resmi Döviz Kuru Ortalaması

Hindistan'nın dış borç ve döviz kuru göstergeleri incelendiğinde, 1975 öncesi dönemde %20'lerin altında seyreden dış borçların toplam rezervlere oranı, 1975-1978 dönemi için yükselme trendine girmiş ve 1978-1990 tarihleri arası düşüş sergileyen bu oran 1990 sonrası ciddi bir ivme kazanmış, 2008 krizinde rekor düzeye yükselmiştir. Ancak bu dönemin ardında düşüş eğilimi göstermiştir. Ortalama döviz kuru değişkeni ise dış borç stoğu değişkeni kadar dalgalı bir seyir izlememiş, daha istikrarlı bir salınım halinde olduğu gözlemlenmiştir.

Konunun devamında BRICS ekonomileri arasında köklü tarihi, önemli siyasi çalkantılara ev sahipliği yapması, büyüklüğü ve canlılığıyla dünya ekonomisinin gelecekteki yeni lideri olarak görülen Çin ekonomisi incelenecektir. Çin ekonomisi, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biridir. Küresel bir üretim merkezi ve 810 milyon iş gücüyle dünyanın fabrikası olarak bilinmesinin yanı sıra ürün ihracatında da dünyanın zirvesindeki yerine almıştır. Ayrıca 1 milyar 390 milyonluk nüfusuyla dünyanın en önemli tüketici pazarı ve ithalatçılarından biri

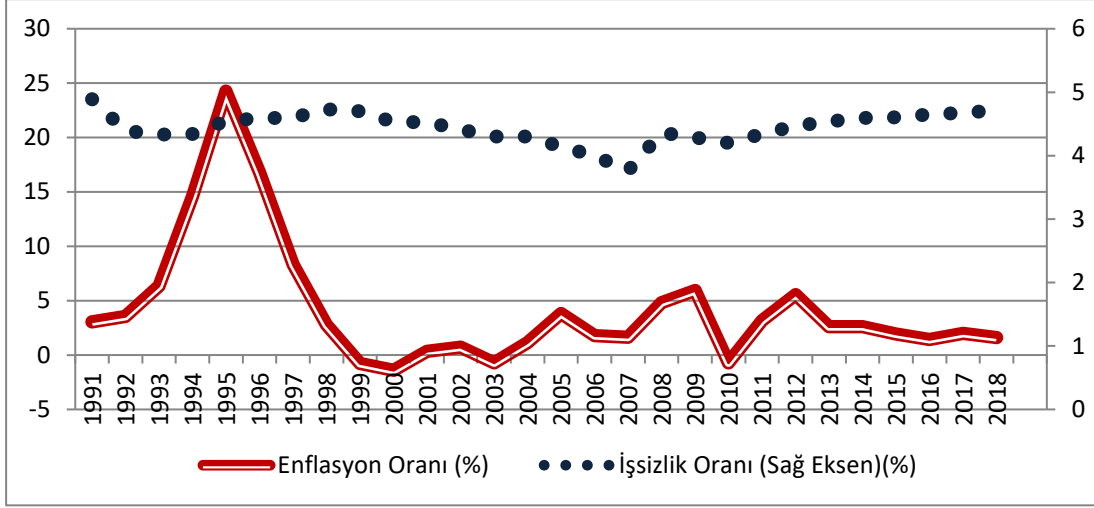
olarak kabul edilir. IMF verilerine göre, Çin ekonomisi 2017 yılı itibariyle 11 trilyon 937 milyar dolar GSYİH, 8 bin 583 dolar kişi başına gelire sahiptir. Çin, Rusya ve Kanada'dan sonra yüzölçümü en geniş olan ülkedir. Dünya'nın en büyük kömür rezervlerine sahip ülkesi olan Çin, kalitesi yüksek olmamasına rağmen enerji ihtiyacının %70'ini kömür rezervlerinde karşılamakta bunun yanı sıra önemli bir ham petrol ithalatçısı olarak kabul edilmektedir. Bu durum ise dünya üretim devi Çin için uzun vadede enerji sıkıntısı yaşayacağına dair tartışmalara yol açtığı ileri sürülmektedir.

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.13.: Çin Ekonomik Büyüme Oranları(%)

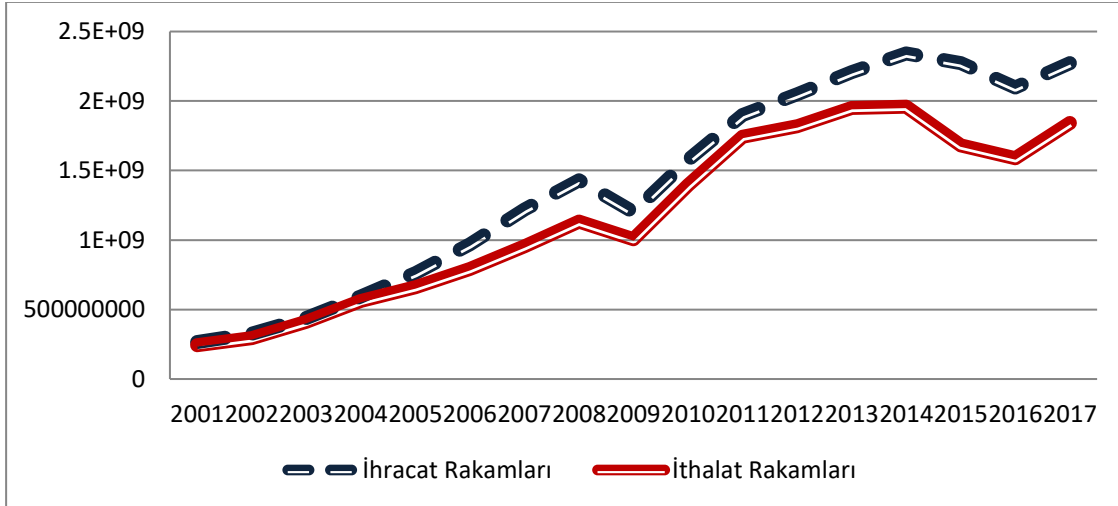
Kapitalist restorasyonun içten içe pekiştiği ve merkezi plandan ayrıldığı 1978 yılından bugüne değin Çin, yıllık ortalama %10 dolayında büyüme kaydettiği tespit edilmiştir. Çin GSYİH'sı 2017 yılında %6.9 artmıştır. Çin'in 2016 yılındaki büyüme performansı ise son 26 yılın en düşük oranı olan %6.7 düzeyinde kalmıştır. Bu performansı ile ABD'yi yarışım gerisinde bırakmak üzere olan Çin, AB'nin öncü ekonomisi Almanya'nın 2017 yılı %2,2 büyümesinin neredeyse üç katı bir motivasyon sağladığı ileri sürülmektedir.

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.14.: Çin Ekonomisinde Enflasyon ve İşsizlik Oranları

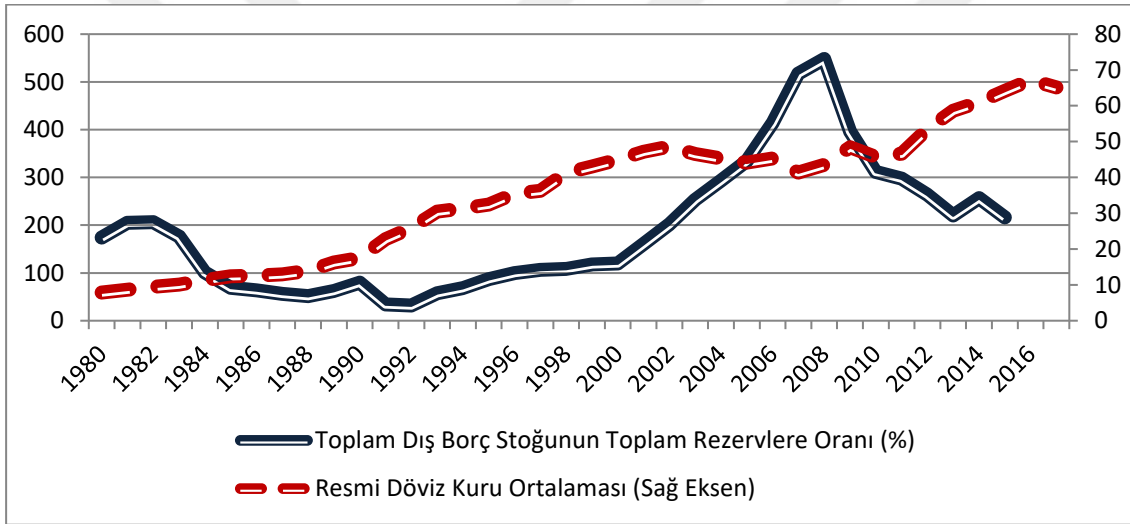
Çin'in enflasyon oranlarındaki değişikliğe bakıldığında, 2000-2006 arası dönem belirleyici bir dönemdir. Bu dönemde enflasyon oranları %5 dolaylarında hareket etmiştir. Grafikte derlenen Dünya Bankası verilerine göre; 2007 yılında enflasyon, yıllık bazda %7 seviyesinde gerçekleşirken, 2008 yılında %8,35, 2009 yılında %10,87 ve son 10 yılın zirvesi olan 2010 yılında %11,99 seviyesinde gerçekleştiği bulgulanmıştır. İşsizlik oranları incelendiğinde, 1990 sonrası gözlemlenen rakamlar çerçevesinde genel olarak %5'in altında kümелendiği tespit edilmiştir.

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.15.: Çin Ekonomisinin Dış Ticaret Performansı (Bin Dolar)

Çin ekonomisinin dış ticaret performansına bakıldığında, yıllar itibariyle artış gözlemlenmiştir. 2009 yılına gelindiğinde ise 2008 krizin etkisiyle beraber dış ticaret performansı önceki yıllara göre nispi olarak bir artış sergilemesine rağmen mutlak olarak bir düşüş eğilimi göstermiştir. Trademap verilerine göre, 2008 yılında 1 milyar 430 milyon dolar civarında ihracat, 1 milyar 132 milyon dolar ithalat gerçekleştirilmişken, 2009 yılında 1 milyar 201 milyon ihracat ve 1 milyar 5 milyon ithalat yapıldığı gözlemlenmiştir. 2014 yılı Çin ekonomisi için rekor bir dış ticaret performansının sergilendiği yıl olarak ifade edilir. 2014 yılında 2 milyar 342 milyon dolar ihracat, 1 milyar 959 milyon dolar ithalat gerçekleşmiştir. 2016 yılında yine bir düşüş eğilimi gözlenmesine rağmen 2017 yılı toparlanma sürecine beraberinde getirmiştir. Çin ekonomisinin olumlu ve istikrarlı seyreden ekonomik performansı sebebiyle dünyada en fazla yabancı yatırım çeken ülkeler arasında başı çekmektedir.

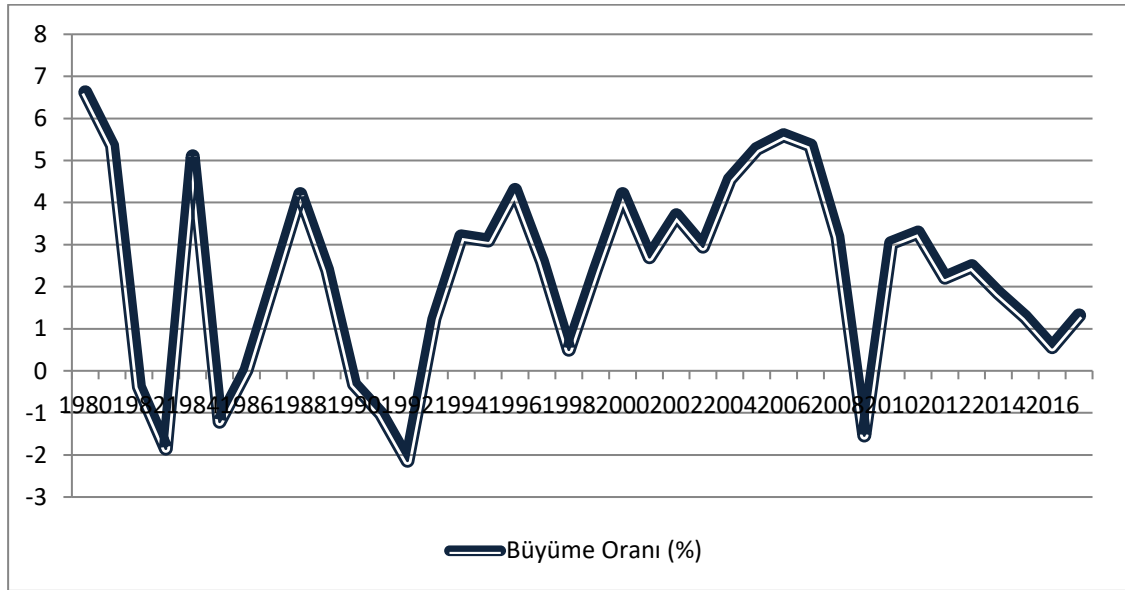

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.16.: Çin Ekonomisinin Toplam Dış Borcunun Toplam Rezervlere Oranı (%) ve Resmi Döviz Kuru Ortalaması

Çin ekonomisinin dış borç stoku ve döviz kurundaki gelişimler değerlendirildiğinde, dış borç stokunun toplam rezerv içindeki oranı 1980-1993 arası dönemde düşüş eğiliminde olduğu ifade edilmesine rağmen, sonrasında önemli düzeyde yükselmiş 2008 yılında borç stoku toplam rezervlerinin %526'sına kadar dayanmıştır. 2016 yılında ise bu oran %216'a kadar gerilediği ifade edilmiştir. Döviz kuru değişimlerinde ise yıllar itibariyle yükselen bir eğilim mevcuttur. Konjokturel süreçlerin etkisiyle beraber ele alınan dönemler arasında yumuşak dalgalanmalar olsa da son kertede yukarı yönlü istikrarlı bir hareket belirlediği tespit edilmiştir.

BRICS'e son eklenen ülke olan Güney Afrika Cumhuriyeti, IMF verilerine göre 2017 yılı toplam nüfusu 56.718 milyonla kıtanın en kalabalık beşinci ülkesi konumundadır. Serbest pazar ekonomisiyle yönetilen Güney Afrika Cumhuriyeti, gelişmekte olan pazar ekonomileri arasında olduğu bilinmektedir. 2017 yılı için 273 milyar dolar GSYİH, 4.826 dolar kişi başına gelir seviyesine sahip, toplam tasarrufun ve toplam yatırımın GSYİH payları sırasıyla %13,6 ve %18,4 olarak tespit edilmiştir. Cari hesap dengesinin GSYİH düzeyine oranı ise %-4.8 olarak vurgulanmıştır.

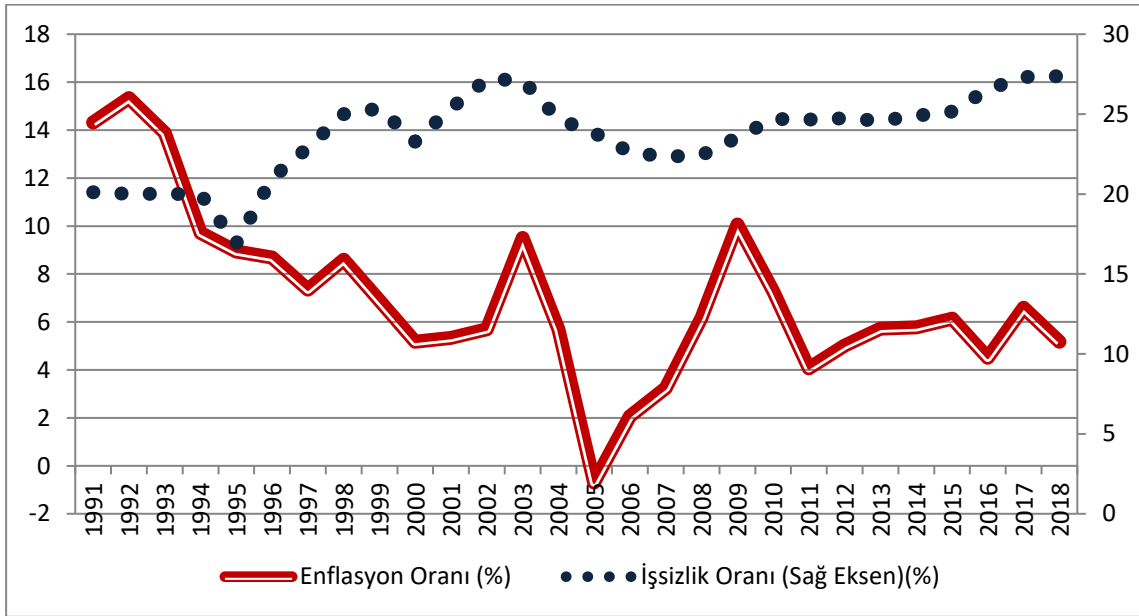

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.17.: Güney Afrika Ekonomik Büyüme Oranları (%)

Yıllar itibariyle büyüme rakamlarına bakıldığında gözlemlenen sonuçlar özellikle kriz dönemindeki küçülmeler diğer BRICS ülkeleriyle benzerlik göstermektedir. 1960 yılı sonrası dönem için Güney Afrika Cumhuriyetinin büyüme oranları incelendiğinde, gözlemlenen sonuç oldukça dalgalı bir yol izlediğine dairdir. Ayrıca dünyadaki ekonomik ve siyasi gelişmelerin etkisiyle benzer ekonomik performans gerçekleştirildiği söylenebilir. 1981, 1991 ve 2008 yılları Güney Afrika için son 55 yılın en derin küçülmesinin yaşadığı yıllar olmuştur. Bu yıllar dünya kapitalist sisteminin başkalaşıma uğradıkları ya da uğramak zorunda kaldıkları yıllar olarak bilinir. Gerek 1980 yılı sonrası uygulanmaya konulan neoliberalizm adlı yeni sermaye birikim rejimi, gerek 1990'lı yıllardaki finans sermayesinin dünya ekonomisine yayılımını kolaylaştırıcı reformlar, gerekse 2008 küresel ekonomik kriz ve bunun yanında yerel sosyo-ekonomik

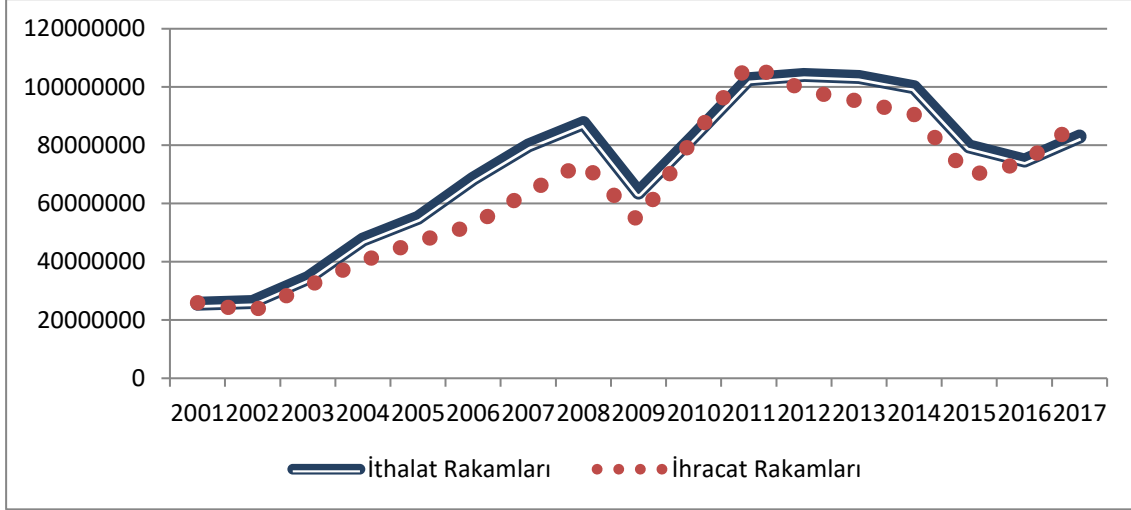
gelişmeler Güney Afrika Cumhuriyetinin ekonomik performansını çeşitli yönleriyle etkilediği ileri sürülmektedir.

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.18.: Güney Afrika Ekonomisinde Enflasyon ve İşsizlik Oranları (%)

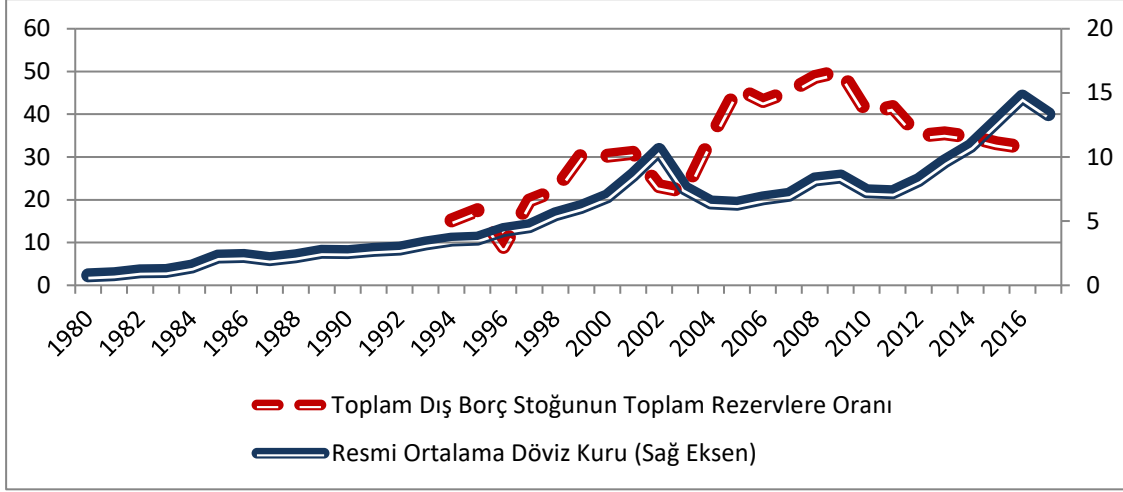
Grafikte 3.18'de görüldüğü gibi, Güney Afrika Cumhuriyeti için en yakıcı problemlerden biri işsizliktir. Afrika kıtasının en önemli ekonomilerinden biri olan Güney Afrika Cumhuriyeti, iş gücüne katılım oranı %60, istihdam oranı %43 ve işsizlik oranları 2017 yılında %26.6 ile son yılların zirvesini yaptığı gözlemlenmiştir. Öte yandan bu seviyedeki işsizlik özellikle genç nüfus için ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu durum, yoksulluğu derinleştirmiş, gelir dağılımı arasındaki uçurumun iyice açılmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra enflasyon oranlarına bakıldığında, 1980'den sonra kademeli de olsa iyileşme tespit edilmiştir. Ülke ekonomisinin 2017 yılı enflasyon oranı, %6,2'dir.

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.19: Güney Afrika Ekonomisi Dış Ticaret Performansı (Bin Dolar)

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin dış ticaret performansı değerlendirildiğinde, ihracatında kıymetli taşlar, metal cevherleri, demir çelik ile makineler yer almakta, ithalatında ise petrol ve ürünleri, makineler, elektrikli makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtı ve bunların aksam ve parçaları dış ticarete konu olan öncü sektörlerdir. 1990'lı yıllara kadar ithal ikameci, korumacı bir ekonomik politika benimseyen Güney Afrika Cumhuriyeti için dış ticaret özellikle liberalleşmeyle birlikte önemli bir kalem haline gelmiştir. Zira elde edilen verilere göre, dış ticaret hacmi GSYİH'sının neredeyse yarısına tekabül ettiği bulgulanmıştır. En önemli dış ticaret ortakları ise ABD, AB ve Japonya olduğu tespit edilmiştir. Böylece Grafikte ele alınan 2017 rakamlarına göre, ihracat 88 milyar 267 milyon dolar, ithalat ise 83 milyar 30 milyon olarak görülmektedir. Yani bu yıl için 5 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası mevcuttur.

Kaynak: Dünya Bankası

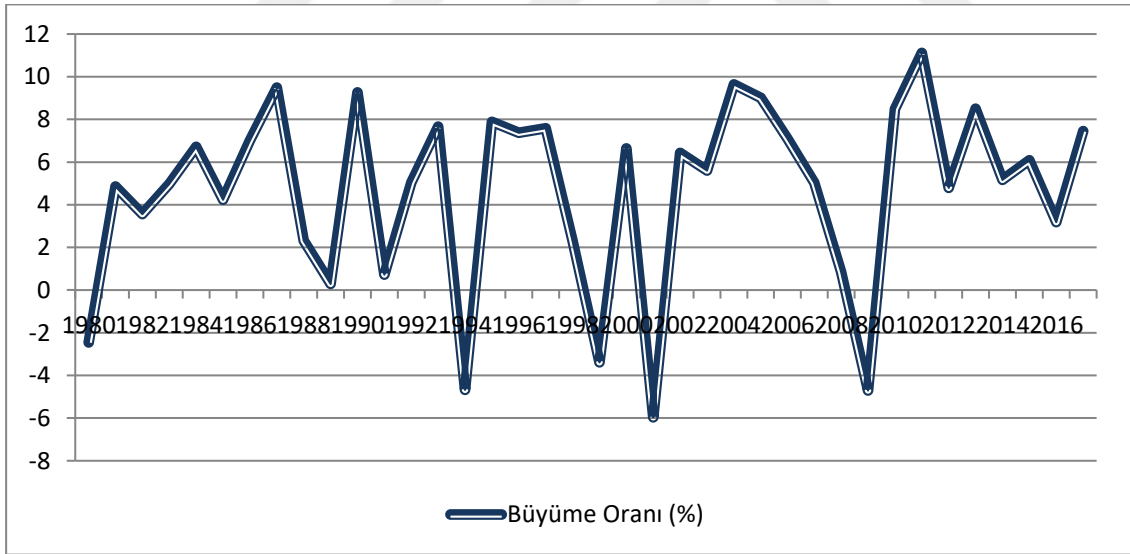
Grafik 3.20.: Güney Afrika Ekonomisinin Toplam Dış Borcunun Toplam Rezervlere Oranı (%) ve Resmi Döviz Kuru Ortalaması

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin dış borç stoku ve döviz kurlarındaki gelişmelere bakıldığında; 1996 yılı, dış borç stokunun toplam rezervlere oranı %9 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam son 20 yılın en düşük dış borç stokunun olduğu yıl olarak tespit edilmiştir. Sonraki yıllarda dış borç stokunda istikrarlı bir artışın olduğu görülmektedir. Ancak 2008 krizi sonrası dönemde dış borç stokunda görece düşüş eğilimi meydana gelmiştir. Böylece 2016 yılında toplam dış borç stokunun toplam rezervlere oranı %32 seviyelerinde kümelendiği gözlemlenmiştir. Döviz kuru serisi değerlendirildiğinde ise, yıllar itibariyle döviz kurunda yükselme eğilimi görülmektedir.

Araştırmanın kapsamındaki bir diğer ülke olan Türkiye ekonomisi, cumhuriyetin kurulmasından sonra ilk altmış yılında (1923-1983) ekonomi politikası olarak yarı devletçi yaklaşımın içerisinde bulunmuştur. Kapitalizmin iki paylaşım savaşı sonrası döneminin egemen birikim rejimi Fordizmdir. 1945-1970'li yılları arasında Fordist üretim biçiminin etkisiyle sanayi, ülkelerin gelişiminin temel unsuru olarak kabul edilmiştir. Kitlesel üretimin tüm dünyada genelleşmesi, sanayi kesiminin hızla gelişmesini sağlamıştır. Dönemin egemen iktisadi düşüncesi olan Keynesyen teori tam istihdama ulaşmanın ancak efektif talebin yüksek olmasıyla mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Piyasa mekanizmasının tam istihdamı sağlamada yetersiz görüldüğü, üretim, yatırım ve tüketimin artırılmasının efektif talebin desteklenmesiyle sağlanabileceğini öngörüsü aynı dönemde politika otoritesi olarak devlete de koşullara uygun işlevsel ve kurumsal roller yüklemektedir (Uyanık, 2008). Ancak, Türkiye ekonomisi 1980

sonrası dönemde, daha önce yirmi yıldır (1960-1979) ithal ikamesine dayalı planlı sanayileşme modelini terk ederek, istikrar ve liberalleşme programı uygulamıştır. Programın öncelikli hedefi arasında, enflasyonun kontrol altına alınması, teşvik ve döviz kuru ayarlamalarıyla ihracatın artırılması, ithalatın serbestleşmesi ve finansal liberalleşme sayılabilir (Tuncer ve Özüğür, 2004). Kısacası bu dönemden itibaren ekonomi içerisinde kamu sektörünün rolü azalmış ve bunun yerine özel sektörü ön planda tutan çeşitli reformlar gerçekleşmiştir.

Yüksek miktarda alınan dış krediler, dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, finansal serbestleşme ve bunun gibi reformlar kısacası uygulanmaya konulan neoliberal model Türkiye ekonomisinin sanayi perspektifinden uzaklaşması sürecini başlatmış, küresel ekonomiye finansal rant gelirleriyle eklenme sürecini hızlandırmıştır (Kolsuz ve Yeldan, 2014). Kuşkusuz ki 1980 sonrası dünya ve Türkiye ekonomisi açısından önemli yapısal değişimlerin yaşanmasına sebep olan bir dönem olmuştur. Ancak bu süreci daha iyi değerlendirebilmek için makro ekonomik göstergelerden yararlanılması ön görülmüştür. Grafik 3.21'deki temel makro ekonomik göstergelerin başında gelen ekonomik büyüme rakamlarına bakıldığında oldukça istikrarsız bir seyir izlediği görülmektedir.

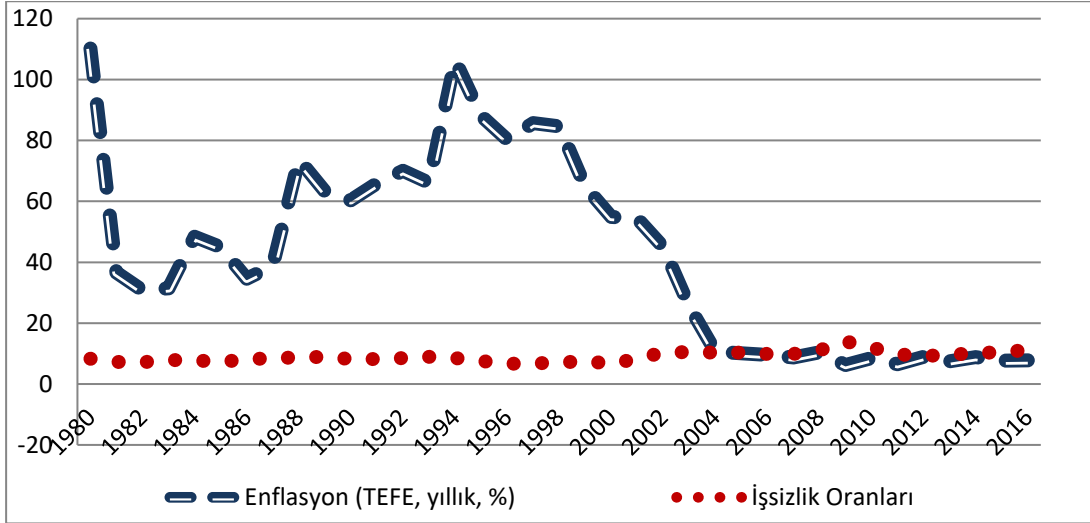

Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.21.: 1980-2017 Yılları Arası Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Oranları (%)

Bu istikrarsız yapı çeşitli ekonomik krizlere davetiye çıkartmıştır. Bu krizlere en iyi örnek 1994, 2000, 2001, 2008 yıllarında gerçekleşen finansal krizler ve durgunluklar verilmiştir. Sonuç olarak 1980'den itibaren Türkiye ekonomisi üretim değeri olarak önemli artışlar

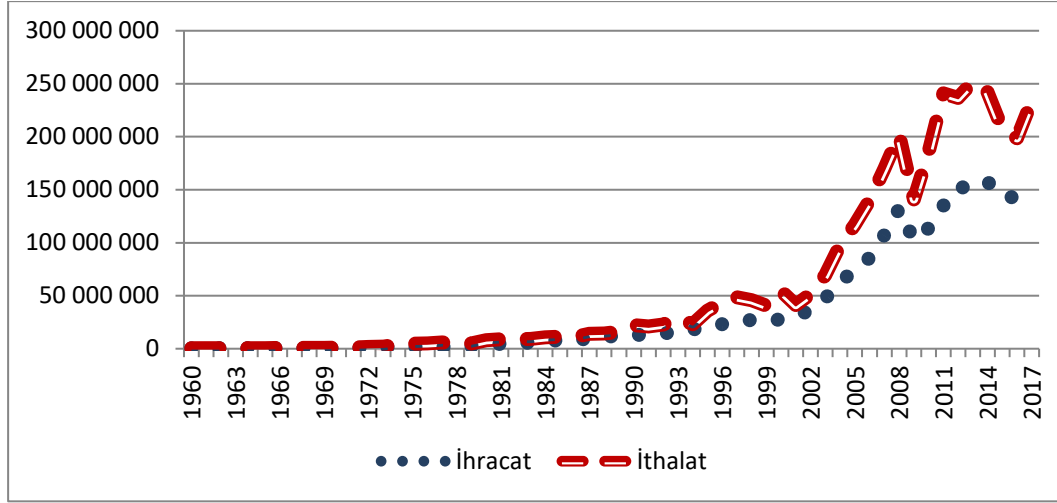
kaydetmiş olsa da önemli bir ekonomik büyüme yakalayamadığını söyleyebiliriz. Ayrıca özellikle 1980-2016 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik büyüme analizi incelendiğinde gelişmekte olan sanayi ülkelerinin çok gerisinde bir ekonomik büyümeye sahip olduğu görülmektedir. 2008 küresel ekonomik krizi, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomileri bütünüyle etkilemiş ve Türkiye ekonomisi de bu krizin negatif etkilerinden payını almıştır.

Kaynak: TÜİK & TCMB Veri Tabanları

Grafik 3.22.: Türkiye'nin Enflasyon ve İşsizlik Oranları (1980-2016, Yıllık)

Türkiye ekonomisinin enflasyon ve işsizlik oranlarına bakıldığında; uzun dönemli seyri açısından özellikle enflasyon hedeflemesi süreci sonrası belirli bir başarı yaşamış, tek makroekonomik istikrar değişkeni enflasyon olarak gözlenmektedir. Ancak enflasyondaki görece başarı 2002-2008 yılları arasında kalmaktadır. Bu sürecin enflasyon açısından en ciddi engeli hedeflenen enflasyondan daha yüksek bir seviyede enflasyonun gerçekleştiğidir. Büyüme oranları ya da işsizlik gibi kalkınma odaklı değişkenler konjonktür bazlı değişimler sergilemişlerdir. Tarihsel olarak enflasyon oranlarının düşürülmesi yönündeki başarı, büyüme ve işsizliğin azaltılmasına yansımamaktadır. Bu eksende, Türkiye ekonomisi açısından istihdamsız büyüme tezi üzerine hararetli tartışmalar yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu sorunun, Türkiye ekonomisi gündeminde güncelliğini korumakta olduğu söylenebilir. Verilere göre, 2016 yılında enflasyon oranı %7.7, işsizlik oranı ise %11.1 olarak tespit edilmiştir.

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.23.: Türkiye'nin Dış Ticaret Performansı (Bin Dolar)

Türkiye ekonomisi için 1980 yılından itibaren en önemli gelişme dış ticaret alanında yaşanmıştır. İhracat miktarı önemli bir biçimde artmış ve yapısı sanayi ürünlerine yönelik değişiklik göstermiştir. Başka bir önemli nokta ise Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından birinin kısa vadeli dış borç stoku olmasıdır. Bu sonuçtan hareketle, 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin dışa açılmayı bir nevi başardığını ama temel makro ekonomik göstergeler açısından olumlu bir süreçten geçtiği söylenemez (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 94). Yüksek enflasyon, yaygın yolsuzluk, yüksek işsizlik oranları, artan kamu açıkları, mali reformların eksikliği, zayıf bankacılık sektörü ve bu gibi problemler makroekonomik dalgalanmaların derinleşmesine yol açmıştır.

Türkiye ekonomisi açısından ciddi gelişmelerden biri de Türkiye ile AB arasında 1996'da yapılan Gümrük Birliği anlaşması olmuştur. 1996 yılından bu yana Türkiye bu alandaki mevzuat uyumunda oldukça ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Gümrük Birliği Türkiye'nin dış ticaret rejimini yeniden yapılandırmakla kalmamış; AB ile geleneksel olarak sürdürülen ticaret ilişkilerinin geliştirilmesinde de rol oynamış ve üçüncü ülkelerle ticaret bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Buna ek olarak, Türkiye ile AB arasındaki ticaret hacmi Gümrük Birliği sonrasında önemli ölçüde artmıştır. 1996 yılında 36.2 milyar dolar olan Türkiye-AB ticaret hacmi 2010 yılında 125 milyar dolara yükselmiştir³². 2017 yılında ise ihracat ve ithalat yapılan ülkelere bakıldığında Avrupa Birliği ülkelerinin ağırlığının %50 civarında olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, hammadde, yarı mamul madde gibi ürünlerin ithalat içindeki

³² Bkz. https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html (Erişim: 22.05.2017)

ağırlıkları %85 civarındadır. İthal edilen ürün türüne bakıldığında 38 milyar dolarla en büyük pay petrol ve petrol ürünlerinin olmuştur. Otomotiv sektörü ise yaklaşık 24 milyar dolarlık bir çıktıyla en çok ihraç edilen ürün türü olmuştur. Son olarak Türkiye ekonomisinin ihracat ve ithalat rakamları değerlendirildiğinde, 2017 yılı için ihracat 157 milyar 94 milyon dolar, ithalat ise 234 milyar 156 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Böylece, yaklaşık 77 milyar dolarlık bir dış ticaret açığı gerçekleşmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %67 civarında olduğu görülmektedir. Çeşitli iktisatçılar, 2000’li yıllara dek bütçe açıkları temelinde büyüme strateji geliştiren Türkiye ekonomisinin, 2000’li yıllardan sonra cari açığa dayalı büyüme stratejisi uygulamaya koyduğunu savunurlar. Tablo 3.1.’de Türkiye ekonomisinin son 16 yılının temel makro ekonomik göstergeleri sunulmuştur.

Tablo 3.1.: Türkiye Ekonomisinin Son 16 yılının Temel Makro Ekonomik Gösterimi

	2002-2009	2010-2017
GSYİH Dönem Başı ve Dönem Sonu Farkı (%)	170,5	10,0
Kişi Başına Gelir Dönem Başı ve Dönem Sonu Farkı (%)	147,5	0,3
Büyüme (%)	4,9	6,9
İşsizlik (%)	12,5	8,5
Bütçe Dengesi/GSYİH	-3,4	-1,8
Cari Denge/GSYİH (%)	-3,4	-5,6
Özelleştirme Geliri (Milyar Dolar)	30,7	30,3
Dış Borç Stok Artışı (Milyar Dolar)	139,3	184,1

Kaynak: Mahfi Eğilmez, Son 16 Yıl ve 2018 Falı, Kendime Yazılar Blok Sayfası, <http://www.mahfiegilmez.com/> (Erişim Tarihi: 21.05.2018)

Tablo 3.1’ de yapıldığı gibi, Türkiye ekonomisinin son 16 yılını 2002-2009 ve 2010-2017 gibi sekizer yıllık iki döneme ayrıldığında, ilk dönem yıllık ortalama %4,9 büyüme kaydeden ülke ekonomisi, ikinci dönemde %6,9’luk bir büyüme gerçekleştirmiştir. Enflasyon ortalaması ikinci dönemde daha pozitif bir sonuç doğurmasına rağmen 2017 yılında %12 civarında gözlemlenmiştir. Bütçe açığı düşmüş onun yerine cari açıkta artış meydana gelmiştir. Özelleştirmelerde ilk dönemde 30,7 milyar düzeyinden, ikinci dönem 30,3 düzeyine gerilemiş, ancak dış borç stoku 139,3 milyardan 184,1 milyar dolara kadar yükselmiştir.

Tablo 3.2.: Dünya, BRICS ve Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Ortalama Ekonomik Büyüme Performansları (%)

Ülkeler	GSYİH		TARIM		SANAYİ		İMALAT		HİZMETLER	
	Büyüme Ort(%)									
	1990-2000	2000-2016	1990-2000	2000-2016	1990-2000	2000-2016	1990-2000	2000-2016	1990-2000	2000-2016
Dünya	2,9	2,8	2,2	2,8	2,9	2,9	-	2,1	3,4	2,8
Brezilya	2,8	3,2	3,6	3,3	2,0	2,3	1,4	1,2	3,0	3,3
Rusya	-4,7	3,8	-4,9	1,6	-7,1	2,8	-	2,2	-4,7	4,8
Hindistan	6,0	7,5	3,2	3,3	6,1	7,6	6,9	8,3	9,0	9,6
Çin	10,6	9,9	4,0	4,2	13,7	10,7	-	-	10,3	10,6
G.Afrika	2,1	3,0	1,0	2,2	0,9	1,6	1,6	2,0	2,9	3,8
Türkiye	3,9	5,3	1,4	2,7	4,5	6,7	4,7	6,2	4,7	4,8

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri.

3.3.2. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'de Emek Gücü Standartları

Bu bölümde, uluslararası emek gücü standartlarının BRICS ve Türkiye ekonomileri bağlamında gelişimi değerlendirilecektir. 28 Haziran 1919'dan beri UÇÖ üyesi olan Brezilya, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin yedisini, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) üçünü, 177 teknik sözleşmenin 87'sini imzalayarak, toplamda 97 UÇÖ sözleşmesini kabul etmiştir. Brezilya tarafından onaylanan 97 sözleşmenin 80'ni yürürlükte, 12'sine karşı çıkılmış, ikisi ilga edilmiş, geri kalanlar da son bir yıl içinde yürürlükte olacaktır. Son onaylanan sözleşmeler ise, 31 Ocak 2018 tarihinde onaylanan UÇÖ Ev İşçileri Sözleşmesi, 2011 (No:189), 15 Haziran 2010 yılında onaylanan UÇÖ Çalışma İlişkileri (Kamu Hizmetleri) Sözleşmesi, 1978 (No: 151), 21 Ocak 2010 yılında onaylanan UÇÖ Gemi Adamı Kimlik Belgesi Sözleşmesi (Revize edilmiş), 2003 (No: 185)'dir³³.

BRICS'in bir diğer ülkesi olan Rusya'nın UÇÖ ile ilişkilendirme süreci ideolojik, politik ve ekonomik gerekçelerle Brezilya'dan farklı olduğu söylenebilir. Böylece Rusya'nın üyelik sürecinde iki farklı tarih gözlemlenmiştir. İlk üyeliği 1934-1940 dönemiye kadar dünya siyasetindeki atmosfer, İkinci Dünya Savaşı vs. den ötürü 1954 yılına kadar bir kesinti oluşmuş ve 26 Nisan 1954 yılından itibaren Sovyet Rusya ve 1989 sonra Rusya Federasyonu için ikinci üyelik süreci başladığı söylenebilir. Rusya, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin sekizini, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) üçünü, 177 teknik sözleşmenin 64'ünü imzalayarak, toplamda 75 UÇÖ sözleşmesi ve bir Protokolü kabul etmiştir. Rusya tarafından onaylanan 75 sözleşme ve bir

³³ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.ilo.org>.

Protokolün, 55'i yürürlükte, 18 sözleşmeye karşı çıkılmış, bir enstrüman ilga edilmiş, bir sözleşme ise 12 ay içinde onaylanacaktır. Rusya Federasyonu tarafından kabul edilen son sözleşmeler, 30 Mayıs 2017 yılında kabul edilen UÇÖ Mesleğe Bağlı Kanser Sözleşmesi, 1974 (No: 139), 29 Nisan 2016 yılında kabul edilen Yarı Zamanlı Çalışma Sözleşmesi, 1994 (No: 175), 18 Aralık 2014 yılında kabul edilen Üçlü Danışma (Uluslararası Çalışma Standartları), 1976 (No: 144)'dir³⁴.

28 Haziran 1919 yılında üye olan Hindistan, 8 temel (çekirdek) sözleşmenin altısını, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) üçünü, 177 teknik sözleşmenin 38'ini imzalayarak, toplamda 47 UÇÖ sözleşmesi ve bir Protokolü kabul etmiştir. Hindistan, 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi ve 187 No'lu İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi gibi temel (çekirdek) sözleşme kategorisindeki iki sözleşmeyi onaylamamıştır. Hindistan tarafından onaylanan 47 sözleşmenin, 38'i yürürlükte, beşine itiraz edilmiş, üçü ilga edilmiş, ikisi ise 12 aylık dönem içerisinde kabul edilecektir. Son onaylanan sözleşmeler ise 13 Ocak 2017 yılında kabul edilen UÇÖ En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Acil Eylem Sözleşmesi, 1999 (No: 182), 13 Ocak 2017 yılında kabul edilen Asgari Yaş Sözleşmesi, 1973 (No: 138) ve 9 Eylül 2015 yılında kabul edilen UÇÖ Denizcilik Çalışma Sözleşmesi, 2006 (MLC, 2006)'dir³⁵.

28 Haziran 1919 yılında üye olan bir diğer ülke ise Çin'dir. Çin, 8 temel (çekirdek) sözleşmenin dördünü, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) ikisini, 177 teknik sözleşmenin 20'sini imzalayarak, toplamda 26 UÇÖ sözleşmesi kabul etmiştir. Çin temel (çekirdek) sözleşmeler arasında yalnız 100 No'lu Eşit Ücret Sözleşmesi, 111 No'lu Ayrımcılık Sözleşmesi, 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi ve En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Acil Eylem Sözleşmesini kabul etmiş, diğer dört temel sözleşme onaylanmamıştır. Çin tarafından onaylanan 26 sözleşmenin ise, 23'ü yürürlükte, ikisi itiraz halinde, birisi ise ilga edilmiştir. Son 12 ay içerisinde onaylanan herhangi bir sözleşme yoktur. Çin'nin son onayladıkları sözleşmeler ise, 12 Şubat 2015 yılında kabul edilen UÇÖ Denizcilik Çalışma Sözleşmesi, 2006 (MLC, 2006), 25 Ocak 2007 yılında kabul edilen İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi, 1981 (No: 155), 12 Ocak 2006 kabul edilen Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi, 1958 (No: 111)'dir³⁶.

---

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

BRICS'in son üyesi olan Güney Afrika'nın UÇÖ'ya katılma süreci tıpkı Rusya gibi iki ayaklı olmuştur. 1919-1966 dönemi üyelik sürecinden sonra 26 Mayıs 1994'ten bu yana yeni bir üyelik süreci başlamıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin tamamını, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) ikisini, 177 teknik sözleşmenin 17'sini imzalayarak, toplamda 27 UÇÖ sözleşmesi kabul etmiştir. 27 onaylanan sözleşmenin 24'ü yürürlükte, ikisi ilga edilmiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından son kabul edilen sözleşmeler ise 20 Ocak 2013 yılında kabul edilen UÇÖ Ev İşçileri Sözleşmesi 2011 (No:189), 20 Ocak 2013 yılında kabul edilen Balıkçılık Çalışanları Sözleşmesi 2007 (No:188), 20 Ocak 2013 yılında kabul edilen UÇÖ Denizcilik Çalışma Sözleşmesi 2006 (MLC, 2006) olarak sıralanabilir.

Türkiye'nin UÇÖ hikâyesi ise 18 Temmuz 1932 yılında başlamıştır. Türkiye tarafından sekiz ILO temel (çekirdek) sözleşmeden tamamı, dört yönetim sözleşmesinden (öncelikli) üçü, 177 teknik sözleşmeden 48'i yani toplamda 59 sözleşme onaylanmıştır. Türkiye tarafından onaylanan 59 sözleşmeden 55'i yürürlükte, dört sözleşmeye karşı çıkmıştır ve geçtiğimiz 12 ayda onaylanan sözleşme bulunmamaktadır. Son yıllarda onaylanan sözleşmelere bakıldığında; 23 Mart 2015 yılında kabul edilen Madenlerde Sağlık ve Güvenlik Sözleşmesi, 1995 (No: 176), yine Mart 2015 yılında kabul edilen İnşaatlarda Sağlık ve Güvenlik Sözleşmesi, 1988 (No: 167), 16 Ocak 2014 yılında onaylanan İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi 2006 (No: 187) olarak sıralanabilir³⁷.

BRICS ve Türkiye üzerinden genel bir değerlendirme yapıldığında, UÇÖ sözleşmesine en az sadık kalan ülke 26 UÇÖ sözleşmesiyle Çin olmuş, Çin'i 27 UÇÖ sözleşmesiyle Güney Afrika takip ettiği görülmektedir. Söz konusu ülkeler arasında UÇÖ sözleşmelerine en dikkat çeken ülke ise 97 UÇÖ sözleşmesini onaylayan Brezilya olmuştur. Brezilya'nın ardından bayrak 75 UÇÖ sözleşmesi onaylayan Rusya Federasyonunun olduğu görülmektedir. Türkiye ise 59 UÇÖ sözleşmesiyle vasat bir yerde konumlandığı gözlenmektedir.

3.3.3. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'de Sendika ve Toplu Pazarlık Düzeninin Gelişme Aşamaları ve Temel Özellikleri

Sendika özellikleri taşıyan ilkel örgütler itibarıyla işçi teşkilatları, ilk çağlardan itibaren kendini göstere modern anlamda sendikalar tarihini, kapitalizmin ilk gelişmeye başladığı yer olan on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinden başlatmak mümkündür. Sanayi Devrimiyle birlikte

---

³⁷ Ibid.

makineleşmenin getirdiği verimlilik sonucu, üretimdeki nitel ve nicel artışla birlikte muazzam bir emek sömürüsü baş göstermiş, işçiler çok düşük ücretlerle ve günde 16 saate varan süre boyunca çok ağır şartlarda çalışmak zorunda bırakılmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte bugün kavradığımız biçimiyle sendikalar doğmuş ve önemini fazlaca kanıtlamıştı (Pıçak ve Kadah, 2017: 199-200). Dolayısıyla sendikalar, kapitalist üretim biçiminin direk bir sonucu olarak kabul edilir. Çünkü bu üretim biçimi, sömüren ve sömürülen (sermayedar ve işçi) arasındaki ilişki temelinde devinimini sağlamaktadır. Sendikaların amacı, bu ilişkiler ağının belirli bir dengede tutulması için faaliyette bulunmak, işçi sınıfının kazanımlarını mümkün mertebe yükseltmektir.

Brezilya'daki sendikaların kurulum süreci de doğrudan dünya ve ülke ekonomisindeki gelişmeler doğrultusunda ele alınmaktadır. 19 yy. sonuna değin temel ekonomik faaliyeti kahve üretimi olan Brezilya ekonomisinin, 20 yy. ile birlikte rotasını sanayi dünyasına çevirdiği ileri sürülmüştür. Bu dönemde, kadın ve çocuk emeğinin derin sömürüsünün yanı sıra günde 14-16 saat çalışmak normal kabul ediliyor, çok düşük ücretler almanın ötesinde işçilere ceza olarak ücret kesintileri dayatılıyordu. 1858 yılı, Brezilya işçi sınıfı tarihine ilk grev olarak not düşülmüştü. Bu eylem, Rio de Janerio şehrinde matbaacıların sermayenin ağır sömürüsüne karşı giriştikleri iş durdurma eylemidir. Bunun akabinde Rio de Janerio'da, yaklaşık 50 yıl sonra ilk defa Brezilya'lı işçiler çeşitli meslek örgütleriyle birlikte hareket etmeye başladığı görülmektedir³⁸.

1930 yılına gelindiğinde Brezilya'da endüstrileşme ile tarımsal ekonomik model arasında geçişi imleyen bir devrim meydana geldi. Brezilya emek örgütleri Vargas diktatörlüğü zamanından (1930'un başları) 1980'nin demokratik reformuna kadar İtalya faşist modeli üzerine devlet kontrolündeki sendikal konfederasyonu (Ministério do Trabalho) tarafından yönetildi. Trabalho'nun amacı, sermaye ile işçi arasındaki ilişki içinde dengeyi sağlamaktı. Brezilya'da asgari ücret ve çalışma zamanıyla ilgili düzenlemeleri bu bakanlık oluşturdu. Bu değişikliklerin işçilere bazı pozitif getirileri olmasına rağmen onlar sendika temsilcileri ve öncü işçiler tarafından eleştirildiler. Çünkü federal hükümetin bu tür müdahaleleri, sendika örgütlerini bağımsız bir hareketten, bir tür hükümet sendikası haline getirmelerine yol açtığını ileri sürülmektedir. 1980 sonrası liberalizasyonla birlikte, Brezilya'da çeşitli bağımsız sendikalar kurulmuştur. Bunlardan en büyük ikisi Central Única dos Trabalhadores (CUT, Tek İşçi Merkezi) and the Confederação Geral dos Trabalhadores (CGT, Genel İşçi Konfederasyonu)'dur. 1983 yılında kurulan ülkenin en büyük sendikası olan CUT, o döneme

---

³⁸Bkz. <http://thebrazilbusiness.com/article/labor-unions-in-brazil>. Erişim Tarihi (25.05.2018)

kadarki egemen olan sendikalist yaklaşıma önemli değişiklikler getirmiştir. Sosyalist bir perspektif benimsemiş ve Brezilya İşçi Partisiyle (PT) yakın bağları olduğu ileri sürülmektedir. Ülkenin en büyük ikinci sendikası CGT ise 1986 yılında kurulmuş. CGT'nin ideolojik çizgisi ise Brezilya Demokratik Hareket Partisine (PMDB) yakın olduğu vurgulanmıştır³⁹.

Rusya ekonomisindeki sendikal süreç takip edildiğinde, üç tarihsel uğrak biçiminde ele almak faydalı olacaktır. Bunlar, Çar dönemi altındaki sendikal süreç, Sovyetler Birliği dönemindeki sendikal süreç ve son olarak Rusya Federasyonu dönemindeki sendikal süreç olarak sıralanabilir. Rusya'da sendikal süreç ve sınıf hareketi tıpkı diğer ülkelerdeki gibi kapitalist üretim biçiminin gelişimine paralel olmuştur. Rusya'da ilk grevin, 1870-1880 dönemleri arasında patlak verdiği gözlemlenmiştir. Ancak 1905 devrimine kadar Rusya'da herhangi bir sendika örgütlülüğü görülmemektedir. Karşılıklı yardım kuruluşları vardı ancak bunların sayısı çok fazla değil ve faaliyetlerinin polis kanunları tarafından çokça engellendiği söylenmektedir. Zaten yürütülen faaliyetlerinde emekçilerin çalışma koşulları ve yaşam düzeyleri üzerinde etkisinin pek olmadığı ileri sürülmektedir. Bu dönemde, sendikasız bir ekonomik mücadele olduğu vurgulanmıştır⁴⁰.

19 yy. sonuna doğru, Rusya'da 2 milyonun üzerinde sanayi işçisi vardı. Sanayi işçileri günde 11 saat (cumartesi günleri 10 saat) çalışıyordu. Fabrika içi koşullar aşırı kötü, işçi sağlığı ve güvenliği açısından alınan önlemler yok denecek kadar azdı. Sendika kurma girişiminde bulunan işçiler tutuklanıp Sibirya'ya gönderiyor, grevler illegal ilan ediliyordu. Ayrıca, Rus Hükümeti sık sık orduya fabrikalarda ayaklanan işçileri bastırmak üzere çağrıda bulunuyordu⁴¹. Ancak 1905 yılına gelindiğinde sendikalar kuruldu ve hızlıca tüm emekçi kitleleri kucakladı. 1906-1907 yılında 200 bin örgütlü işçi vardı. Ancak 1905 devrimin yenilgisi, işçi hareketinin de yenilgisi anlamına geliyordu. Böylece 1907-1914 dönemi arası sendikalar, devlet baskısının sonucu olarak zor bir haldeydi. Konseyler ve komiteler sürekli bir tutuklama tehdidi altındaydı. Sendika başkanları ve sekreterleri Sibirya'ya sürüldü. Böylece, Çarlık rejimi bütün örgütlü ekonomik mücadeleyi tırpanladığı ileri sürülmektedir.

1917 Sovyet Devrimi ile birlikte hem Rusya emekçi sınıfı hem de dünya emekçi sınıfları için yeni bir dönem başlamıştır. Sovyet Birliği'nin kuruluşuyla beraber sendika üyeliği zorunlu kılınmıştır. Sonuç olarak, sanayi ve bölgesel sendikaları kapsayan merkezi sendikalar güçlü ve etkili olmuştur. Tüm getiriler örgüt merkezine transfer ediliyor, sonrasında merkezden,

³⁹Bkz. https://www.crwflags.com/fotw/flags/br_union.html. Erişim Tarihi (25.05.2018)

⁴⁰Bkz. <https://www.marxists.org/archive/lozovsky/1920/russrevunion.htm>. Erişim Tarihi: (27.05.2018)

⁴¹Bkz. <http://spartacus-educational.com/RUSunions.htm>. Erişim Tarihi:(27.05.2018)

onaylanmış bütçe paylarına göre dağıtılıyordu. Sovyet Rusya'da sendikalar, sosyal sigortalar sistemini de yönetiyorlardı. Ayrıca sendikal örgütün çok fazla mülke sahip olduğu ifade edilmektedir. Sovyet sisteminin çöküşü ve hızlı kapitalist restorasyon süreci Rusya sendikalarının varlığını tehdit etmektedir. Bağımsız Sendikal Federasyonu (FNBR) adında Sovyet sendikalarının ardılı olarak yeni bir emek örgütü kuruldu. Kurulan bu sendika 21 milyon üyesiyle Rusya'nın en büyük sendikal örgütü olarak hala faaliyetlerini yürütmektedir⁴².

Hindistan'daki işçi hareketi, hükümet, sosyal reformistler, aydınlar tarafından işçileri geliştirmek için birçok önlemin alındığı 1875 yılında başlamıştır. Hindistan'daki sendikal mücadeleye baktığımızda ise tarih bize 1918 yılını işaret etmektedir. Bu tarihte, işçiler çalışma koşullarını düzeltmek için örgütler oluşturmaya başlamıştır. Diğer ülkeler gibi, Hindistan'daki sendikaların gelişim sürecinde büyük ölçekli sanayinin gelişimiyle eşanlı olmuştur. Sendikalar ve emek örgütü olmaksızın, acımasız sömürü ve inanılmaz koşullarda çalışmak işçi sınıfına reva görülmedi. İşçilerin bireysel eylemselliklerinin patron üzerinde herhangi bir etkisi yoktu, insanlık dışı çalışma koşullarından korunmak için birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Nihayet işçiler örgütlü bir şekilde hareket etmeyi öğrenmekte ve sendikalarını kurmuşlardır. Hindistan'da sanayi üretiminde kadın ve çocuk emeğisömürsünün sosyal felaketler yol açtığı ortaya konmuştur. Çalışma koşulları İngiltere'nin çalışma koşullarından kat ve kat daha kötü olduğu ileri sürülmektedir. Aynı zamanda, Hindistan'da işçiler örgütlenmemiş ve kendilerini işverenin merhametine bırakmışlardı. Ta ki, Sorabji Shabarji ve birkaç sosyal çalışmacı liderliğinde 1875 yılında gerçekleşen ilk emek hareketine değin, burada amaç kadın ve çocuk emeğinin kötü koşullarda çalıştırılmasına yönelik önlem alınmasına dair hükümetin dikkatini çekmekti. 1877 yılında, Empress Fabrikası işçileri ücret artışları üzerinden greve çıktıkları gözlemlenmiştir. Bu tarihi kesitte Hindistan'da irili ufak çeşitli işçi eylemleri meydana gelmiştir. Bunlardan bir diğeri de 1884 yılında Bombay'da düzenlenen emek konferansıdır. Ancak konferansta çalışma yaşamına dair alınan bir dizi karar yetkiler tarafından uygulanmaya konmamıştır. Bunun üzerine 1890 yılında yine Bombay'da 10 bin işçinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantı sonucu alınan kararlar fabrika sahiplerine kabul ettirilmiştir. Bu başarıdan cesaret alan işçiler, özellikle tekstil işçileri, ilk sendika olarak da adlandırılan Bombay Milhand Derneği'ni 1890 yılında kurmuşlardır. Bu başarı tüm ülkeye yayılmış 20 yy. öncesi sendikal hareket için hatırı sayılır bir başarı olarak tarihe not düşülmüştür. 1882-1890 dönemi, Hindistan'nın Bombay ve

---

⁴²İnternet Kaynağı: https://www.rbth.com/society/2015/05/01/how_trade_unions_fare_in_russia_42927. Erişim Tarihi: (27.05.2018)

Madras şehirlerinde gerçekleşen 24 greve tanıklık etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta emek örgütlenmelerinde sosyal çalışmacıların önderlik yaptığıdır⁴³.

Hindistan'da sendikaların böyle işçi olmayan liderler tarafından idare edilmelerinin birçok sebebi vardır. Hindistan'da hâkim bulunan sosyal sistem kendisine has bir işgücü doğurmuş, bu işgücü içinde işçi saflarından lider yetiştirmek bugüne kadar mümkün olmamıştır. İşçiler liderlik mevkilerine geçmeyi kabul edecek kadar kendilerine güvenmemekte diğer işçilerin de liderlik kabiliyetlerine de güvenmemektedir. Ayrıca, sosyal tabakalaşma o kadar kuvvetlidir ki, kast sisteminin üst kademelerine mensup işverenler, kastın alt hademelerine mensup işçi liderleriyle münasebet kurmak istemezler. Bu durum değişmekle beraber, değişme yeteri kadar süratli değildir (Millen, 1968: 12).

İki dünya savaşı arası (1918-1938) döneme bakıldığında, Hindistan'da Birinci Dünya Savaşı sonrası sendikal hareket oldukça yoğunlaşmış sendika temsilcileri ve liderleri sosyal çalışmacıların ellerinden politik aktörlerin ellerine verilmiştir. Bu dönem, tüm dünyada işçi ayaklanmalarının olduğu dönemdi. Bağımsızlıklarından bu yana, Hindistan'da yasal statü kazanan onlarca sendika mevcuttur. Ancak üye sayısı 500 bin üzerinde beş büyük sendika vardır. Bu emek örgütleri sırasıyla, Hindistan Sendika Kongresi (AITUC), Hindistan Ulusal Sendika Kongresi (INTUC), Hindistan Sendika Merkezi (CITU), Bharatiya Mazdoor Sangh(BMS) ve son olarak Hint Mazdoor Sabha (HMS)'dir. Bu emek örgütlerinin tümünün farklı bir siyasi parti tarafından kontrol edildiği ileri sürülmektedir.

Çin'de sendikacılığın kökleri ise Sun Yat-Sen liderliğinde ekonomik modernleşme ve politik reform için Qing hanedanlığına karşı başlatılan mücadeleye kadar uzamaktadır. 1906 yılında Çin'in modern manada kurulan ilk sendikası olan Guangdong Mekanik Birliği kurulmuştur. Emperyalist hegemonyanın hükmünün olduğu yüzyıla takiben, gelişmekte olan emek hareketleri ulusalcılığa yanıt vermeye hazırды ve sendikaların çoğu da bu bağlamda ulusal kurtuluş hareketinin lideri olan Sun Yet'in partisine örgütlü olarak bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Bu arada Çin'de 1911 devrimi, Qing hanedanının sonu olmuş, işçiler Shanghai'daki grevden kısmen kazanımlar elde etmiştir. Ancak bu kazanımlar kısa süreli olmuş ve 1912 yılında Sun Yet-Sen iktidarını teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde sendikal hareketlerin kısıtlayıcı koşullarla karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. 1921 yılında Çin Komünist Partisinin kurulmasının, radikal bir değişim atmosferi yarattığı söylenmektedir. 1925

---

⁴³Bkz.<http://www.economicdiscussion.net/trade-unions/origin-and-development-of-trade-unions-in-india-economics/29303>. Erişim Tarihi: (27.05.2018)

yılına gelindiğinde, 277 delege ve 540 bin işçi ile beraber Guangzhou şehrinde İkinci Ulusal Emek Kongresi toplanmış ve tüm Çin'i kapsayan sendikal anayasa kabul edilmiştir. 1927 yılı, Çin'nin siyasi ve emek tarihi açısından bir dönüm noktası olarak görülmüştür. 800 bin işçinin desteklediği genel grev, 21 Mart günü kurmak istedikleri Birleşik Ulusal Cephe için örgütlenmişlerdir. Ancak Ulusalçı kanadın başına geçen yeni lider buna izin vermemiş ciddi sorunlar ortaya çıkmış ve şiddetle bastırılmıştır. Bu durum, emek hareketlerini çökertmeye yol açmış, 13 bine yakın sendikacı infaz edilmiştir. 1927-1930 arası Çin'nin çeşitli şehirlerinde irili ufaklı grevler ve ayaklanmalar yükselse de çoğunluğu başarısızlığa uğramıştır. Çin işçi sınıfının üzerindeki bu kara buluttan sonra, 1948 yılı Çin işçi hareket için bir diğer dönem noktası olarak belirtilmiştir. Çin Komünist Partisi bu dönemden oldukça güçlü çıkmış bu güç işçi sınıfının çeşitli kazanımlar elde etmesine de hizmet ettiği savunulur. Bu dönemde, 6 Emek Kongresi Harbin şehrinde düzenlenmiş, Çin komünist parti tüm ülkenin hakim gücü haline gelmiş, ACFTU (Constitution of the All China Federation of Trade Unions) kentli işçi sınıfının tümünü sendikalarına bağlayan ve yasal bir tekel olarak yetkilendirilen bir sendika olmuştur (Merz, 2011: 1-40).

ACFTU'nun yapısı 1957 yılındaki kongrede iyice netleşti ve kendisine karşı radikal kampanyaların başlatıldığı 1966 yılının sonuna kadar yapısında herhangi bir temel değişiklik meydana gelmemiştir. Bu dönemde radikal kanat emek örgütünü bürokratism, memurculuk ve ekonomizmle suçluyordu. Bununla birlikte, kültür devrimi içindeki kuvvetler ulusal emek örgütünün kapatılmasında başarılı oldu. Bu süreçte sendikaların çoğu dağıldı, ACFTU ve sendikaların işlevlerinin bazıları devrimci kanat tarafından yürütölmeye başlandı. Sendikaların yeniden inşası 1973'te mümkün oldu ve 1973 sonuna kadar tüm il düzeyinde sendikaların geri alındığı ileri sürölmektedir ACFTU'nun yeniden inşası, sendikalar üzerinde kontrol elde etmek ve güç tabanını genişletmek için "Dörtlü Çetenin" planının bir parçasıdır. Mao'nun ölümü ve "Dörtlü Çetesi" nin tasfiyesi, ulusal emekçi organın restorasyonunu etkilemiştir. Sendikalardaki "Dörtlü Çetenin" destekçileri reddedildi. Nitekim ACFTU, Deng Xiao Ping'in reform programını başlattığı 1978'de yeniden kurulmuştur. Yani sendikaların daha önce var olan aynı örgütsel prensipler doğrultusunda yeniden inşa edilmiştir. Böylece ACFTU'nun 1966'dan öncesi dönemle arasında belirgin bir farkın olmadığını dikkat etmek önemlidir (To, 1986: 266).

1978 yılı, Çin'de yeni bir çağın başlangıcıdır. Ekonominin ve toplumun radikal bir dönüşümüne yol açan derin reformlar yapıldı. Bu radikal değişiklikler büyük ölçüde mali ve ekonomik desantralizasyonu ve ekonomik aktivitenin pazarlanmasını ve özelleştirilmesini teşvik

eden bir dizi devlet kararının sonucuuydu. Dahası, sosyalist istihdam politikaları rafa kaldırılmış ve yeni bir işgücü piyasası tesis edilmiştir. İşgücü pazarları ilk olarak kırsal alanlarda ortaya çıktı. Çözülen komünlerin (1978–80) kontrolünü ele geçiren yerel hükümet yetkilileri, kentli ve köy işletmelerinde (TVE) büyük miktarlarda yatırım yaptılar ve bölgelerindeki köylü emeğine yoğun bir şekilde kullandılar. Birkaç yıl içinde 100 milyon köylü çiftliğini terk etti ve kırsal işletmelerde ücretliler oldu. İkinci işgücü piyasası, ihracat üretim bölgelerinin gelişimi ile bağlantılıydı. Sosyalist istihdam politikalarının sonu, parçalanmış bir şekilde gerçekleşti. İlk 15 yıl boyunca ACFTU, kırsal alanlarda neler olduğunu görmezden geldi ve yeni reformlara ancak reformlar nihayet kamu sektörüne çarptığında uyandı. Yaşam boyu istihdamın ve beşikten mezara refah politikalarının sona ermesi, sendikanın politik ekonomideki işlevsel bütünlüğünü sona erdirdi ve onu bir kimlik krizine maruz bıraktı. Toplu işten çıkarmalar sendika görevlilerini içeriyordu ve örgütün üyeliği ve mali kapasitesi üzerinde dramatik bir etkiye sahipti. Dört yıl içinde (1997–2000) 17 milyon üye kayıt listesinden çıkarıldı. Bu, yıllar boyunca ACFTU hem işlevsel hem de örgütsel olarak marjinalleşme tehdidi altında olduğunun diğer bir göstergesidir. ACFTU özel sektöre yönelik politikalar yürütmesi için yeni bir strateji gerekiyordu. Artık sosyalist ilkeler üzerine kurulu olan sendikalar, kapitalist ekonomide işçileri örgütlemeye çağıracaktı. Kullanılan strateji, sendika aygıtını devasa genişlemesine yol açmıştır. 2010'un sonunda ACFTU'nun üye sayısı 1999'da 87 milyondan 229 milyona ulaşmış sadece on yıl içinde, 140 milyon yeni üye kazanmıştır. Sonuç olarak, ACFTU'nun üye sayısı, 169 milyon üyeye sahip ICFTU'nun (Uluslararası Hür Sendikalar Konferansı)'nin üye sayısını geride bırakmıştır (Merz, 2011: 1-40).

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin sendikal süreci değerlendirildiğinde, Aralık 1881 yılı, marangozlar tarafından Cape Down'da ilk emek örgütünün kurulduğu tarih olarak ileri sürülmektedir. Kurulan bu örgütün çoğunluğu İngiliz beyaz işçilerden oluşuyordu. Üyeler arasında siyahlar ve İngilizce konuşamayan beyaz işçiler yoktu üyelik yalnız beyaz vasıflı İngiliz işçilerle sınırlandırılmıştır. Ancak 1883 yılı Ekim ayında Kimberley Elmas Maden'inde maden işçilerinin işten çıkarken soyundurulması ve aranmaya tutulmasına yönelik düzenleme getirilmesi ilk maden işçileri grevinin patlak vermesine yol açmıştır. Beyaz işçilerin yanında siyah işçilerde greve çıkmıştır. Grev bir hafta sürmüş ve altı beyaz maden işçisinin öldürülmesiyle bastırılmıştır. Sonraki tarihte özellikle madencilik alanında ciddi düzeylerde grevler, iş durdurmalar gibi işçi eylemlerinin meydana geldiği gözlenmiştir⁴⁴. Görüldüğü üzere,

---

⁴⁴Bkz. <http://www.sahistory.org.za/topic/timeline-labour-and-trade-union-movement-south-africa-1881-1919>. Erişim Tarihi: 31.05.2018.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde işçi sınıfı cephesinde bilhassa işçi örgütleri ekseninde ciddi düzeyde etnik unsurların etkisi olduğu göze çarpmaktadır. Güney Afrika Sendikası 1910 yılında kuruldu. Bu yapının karakteristiği, maden ve tarım çalışanlarını temsilen İngilizce konuşan ve Afrika dili konuşanlar arasındaki politik ortaklık tarafından belirlenmiştir. Sendika Afrika kökenlilerin çoğunluğunu dışlıyordu. Güney Afrika'da toplu pazarlığın resmi düzeyde yasallaşması 1924 yılına tekabül etmektedir. Bu süreçte, yaklaşık olarak 50 yıldır emek örgütleri içerisindeki etnik ayrılıklar bertaraf edildiği ve yeknesak bir emek mücadelesi yürütülmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Grev, toplu pazarlık, ücret düzeyi ve çalışma koşullarına yönelik çeşitli meseleler birlikte hareket edilmesinin dayandığı temel dinamikler olarak öne çıkmaktadır. Güney Afrika'nın sendikal hareketinin kısa tarihine bakıldığında, sendikal hareket, ayrımcılık karşıtı harekete ayrılmaz bir şekilde bağlıydı ve demokrasi mücadelesinde merkezi bir ajan olarak açıkça konumlandırılır. 1970'lerin sonunda siyahların oluşturduğu sendikaların yasallaştırılması zaten güçlü emek mücadelesini daha fazla ivme kazandırdı. Bu bağlamda, ırkçılığa karşı mücadelenin genişletilmesi, ırkçılığın olmadığı ve daha demokratik bir yapı, sendikal hareketin amaçlarını destekler ve daha özel amaçlarla birlikte tüm üyeler için istihdam koşullarını iyileştirmeyi hedeflemektedir. Bu gelişmeler, Apartheid sonrası iş mevzuatına yapılan değişikliklerle birlikte ekonominin tüm sektörlerinde işçileri sendikalaştırmaya yönlendirir. 1994 yılından bu yana sendika ve sendikalı işçi sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Şu anda, ülkede 22 sendika federasyonu var (Güney Afrika İş Rehberi 2013), dördü ulusal bazda, yani Güney Afrika Kongresi Sendikalar (COSATU), Güney Afrika Birlikleri Federasyonu (FEDUSA), Ulusal Sendikalar Konseyi (NACTU) ve Güney Afrika İşçi Sendikaları Konfederasyonun(CONSAWU). COSATU, Kasım 1985'te kuruldu ve tartışmasız en büyük federasyon, 2 milyondan fazla üyesi temsil eden 20 bağlı sendika mevcuttur (COSATU, 2013). COSATU Güney Afrika'nın ekonomik yeniden yapılandırılması dönüşüm yönünde etkili bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Şu anda Güney Afrika'da 189 kayıtlı sendika var (Güney Afrika İş Rehberi) 2013). Kamu sektörünün sendika yoğunluğu - 1997 yılında yüzde 834 bin işçi iken, 2013 yılında 1.4 milyon işçi ile yaklaşık %55 artışı tespit edilmektedir. Güney Afrika'da özel sektör sendikalı sayısı ise 1997 yılında 1 milyon 813 bin iken, 2013 yılında 1 milyon 868 bin olarak gözlemlendiği ifade edilmiştir (Haroon vd., 2014).

Türkiye'de sendikalar, batıdaki örneklerine göre çok ileri tarihlerde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde belli üretim dalları dışında sanayileşme yaşanmadığından işçi sınıfının oluşum sürecine paralel olarak sendikal örgütlülüklerin oluşumu da batıdaki örneklere göre daha geç tarihlerde gerçekleşmektedir. İmparatorluk döneminde bilinen ilk işçi

hareketleri 1830'lu yıllarda tarım işçilerinde görüldü. Bunlara karşı İmparatorluğun çıkardığı “nizamnameler” oldukça sertti. Üretim durdurulması (grev) vatan hainliği olarak değerlendirilerek, ölümle cezalandırılıyordu. Kasımpaşa Tersanesi İşçileri ve Beyoğlu Telgrafhanesi İşçileri tarafından 1872 yılında gerçekleştirilen grevler de ilk grevler olarak kabul edilmektedir. 1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyeti (İşçi Severler Derneği) kimi araştırmacılar tarafından ilk sendika olarak tanımlansa da asıl olarak yardımlaşma sandığı işlevine sahip bir örgütlenmeydi. İmparatorluğun son yıllarına doğru işçi hareketi ve sendikal faaliyet bakımından bir hareketlenme gözlemlendi. 1908 yılında II.Meşrutiyetin ilanını izleyen günlerde, var olan siyasal hareketlilikten etkilenerek Anayasaya örgütlenme hakkıyla ilgili hükümler konulması üzerine, başta İstanbul ve Selanik olmak üzere çeşitli işkollarının geliştiği bölgelerde çok sayıda sendika kuruldu. Yaygın grevlere gidildi. Siyasi iktidar değişse de, grevlere karşı tutumun değişmediği İttihat Terakki'nin uyguladığı sert yöntemlerden anlaşıldı (Pıçak ve Kadah, 2017: 198-241). Cumhuriyet sonrası işçi hareketi ve sendikacılığın gelişmesinde sanayileşme hareketlerinin büyük bir etkisi oldu⁴⁵.

Türkiye’de sendikal hareketin tarihsel gelişimi, standart sendikalaşmanın görülmediği ancak basit işçi örgütlerinin mevcut olduğu 1923-1946 dönemi, sendikalarla ilk tanışmanın gerçekleştiği 1946-60 dönemi, sendikacılığın geliştiği, grevli toplu pazarlık hakkının elde edildiği 1960-80 dönemi, 24 Ocak istikrar programı ve 12 Eylül askeri darbesi gibi iki tarihi olayın gerçekleştiği, dolayısıyla sendikacılığa şekil veren yasal mevzuatın yeniden çizildiği 1980 sonrası olmak üzere dört dönemde incelenebilir (Pıçak ve Kadah, 2017: 204).

1923-1946 dönemi, savaştan yeni çıkan, ekonomisinin büyük bir çoğunluğu tarıma dayalı olan, sanayi tesisi kurabilecek iktisadi koşula sahip olmayan ve bununla birlikte sosyal, ekonomik ve siyasi çalkantıların yaşandığı bir tarihsel kesittir. Türkiye Cumhuriyeti, bu gelişmeler ışığında kuruluşunun ilk zamanlarında sermaye birikimini sağlayacak politikalar geliştirmek üzere İzmir İktisat Kongresi’ni toplamış, kongrede alınan kararlar ise genel itibariyle özel sektöre ve yabancı sermayenin ülke ekonomisine cazip kılınması temelindeydi. 1930-1940’lı yıllar, Türkiye Cumhuriyeti için devletçi ekonomi politikasının uygulanmaya konulduğu dönemdir. Bu dönemin ayırt edici niteliği, büyük buhranın etkisi altında kalan dünya ekonomisine kıyasla Türkiye ekonomisinin 10 yıllık süreçte ortalama %5,9 büyüme performansı ile başarılı bir resim ortaya konması olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca şeker ve silah fabrikaları gibi çeşitli sanayi tesislerinin yoğun olarak kurulmaya başlandığı dönem olduğu

---

⁴⁵Bkz. Bağımsız Tekstil İşçileri Sendikası, Türkiye’de ve Dünya’da Sendikaların Kısa Tarihçesi, İnternet Kaynak: <https://www.batissendika.org/makaleler/turkiye-ve-dunyada-sendikalarin-kisa-tarihcesi/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2018).

belirtilmiştir. Sendikal örgütler ise sosyalist yapılara eklenmiş biçimde bulunan çeşitli işçi örgütleri biçiminde mevcuttur ancak bu dönemde henüz meşruiyetini kazanabilmiş bir işçi örgütü kurulamamış, oluşturmaya çalışılanlar ise antikomünist propagandayla ilga edildiği vurgulanmıştır. Ancak Türkiye’de sendikalaşma sürecinin başlaması, 1947 tarihinde resmi gazete yayımlanarak yürürlüğe giren, “5018 sayılı İşçi ve İşverenler Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun” ile mümkün olabilmiştir. Grev hakkını içermeyen ve beşinci maddesi sendikalara siyaset yasağının devamına hükmeden ilgili kanun ile sendikaların kuruluş esasları ve faaliyet alanları belirlenmiştir. 1947 yılından sonra kurulmaya başlayan sendikalar, özellikle ABD’li sendikacıların katkılarıyla, 1952 yılında birleşerek Türk-İş’i kurmuşlar ve böylece işçiler bir konfederasyon çatısı altında toplanmışlardır (Pıçah ve Kadah, 2017: 198-241).

Türkiye’de 1946-1960 arası dönemi, sendikacılığın geliştiği, grev, toplu pazarlık hakkının tesis edildiği ve yasal statüler kazandığı dönem olarak ifade edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin getirmiş olduğu ekonomik ve politik atmosferinde işçi sınıfı hareketleri üzerinde pozitif bir etki olduğu ileri sürülmektedir. 1945 sonrası Fordist birikim modelinin uygulanması, buna paralel olarak sosyal demokrasinin ve refah devletlerinin yükselmesi ülke ekonomilerinde nicel ve nitel manada sıçramalara neden olduğu belirtilmiştir. İşçi sınıfı açısından da önemli kazanımların olduğu bir dönemdir.

1960-1980 arası dönemde, sendikacılık açısından önemli bir gelişme yaşanmış; 1961 anayasasında Türkiye’de işçilerin sendikal hakları ilk kez güvence altına alınmıştır. Sendika, toplu pazarlık ve grev hakları tanınarak çağdaş sendikacılık düzeyine ulaşılmıştır. Ancak Dünya ve Türkiye bakımından 1960-1980 arası dönem gerek siyasi gerek ideolojik gerekse de ekonomik açıdan oldukça hararetli bir dönem olduğu söylenebilir. 68 kuşağı şahsında gerçekleşen işçi sınıfı hareketi, iki kutup ikilemi temelindeki politik süreç, kapitalizm gönenç dönemini yitirdiğinin en açık göstergesi olan petrol krizi, savaşlar, muhtıralar, darbeler hepsi bu tarihsel kesite karakter kazandırmıştır. İşçi sınıfı mücadelesi de bu atmosfer altında inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi, TİP’in öncülüğünde, Türk-İş üyesi Türkiye Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Bağımsız Gıda-İş ve Türkiye Maden-İş tarafından 13 Şubat 1967’de ikinci bir konfederasyon, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur. DİSK, Türk-İş’in pragmatik sendikacılık anlayışından farklı olarak “sınıf sendikacılığını”, dolayısıyla siyasi fonksiyonları ağır basan “doktriner sendikacılık” anlayışını benimsediğini açıklamıştır.

1960'lı yıllar Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmaya başlanması ve 1950'li yılların ikinci yarısının ardından artan ithalat kısıtlamalarının ortaya çıkardığı sanayileşme koşullarının belirleyiciliği altında geçmiştir. İthal ikameci sanayileşme dönemiyle birlikte 1960'a kadar tüketim mallarının yurtiçi üretimi ve 1960 sonrasında da dayanıklı tüketim mallarının üretimi süreçleri önemli aşamalar kaydetmiştir. Aynı dönemde çalışma koşullarıyla ilgili olarak Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu çıkarılmış ve buna sendikalaşma oranlarında hızlı yükseliş eşlik etmiştir. 1970'li yılların başında Türkiye'de emek kesiminin kazanımlarının ve standartlarının oldukça yükseldiği söylenebilir. Bu dönem küresel konjonktür ve teorik ortamla uyumlu bir şekilde Türkiye'de de ücretlerin yurtiçi talebin bir unsuru olarak ele alınmasına neden olmuştur. Ancak 1970'li yılların ikinci yarısı iki krize ve Türkiye açısından dış politika, iktisadi anlayış ve ekonomik yapının işleyişinde tarihsel kırılmayla sonuçlanmıştır. İthalat tıkanıklıklarının had safhaya ulaştığı bu dönemde mal darlıkları ve karaborsa piyasalar ekonomiyi oldukça baskılamıştır. Sanayileşme stratejisindeki tıkanma ekonomik istikrarsızlık ve ödemeler dengesi krizleriyle birleşince yapısal bir dönüşüm kaçınılmaz hale gelmiştir (Şenses, 2017: 14).

1980 öncesi Türkiye ekonomisinin sahip olduğu ithal ikameci sanayi stratejisi ve merkezi planlara dayalı karma ekonomik yapı 24 Ocak kararları ile ihracata dönük sanayileşme ekseninde serbest piyasa ekonomisine dayalı yeni yapıya dönüştürülmüştür. Bu dönüşümün gerçekleştirilmesi dış ticaretin liberalizasyonu, özelleştirme, devletin piyasa ilişkilerindeki ve ekonomideki alanının daraltılması ve küçültülmesi, makroekonomik istikrar önlemleri ve reel ücretlerin düşürülmesi gibi uygulamalarla gerçekleştirilmiştir. 1980 sonrası 24 Ocak kararlarıyla birlikte oluşan neo-liberal istikrar programları döneminin temelinde dengesizliğin ve enflasyonun temel kaynağının yurt içi talep olduğu olgusu yatmaktadır" (Kesici, 2011: 88). Uygulanan stabilizasyon önlemlerinin çoğu öncelikle kamu harcamalarının ve iç talebin kısılmasına yönelmiştir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ve uluslararası pazarda rekabet baskısının yaşanmasıyla ücretler, artık bir talep unsuru olmaktan çıkarılmış ve önemli bir maliyet unsuru olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Dış pazara açılmada fiyat rekabetinin temeli maliyetleri azaltmak, maliyetleri azalmanın yolu özellikle Türkiye gibi sermayesi kıt olan ülkeler açısından ücretlerin baskılanması olarak görülmüştür. Bu kapsamda özellikle uygulanan politikalar bağlamında emek kesiminin hakları son derece daraltılmış ve yasal düzenlemelerle birlikte ücretlilerin ücret belirleme konusundaki etkinlikleri kısıtlanarak reel ücretlerde düşüş sağlanmıştır. Bunun önemli göstergelerinden biri sendikalaşma oranlarıdır. OECD rakamlarına

göre 1980 yılında yaklaşık %40'lara varan sendikalaşma oranı, 2018 yılında %13'lere kadar gerilediği gözlenmiştir (Özyiğit vd., 2019: 1031-1070).

3.4. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinin Temel Yapısı ve Değişimi

Bu alt bölümde, BRICS ve Türkiye'nin dış ticaretinin temel yapısı ve değişim süreci ele alınmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak BRICS ve Türkiye'nin dış ticaretlerindeki faktör yoğunluklarına göre endüstrilerinin ihracat değerlendirilmesi daha sonra ihracat ve ithalat mal kompozisyonu irdelenecektir.

3.4.1. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin İhracatlarının Faktör Yoğunlukları Bağlamında Rekabet Gücünün Ölçümü

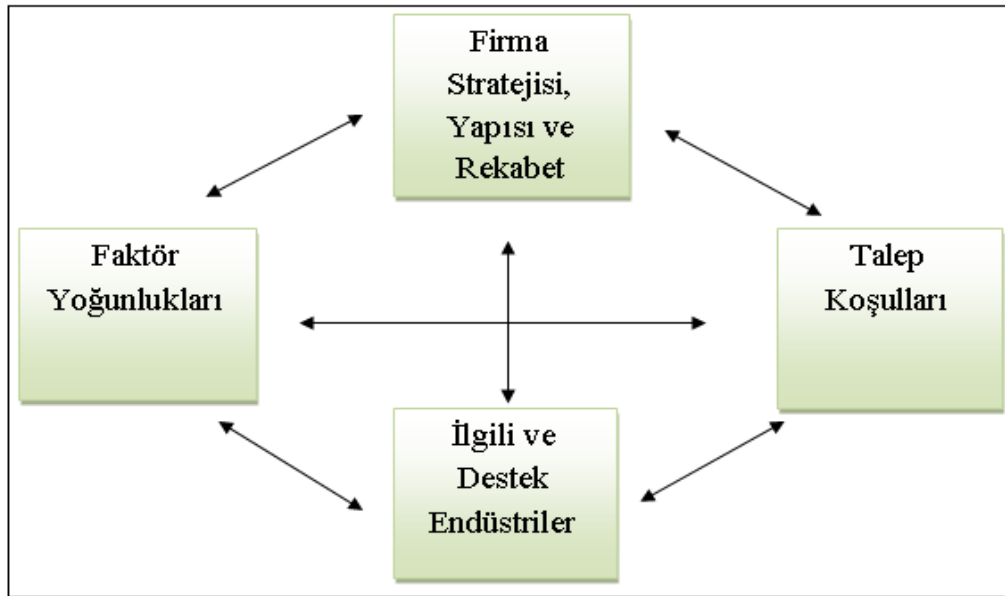
Rekabet, esasen kapitalist üretim biçimi altında tam olarak anlamını bulmuş bir kavramsallaştırmadır. Ulusal rezervlerdeki değerli maden stoğundaki niceliksel birikimi zenginliğin asıl kaynağı sayan merkantalizm dönem, aynı zamanda uluslararası rekabetin sınırlandırıldığı kapalı bir ekonomik modelin egemen olduğu bir dönemdi. Savaş ve yağma koşulları veri kabul edildiğinde tüccarlar yoluyla yapılan ticaret, servet biriktirmenin yegane yöntemiydi. Ancak hem ticaretin boyutunu genişlemesi, hem üretim tekniğindeki ilerlemeler sanayi devrimleri çağını başlatmıştır. Makineli üretime geçişle birlikte devasa ölçeklerde gelişen üretim ve oluşan gönenç dönemi, serbest rekabetin koşullarını yarattığı ileri sürülmektedir. Belirtildiği gibi sermayenin çevrimsel konjonktürü, aynı zamanda rekabet koşullarının da belirleyicisi konumunda bulunmaktadır. Tekil sermayelerin azami kar arayışlarının sonucu olan rekabet, hem ulusal hem uluslararası düzeyde hareketinin önünde herhangi bir engel olmadığı takdirde kar iştihanı kabartma durumundadır. Böylece ulusal sermayeler için rekabet güçlerinin ölçümünü yapmak, uluslararası iş bölümündeki konumları, dış ticaret yapıları ve faktör yoğunluklarının tespiti açısından önem arz etmektedir

Ancak rekabet ölçüm türlerine geçmeden önce, rekabet gücü kavramı ele alınmalıdır. Rekabet gücü konusu üzerine literatürde çok sayıda tanım mevcuttur. Fakat oldukça farklı bağlamlarda tartışılmaktadır. Atik (2015: 14) rekabet gücü kavramı üzerine ortak bir tanımlamanın olmamasının nedenlerini şu şekilde sıralamıştır.

- Rekabet gücü firma, sektör ve ülke bazında değerlendirilerek farklı biçimde tanımlanmaktadır.
- Ülkelerin rekabet gücünün belirlenmesinde farklı ölçütler kullanılabilir.
- Rekabet gücü mikro ya da makro açıdan bakılabilir.

Uluslararası rekabet gücü için firma, sektör, ülke bazında mukayeseler yapılmaktadır. Bu çerçevede, mikro düzeyde yapılan rekabet gücü tanımı firma ve sektörleri kapsarken, makro düzeydeki rekabet gücü tanımının içine ülke boyutu dahil edilmiştir. Uluslararası rekabet gücü denince genelde ilk olarak akla ülke seviyesinde rekabet gücü gelmesine rağmen, aslında firma veya sektörel bazda rekabet çalışmalarının yapılmasının daha anlamlı olabileceği tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda uluslararası rekabet gücü konusunun sadece firmalar veya sektörler açısından zaruri olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, uluslararası piyasalarda rekabet edenin ülke değil, firmalar olduğuna dikkat çekilmelidir (Bedir, 2009: 13). Firma düzeyinde rekabet gücü, rakiplerine göre daha düşük maliyetle üretim, nitelikli ürün ve kaliteli hizmet düzeyi üzerinden ortaya konulmaktadır. Mikro temelli bir diğer rekabet gücü tanımı olan sektör düzeyindeki rekabet gücü, daha çok sektörlerin verimlilik düzeyleri, ticaret performansları, inovasyon ve teknolojik gelişmeye uyum sağlama kabiliyetinin bulunması biçiminde tanımlanmaktadır (Porter, 1990: 78).

Porter (1990) ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin (rekabet gücünün) belirleyicilerini “Rekabet Elması Modeli” yardımıyla açıklamıştır;

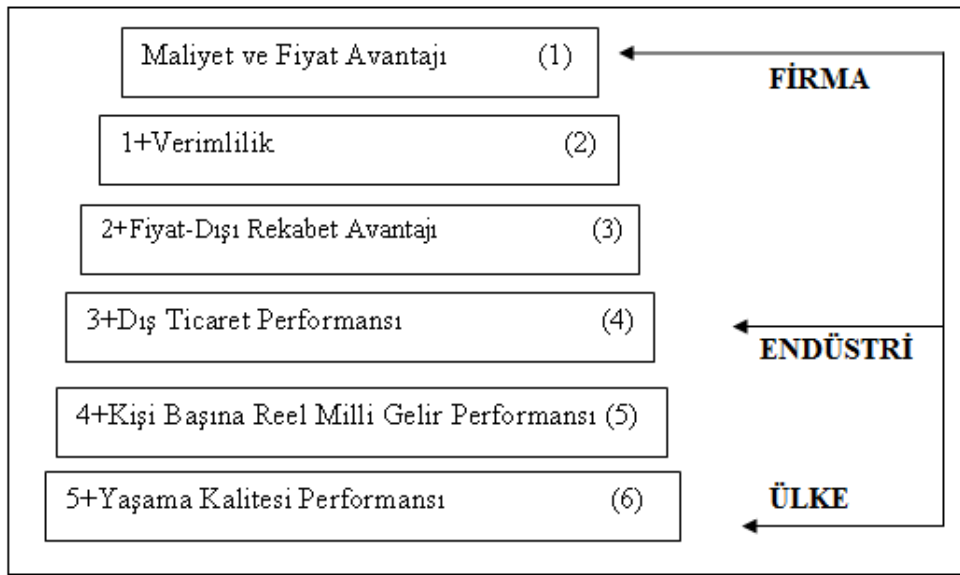

Şekil 3.1.:Rekabet Elması Modeli

Kaynak: M. Porter, The Competitive Advantages of Nations, 1990, s. 78, <http://www.economie.ens.fr>.

Kibritçiöğlü (1996b)'na göre, uluslararası rekabet gücünün ülke düzeyinde hesaplanması neredeyse tamamen anlamsızdır. Gerçi ülkeler ve hükümetler açısından endüstrilerinin veya

firmalarının uluslararası rekabet gücüne sahip olmaları, üretimde uzmanlaşma, istihdam ve dış ticaret dengesi açısından oldukça önemlidir. Ancak, uluslararası rekabet gücü sorunu yalnızca firmalar bakımından yaşamsal bir sorundur. Zaten ülkelerin birbirleriyle olan rekabeti, ürettikleri ürünlerin fiyat ve kalitesine dayalı değildir. Ülkeler (hükümetler) mal, hizmet ve sermaye hareketleri bakımından giderek küreselleşen bir dünyada uygun bir yatırım ortamı sunarak daha fazla yabancı sermaye çekebilmek açısından birbirleriyle rekabet ederler. Özetle, ülkeler bakımından söz konusu olabilecek olan, sadece bir tür kuruluş yeri rekabetidir (Kibritçioğlu 1996b: 3). Ülkelerin rekabet gücü, Ar-Ge faaliyetleri, verimlilik, teknoloji yoğun malların üretilmesi ve uzman işgücünün varlığına bağlıdır (Çivi, 2001: 25).

Kaynak: Aktan ve Vural, 2004: 7

Şekil 3.2. Rekabet Gücü Kavramları Piramidi

Şekil 3.2'deki rekabet gücü piramidine bakıldığında, firma düzeyindeki rekabet gücünden uluslararası düzeye doğru gidildikçe incelenen konu sayısının genişlediği görülmektedir. Maliyet ve fiyat avantajı, verimlilik ve fiyat dışı rekabet firma düzeyindeki rekabet gücünü yansıtırken, buna dış ticaret performansı eklenmesiyle endüstri düzeyindeki rekabet gücünü ifade etmektedir. Bütün bunlara kişi başına reel milli gelir performansı ve yaşam kalitesi performansı dahil edildiğinde ise uluslararası rekabet gücü kavramına ulaşılmaktadır. Bu süreç aynı zamanda mikro temelden makro boyuta geçişi de ifade etmektedir (Şahin, 2016: 710).

Rekabet gücünü belirleyen etkenler firma içi etkenler ve firma dışı etkenler olarak iki kategoride toplanmaktadır. Firma içi etkenler arasında, firmanın ürettiği malın kalitesi, maliyeti ve fiyatı önem taşımaktadır. Maliyetler arasında ise işgücü maliyeti, sermaye maliyeti, ithalat

maliyeti, vergi maliyeti, sosyal güvenlik maliyeti ön plana çıkmaktadır. Bunun dışında verimlilik, kaynakların etkin kullanımı, firmalarda kullanılan bilgi teknolojisi, yenilikçilik ve yaratıcılık gibi faktörler rekabet gücünü belirleyen firma içi diğer etkenler arasında yer almaktadır. Rekabet gücünü belirleyen firma dışı başlıca etkenler olarak firmanın faaliyette bulunduğu sektörlerdeki rekabet yoğunluğu, döviz kurları, yabancı sermaye, doğal kaynaklar, mali piyasaların yapısı, uluslararası ticaret ve hukuk sistemi yer almaktadır (Aktan ve Vural, 2004: 21)⁴⁶.

Bu bağlamda, uluslararası ticaret teorisinde çeşitli yaklaşımlar ortaya çıktığı gözlenmiştir. Mutlak Üstünlükler Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Faktör Donanımları Teorisi ve 1960 sonrası popülerlik kazanan Modern Dış Ticaret Teorileri en bilinen örnekler olarak sıralanabilir. Ancak iktisat araştırmalarının geneli ülkelerin rekabet gücü ölçümünde karşılaştırmalı üstünlükler temelinde geliştirilen endeksleri baz almaktadırlar. Rekabet gücünün ölçülmesi amacıyla geliştirilen çok sayıda endeks söz konusudur. Bu çalışmada en yaygın kullanılan endekslerin teorik arka planı ele alınmıştır.

Açıklamalı Karşılaştırmalı Üstünlükler (AÇÜ) endeksi ve bu endeks yardımıyla uluslararası rekabeti ölçmeye yönelik ilk çaba 1958 yılındaki çalışması ile Liesner'in olmuştur (Liesner, 1958). Ancak Balassa 1965 yılında AÇÜ endeksine yeni bir nitelik kazandırmıştır. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayısı, ihraç edilen mal grubundaki rekabet gücünü ticaret sonrası verilere dayalı olarak ölçmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüğün altında yatan kaynakların belirlenmesinden ziyade, ülkenin belli mallarda (sektörlerde) karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığını ortaya koymaya çalışan AKÜ endeksi; herhangi bir malın (sektörün) ülkenin toplam ihracatındaki payının, söz konusu(malın) sektörün dünyanın (bölgenin) toplam ihracatındaki payını ifade eder.

“j” ülkesinin “t” döneminde “k” malındaki (sektöründeki) açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (AKÜ) katsayısı Balassa tarafından aşağıdaki gibi formüle edilmiştir (Balassa, 1965:99-123)

$$AKÜ_{kt}^j = \frac{X_{kt}^j}{X_t^j} / \frac{X_{kt}^w}{X_t^w} \quad (7)$$

⁴⁶Rekabet gücü ve rekabet stratejisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Aktan, C.C. ve Vural, Y.İ. (2004) “Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri” Ankara, TİSK Yayını Rekabet Dizisi: 3.

AKÜ (RCA) endeksinin pay kısmı, malın (sektörün) ulusal ihracattaki payını (%); payda kısmı ise, söz konusu malın(sektörün) dünya (bölge) toplam ihracatındaki payını ifade etmektedir (Mykhnenko, 2005, 27). Buna göre, AKÜ (RCA) katsayısının birden büyük olması, ülkenin söz konusu malın ihracatındaki rekabet avantajına işaret etmekteyken, birden küçük olması ise rekabet söz konusu malın ihracatındaki dezavantajlı durumu göstermektedir. Ülkelerin hangi sektör ve mal grubunda uluslararası rekabet avantajına ya da dezavantajına sahip olacağını saptayan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayısı, ülkelerin rekabet gücünü karşılaştırırken dört kategori altında sınıflandırmaktadır (Hinloopen ve Marrewijk, 2000: 8).

1. Kategori= $0 < AKÜ \leq 1$; Karşılaştırmalı üstünlük yoktur.
2. Kategori= $1 < AKÜ \leq 2$; Zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.
3. Kategori= $2 < AKÜ \leq 4$; Orta derecede karşılaştırmalı üstünlük vardır.
4. Kategori= $4 < AKÜ$;Güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

Görüldüğü gibi ülkelerin rekabet gücü AKÜ endeksi yardımıyla dört aşamada sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte, AKÜ endeksinin eksikliklerini gidermeye yönelik olarak ülkelerin rekabet gücünü ölçebilecek yeni endeksler geliştirilmiştir.

Bunlardan bir tanesi ihracatta uzmanlaşma endeksidir. Ülkelerin sadece kendi ticaret performansını dikkate alan bu endeks alternatif bir AKÜ endeksi olarak geliştirilmiştir. Ülkenin veya ülke gruplarının bir mal veya endüstrideki eşanlı ihracat ve ithalat verilerini dikkate alan ihracatta uzmanlaşma endeksi şu şekilde formüle edilmektedir;

$$ES = \frac{(X_{ij} - M_{ij})}{(X_{ij} + M_{ij})} \quad (8)$$

Bu denklemde X (ihracat), M (ithalat), i (ülke), j (endüstri) olarak ifade edilmiş, endeks değerleri -1 ile +1 arasında değişmektedir. Endeksin 1'den büyük olması ülke veya ülke grubunun söz konusu mal grubundaki ihracatta avantajlı olduğunu ifade etmektedir (Greenway ve Miner, 1983: 181-208).

Rekabet gücünü analiz eden Vollrath (1991) tarafından üç alternatif yöntem önerilmektedir. Bu alternatif yöntemler, sırasıyla nisbi ticaret üstünlüğü (relative trade advantage-RTA), nisbi ihracat üstünlüğünün logaritmik formu (relative export advantage-ln RXA) ve açıklanmış rekabet üstünlüğüdür (the revealed competitiveness-RC). Bu çalışmada söz konusu endeksler sırasıyla RC1 (AKÜ1), RC2 (AKÜ2) ve RC3 (AKÜ3) olarak adlandırılmıştır.

Vollrath (1991)'ın önerdiği endekslerin pozitif değer alması ülkelerin söz konu mal grubundaki rekabet üstünlüğünü ifade ederken, negatif değer alması rekabet dezavantajını ifade etmektedir. Vollrath (1991)'ın AKÜ endeksinin Ballassa'nın orajinal endeksine yapmış olduğu katkı şu şekildedir. Vollrath (1991) hesaplamasında, AKÜ endeksinde iki kere hesaplamayı önleyebilmek amacıyla rekabet gücü karşılaştırılan ülkenin ticaret değerlerini, dahil olduğu o ülke grubu ticaretinden çıkarmıştır. Vollrath (1991) endeksini denklem örüntüsü aşağıdaki gibidir (Seymen, 2009);

$$RC1=RTA=RXA-RMA \quad (9)$$

$$RXA=RCA2=\frac{(X_{ij}/X_{it})}{(X_{nj}+X_{nt})} \quad (10)$$

$$RMA=\frac{(M_{ij}/M_{it})}{(M_{nj}/M_{nt})} \quad (11)$$

RXA ve RMA'yı açarak formüle eklediğimizde RC1'i elde etmek mümkün olacaktır:

$$RC1=RTA=RXA-RMA=\frac{(X_{ij}/X_{it})}{(X_{nj}+X_{nt})} - \frac{(M_{ij}/M_{it})}{(M_{nj}/M_{nt})} \quad (12)$$

Vollrath (1991)'ın ikinci endeksi nisbi ihracat avantajı endeksinin logaritmik formundan oluşmaktadır (RC2)

$$RC2 = \ln RXA = \ln RCA2 \quad (13)$$

Vollrath (1991) 'ın üçüncü endeksi ise açıklanmış rekabet avantajını (bu çalışmada RC3) vermektedir:

$$RC3 = RC = \ln RXA - \ln RMA \quad (14)$$

Vollrath (1991), bu endeksinin sadece arz değil talep koşullarını da dikkate aldığı için tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Endeks değerleri ise yine pozitif değerler rekabet avantajı koşullarını ifade ederken, negatif endeks değerleri rekabet dezavantajını ifade etmektedir.

Tablo 3.3.: SITC (Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırılması) Teknoloji Sınıflandırması ve Mal Grupları

Hammadde Yoğun Mallar	
SITC 0	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri
SITC 2(26 Hariç)	Tarımsal Hammaddeler
SITC 3(35 Hariç)	Mineral Yakıtlar ve Mineral Yağlar
SITC 4	Hayvansal ve Bitkisel Yağlar
SITC 56	Gübre
Emek Yoğun Mallar	
SITC 26	Dokumaya Elverişli Lifler (Elyaf)lar
SITC 6 (62,67,68 Hariç)	İmalat Malları
SITC 8 (87, 88 Hariç)	Diğer Üretim Malları
Sermaye Yoğun Mallar	
SITC 1	İçkiler, Tütün ve Mamülleri
SITC 35	Elektrik Enerjisi
SITC 53	Boyacılıkta Kullanılan Ürünler
SITC 55	Uçucu Yağlar, Rezinoitler, Parfümeri, Kozmetik
SITC 62	Kauçuk Eşya
SITC 67	Demir ve Çelik
SITC 68	Demir İhtiva Etmeyenler Madenler
SITC 78	Kara Taşıtları
Kolay Taklit Edilen Ar-Ge Bazlı Mallar	
SITC 51	Organik Kimyasal Ürünler
SITC 52	İnorganik Kimyasal Ürünler
SITC 54	Tıp ve Eczacılık Ürünleri
SITC 58	İlk Haliyle Olmayan Plastikler
SITC 59	Kimyasal Maddeler ve Ürünler
SITC 75	Büro Makineleri, Otomatik Veri İşleme Makinesi
SITC 76	Haberleşme, Sesi Kaydetme ve Kaydedilen Sesi Tekrar Veren Alet
Zor Taklit Edilen Ar-Ge Bazlı Mallar	
SITC 57	İlk Haliyle Plastik
SITC 7 (75, 76, 78 Hariç)	Makineler ve Ulaşım Araçları
SITC 87	Mesleki, Bilimsel Ölçü ve Kontrol Cihazları
SITC 88	Fotoğraf Malzemeleri, Optik Eşyalar, Saatler

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

SITC teknoloji sınıflandırması, ülkelerin ihraç ettiği mal kitlesini emek yoğun, sermaye yoğun, hammadde yoğun, kolay taklit edilen Ar-Ge bazlı ve zor taklit edilen Ar-Ge bazlı olmak üzere 5 kategori biçimine ayırmaktadır. Kısaca ülkelerin üretim ve ihracattaki faktör donatımı bu kategoriler çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusudur.

Bu çalışmada, 1995-2017 dönemleri arasında BRICS ve Türkiye'nin ihracat yapıları faktör yoğunlukları bakımından analiz edilmiştir. Rekabet gücünün analizinde AKÜ endeksinden (1 numaralı eşitlik) yararlanılmış ve veriler Birleşmiş Milletlerin (UN) Comtrade veri tabanından derlenmiştir. Ayrıca gerekli hesaplamalar SITC Rev. 3 iki haneli ürün grubu kapsamında yapılmıştır.

Ülkeler, faktör yoğunlukları ya da nispi faktör oranları bakımından farklılık gösterir. İhracatı ya da ithalatı yapılan malların faktör yoğunlukları ülkelerin dış ticaret performansının belirlenmesinde, rekabet avantajı ve dezavantajı sağlanan üretim kollarının keşfedilmesinde, dış ticaret hacmi ve yapısının değerlendirilmesinde son derecede önemlidir. Bu bağlamda, ülkelerin makro ekonomik göstergelerinin birçoğunu olumlu düzeyde etkileyen ihracat performansının faktör yoğunlukları bakımından yukarıdaki teorik çerçeve zemininde ampirik kanıtları sunulmuştur.

Tablo 3.4.: BRICS ve Türkiye'nin Emek Yoğun Mal İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Yıllar/Ülkeler	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G..Afrika	Türkiye
1995	16.3	4.1	53.6	57.2	38.5	49.5
1996	15.7	3.9	51.9	48.6	34.5	48.7
1997	16.7	3.9	52.1	49.3	37.8	49.2
1998	13.4	6.9	56.1	48.3	26.8	50.4
1999	13.7	6.5	58.3	47.5	23.4	48.9
2000	16.7	5.2	55.9	44.7	17.1	48.7
2001	14.2	5.1	51.4	42.9	16.1	45.7
2002	13.7	4.6	49.1	41.5	18.2	46.6
2003	13.7	3.9	49.8	38.4	15.8	45.5
2004	13.3	3.6	45.4	35.3	14.1	41.1
2005	11.6	3.1	42.4	34.3	13.2	39.1
2006	10.8	2.9	37.5	33.2	11.7	39.1
2007	10.1	2.9	35.7	31.9	10.8	34.5
2008	8.4	2.2	31.3	30.3	9.2	30.6
2009	8.5	2.6	36.6	31.9	8.9	33.2
2010	7.5	2.2	33.1	31.4	11.1	33.9
2011	6.6	2.1	33.5	30.9	8.8	32.9
2012	7.1	3.1	32.9	32.2	9.4	30.8
2013	6.8	3.4	31.1	32.5	9.3	34.1
2014	7.6	3.8	31.7	33.6	9.9	35.3
2015	8.5	4.6	35.1	33.7	9.7	34.5
2016	8.5	4.8	36.8	32.6	10.3	34.3
2017	7.5	4.6	33.6	30.8	9.2	32.7

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 3.4’de, söz konusu ülkelerin emek yoğun sektörlerinin toplam ihracat içindeki payı incelenmiştir. Buna göre, 1995 yılında Brezilya’nın ihraç ettiği malların %16.3’ü, Rusya’nın ihraç ettiği malların %4.1’i, Hindistan’nın ihraç ettiği malların %53.6’sı, Çin’nin ihraç ettiği malların %57.2’si, G.Afrika’nın ihraç ettiği malların %38.5’i, Türkiye’nin ihraç ettiği malların %49.5’i emek yoğun mallardan oluşmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde, Brezilya’nın ihraç ettiği malların %7.5’i, Rusya’nın ihraç ettiği malların %4.6’sı, Hindistan’nın ihraç ettiği malların %33.6’sı, Çin’nin ihraç ettiği malların %30.8’si, G.Afrika’nın ihraç ettiği malların %9.2’si, Türkiye’nin ihraç ettiği malların %32.7’si emek yoğun mallardan oluşmaktadır.

Tablo 3.5.: BRICS ve Türkiye’nin Sermaye Yoğun Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Yıllar/Ülkeler	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G..Afrika	Türkiye
1995	23.7	33.2	8.8	10.1	-	18.5
1996	23.9	32.2	9.0	7.3	-	19.4
1997	27.8	34.3	9.5	7.2	-	18.3
1998	23.6	39.3	7.5	7.0	-	16.7
1999	20.0	31.3	7.9	6.6	-	18.1
2000	24.6	26.8	8.3	7.4	25.1	18.0
2001	18.7	24.9	7.7	6.6	36.9	20.7
2002	19.5	25.2	8.7	6.1	29.9	21.4
2003	20.5	24.9	10.4	6.3	40.2	22.2
2004	21.2	27.1	11.7	7.9	43.7	27.1
2005	22.3	24.6	12.0	8.1	40.0	25.7
2006	21.5	24.0	13.3	9.3	43.3	25.7
2007	20.1	23.7	12.7	10.2	43.1	28.7
2008	19.1	19.6	13.2	10.5	42.2	31.2
2009	16.2	19.6	10.8	6.7	39.0	25.8
2010	14.7	17.7	13.9	7.9	37.9	26.8
2011	14.2	15.7	9.8	8.5	31.8	27.1
2012	13.6	16.0	11.2	7.9	30.0	23.7
2013	13.2	15.0	11.1	7.6	30.9	24.2
2014	12.5	14.7	11.9	8.5	31.3	23.7
2015	13.9	18.7	12.4	8.2	34.2	22.8
2016	14.1	19.8	12.6	7.9	35.4	24.1
2017	15.1	21.7	14.6	7.9	32.8	26.6

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 3.5’deki BRICS ve Türkiye ekonomilerinin sermaye yoğun sektörlerinin toplam ihracat içindeki payına bakıldığında, 1995 yılında Brezilya’nın ihraç ettiği malların %23.7’si, Rusya’nın ihraç ettiği malların %33.2’si, Hindistan’nın ihraç ettiği malların %8.8’i, Çin’nin ihraç

ettiği malların %10.1'i, Türkiye'nin ihraç ettiği malların %18.5'i sermaye yoğun mallardan oluşmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde, Brezilya'nın ihraç ettiği malların %15.1'i, Rusya'nın ihraç ettiği malların %21.7'si, Hindistan'nın ihraç ettiği malların %14.6'sı, Çin'nin ihraç ettiği malların %7.9'u, G.Afrika'nın ihraç ettiği malların %32.8'i ve Türkiye'nin ihraç ettiği malların %26.6'si sermaye yoğun mallardan oluşmaktadır.

Tablo 3.6.: BRICS ve Türkiye'nin Hammadde Yoğun Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Yıllar/Ülkeler	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G..Afrika	Türkiye
1995	37.8	51.2	24.0	14.5	-	21.7
1996	37.7	51.3	23.6	12.8	-	19.4
1997	43.9	55.1	21.6	11.6	-	19.0
1998	37.0	49.2	20.5	9.9	-	17.4
1999	36.6	51.4	17.2	9.0	-	16.5
2000	40.0	57.5	18.6	9.2	26.6	13.3
2001	39.5	58.7	21.0	9.0	28.1	14.0
2002	40.9	60.0	20.3	7.9	30.7	12.2
2003	42.5	61.8	20.2	7.3	25.9	12.5
2004	41.1	61.9	23.3	6.4	23.3	12.0
2005	41.5	68.9	25.8	6.1	25.6	14.4
2006	43.4	69.2	28.7	5.1	25.3	14.4
2007	45.5	69.1	30.7	4.9	26.4	14.4
2008	49.5	73.1	32.9	5.2	29.6	15.1
2009	54.2	70.4	25.6	4.9	34.3	15.1
2010	58.6	72.1	29.9	5.1	34.1	16.2
2011	61.0	74.1	30.9	5.0	34.0	17.0
2012	59.3	78.3	33.4	4.6	34.8	16.4
2013	58.8	77.9	34.1	4.5	36.3	17.5
2014	60.7	77.8	32.9	4.6	34.5	16.8
2015	57.9	72.9	24.7	4.5	32.0	15.9
2016	56.2	65.9	23.4	4.7	32.0	14.7
2017	59.3	72.3	25.6	4.8	36.4	15.0

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 3.6'daki BRICS ve Türkiye ekonomilerinin hammadde yoğun sektörlerinin toplam ihracat içindeki payına bakıldığında, 1995 yılında Brezilya'nın ihraç ettiği malların %37.8'i, Rusya'nın ihraç ettiği malların %51.2'si, Hindistan'nın ihraç ettiği malların %24'ü, Çin'nin ihraç ettiği malların %14.5'i, Türkiye'nin ihraç ettiği malların %21.5'i hammadde yoğun mallardan oluşmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde, Brezilya'nın ihraç ettiği malların %59.3'ü, Rusya'nın

ihraç ettiği malların %72.3'ü, Hindistan'nın ihraç ettiği malların %25.6'sı, Çin'nin ihraç ettiği malların %4.8'i, G.Afrika'nın ihraç ettiği malların %32.8'i ve Türkiye'nin ihraç ettiği malların %26.6'si hammadde yoğun mallardan oluşmaktadır.

Tablo 3.7.: BRICS ve Türkiye'nin Kolay Taklit Edilebilir Ar-Ge Bazlı Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Yıllar/Ülkeler	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G.Afrika	Türkiye
1995	5.8	3.6	7.3	15.5	-	3.2
1996	6.3	3.7	8.1	14.8	-	3.0
1997	7.2	3.5	8.6	14.8	-	3.8
1998	6.0	3.2	7.8	16.5	-	4.8
1999	6.5	3.0	8.4	17.5	-	5.6
2000	9.4	3.9	8.5	18.8	7.2	5.8
2001	7.5	2.7	9.3	21.3	6.9	5.7
2002	7.5	2.5	8.9	24.1	7.8	6.4
2003	6.7	2.5	9.6	27.4	6.6	6.1
2004	5.9	2.6	9.5	29.0	6.9	6.6
2005	7.1	2.4	9.5	30.2	7.1	6.5
2006	7.3	2.4	9.7	29.5	6.7	6.6
2007	6.1	2.3	9.6	28.4	6.3	5.0
2008	6.1	2.1	9.8	26.8	6.5	4.2
2009	6.1	2.1	11.4	28.4	6.1	4.6
2010	5.1	2.0	9.9	28.3	5.8	4.8
2011	4.6	2.2	10.1	25.6	5.3	4.7
2012	4.8	2.4	11.4	24.9	6.0	4.8
2013	4.6	2.6	10.7	24.0	5.6	4.8
2014	4.3	3.1	10.1	24.4	6.2	4.9
2015	4.2	3.3	11.8	24.5	6.1	4.9
2016	4.0	2.7	12.2	24.7	5.8	4.6
2017	3.9	2.8	11.8	25.0	5.5	4.4

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

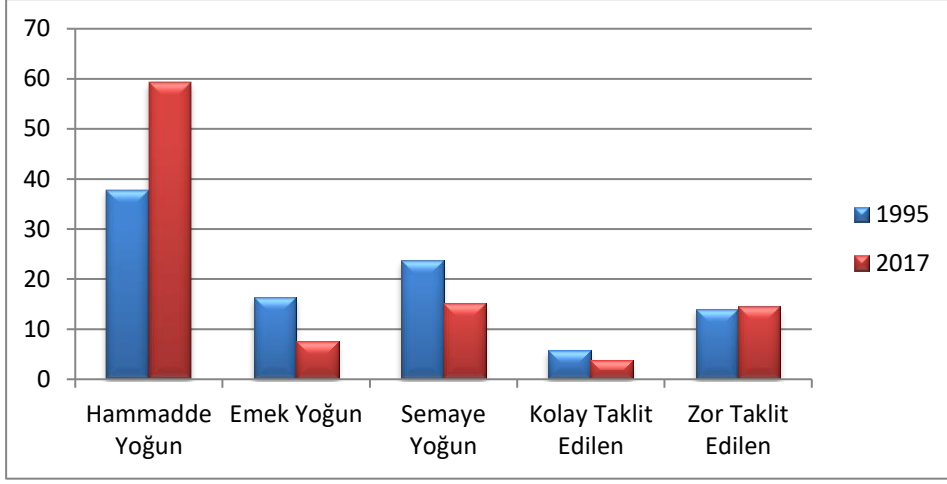
Tablo 3.7'deki BRİCS ve Türkiye ekonomilerinin kolay taklit edilen Ar-Ge bazlı mal ihracının toplam ihracat içindeki payına bakıldığında, 1995 yılında Brezilya'nın ihraç ettiği malların %5.8'i, Rusya'nın ihraç ettiği malların %3.6'si, Hindistan'nın ihraç ettiği malların %7.3'ü, Çin'nin ihraç ettiği malların %15.5'i, Türkiye'nin ihraç ettiği malların %3.2'si kolay taklit edilen Ar-Ge bazlı mallardan oluşmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde, Brezilya'nın ihraç ettiği malların %3.9'u, Rusya'nın ihraç ettiği malların %2.8'ü, Hindistan'nın ihraç ettiği malların %11.8'i, Çin'nin ihraç ettiği malların %25.0'ı, G.Afrika'nın ihraç ettiği malların %5.5'i ve Türkiye'nin ihraç ettiği malların %4.4'ü kolay taklit edilen Ar-Ge bazlı mallardan oluşmaktadır.

Tablo 3.8.: BRICS ve Türkiye'nin Zor Taklit Edilebilir Ar-Ge Bazlı Mal İhracının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Yıllar/Ülkeler	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G..Afrika	Türkiye
1995	14.0	5.9	4.1	15.2	-	7.4
1996	14.0	5.9	5.1	14.0	-	8.2
1997	16.5	4.5	5.5	14.4	-	8.8
1998	14.7	7.6	5.4	15.7	-	9.3
1999	15.1	7.3	5.4	17.4	-	10.9
2000	21.0	6.4	5.9	18.1	10.3	11.9
2001	17.3	6.9	7.1	17.8	11.5	12.8
2002	15.7	7.2	6.9	17.9	12.1	11.1
2003	14.5	6.5	7.6	18.2	10.8	12.1
2004	16.7	5.3	8.4	19.0	10.9	12.0
2005	15.3	3.5	8.7	19.6	11.5	12.7
2006	14.7	3.1	9.2	20.5	12.5	12.6
2007	15.1	3.1	9.5	21.6	12.8	15.4
2008	13.9	2.9	11.2	22.8	12.2	15.0
2009	12.2	3.3	10.6	24.1	11.1	15.5
2010	11.3	2.7	10.5	25.7	10.8	15.2
2011	10.8	2.1	10.3	24.4	10.0	15.6
2012	11.7	3.2	9.5	24.5	10.7	14.2
2013	13.5	3.5	10.1	25.0	10.5	15.8
2014	11.6	3.3	11.8	23.9	11.0	15.7
2015	12.8	4.6	12.4	25.2	11.2	15.2
2016	14.5	4.1	12.3	25.2	10.9	15.1
2017	14.2	4.0	14.4	21.5	16.1	17.3

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

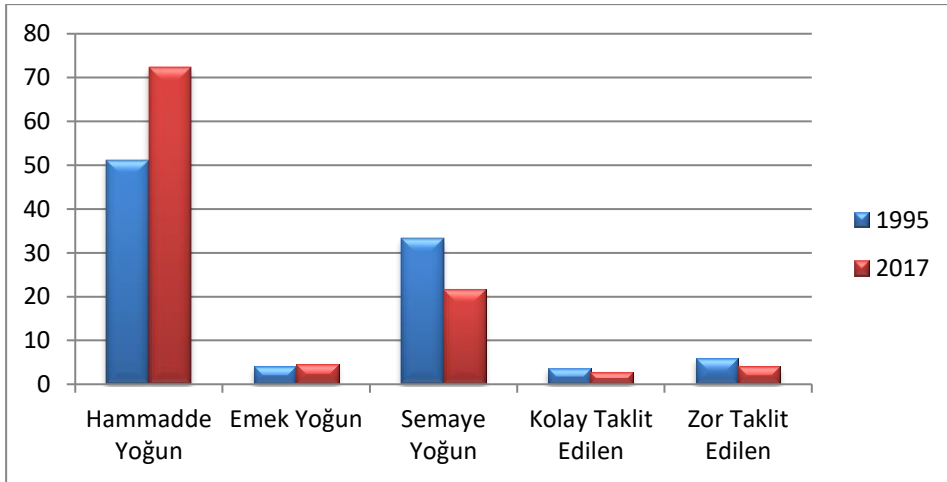
Tablo 3.8'deki BRİCS ve Türkiye ekonomilerinin zor taklit edilen Ar-Ge bazlı mal ihracının toplam ihracat içindeki payına bakıldığında, 1995 yılında Brezilya'nın ihraç ettiği malların %14.0'ı, Rusya'nın ihraç ettiği malların %5.9'u, Hindistan'nın ihraç ettiği malların %4.1'i, Çin'nin ihraç ettiği malların %15.2'i, Türkiye'nin ihraç ettiği malların %7.2'si zor taklit edilen Ar-Ge bazlı mallardan oluşmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde, Brezilya'nın ihraç ettiği malların %3.9'u, Rusya'nın ihraç ettiği malların %2.8'ü, Hindistan'nın ihraç ettiği malların %11.8'i, Çin'nin ihraç ettiği malların %25.0'ı, G.Afrika'nın ihraç ettiği malların %5.5'i ve Türkiye'nin ihraç ettiği malların %4.4'ü zor taklit edilen Ar-Ge bazlı mallardan oluşmaktadır.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.24.: Brezilya'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları

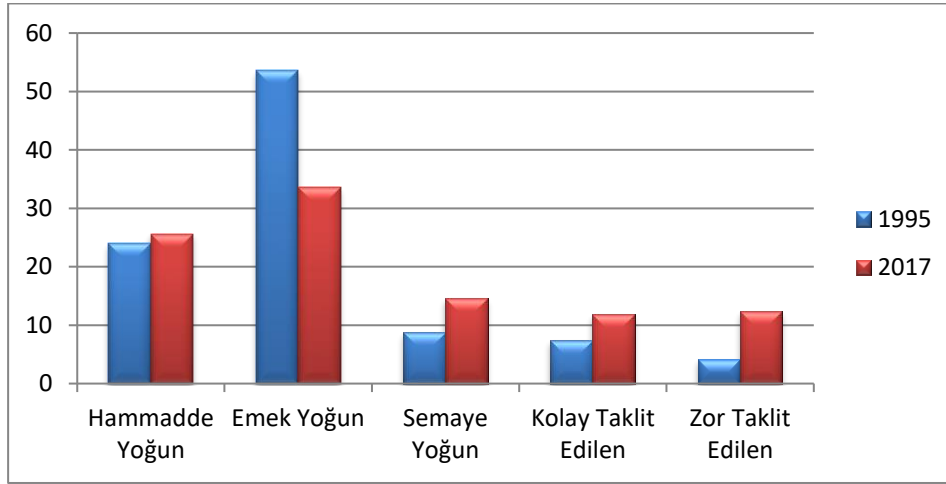
Grafik 3.24'teki Brezilya ekonomisinin üretim ve ihracatındaki faktör donatımı incelendiğinde, hammadde yoğun malların toplam ihracat içinde görece baskın olduğu tespit edilmiştir. 1995 yılında toplam ihracatının %37.8 civarında hammadde yoğun üretim gerçekleştiren Brezilya ekonomisi, 2017 yılında bu rakamı %58.8'e kadar yükselttiği gözlenmiştir. Bununla birlikte, hammadde yoğun sektörlerdeki gelişme ve uzmanlaşma üretimin ve toplam ihracatın emek yoğun ve sermaye yoğun payını düşürdüğü tespit edilmiştir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.25.: Rusya'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları

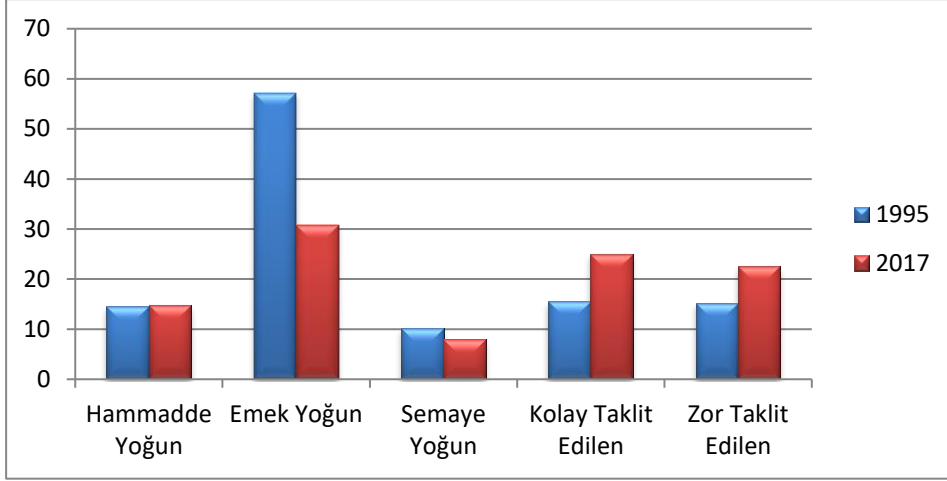
Grafik 3.25'te Rusya ekonomisinin üretim ve ihracatındaki faktör donatımı incelendiğinde, hammadde yoğun malların toplam ihracat içinde ağırlık teşkil ettiği söylenebilir. 1995 yılında toplam ihracatının %51.2 civarında hammadde yoğun üretim gerçekleştiren Rusya ekonomisi, 2017 yılında bu rakamı %72'lere kadar yükselttiği gözlenmiştir. Aynı zamanda, Rusya ekonomisinin toplam ihracatı içinde sermaye yoğun mal gruplarının üretiminde ve ihracatında azalma meydana gelmiştir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.26.: Hindistan'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları

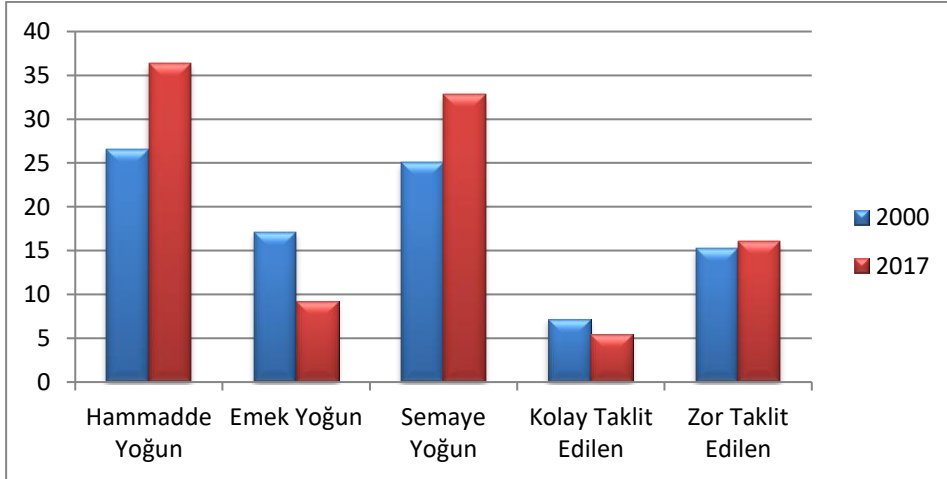
Grafik 3.26'da Hindistan ekonomisinin üretim ve ihracatındaki faktör donatımı incelendiğinde, emek yoğun malların toplam ihracat içinde ağırlık teşkil ettiği söylenebilir. 1995 yılında Hindistan'nın toplam ihracatının %53.6'sı emek yoğun malların üretiminden oluşurken, 2017 yılında bu rakamın %33'lara kadar gerilediği gözlenmiştir. Aynı zamanda, diğer teknolojik sınıflandırılması kategorilerinde göreceli artışlar meydana gelmiştir. Ancak emek yoğun sektörlerin Hindistan ekonomisi içerisinde çok önemli bir payı olduğu gözlenmiştir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.27.: Çin'in Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları

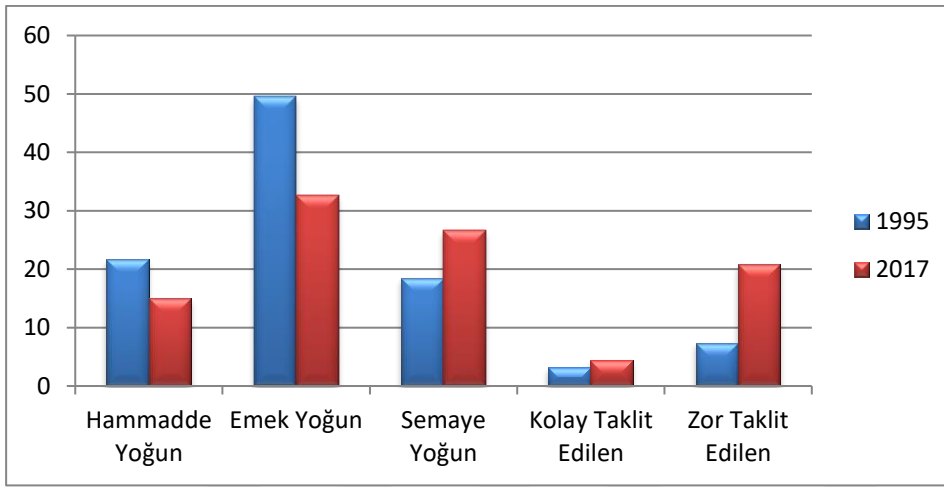
Grafik 3.27'de Çin ekonomisinin üretim ve ihracatındaki faktör donatımı incelendiğinde, emek yoğun malların toplam ihracat içinde ağırlık teşkil ettiği gözlenmiştir. 1995 yılında Çin'nin toplam ihracatının %57.2'si emek yoğun malların üretiminden oluşurken, 2017 yılında bu rakamın %30.8'lere kadar gerilediği gözlenmiştir. Aynı zamanda, özellikle Ar-Ge bazlı malların üretiminde ve ihracatında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Ancak emek yoğun sektörlerin Çin ekonomisi için hala vazgeçilmesi kolay olmayan sektörler olduğu ileri sürülmektedir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.28.: Güney Afrika'nın Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (2000,2017) SITC Mal Grupları

Grafik 3.28’de Güney Afrika ekonomisinin üretim ve ihracatındaki faktör donatımı incelendiğinde, hammadde ve sermaye yoğun malların toplam ihracat içindeki payının görece yüksek olduğu tespit edilmiştir. 2000 yılında Güney Afrika’nın toplam ihracatının %26’sı civarı hammadde yoğun malların üretiminden oluşurken, 2017 yılında bu rakamın %36.8’lara kadar yükseldiği gözlenmiştir. Sermaye yoğun malların toplam ihracat içindeki payına bakıldığında, 2000 yılında %25.1 düzeyinde seyreden rakamlar, 2017 yılında 31.8 düzeyine yükseldiği gözlenmiştir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.29.: Türkiye’nin Faktör Donatımına Göre İhracat Payı (%) (1995,2017) SITC Mal Grupları

Grafik 3.29’da Türkiye ekonomisinin üretim ve ihracatındaki faktör donatımı incelendiğinde, emek yoğun malların toplam ihracat içinde ağırlık teşkil ettiği gözlenmiştir. 1995 yılında Türkiye’nin toplam ihracatının %49.5’i emek yoğun malların üretiminden oluşurken, 2017 yılında bu rakamın %32.7’e kadar gerilediği gözlenmiştir. Türkiye ekonomisi için emek yoğun malların toplam ihracat içindeki payı düşmesine rağmen, emek yoğun mal üretiminde uzmanlaşan sektörler hala öncü sektörler olma niteliğini korumaktadır. 1995 yılında Türkiye’nin toplam ihracatında en büyük ikinci payı alan Hammadde yoğun malların 2017 yılında dördüncü sırada yer alması çarpıcıdır. Bu durum, Türkiye’nin faktör donatımlarının yıllar itibariyle nispi anlamda değiştiğini ifade etmektedir. Türkiye’nin faktör donatımları açısından bir diğer gelişme, sermaye yoğun ve zor taklit edilen Ar-Ge bazlı malların ihracatının toplam ihracatındaki payının 1995 yılından 2017 yılına kadar gözlenen yükselme eğilimidir.

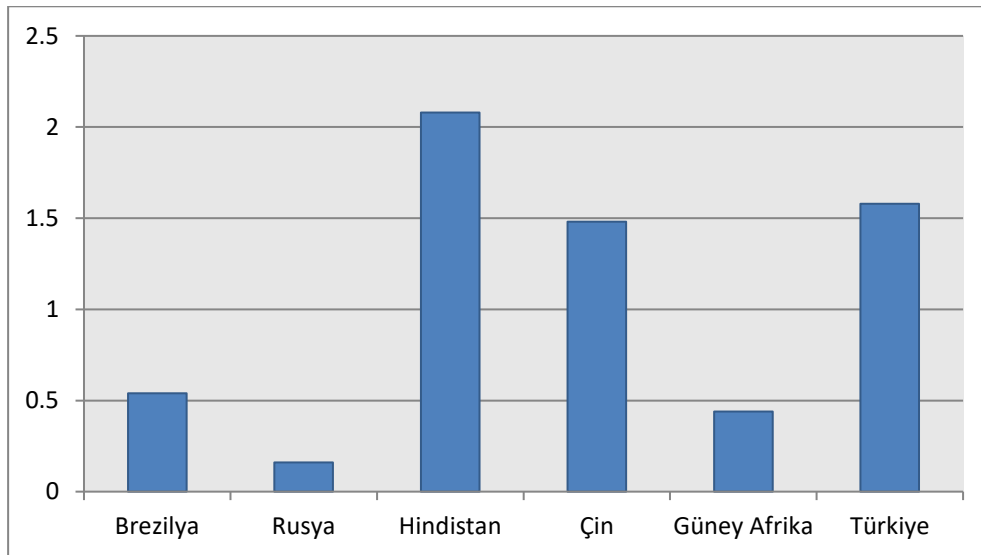
BRICS ve Türkiye'nin faktör donatımlarına göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri (rekabet gücü) incelendiğinde, söz konusu ülkelerin ihracatını yaptıkları mal gruplarının gelişiminin benzer sonuçlar doğurduğu gözlenmiştir. Balassa endeksi yardımıyla elde edilen rekabet gücü bulguları aşağıdaki tabloda raporlanmıştır. Tablo 3.9, 1995, 2000, 2005, 2010 ve 2017 yıllarına ait SITC teknoloji sınıflandırmasına göre BRICS ve Türkiye ekonomilerinin ihracatlarındaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerini göstermektedir.

Tablo 3.9.: SITC Teknoloji Sınıflandırmasına Göre BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin İhracatlarındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (1995, 2000, 2005, 2010, 2017)

	Tarih	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika	Türkiye
Emek Yoğ.	1995	0.72	0.18	2.40	2.59	1.74	2.22
	2000	0.72	0.22	2.50	2.00	0.77	2.18
	2005	0.57	0.15	2.18	1.76	0.67	2.02
	2010	0.36	0.10	1.73	1.62	0.57	1.73
	2017	0.37	0.19	1.63	1.48	0.44	1.58
	Ort.	0.54	0.16	2.08	1.89	0.83	1.94
Sermaye Yoğ.	1995	1.35	1.94	0.47	0.59	-	1.06
	2000	1.54	1.67	0.51	0.45	1.60	1.15
	2005	1.30	1.42	0.71	0.47	2.37	1.48
	2010	0.93	1.13	0.87	0.47	2.47	1.73
	2017	0.88	1.24	0.82	0.41	1.88	1.53
	Ort.	1.20	1.48	0.67	0.47	2.08	1.39
Hammadde Yoğ.	1995	2.90	4.00	1.88	1.10	-	1.65
	2000	2.59	3.70	1.62	0.58	1.68	0.84
	2005	2.32	3.85	1.41	0.34	1.41	0.79
	2010	2.68	3.33	1.34	0.23	1.57	0.74
	2017	3.81	4.65	1.61	0.26	2.32	0.97
	Ort.	2.86	3.90	1.57	0.50	1.74	0.99
Kolay Tak. Ar-Ge Bazlı Mal.	1995	0.29	0.17	0.40	0.87	-	0.17
	2000	0.49	0.22	0.44	0.99	0.38	0.27
	2005	0.38	0.10	0.49	1.63	0.38	0.38
	2010	0.17	0.11	0.52	1.62	0.34	0.29
	2017	0.17	0.11	0.69	1.45	0.34	0.23
	Ort.	0.30	0.14	0.50	1.31	0.36	0.26
Zor Tak. Ar-Ge Bazlı Mal.	1995	0.55	0.19	0.15	0.58	-	0.27
	2000	0.82	0.23	0.19	0.70	0.39	0.43
	2005	0.67	0.13	0.35	0.85	0.49	0.53
	2010	0.49	0.13	0.49	1.15	0.49	0.66
	2017	0.55	0.16	0.55	0.86	0.62	0.66
	Ort.	0.61	0.16	0.34	0.82	0.49	0.51

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

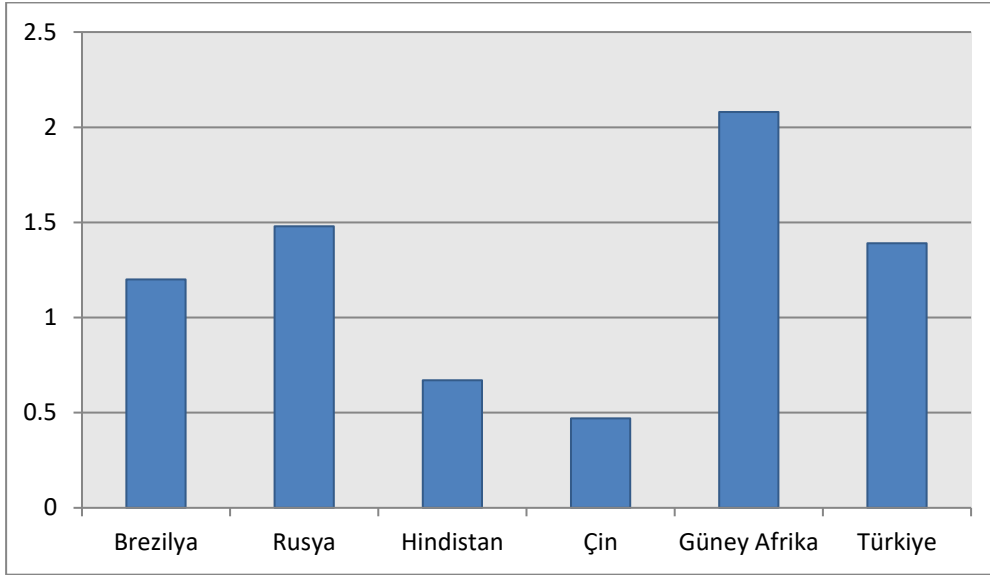
Tablo 3.9’da, 1995-2017 yılları arasında BRICS ve Türkiye ekonomilerinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri endeksi (AÇÜ) SITC teknoloji sınıflandırmasına göre raporlanmıştır. Buna göre, emek yoğun mallarda Hindistan, Çin ve Türkiye karşılaştırma üstünlüklerde rekabet avantajına sahipken ($AKÜ > 1$), yıllar itibariyle emek yoğun malların karşılaştırmalı üstünlüklerinde azalma meydana gelmiştir. Söz konusu ülkelerin sermaye yoğun mallarındaki görünümüne bakıldığında, Brezilya, Rusya, G. Afrika ve Türkiye ekonomilerinin sermaye yoğun malların üretiminde ve ihracında karşılaştırmalı üstünlüğe ($AKÜ > 1$) sahiptir. Ancak Brezilya ekonomisi, sermaye yoğun mallardaki karşılaştırmalı üstünlüğünü 2010 yılı itibariyle kaybetmiştir ($AKÜ < 1$). Bununla birlikte, Rusya ve Çin sermaye yoğun mallardaki rekabet avantajı yıllar itibariyle gerilemişken, Hindistan ve Türkiye’nin sermaye yoğun malların üretimi açısından nisbi anlamda kazanımlar elde ettiği tespit edilmiştir. Hammadde yoğun mallarda rekabet gücü yüksek olan ülkeler ise Brezilya, Rusya, Hindistan ve Güney Afrika’dır. Ancak, 2017 yılı için Brezilya ve Güney Afrika hammadde yoğun mallarda orta dereceli bir rekabet avantajına ($2 < AKÜ < 4$) sahipken, Rusya’nın güçlü bir rekabet avantajı ($4 < AKÜ$) olduğu gözlenmiştir. Kolay taklit edilen Ar-Ge bazlı malların rekabet gücü görünümü incelendiğinde, Çin ekonomisinin 2000 yılından itibaren bu alanda zayıf üstünlük düzeyinde de ($1 < AKÜ < 2$) olsa rekabet avantajı sağlamaya başladığı görülmüştür. Zor taklit edilen Ar-Ge bazlı mallarda ise 2010 yılında Çin zayıf üstünlük düzeyinde rekabet avantajı sağlarken, diğer ülkelerin bu tür mal gruplarında karşılaştırmalı üstünlükleri gözlenmemiştir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.30.: BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin Emek Yoğun Malların İhracatındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (Ortalama)

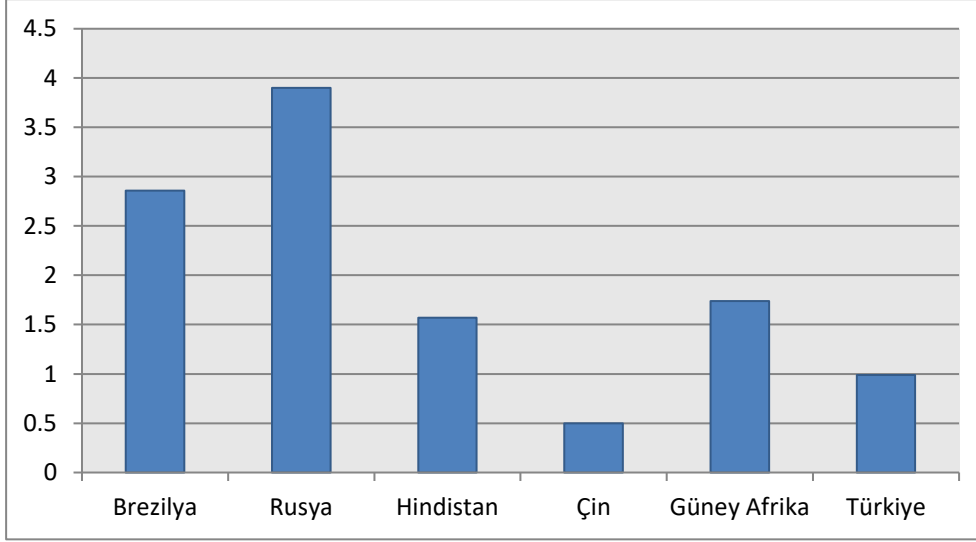
Grafik 3.30’da, 1995-2017 yılları arasında ortalaması alınmış BRICS ve Türkiye ekonomilerinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri endeksinin (AÇÜ) SITC teknoloji sınıflandırmasına göre gösterilmiştir. Analiz edilen ülkeler arasında Hindistan, Çin ve Türkiye ekonomilerinin emek yoğun mallarda karşılaştırmalı üstünlüklere (rekabet avantajına) sahip olduğu gözlenmiştir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.31.: BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin Sermaye Yoğun Malların İhracatındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (Ortalama)

Grafik 3.31’de, 1995-2017 yılları arasında ortalaması alınmış BRICS ve Türkiye ekonomilerinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri endeksinin (AÇÜ) SITC teknoloji sınıflandırmasına göre sermaye yoğun malların rekabet koşulları gösterilmiştir. Analiz edilen ülkeler arasında Brezilya, Rusya ve Türkiye ekonomilerinin sermaye yoğun mallarda zayıf derecede karşılaştırmalı üstünlüklere (rekabet avantajına) sahip olduğu, G.Afrika’nın orta dereceli karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu gözlenmiştir.

Kaynak: Comtrade verilerinden yararlanılmıştır.

Grafik 3.32.: BRICS ve Türkiye Ekonomilerinin Hammadde Yoğun Malların İhracatındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (Ortalama)

Grafik 3.32’de, 1995-2017 yılları arasında ortalaması alınmış BRICS ve Türkiye ekonomilerinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri endeksinin (AÇÜ) SITC teknoloji sınıflandırmasına göre hammadde yoğun malların rekabet koşulları gösterilmiştir. Analiz edilen ülkeler arasında Brezilya ve Rusya’nın hammadde yoğun mallarda orta derecede karşılaştırmalı üstünlüğe (rekabet avantajına) sahip olduğu, Hindistan ve G.Afrika’nın ise hammadde yoğun mallarda düşük dereceli karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu gözlenmiştir.

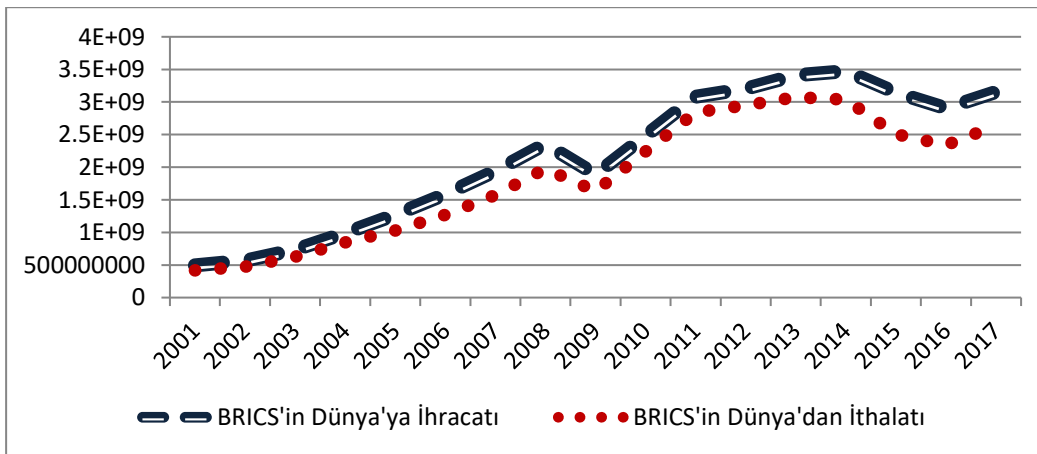
Çalışmada yapılan analizlerde elde edilen bulgulara göre, BRICS ve Türkiye ekonomilerinin kolay ve zor taklit edilen Ar-Ge bazlı malların ihracatındaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayılarının nispi olarak düşük olduğu görülmektedir. Bu da söz konusu ülkelerin genel olarak Ar-Ge içerikli malların ihracatında rekabet dezavantajına sahip olduğunun göstergesidir. Ancak, Çin bu ülke grupları arasında Ar- Ge içerikli mal ihracatı bakımından karşılaştırmalı üstünlüklerinde görece yükselme trendi sergilemiştir.

Ülkelerin rekabetçi olma düzeyini belirleyen en önemli parametreler; teknolojik gelişme ve yenilik yapabilme potansiyelidir. Yeni ürün geliştirme, üretim tekniklerindeki buluşlar ya da maliyet avantajı sağlayan yeni üretim süreçleri şeklinde olsun teknolojik gelişmeler, ülkelerin rekabetçi anlamda ileriye sıçratan etmenler haline gelmiştir. Teknolojik yenilik yapma ve geliştirme kapasitesinin ise bir ülkede yapılan araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri, nitelikli eğitim yatırımları, özgür düşüncenin yaşam bulması, hukuk sisteminin düzgün işlemesi ile

doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Esasen büyüme potansiyeli yüksek ekonomilere, rekabet avantajının sürdürülebilirliği toplam ihracat içerisinde ileri teknoloji ürünlerin paylarının artırılmasına bağlı olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla özellikle Türkiye özelinde, uluslararası düzeyde rekabetçi konuma gelmek için katma değeri yüksek Ar-Ge bazlı ürün ihracatını teşvik edecek yatırımların yanı sıra yukarıda sıralanan diğer koşullar çerçevesinde bir toplumsal yaşamın tesis edilmesi gerektiği önerilmektedir.

3.4.2. BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin İhracat ve İthalat Mal Kompozisyonu

Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 20 imalat malının BRICS ile yaptığı ticaretindeki karşılaştırmalı üstünlüklerine bakıldığında, pamuk, baz metalden çeşitli eşyalar, el yapımı kesikli lifler, sebze, meyve, fındık veya diğer bitki kısımlarının hazırlanması, bronzlaşma veya boyama özleri, tanenler ve türevleri; boyalar, pigmentler ve diğer renklendirici maddeler, boyalar ve vernikler, macun ve diğer macunla, mürekkepler, kauçuk ve eşya, plastikler ve bunların ürünleri, demir veya çelik eşya, inorganik kimyasallar; nadir toprak metalleri, değerli metallerin organik veya inorganik bileşikleri, cevherler, cüruf ve kül, mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümlü maddeler; mineral mumlar, yenilebilir meyve ve fındık; narenciye veya kavun kabuğu, makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar; bunların parçaları türü ürün kategorilerinde karşılaştırma üstünlüklere sahip olduğu tespit edilmiştir (Comtrade, 2018).

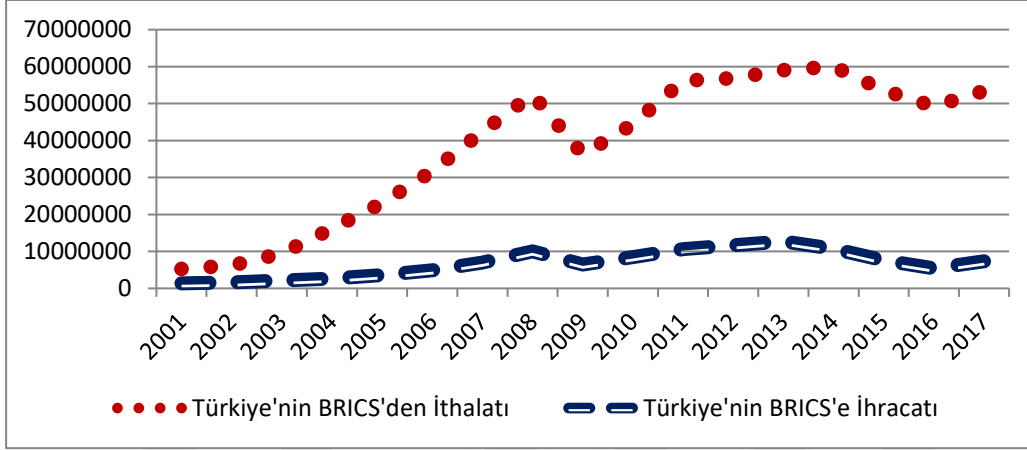

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.33.: BRICS'in İthalat ve İhracat Performansı

BRICS ülkelerinde, 2017 yılı için ihracat 3 trilyon 153 milyar 868 milyon dolar, ithalat 2 trilyon 640 milyar 364 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplamda 563 milyar 504 milyon

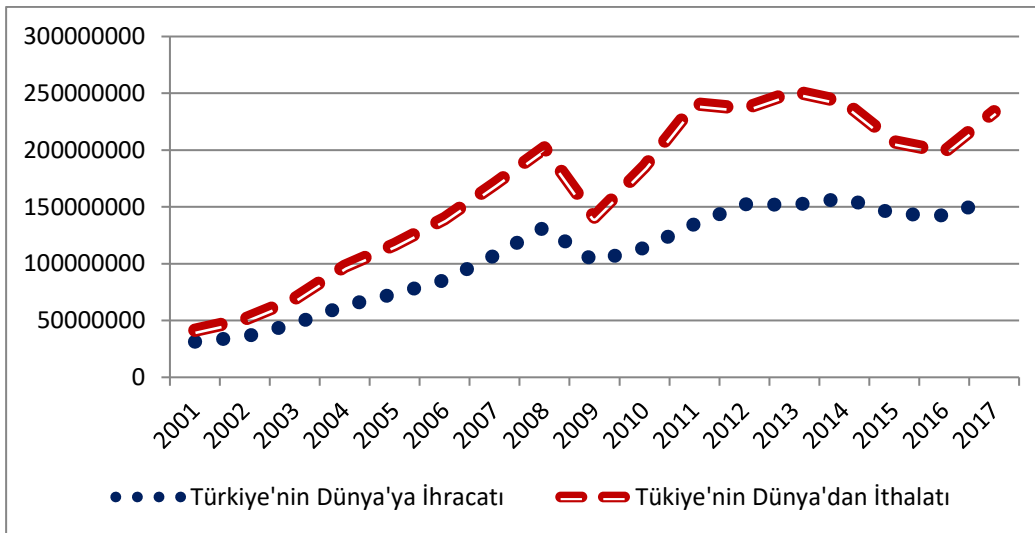
dolar bir dış ticaret fazlası gözlemlenmiştir. Dünya üretiminin lokomotifi olan Çin ve önemli petrol ihracatçısı Rusya'nın BRICS ülkeler arasında olmaları göstergelerin seyri açısından önem arz etmektedir.

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.34.: Türkiye ve BRICS'in İhracat ve İthalat Performansı (Bin Dolar)

Türkiye'nin 2017 yılı için BRICS'e yaptığı ihracat 7 milyar 300 milyon dolar, BRICS'den yaptığı ithalat 53 milyar 389 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Özellikle hammadde ve yardımcı madde ithalatında BRICS ülkeleri başat rol oynadığı ileri sürülmektedir.

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Grafik 3.35.: Türkiye'nin İhracat ve İthalat Performansı (Bin Dolar)

Türkiye ekonomisinin ihracat ve ithalat rakamları değerlendirildiğinde, 2017 yılı için ihracat 157 milyar 94 milyon dolar, ithalat ise 234 milyar 156 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Böylece, yaklaşık 77 milyar dolarlık bir dış ticaret açığı gerçekleşmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %67 civarında olduğu görülmektedir.

3.5. Dış Ticaretteki Rekabet Gücüne Göre BRICS ve Türkiye Karşılaştırması

Üretim faktörlerinin yoğun veya kıt olması, bu dolayısıyla uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşma ülkelerin uluslararası rekabetine yön veren önemli göstergeler olarak ileri sürülmektedir. Bundan kaynaklı sermaye gruplarının ulusal ve uluslararası alanda yaptığı kıran kırana rekabet ortamı ise gerek bireysel sermayelerin piyasadan silinmesine, gerekse ülke ekonomilerini kriz koşullarına itilmesine yol açtığı savunulmuştur. Daha açık bir ifadeyle, ülkelerinin uygun koşullar altında üretilen ürünleri ihraç etmesi, ithalat eden ülkeler açısından meselenin uzlaşmaz yönünü ortaya çıkarabilir. Bu uzlaşmazlık, aynı ürünün daha düşük zamanda üreten ülkelerin, daha yüksek birim zamanda üreten ülkelere değer transferine yol açtığı söylenmektedir. Bu durum, üretim faktörleri bakımından yoksun olan ülkelerin rekabet edemediği sektörlerde üretimlerini kısımaya, emek gücüne yönelik taleplerinin düşmesine ve işsizliğin tırmanmasına sebebiyet verdiği vurgulanmıştır. Mesela, sermayesini doyumu ulaştırmış gelişmiş ülkelerin rekabeti karşısında ayakta kalabilmek için sermaye birikimi yetersizliğinden dolayı gelişmekte olan ülkeler, ucuz ve kötü çalışma koşullarını emekçi sınıfa dayattığı ileri sürülmektedir.

Aynı zamanda, sermaye yoksunu olan ülkeler çeşitli teşviklerle sermaye fazlası olan ülkelere sermaye transfer ederken, sermaye fazlası olan ülkeler ise daha karlı alanları ele geçirmek için sermaye ihracı konusunda iştahını kabarttığı söylenmektedir. Bu durum, uluslararası arenada iş bölümü ve uzmanlaşmanın derinleşmesini bunun yanında yeni rekabet savaşlarını ortaya çıkardığı savunulabilir. Bu bağlamda, Tablo 3.10'da BRICS ve Türkiye ekonomilerinin dünya rekabet sıralamasındaki konumları sunulmuştur.

Tablo 3.10.: BRICS ve Türkiye'nin Dünya Rekabet Sıralamasındaki Konumu (2001-2018)

Yıllar/Ülkeler	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G. Afrika	Türkiye
2001	45	54	48	40	32	39
2002	44	63	57	39	34	54
2003	54	70	56	44	42	65
2004	57	70	55	46	41	66
2005	57	53	45	48	40	71
2006	66	62	43	54	45	59
2007	72	58	48	34	44	53
2008	64	51	50	30	45	63
2009	56	63	49	29	45	61
2010	58	63	51	27	54	61
2011	53	66	56	26	50	59
2012	53	66	56	26	50	59
2013	48	67	59	29	52	43
2014	54	38	44	23	52	40
2015	56	45	44	22	53	40
2016	57	44	41	25	52	38
2017	61	46	45	18	53	47
2018	60	45	44	13	53	46

Kaynak: Dünya Rekabet Yıllıkları (2002;2004;2006;2008;2010;2012;2014;2016;2018) İnternet
Kaynak: <http://www3.weforum.org/docs/>(Erişim Tarihi: 10.06.2018)

Tablo 3.10'da görüldüğü gibi, Türkiye'nin Dünya Rekabet Yıllıkları sonuçlarına göre; rekabet sıralamasında 2018 yılı itibariyle 46. sırada bulunmaktadır. BRICS ile karşılaştırıldığında, dünyanın en büyük üreticisi olma kimliğiyle bilinen Çin, BRICS ülkeleri arasında rekabet yarışında ön sıralarda yer aldığı gözlemlenmiştir.

3.6. Uluslararası Emek Gücü Standartları Açısından Uluslararası Ticaret, BRICS Ülkeleri ve Türkiye'nin Değerlendirilmesi

Emek gücü standartları ile uluslararası ticaret arasında bağ kuran yaklaşımları savunan bazı kesimler, UÇÖ'nün emek gücü standartlarını ihlal eden ulusları uluslararası standartlara uyması yönündeki girişimlerini genellikle ahlaki, politik ve insani gerekçeler temelinde yaptıklarını ileri sürmektedirler. Bu yaklaşım, serbest ticaretin, iş gücüne yönelik üç farklı probleme yol açtığını savunmaktadır. Bunlardan ilki, gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları düşük emek gücü standartları ve kuralılaştırılmanın, ihracat fiyatlarına yansıtacağı ve yüksek standartlara sahip ülkelerde emek ve mal piyasalarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturacağı endişesidir. Bu durum rekabet mücadelesine ters yönlü etkiye yol açacaktır. İkincisi, emek gücü standartları yüksek

olan ülkelerde yerleşik konumda bulunan bazı üreticilerin, üretim maliyetlerinin düşük olması nedeniyle üretimlerini emeğin ucuz ve emek gücü standartlarının düşük olarak belirlendiği ülkelere sermaye ihracı biçiminde kaydıracaktır. Bu durum, dolaylı olarak emek gücü standartları yüksek olan ülkelerde emek gücü standartlarının düşük olduğu ülkelere ithal edilen ucuz mallarla rekabet etmek zorunda kalan gelişmiş ülkelerin işverenleri üzerinde emek gücü standartlarını baskılama yönünde teşvike yol açacak ve bu doğrultuda emekçi sınıfının pazarlık gücünü zayıflamasına yol açacaktır. Son olarak üçüncü ise, yüksek emek gücü standartlardaki ülkeden düşük emek gücü standartlarındaki emek yoğun ülkeye sermaye ihracı, gelişmiş ülkelerde emek yoğun endüstride vasıfsız işçilerin işlerini kaybetmelerine, istihdam olanaklarının daralmasına paralel olarak ücretlerinin düşmesi sonucu gelir dağılımında eşitsizliklerin ortaya çıkmasıdır.

BRICS ve Türkiye ülkelerinin emek gücü standartlarına yaklaşımı değerlendirildiğinde, ILO'ya göre; 28 Haziran 1919'dan beri ILO üyesi olan Brezilya, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin yedisini, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) üçünü, 177 teknik sözleşmenin 87'sini imzalayarak, toplamda 97 ILO sözleşmesini kabul etmiştir. Rusya, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin sekizini, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) üçünü, 177 teknik sözleşmenin 64'ünü imzalayarak, toplamda 75 ILO sözleşmesi ve bir protokolü kabul etmiştir. Rusya tarafından onaylanan 75 sözleşme ve bir protokolün, 55'i yürürlükte, 18 sözleşmeye karşı çıkmış, bir enstrüman ilga edilmiş, bir sözleşme ise 12 ay içinde onaylanacaktır. Hindistan, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin altısını, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) üçünü, 177 teknik sözleşmenin 38'ini imzalayarak, toplamda 47 ILO sözleşmesi ve bir protokolü kabul etmiştir. Çin, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin dördünü, dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) ikisini, 177 teknik sözleşmenin 20'sini imzalayarak, toplamda 26 ILO sözleşmesi kabul etmiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti, sekiz temel (çekirdek) sözleşmenin tamamını, , dört yönetim sözleşmesinin (öncelikli) ikisini, 177 teknik sözleşmenin 17'sini imzalayarak, toplamda 27 ILO sözleşmesi kabul etmiştir. Türkiye tarafından sekiz ILO temel (çekirdek) sözleşmeden tamamı, dört yönetim sözleşmesinden (öncelikli) üçü, 177 teknik sözleşmeden 48'i yani toplamda 59 sözleşme onaylanmıştır. BRICS ve Türkiye üzerinden genel bir değerlendirme yapıldığında, ILO sözleşmesine en az sadık kalan ülke 26 ILO sözleşmesiyle Çin olmuş, Çin'i 27 ILO sözleşmesiyle Güney Afrika takip ettiği ileri sürülmektedir. Veri alınan ülkeler arasında ILO sözleşmelerine en dikkat çeken ülke ise, 97 ILO sözleşmesini onaylayan Brezilya olmuştur. Brezilya'nın ardından bayrak 75 ILO sözleşmesi onaylayan Rusya

Federasyonuna ait olduğu görülmüştür. Türkiye ise 59 ILO sözleşmesiyle vasat bir yerde konumlandığı ifade edilmektedir⁴⁷.

Sonuçlara bakıldığında, söz konusu ülkeler arasında Çin ekonomisinin uluslararası emek gücü standartlarına en az uyum sağlayan ülke olduğu gözlenmiştir. Bu koşullar altındaki üretim, uluslararası sermayenin yatırım ve kar iştahını arttırmış olduğu söylenebilir. Dünya bankası verilerine göre; sermaye ihracı açısından, doğrudan yabancı yatırımın en çok gittiği ülke 2016 yılı itibariyle 170 milyar dolarla Çin ekonomisi olması bu savı destekler niteliktedir.

---

⁴⁷ Bkz. <https://www.ilo.org/global/standards/lang--en/index.htm> (Erişim Tarihi: 05.06.2018).

4.AMPİRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde, konuya ilişkin literatür taraması yapıldıktan sonra BRICS ve Türkiye ekonomilerinin emek gücü standartlarındaki değişim ile emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansları arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Ayrıca söz konusu değişkenlerin birbirini etkileme düzeyleri ampirik olarak analiz edilmiştir.

4.1. Literatür Taraması

Emek gücü standartlarının, dış ticaret performansı üzerine etkilerinin analizi konusunda geniş bir literatür söz konusudur. Emek gücü standartları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi analiz eden ilgili çalışmaların bazıları şunlardır;

Rodrik (1996), yatay kesit analizi yardımıyla düşük gelir grubundaki ülkelerin emek gücü standartları düzeyinin yüksek gelir grubundaki ülkelerin ticaret politikalarına ne ölçüde tepki verdiğini analiz etmiştir. Bu bağlamda, emek gücü standartlarının dış ticaret ve yatırım akışına etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, yabancı sermaye yatırımları ile düşük emek gücü standartları arasında negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu ileri sürülmüştür.

OECD (1996), 78 ülkede örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık gibi temel sendikal haklar ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu değişkenler arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Mah (1997), yatay kesit analizi kullanarak gelişmekte olan 45 ülkenin emek gücü standartları ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. UÇÖ temel emek standartları sözleşmelerini imzalanmasına bağlı olarak, emek standartları sözleşmesinin onaylanmasının ihracat performansı ile negatif yönde korelasyon oluşturduğunu tespit etmiştir.

Beers (1998), yatay kesit analizi yardımıyla emek yoğun üretim alanlarında yüksek emek gücü standartlarına sahip ülkelerin düşük emek standartlarına sahip ülkelere karşı ihraç mallarda rekabet üstünlüğü durumunu analiz etmiştir. Sonuç olarak, emek gücü standartlarının uygulanması ile ticaret performansı arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Ayrıca, çalışmada emek gücü standartları düzeyini tespit etmek için OECD (1996) tarafından geliştirilmiş emek gücü standartları endeksi kullanılmıştır.

Özyılmaz (1998), Ekonomik Küreselleşmenin Çalışma Standartlarına Etkisi adlı yüksek lisans tezinde gümrük birliği, ortak pazar ve serbest bölgelerden başlayan ekonomik

entegresyonlardan küreselleşme sürecine kadar meydana gelen gelişmelerin çalışma standartlarına etkisini irdelemiştir. Teorik ve kuramsal bir çözümleme sunan çalışmada, küreselleşmenin beraberinde kötü çalışma koşulları, esnekleştirme, sendikasılaştırma, yüksek işsizlik, düşük ücretler ve sosyal damping gibi birçok şeyi getirdiği vurgulanmaktadır. Emek gücü standartlarının yükseltilmesi için uluslararası ticaret yapanlara sosyal şartların uygulanması sağlanmalı ve geleneksel sendikaların talepkar olmaları önerilmektedir.

Rodriguez ve Samy (2003), çalışmalarında 1950-1998 dönemleri arası emek gücü standartlarındaki değişimin Amerika'nın ihracat performansına etkisini yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışmada emek standartları değişkeni olarak haftalık çalışma saati, iş kazalarındaki yaralanma oranı, sendikalaşma yoğunluğu kabul edilmiştir. Analiz sonucunda, düşük emek gücü standartlarının ihracat performansını doğru yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ancak emek gücü standartlarının çok daha alt seviyelere indirilmesi emek verimliliği ve etkinliğini düşüreceğinden ihracat performansına belli noktadan sonra negatif yansımalarının olabileceği ileri sürülmüştür.

Flanagan (2003) tarafındanyapılan emek gücü standartları ve uluslararası rekabet avantajları adlı çalışmada, çocuk işçiliği, işçi sağlığı ve hukuk düzeni ile UÇÖ emek gücü standartları sözleşmesini imzalayanlar arasındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmada, kabul edilen emek standardı sözleşmelerinin emek maliyetlerinin artışı üzerinde etkisi olmadığı, ayrıca bu sözleşmelerin hem ihracat hem de doğrudan yabancı yatırımlarla özel olarak ilişki kurulamayacağı savunulmuştur.

Parlak (2004), Küreselleşme ve Çalışma Standartları adlı çalışmasında bu bağlamda öne çıkan teorik tartışmaları ele almaktadır. Uluslararası çalışma standartlarına karşı olanlar, bu standartlara serbest piyasaların işleyişini engelleyecek gereksiz bir müdahale ve gizli korumacılık olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar. Standartları savunanlar ise, adil bir rekabeti teşvik etmek ve emek piyasalarının işleyişini kolaylaştırmak için bir dizi minimum çalışma standardına ihtiyaç olduğunu iddia etmektedirler. Bu makale, uluslararası çalışma standartlarının uygulanmasının ticari yaptırımlar yoluyla değil, gönüllük çerçevesinden olması gerektiğini ileri sürmektedir.

Dehejia and Samy (2004), emek gücü standartlarının ihracat performansını etkileyip etkilemediğini test etmek için 1995 yılına ait gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yatay kesit verilerini kullanmışlardır. İhracat performansı (sanayi ürünlerinin ihracat değerlerinin GSYİH'a

oranı olarak tanımlanmıştır), okullaşma endeksi, emek standartları derecesi (kabul edilen ILO sözleşmelerinin sayısı olarak kabul edilmiştir), haftalık çalışma saatleri uzunluğu, ücretli izin günü, iş kazalarında yaralanan işçi sayısı (1000 işçi), sendikalaşma derecesi ve Freedom House adlı insan hakları endeksi değişkenler olarak seçilmiştir. Çalışmada, ihracat performansı ile emek gücü standartları arasında doğrudan bir ilişkiye ulaşılmamıştır. Ancak iş kazalarında yaralanan işçi sayısındaki artış oranı ile ihracat performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Kucera ve Sarna (2006) tarafından çekim modeli yardımıyla emek gücü standartları ile ihracat performansı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre; demokrasinin, örgütlenme özgürlüğünün ve toplu pazarlık hakkının yüksek olduğu ülkelerde dış ticaret performansının buna paralel olarak olumlu seyir izlediği gözlenmiştir.

Edmonds ve Pavcnik (2006), yatay kesit analizi yardımıyla dış ticaret performansının çocuk işçiliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, dış ticaret performansı yüksek olan ülkelerin daha düşük oranda çocuk işçi istihdam ettiği ileri sürülmüştür.

Berik ve Rodgers (2007), giyim ve tekstil ihracatında fiyat rekabetini geliştirmek ve emek maliyetini düşürmek amacıyla ağır baskılar uygulayan iki Asya ülkesi Kamboçya ve Bangladeş'in emek gücü standartları uygulamalarını ve koşullarını incelemiştir. Anket, röportaj ve derlenen veriler çekirdek emek standartlarına uymanın farklı eğilimlerini sunmuştur. Bangladeş'te emek standartlarına uymaya yönelik problemler devam ederken, emek standartlarına uymaya olumlu ticari teşvikler veren Amerika ile yapılan ticaret anlaşması Kamboçya'nın emek standartlarına olumlu etkisi olduğu gözlenmiştir. Sonuç olarak, dış ticarete bağlı düzenlemelerin emek standartlarını yükselttiği ileri sürülmüştür.

M. Bonnal (2009) ihracat performansı, emek gücü standartları ve kurumlar adlı çalışmasını dinamik panel veri analizi yardımıyla test etmiştir. 1980-2004 yılları arası 112 ülke gözlemlenmiştir. Emek standartlarına yönelik iş kazalarında yaralanan işçi oranı ile grev ve lokavt oranı değişkenleri kullanmıştır. Çalışmada, yüksek emek standardı ve gelişmiş kurumları olan ülkelerin dış ticaret performanslarında daha yüksek, ihracatlarının GSYİH'a oranının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Baki (2010), çalışmasında uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve bölgesel ekonomik birleşmeler bağlamında temel çalışma standartlarına bakış açısını ve küresel düzeyde çalışma

standartlarının denetim ve uygulanmasının olası sonuçları üzerine değerlendirmelerle incelemeye çalışmıştır.

Huberman ve Meissener (2009) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin politika yakınsamasını incelemek için çift yıllık tarihsel bir analiz yöntemi kullanılmıştır. Mübadele alanında eşit şartlarda rekabet etmek için emek standartları düzeyinin benzer olmasının arzulandığı belirtilmiştir. Emek gücü standartlarının yükselmesinin dış ticarete ters yönlü etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Sonuç olarak, uzun dönemde aralarında güçlü bir ilişki tespit edilmemesine rağmen kısa dönemde emek gücü standartlarının yükselmesinin dış ticaret performansını yavaşlatacağı tespit edilmiştir. Elde edilen diğer bir sonuç, pazara girişlerin garanti altına alınmasının hem çalışma koşullarını hem de ticari ilişkilerin birlikte gelişmesine yol açacağı savunulmuştur.

Bakhshi ve Kerr (2009) çalışmalarında, 2003 yılına ait verileri kullanarak 48 gelişmekte olan ülkeyi yatay kesit analizi yardımıyla incelemişlerdir. Bağımlı değişken olarak vasıfsız emek yoğun mallardaki ihracat rakamları ele alınmış, bağımsız değişken olarak ise döviz kuru, GSYİH, istihdam oranı, zorla çalıştırma, çocuk işçiliği, kadın ayrımcılığı, sendikal haklar ve onaylanan UÇÖ sözleşmeleri kabul edilmiştir. Analiz sonucunda, emek gücü standartlarındaki gelişimin vasıfsız emek yoğun mallarla yapılan ihracatı negatif anlamda etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca yazarlar, emek gücü standartlarındaki değişim ile ihracat performansı arasında ilişki tespit edemeyen çalışmaları, barındırdıkları iki temel problem yönünden eleştirmiştir. İlk problem, Rodrik (1996) ve Mah (1997) gibi yazarların analizlerinde emek gücü standartlarını tespit edebilecek değişkenler yerine, kabul edilen UÇÖ sözleşmeleri sayısını veya emek gücü standartları değişkenlerini (dummy) yapay değişkenler olarak modelde kullanmalarıdır. İkinci problem ise Busse(2002) gibi yazarların analizlerinde emek gücü standartlarını ölçebilecek doğru değişkenler kullanılmasına rağmen ülke karakteristiklerini açıklamayan genellikle önceki ampirik çalışmalardan kalan yanlış değişkenler tercih etmeleri olarak ileri sürülmektedir.

Bekmen (2010), Sermayenin Etik İnşası: Küresel Meta Zincirleri ve Çalışma Standartları adlı doktora tez çalışmasında, üretimin küreselleşmesiyle birlikte ortaya çıkan sorun alanlarını irdelemektedir. Hazır giyim sektörüne ve bu sektördeki çalışma standartlarının düzenlenmesine yönelik gelişmelerin ön plana çıkacağı bu çalışmada, küresel bir uzam üzerinde ortaya çıkan yeni yönetsel yapı ve mekanizmaları sorunsallaştırmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çocuk emeği ve merdivan altı olarak tanımlanan çalışma koşullarının ortaya çıkarılmasıyla ürün etiketleme yoluyla küresel şirketlere hukuki olmayan, etik nitelikte sorumluluk yüklenmektedir. Bu tez,

çalışma standartlarına sosyal şartın eklenmesi meselesini, Foucaultgil yaklaşımın teorik kavram ve araçları üzerinden incelenmesini sunmuştur.

Selam ve Rozental (2012) emek gücü standartları ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bu çalışmada, emek gücü standartlarının çalışma koşulları üzerindeki etkisi, dış ticaretin emek koşulları üzerindeki etkisi ve emek gücü standartlarına uymanın dış ticaret üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Araştırmaya göre, emek gücü standartları sözleşmesinin onaylanmasının daha iyi çalışma koşulları için bir neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, emek gücü standartlarını yükseltmeye yönelik verilen teşvikler, uygulanan ticari yaptırımların çalışma koşullarında iyileşmelere yol açtığı tespit edilmiştir. Araştırmanın diğer boyutu ise, dış ticaretin emek gücü standartlarını düşürmeden de geliştirilebileceğidir. Sonuç olarak, “race to the bottom” “dibe doğru yarış” görüşünün aksine, düşük çalışma koşullarını korumanın ülkelerin dış ticaret performansını olumlu yönde etkileyeceği yönünde açık bir bulgu yoktur.

Bozdag (2012), küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasında çalışma standartları açısından dibe doğru bir yarışa neden olacağını savunan “sosyal damping” argümanının doğruluğunu “Hindistan’da ki Doğal Taş Endüstri’sini” içeren bir vaka çalışmasıyla test etmiş ve savını destekler sonuçlar elde etmiştir.

Siroen (2016) tarafından çekim modeli yardımıyla yapılan analizde, elde edilen bulgular yüksek emek standartlarına sahip ülkelerin birbirleriyle daha fazla ticaret ilişkisine girdiği, düşük standartlara sahip ülkelerin ise kendilerine uygun standartlara sahip ülkelerle ticaret yaptığı tespit edilmiştir.

4.2. Veri Seti ve Model

Analizdeki değişkenler için benzer ekonomik performanstan ötürü yükselen piyasa ekonomileri kategorisinde olan ve işçi sınıfları üzerinde benzer yaptırımları uygulayan BRICS ve Türkiye ülkeleri tercih edilmiştir. Çalışmada, 1995-2017 yılları arasında yıllık seriler kullanılmıştır. Uygulamada emek gücü standartları olarak belirlenen değişkenlerin, söz konusu ülkelerin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansına yönelik etkileri sınanacaktır. Gerekli literatür taraması yapıldıktan sonra, çalışmaların büyük çoğunluğu doğrudan çekirdek (temel) emek gücü standartlarını analizlerine dahil etmedikleri görülmüştür. Böylece bir ülkenin emek gücü standartlarını tespit etmeye yönelik farklı parametreler kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmada, emek gücü standartlarının belirleyicisi olarak, yıllık ortalama çalışma saati, grev

sayısı, sendikalaşma yoğunluğu, yıllık üretimden ücretliler sınıfına düşen pay ve işsizlik oranı kullanılmıştır. Serilerden ihracat performansı, yıllık ortalama çalışma saati, grev sayısı değişkenlerinin doğal logaritması alınmış, diğer değişkenler ise oransal olarak modele dahil edilmiştir. Böylece ‘‘İhracat Verileri’’ World Bank (Dünya Bankası)’dan, yıllık çalışma saatleri ILO (International Labor Organization), OECD ve University of Groningen veri setinden ‘‘Grev Sayıları’’, ‘‘Sendikalaşma Yoğunluğu’’ ILO (International Labor Organization), ülkelerin kendi istatistik kurumlarından, çeşitli makale, dergi ve raporlardan, ‘‘Emek Üretkenliği’’ World Bank (Dünya Bankası)’dan son olarak ‘‘İşsizlik Oranları ILO (International Labor Organization) ve ülkelerin istatistik kurumlarından derlenmiştir. Analizlerde EViews 8 ve Gauss 10.0 ekonometrik analiz programları kullanılmıştır.

Tablo 4.1.: İhracat Performansı ve Emek Gücü Standartlarına İlişkin Değişkenler

SERİ	SERİNİN AÇIKLAMASI
LNEXP	Emek Yoğun Sektörlerdeki İhracat Performansının Doğal Logaritması
LNWORKH	Yıllık Ortalama Çalışma Saatinin Doğal Logaritması
LNSTRIKE	Yıllık Grev Sayısının Doğal Logaritması
TU	Sendikalaşma Yoğunluğu(%)
LABORİN	Ücret Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı(Emek Gelirleri)(%)
UNEMP	İşsizlik Oranı(%)

1995-2017 dönemi arasında yıllık veriler kullanılarak emek gücü standartlarının belirleyicileri ile söz konusu ülkelerin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansı ampirik olarak aşağıdaki modeller yardımıyla test edilmiştir.

$$\text{Model 1: } Lnexp_{it} = a_{0i} + a_{1i}Lnworkh + u_{it} \quad (15)$$

$$\text{Model 2: } Lnexp_{it} = B_{0i} + B_{1i}Lnstrike + z_{it} \quad (16)$$

$$\text{Model 3: } Lnexp_{it} = \mu_{0i} + \mu_{1i}Tu + x_{it} \quad (17)$$

$$\text{Model 4: } Lnexp_{it} = \epsilon_{0i} + \epsilon_{1i}Laborin + y_{it} \quad (18)$$

$$\text{Model 5: } Lnexp_{it} = e_{0i} + e_{1i}Unemp + v_{it} \quad (19)$$

Bu bağlamda, araştırmanın genel amacı uluslararası emek gücü standartlarındaki değişimin BRICS ve Türkiye ekonomilerinin ihracat performanslarına etkilerini incelemektir. Bu

genel amacı gerçekleştirebilmek için cevaplanması gereken sorular ve test edilecek alt amaçlar şu şekildedir:

- 1- Emek gücü standartları düzeyini tespit edebilecek ve ülke dinamiklerini göz önüne alan değişkenleri modelde bağımsız değişken olarak kullanarak emek gücü standartlarının uluslararası ticaretteki rolünü incelemektir.
- 2- Bu noktada, emek gücü standartlarının uluslararası ticareti teşvik edip etmediğini ve emek gücü standartlarının ihracat performansı açısından avantajlı veya dezavantajlı olup olmadığını belirlemeye çalışmaktır.
- 3- Gelişmekte olan ülkelerin (BRICS ve Türkiye özelinde) düşük emek gücü standartlarını kullanarak (özellikle emek yoğun mallarda) karşılaştırmalı üstünlüklerini (rekabet gücünü) artırıp artırmayacağını ampirik olarak irdelemektir.
- 4- Ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve faktör donanımları farklılık gösteren ülkelerin rekabet avantajı sağlayacak sektör veya üretim kollarını korumak istediklerini göstermektedir. Buna karşın, uluslararası emek gücü standartlarının uygulanmaya konulmasının önündeki engelleri tespit etmek ve işçi sınıfının kazanımlarına ne tür katkılar sağlayacağına dair politika önerileri geliştirmek amaçlanmaktadır.

4.3. Ekonometrik Yöntem

Ekonometri analizi yapılırken üç çeşit veri türü kullanılmaktadır. Bunlar, yatay kesit, zaman serisi ve panel veri olarak ifade edilmektedir. Yatay kesit analizi, belirli bir zamanda farklı değişkenlerin analizi içermektedir. Zaman serisi analizi, saatlik, günlük, haftalık, aylık, yıllık vs. gibi değişkenleri zaman boyutu ekseninde analizin gerçekleştirildiği bir yöntem olduğu söylenebilir. Panel veri ise, hem yatay kesit hem de zaman serisi analizin bir alması olarak ifade edilmektedir. Genel olarak panel veri modeli aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T \quad (20)$$

Denklem 12'de Y bağımlı değişken, X_k bağımsız değişken, α sabit terim, β eğim parametresi, u hata terimidir. i alt indisi birimleri, t alt indisi ise zamanı ifade etmektedir. Böylece, bağımlı ve bağımsız değişkenler birimler ve zamana göre değer almaktadır (Tatoğlu, 2018:14). Yatay kesit ve zaman serisi analizlerinin özelliklerini kapsayan panel veri analizi böylelikle görece çeşitli avantajlara sahiptir. Sun ve Parikh, bu avantajları şu şekilde açıklamışlardır (Sun ve Panikh, 2001:190):

- Panel veri analizi, hem yatay kesit hem de zaman serisini içerdği için gözlem sayısı açısından avantajlı durumdadır. Gözlem sayısı ve serbestlik derecesinin artırabiliyor olması aynı zamanda çoklu doğrusal bağlantı sorununu azaltmaktadır.
- Panel veri analizi, daha fazla bilgiye ve değişkenliğe ulaşmada kolaylık sağlamaktadır.
- Panel veri analizi, ele alınan verileri yeterli düzeyde zaman boyutu sağlayarak, yatay kesit ve zaman boyutu içinde işlem görecektir verilerin oluşumuna izin vermektedir.
- Panel veri analizi, sabit ve rassal etkiler modelleri yardımıyla ekonometrik çözümleme yapmaya zengin olanaklar sunmaktadır.

Tatoğlu (2018:14), panel veri analizinin avantajlı yanına ilaveten dezavantajlı yönünü sıralamıştır:

- Panel veri modellerindeki hata terimlerinin zaman serisine özgü sapmayı, yatay kesit modeline özgü sapmayı ve panel veri modeline özgü sapmayı içerdiğinden, panel veri modellerindeki hata terimi genellikle sapmalıdır.
- Panel verilerde verilere ulaşmak ve düzenlemek oldukça güçtür.
- Panel verilerde birim boyutu fazla olmasına rağmen zaman boyutu kısadır. Bu durum doğrusal olmayan panel veri modellerinde aşılması zor durumlardan biridir.

Panel veri analizi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, uygulama kısmına geçilebilir.

4.4.Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının test edilmesi, elde edilecek sonuçları önemli düzeyde etkilemektedir(Breush ve Pagan, 1980). Ayrıca seriler arasında sapmalar ve tutarsız sonuçlar oluşmasına engel olmaktadır. Bu nedenle, birim kök, eşbütünlük ve buna bağlı diğer testleri tahmin etmeden önce yatay kesit bağımlılık testi yapılmalıdır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilirken zaman ve yatay kesit boyutuna göre sonuçlar elde ederiz. Daha açık bir ifadeyle; zaman boyutu yatay kesit boyutundan çok büyük olduğunda; Berusch Pagan (1980) CDLM1 testi yardımıyla model sınanır. Zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit veya yakın olduğunda; Pesaran (2004) CDLM2 testi yardımıyla model sınanır, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda; Pesaran (2004) CDLM testiyle kontrol edilmektedir. Bu testlere yönelik ilk çalışma Berusch Pagan (1980), bu test grup ortalaması sıfır fakat bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda, sapmalı olmaktadır. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), bu sapmayı, test istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ekleyerek

düzeltilmiştir. Bu nedenle ismi sapması düzeltilmiş LM testi olarak ifade edilmektedir (LM_{adj}). LM test istatistiği ilk haliyle aşağıdaki gibidir (Mercan ve Kızılkaya, 2017: 12) .

$$CDLM1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{\frac{N(N-1)}{2}}^2 \quad (21)$$

Daha sonra yapılan düzeltmeyle şu hale gelmiştir.

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (22)$$

$$LM_{adj} \rightarrow d N(0,1) \quad (23)$$

Burada; $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir.

Buradan elde edilecek olan test istatistiği, asimtotik olarak standart normal dağılım göstermektedir (Pesaran, vd. 2008:108). Testin hipotezleri:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Test sonucunda elde edilecek olasılık değeri sırasıyla 0,01, 0,05 ve 0,10'dan küçük olduğunda, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde, H_0 hipotezi reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında YKB (yatay kesit bağımlılığı) olduğuna karar verilmektedir (Pesaran vd., 2008).

Bu çalışmada, değişkenlerde YKB'nin varlığı, Gauss kodları yardımıyla ayrı ayrı YKB testi ile kontrol edilmiş ve Tablo 4.2'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 4.2.: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler/ Modeller	Breusch-Pagan LM1	Pesaran Scaled LM2	Pesaran CD	Bias Adjusted CD Test
Lnexp	26.661** (0.032)	2.129** (0.017)	-1.844** (0.033)	15.954* (0.000)
Lnworkh	38.199* (0.001)	4.235* (0.000)	-2.286** (0.011)	27.723* (0.000)
Lnstrike	31.664* (0.007)	3.042* (0.001)	-2.382* (0.009)	5.018* (0.000)
Tu	34.412* (0.003)	3.544* (0.000)	-2.792* (0.003)	5.694* (0.000)
Laborin	39.496* (0.001)	4.472* (0.000)	-1.043 (0.148)	11.366* (0.000)
Unemp	16.230 (0.367)	0.225 (0.411)	-2.568* (0.005)	16.970* (0.000)
Model 1	107.392* (0.000)	16.868* (0.000)	7.117* (0.000)	46.332* (0.000)
Model 2	57.580* (0.000)	7.774* (0.000)	6.690* (0.000)	25.923* (0.000)
Model 3	38.859* (0.001)	4.356* (0.000)	1.827** (0.034)	23.349* (0.000)
Model 4	133.614* (0.000)	21.656* (0.000)	10.051* (0.000)	28.045* (0.000)
Model 5	119.958* (0.000)	19.163* (0.000)	8.844* (0.000)	11.170* (0.000)

Not: Tabloda olasılık değerleri parantez içinde gösterilmiştir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde YKB'nin varlığını ifade etmektedir. "Bias Adjusted CD testi" diğer testlere göre daha güvenilir sonuçlar verdiği için analizde bu testin sonuçları tercih edilmiştir.

Tablo 4.2'den görüldüğü gibi; değişkenlere ve model sonuçlarına ait olasılık değerleri 0,01'den küçük olduğu için, H_0 hipotezleri, güçlü biçimde reddedilmiş, serilerde ve modellerde YKB'nin olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda paneli oluşturan ülkeler arasında, YKB vardır. Ülkelerin birinden meydana gelen emek gücü standartlarına yönelik değişim, diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu nedenle, bu ülkeler rekabet stratejilerini belirlerken diğer ülkeleri etkileyen şokları da göz önünde bulundurmalarıdır. Ayrıca, analizin devamında yapılacak panel birim kök, panel eşbütünlük, panel testleri yapılırken koşul olarak YKB testleri sonuçları göz önüne alınmalıdır. YKB testi sonuçlarına göre; analizin ileri aşamasında yapılacak panel birim kök, panel eşbütünlük, panel nedensellik ve tahmincileri için ikinci nesil analizler kullanılacaktır.

4.5. Panel Birim Kök Testi

Yalnızca serilerin zaman boyutunu dikkate alan zaman serisi birim kök sınamasıyla kıyaslandığında, hem zaman boyutu hem de yatay kesit boyunu ele alan panel birim kök

sınaması, istatistikî anlamda daha güvenilir ve güçlü sonuçlar üretmektedir. Bu duruma yol açan en temel sebep, panel birim kök sınavında analize konu olan değişken sayısının fazlalığıdır. Panel birim kök sınavında karşılaşılan en genel sorun, analize tabi tutulan yatay kesit boyutları arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektir. Yani, bir ülkedeki herhangi bir sosyo-ekonomik gelişmenin veya şokun bir başka ülkeyi etkileyip etkilemediği sorunsalıdır. Bu problemin üstesinden gelinmesi amacıyla yatay kesit bağımlılık testleri geliştirilmiştir. Yatay kesit test istatistiği anlamlı çıkması takdirinde geliştirilen ikinci nesil birim kök ve eş-bütünleşme analizleri, yatay kesit boyutlarının birbirini etkileme düzeylerinin farklılığının tespitinde ufuk açıcı olmuştur. Diğer taraftan, yatay kesit bağımlılık ilişkisinin tespit edilmemesi durumunda ise yatay kesit boyutlarında meydana gelen şokların birbirini etkileme düzeyinin aynı ölçüde olduğu kabul edilir. Bu durumda, birinci nesil panel birim kök ve panel eş-bütünleşme sınav yöntemleri uygulanmaya konulur.

Birinci kuşak birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Hâlbuki günümüzde ulus ekonomilerinin birbiriyle ilişkili olduğu düşünülürse, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan, birimlerin farklı düzeyde etkilenmesi daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu eksikliği gidermek için, yatay kesit birimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurarak birim kök analizi yapan ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir. Başlıca ikinci nesil birim kök testleri ise MADF (Taylor ve Sarno, 1998), SURADF (Breuer, Mcknown ve Wallace, 2002), Bai ve Ng (2004), CADF (Pesaran, 2007) ve PANKPSS (Carrion-i-Silvestre vd. 2005), Hadri ve Kuruzomi (2012)'dan aktaran Mercan ve Kızılkaya, 2017: 14).

Bu çalışmada kullanılan değişkenler için paneli oluşturan ülkeler arasında YKB tespit edildiği için serilerin durağanlığı, YKB olduğu durumda kullanılabilen, ikinci kuşak birim kök testlerinden Hadri ve Kuruzomi tarafından geliştirilen test yöntemi ile incelenmiştir. Bu test, paneli oluşturan birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunmasının yanında seriyi oluşturan ortak faktörlerden kaynaklanan birim kökü de göz önünde bulundurabilmekte ve ortak faktörlerin varlığına izin vermektedir. Ayrıca seriyi oluşturan süreçte otokorelasyonun olmasına izin vermekte, bu otokorelasyonu SPC (Sul-Phillips-Choi) yönteminde; Sul, Phillips ve Choi (2005) tarafında geliştirilen ve SUR (Seemingly Unrelated Regression) yöntemine dayalı AR (p) süreciyle, LA (Lag-Augmented) yönteminde ise Choi(1993) ve Toda ve Yamamoto

(1995) yönteminde dayalı AR (p+1) sürecinde gecikme sayısına bir ekleyerek düzeltmektedir.

Veri üretme süreci aşağıda sunulmuştur(Hadri ve Kurozumi, 2012:31-32):

$$y_{it} = z_t' \delta_i + f_t y_i + \varepsilon_{it} \quad (24)$$

$$\varepsilon_{it} = \phi_{i1}' \varepsilon_{it-1} + \dots + \phi_{ip}' \varepsilon_{it-p} + v_{it} \quad (25)$$

f_t ortak faktörleri ifade etmektedir. SPC yönteminde; bu seri AR (p) süreci şeklinde açıldığında, aşağıdaki eşitliğe dönüşür:

$$y_{it} = z_t' \delta_i + \phi_1' \varepsilon_{it-1} + \dots + \phi_p' \varepsilon_{it-p} + \psi_{i0}' \bar{y}_t + \dots + \psi_{ip}' \bar{y}_{t-p} + \hat{v}_{it} \quad (26)$$

Bu eşitliğin tahminine ait uzun dönem varyansı ($\hat{\sigma}_{vi}^2 = 1/t \sum_{T=1}^T \hat{v}_{vi}^2$) ve bu varyansı kullanarak SPC varyansı ($\hat{\sigma}_{iSPC}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{vi}^2}{(1-\tilde{\mu}_i)^2}$) hesaplanmakta ve Z_A^{SPC} istatistiği elde edilmektedir.

$$Z_A^{SPC} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{iSPC}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^W)^2 \quad (27)$$

LM yönteminde ise Denklem(26)'daki seri AR(p+1) süreci şeklinde açılmaktadır:

$$y_{it} = z_t' \delta_i + \mu_1' \varepsilon_{it-1} + \dots + \mu_p' \varepsilon_{it-p} + \Psi_{ip+1}' \bar{y}_{it-p-1} + \dots + \Psi_{i0}' \bar{y}_t + \Psi_{ip}' \bar{y}_{t-p} + \hat{v}_{it} \quad (28)$$

Bu eşitliğin tahminine ait uzun dönem varyansı ($\hat{\sigma}_{vi}^2 = 1/t \sum_{T=1}^T \hat{v}_{vi}^2$) ve bu varyans kullanılarak LA varyansı $\hat{\sigma}_{iLA}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{vi}^2}{(1-\tilde{\mu}_{i1}-\dots-\tilde{\mu}_{ip})^2}$ hesaplanmakta ve buradan Z_A^{LA} istatistiği

$$Z_A^{LA} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{iLA}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^W)^2 \text{ şeklinde elde edilmektedir.}$$

Bu testin hipotezleri;

$H_0: \mu(1) \neq 0$ seride birim kök yoktur.

$H_1: \mu(1) = 0$ seride birim kök vardır, şeklindedir.

İkinci nesil panel birim kök analizlerinden Hadri ve Kuruzomi (2012) panel birim kök test analizi yapılmış ve bulgular Tablo 4.3' de gösterilmiştir.

Tablo 4.3.: Hadri ve Kuruzomi (2012) Panel Birim Kök Test Sonuçları

	Düzyer Değerleri		Birinci Farkları	
	Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}	Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}
Lnexp	5.65(0.00)	5.30(0.00)	-1.93(0.97)*	1.93(0.97*)
Lnworkh	2.15(0.01)	1.27(0.10)*	-0.072(0.52)*	3.12(0.00)
Lnstrike	0.38(0.35)*	0.82(0.20)*	-	-
Tu	3.32(0.00)	3.47(0.00)	1.02(0.15)*	-1.79(0.96)*
Laborin	-0.45(0.67)*	-0.32(0.62)*	-	-
Unemp	2.13(0.01)	0.15(0.43)*	0.73(0.23)*	3.68(0.00)

Not: * ve **; sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyine göre duranlığını göstermektedir. Serilerin düzey ve birinci farkları alınmış değerleriyle yapılan testte sabit model kullanılmıştır. Parantez içindekiler olasılık değerleridir.

Tablo 4.3' deki sonuçlar incelendiğinde, Lnworkh, Lnstrike, Laborin ve Unemp değişkenlerinin düzeyde durağan I(0), Lnexp ve Tu değişkenlerinin birinci farkları alındığında durağan hale geldiği yani, I(1) oldukları görülmüştür. Serilerin tamamı birinci derecede durağan I(1) olmadığı için çalışmada eş bütünleşme analizi uygulanamamaktadır. Çünkü eş bütünleşme analizinin yapılabilmesi için serilerin I(1) olması ön koşuldur.

4.6. Eşbütünleşme Katsayılarının Homojenliğinin Test Edilmesi(Slope Homogeneity Tests)

Eş bütünleşme denkleminde eğim katsayısının homojen olup olmadığını belirlemeye yarayan bir testtir. Bu konudaki ilk çalışmalar, Swamy (1970) ile başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir. Bu testte;

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (29)$$

Şeklindeki genel bir eş bütünleşme denkleminde, β_i eğim katsayılarının, yatay kesitler arasında farklı olup olmadığını test edilmektedir. Testin hipotezleri:

$H_0: \beta_i = \beta$ Eğim katsayıları homojendir.

$H_1: \beta_i \neq \beta$ Eğim katsayıları homojen değildir.

(21) no'lu regresyon modelini önce panel OLS (Ordinary Least Squares) ile sonra da Ağırlıklandırılmış Sabit Etkiler (Weighted Fixed Effect) modeli ile tahmin ederek, gerekli test istatistiğini oluşturmaktadır. Pesaran and Yamagata (2008), hipotezleri test edebilmek için iki farklı test istatistiği geliştirmiştir (Pesaran and Yamagata, 2008: 8; Mercan ve Kızılkaya, 2017: 16):

$$\text{Büyük Örneklem İçin: } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{2k} \right) \sim \chi_k^2 \quad (30)$$

$$\text{Küçük Örneklem İçin: } \hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{v(T,k)} \right) \sim N(0,1) \quad (31)$$

Burada N; yatay kesit sayısını, S; Swamy test istatistiğini, k; açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir. Homojenlik testi sonuçları, Tablo 4.4'de verilmiştir.

Tablo 4.4.: Pesaran ve Yamagata (2008) Homojenite Testi Sonuçları

		Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Model 1	$\tilde{\Delta}$	-0.676	0.750
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	-0.722	0.765
Model 2	$\tilde{\Delta}$	0.431	0.333
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	0.461	0.322
Model 3	$\tilde{\Delta}$	-0.250	0.599
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	-0.267	0.605
Model 4	$\tilde{\Delta}$	4.034	0.000
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.313	0.000
Model 5	$\tilde{\Delta}$	-0.857	0.804
	$\tilde{\Delta}_{adj}$	-0.917	0.820

Tablo 4.4'de hesaplanan Model 1, Model 2, Model 2ve Model 5'in olasılık değerleri 0,05'ten büyük olduğu için, H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Eş bütünleşme denkleminde, sabit terim ve eğim katsayılarının homojen olduğuna karar verilmiştir. Bu sonuç, aynı zamanda analizin ileriki aşamasında verili modeller için panel istatistiklerinin temel alınmasını gerekli kılmıştır. Model 4 ise olasılık değeri, 0,05'den küçük olduğu için, H_0 hipotezi reddedilmiş. Eş bütünleşme denkleminde, sabit terim ve eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda, modeller için analizin ilerleyen safhalarında grup istatistikleri temel alınması

gerekmektedir. Bu çerçevede, panelin geneli için yapılacak eş bütünleşme yorumları geçerlidir ve güvenilebilir (Pesaran and Yamagata, 2008).

4.7. Panel Nedensellik Analizi

Çalışmanın bir diğer ampirik adımı panel nedensellik analizidir. Çalışmada, her bir ülkenin değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü ayrı ayrı analiz etmek ve ülke özelinde yorumlar geliştirebilmek amacıyla Emirmahmutoğlu ve Köse (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi uygulanmıştır. Bu testin en önemli avantajlarından biri panel veri analizinin Todo-Yamamoto'su işlevini görmesidir. Yani, serilerin durağanlık düzeylerinin analiz boyutunu etkilememesidir. Daha açık bir ifadeyle; serilerin düzey değerlerini kullanarak daha fazla bilgi içermelerinin sağlanması ile I(0) ve I(1) serilerin birlikte analize dahil edilmesidir. Ayrıca Asimptotik Granger Nedensellik kritik değerleri yerine bootstrap kritik değerlerini üretip kullandığı ve böylece yatay kesit bağımlılığının önüne otomatik olarak geçtiği için diğer panel nedensellik testlerine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Her bir ülke ya da yatay kesit bağımlılığı için yorumlanabilir parametre katsayıları elde edilmektedir.

Bu yöntemde ilk etapta standart bir panel VAR tahmini yaparak, uygun gecikme uzunluğu (p) belirlenmektedir. Diğer taraftan, (p) gecikmeye, en yüksek bütünleşme derecesine sahip serinin bütünleşme derecesi (dmax) ilave edilecek. Son olarak, (p+dmax) gecikme için serilerin düzey değerleriyle aşağıdaki panel VAR modeli tahmini edilmektedir.

$$X_{i,t} = \delta_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} \alpha_{1ij} X_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} \alpha_{2ij} Y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \quad (32)$$

$$Y_{i,t} = \delta_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} \beta_{1ij} X_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax} \beta_{2ij} Y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \quad (33)$$

İlaveten, tahmin sonuçlarına (k_i) gecikme için modifiye edilmiş Wald (MWALD) testi uygulanmaktadır (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 870-876). Çalışmada, Emirmahmutoğlu ve Köse(2011) Panel Fisher testi yapılmış sonuçları aşağıdaki tablolarda sırasıyla raporlanmıştır.

Tablo 4.5. Yıllık Ortalama Çalışma Saatleri ile İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	WORKH→EXP			EXP→WORKH		
	U.G.U	İstatistik	p-value	U.G.U	İstatistik	p-value
Brezilya	1	5.57	0.01	1	1.00	0.32
Rusya	4	9.34	0.05	4	0.76	0.64
Hindistan	3	0.99	0.80	3	8.29	0.04
Çin	1	0.54	0.46	1	1.71	0.19
G.Afrika	1	8.74	0.00	1	1.64	0.20
Türkiye	1	0.01	0.89	1	1.19	0.27
Panel		27.64	0.00*		18.72	0.09***

Not: Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiş ve maksimum gecikme uzunluğu VAR modeline göre ‘5’ olarak alınmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10’luk anlamlılık düzeyini, U.G.U.: uygun gecikme uzunluğunu, p-value; olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo 4.5’teki sonuçlar incelendiğinde panel geneli için yıllık ortalama çalışma saatinden ihracat değişkenine doğru %5, ihracat değişkeninden yıllık ortalama çalışma saati değişkenine %10 anlamlılık düzeyinde nedensellik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yıllık ortalama çalışma saati ile ihracat değişkenleri arasında farklı anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir. Ükelere ait birim etkiler incelendiğinde , %5 anlamlılık düzeyinde Brezilya, Rusya ve G.Afrika ülkeleri için yıllık ortalama çalışma saatinden ihracata doğru tek yönlü, Hindistan için ise ihracattan yıllık ortalama çalışma saatine tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.6.:Grev Sayısı ile İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	STRİKE→EXP			EXP→STRİKE		
	U.G.U	İstatistik	p-value	U.G.U	İstatistik	p-value
Brezilya	1	0.03	0.85	1	0.56	0.46
Rusya	5	68.3	0.89	5	3.79	0.65
Hindistan	1	0.16	0.68	1	0.03	0.85
Çin	1	5.58	0.01	1	0.06	0.79
G.Afrika	3	1.74	0.62	3	4.89	0.18
Türkiye	1	0.34	0.55	1	0.16	0.68
Panel		69.46	0.00*		7.62	0.83

Not: Uygun gecikme uzunluğuSchwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiş ve maksimum gecikme uzunluğu VAR modeline göre “5” olarak alınmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10’luk anlamlılık düzeyini, U.G.U.: uygun gecikme uzunluğunu, p-value; olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo 4.6’daki sonuçlar incelendiğinde panel geneli için grev sayısından ihracat değişkenine doğru %1’lik anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak, ihracat değişkeninden grev sayısı değişkenine doğru herhangi bir anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisinin varlığı gözlenmemiştir. Dolayısıyla grev sayısı ile ihracat değişkenleri arasında farklı anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir. Ülkelere ait birim etkiler incelendiğinde, %5 anlamlılık düzeyinde Çin için grev sayısından ihracat değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisininvarlığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.7.: Sendikalaşma Yoğunluğu ve İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	TU→EXP			EXP→TU		
	U.G.U	İstatistik	p-value	U.G.U	İstatistik	p-value
Brezilya	1	0.00	0.96	1	0.81	0.36
Rusya	4	0.94	0.91	4	6.87	0.14
Hindistan	1	0.42	0.51	1	0.00	0.98
Çin	1	0.06	0.80	1	6.49	0.01
G.Afrika	1	0.21	0.64	1	1.36	0.24
Türkiye	1	4.71	0.03	1	0.83	0.36
Panel		9.89	0.63		19.84	0.07***

Not: Uygun gecikme uzunluğuSchwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiş ve maksimum gecikme uzunluğu VAR modeline göre “5” olarak alınmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10’luk anlamlılık düzeyini, U.G.U.: uygun gecikme uzunluğunu,p-value; olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo 4.7'deki sonuçlar incelendiğinde panel geneli için sendikalaşma yoğunluğundan ihracat değişkenine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanmazken, ihracat değişkeninden sendikalaşma yoğunluğuna doğru %10 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla sendikalaşma yoğunluğu ile ihracat değişkenleri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı bulgulanmıştır. Ükelere ait birim etkiler incelendiğinde , %5 anlamlılık düzeyinde Türkiye için sendikalaşma yoğunluğundan ihracata değişkenine doğru tek yönlü, Çin için ise ihracattan sendikalaşma yoğunluğuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.8.: Emek Gelirleri ile İhracat Arasındaki Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	LABORIN→EXP			EXP→LABORIN		
	U.G.U	İstatistik	p-value	U.G.U	İstatistik	p-value
Brezilya	1	0.69	0.4	1	0.34	0.55
Rusya	5	4.31	0.50	5	14.34	0.01
Hindistan	1	4.09	0.04	1	0.20	0.65
Çin	1	0.25	0.61	1	0.03	0.84
G.Afrika	5	49.9	0.00	5	4.25	0.14
Türkiye	1	0.86	0.35	1	1.15	0.28
Panel		27.91	0.00*		12.85	0.02**

Not: Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiş ve maksimum gecikme uzunluğu VAR modeline göre “5” olarak alınmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10'luk anlamlılık düzeyini, U.G.U.: uygun gecikme uzunluğunu, p-value; olasılık değerini ifade etmektedir.

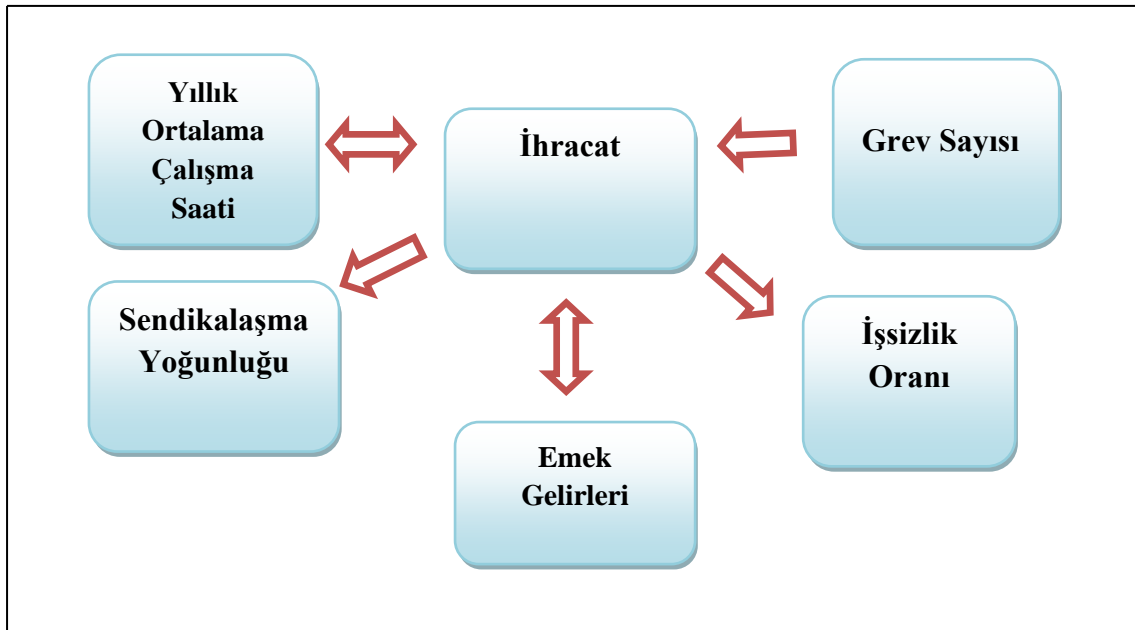
Tablo 4.8'deki sonuçlar incelendiğinde panel geneli için emek gelirinden ihracat değişkenine doğru %1'lik anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiş iken, ihracat değişkeninden emek gelirine doğru %5'lik anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla emek geliri ile ihracat değişkeni arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır. Ükelere ait birim etkiler incelendiğinde, sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde Hindistan ve G.Afrika için emek gelirinden ihracat değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, Rusya için ihracattan emek gelirine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.9.: İşsizlik Oranları ile İhracat Arasındaki İlişkinin Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	UNEMP→EXP			EXP→UNEMP		
	U.G.U	İstatistik	p-value	U.G.U	İstatistik	p-value
Brezilya	1	0.05	0.81	1	0.62	0.43
Rusya	5	0.29	0.99	5	2.00	0.84
Hindistan	5	8.52	0.13	5	11.21	0.04
Çin	1	0.70	0.40	1	0.04	0.83
G.Afrika	1	0.10	0.74	1	3.19	0.07
Türkiye	1	1.29	0.25	1	3.57	0.05
Panel		9.62	0.64		12.85	0.08***

Not: Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiş ve maksimum gecikme uzunluğu VAR modeline göre “5” olarak alınmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10’luk anlamlılık düzeyini, U.G.U.: uygun gecikme uzunluğunu, p-value; olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo 4.9’deki sonuçlar incelendiğinde panel geneli için işsizlik oranından ihracat değişkenine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanmazken, ihracat değişkeninden işsizlik oranına doğru %10 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla işsizlik oranı ile ihracat değişkenleri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı bulunmuştur. Ükelere ait birim etkiler incelendiğinde; Hindistan için %5, G.Afrika ve Türkiye için %10 anlamlılık düzeylerinde ihracattan işsizlik oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Şekil 4.1.: Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Görünümü

Panel nedensellik test sonuçları Şekil 4.1'deki gibi özetlendiğinde, yıllık ortalama çalışma saatinden ihracat değişkenine doğru çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. İhracattaki gelişmeler ekseninde sermaye veya sermaye grupları; uluslararası ticarete rekabet avantajı elde etmek, üretim kapasitelerine arttırmak amacıyla çalışma saatlerini en üst sınırına kadar yükseltmeye çabalamaktadırlar. Bu verili ücret koşulları altında çalışma saatlerinin arttırılmasının maliyet avantajı sağlayacağından ihracatı artış yönünde teşvik eder. Tam tersi ilişkide ihracattaki artışta çalışma saatlerinin yükseltilmesi noktasında işçiler üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Ancak işçi sınıfının çalışma saatlerinin arzuladıkları gibi yükseltilmesinin önünde fiziki sınırlar vardır. İşçinin işe bir sonraki gün aynı koşullarda gidebilmesi için yemesi, içmesi ve dinlenmesi gerekmektedir. Bu da ihracattaki artışın çalışma saatlerini fiziki sınıra kadar yükseltilmesini ve devamında yeni işçileri işe almasını zorunlu kılmaktadır. Bu sonuç, ülke veya ülke gruplarındaki üretim ve ihracatlarındaki olumlu gelişmelerin istihdama yansıtacağı bununla birlikte işsizlik oranlarında düşüşler yaratabileceğiyle yakından ilgilidir. İşsizlik oranlarındaki düşüşler; işçilerin pazarlık güçlerini kuvvetlendiren, sendikal mücadelenin koşullarını oluşturan, ücret ve ücret dışı faktörleri pozitif anlamda etkileyen önemli bir etmen olduğu düşünülmektedir. Kısacası, işsizlik oranlarındaki değişikliğin, çalışan işçilerin emek gücü standartları düzeyini etkilemesinde önemli bir rolü olduğu gözlenmektedir. Analiz sonucu elde edilen ihracattan işsizlik oranına doğru oluşan tek yönlü nedensellik ilişkisi de bu bağlamda açıklanabilir. Aynı zamanda, ihracattan, sendikalaşma yoğunluğuna ve işsizlik oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Grev sayısındaki artışlarda emek gücü standartlarındaki gelişmeler açısından önemli bir parametredir. Çalışmada, grev sayısından ihracat değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Grevlerdeki artışların, çalışılmayan gün sayısı ve üretimin durdurulmasının işçilerin pazarlık gücünü pekiştiren önemli göstergelerden biridir. Bu durum, bir maliyet unsuru olarak kabul edilen emek gücünün değerini yükselten mekanizmalardan biri olarak grevlerin ihracat performansına yansımaları bakımından önem arz etmektedir. Emek gelirlerinden ihracatadoğruçift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusudur. Emek gelirlerindeki artış söz konusu ülke ekonomileri açısından ihraç ürünlerine yönelik maliyet dezavantajı ortaya çıkaracağı için bu durumun ulusal sermayelerin ihracat performansını etkileyebileceği söylenebilir. Diğer taraftan ihracat performansındaki artışlara paralel olarak artan emek gücü talebi işsizlik oranlarını düşürüp, ücret seviyelerinin yükseltilmesinin koşullarını oluşturabilmektedir.

4.8. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmin Edilmesi

Çalışmada, yatay kesit bağımlılığı (YKB) varsayımı altında uzun dönem eş-bütünleşme katsayılarının tahmin edilmesine yönelik olarak Pesaran (2006)'ın CCE (Ortak İlişkili Etkiler) yöntemi kullanılmıştır. CCE yönteminde, CCEMG (Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup) ve CCEP (Havuzlanmış Ortak İlişkili Etkiler) şeklinde iki tahminci geliştirilmiştir. $T > N$ ve $T < N$ durumlarında kullanılmaktadır. En küçük karaler yöntemine dayanan ve karışık serilerde kullanılabilen CCE tahmincilerinde, çok faktörlü hata modeli test edilmektedir. Bu model aşağıda sunulmuştur (Pesaran, 2006: 971).

$$y_{it} = \alpha_i d_t + \beta_i x_{it} + e_{it}; \quad (i=1 \dots N, t=1 \dots T, m=1 \dots k) \quad (34)$$

$$e_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (35)$$

Bu denklemlerde, d_t ; $n \times 1$ gözlenen ortak etkileri (sabit veya mevsimsel yapay değişkenleri kapsayan), x_{it} ; bağımsız değişkenin yatay kesit ortalamalarını, y_{it} yatay kesit bağımlılığını, f_t gözlenemeyen ortak etkileri, ε_{it} ; d_t ve x_{it} 'den bağımsızlık olarak dağıtılmış olan hata terimi olarak ifade edilmektedir.

Paneli oluşturan ülkelere ve panelin geneline ait eş bütünleşme katsayıları CCE ve CCEP ile tahmin edilmiş ve sonuçlar, Tablo 4.10'da sunulmuştur⁴⁸.

Tablo 4.10.: Uzun Dönem Eş-Bütünleşme Katsayıları

Ülkeler	Lnworkh	t-İst.	Lnstrike	t-İst.	Tu	t-İst.	Laborin	t-İst.	Unemp	t-İst.
Brezilya	-0.39	0.53	-0.06*	5.00	0.03*	5.57	-0.02*	4.00	0.02*	2.62
Rusya	2.66	0.49	-0.03**	1.95	-0.00	0.14	-0.03*	2.66	-0.03	1.14
Hindistan	1.33	0.56	-0.17*	3.03	0.00*	3.00	0.02	1.15	0.20	1.50
Çin	0.99*	3.34	-0.04*	7.33	0.01*	3.00	0.02*	3.66	-0.18*	3.17
G.Afrika	-3.35**	1.70	0.07	1.12	-0.05*	3.17	0.10*	2.48	0.13*	3.00
Türkiye	0.30	0.25	0.00	0.53	0.00	0.87	-0.00**	1.66	0.01*	4.00
Panel	1.21*	2.02	-0.01**	1.71	0.00	0.29	-0.01**	1.92	0.00	0.64

Not: t-İst. değerleri Newey-West standart hatası kullanılarak hesaplanmıştır. *, ** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

⁴⁸ Birim kök testi sonuçlarına göre uzun dönem eş bütünleşme analizi yapılamayacağı yukarıda değinilmiştir. Ancak, kullanılan CCE tahmincisi yalnızca bir panel eşbütünleşme tahmincisi değildir, eşbütünleşme olmayan durumlarda da kullanılabilir.

Tablo 4.10'daki uzun dönem eş bütünleşme katsayıları tahmin sonuçlarına göre, panelin geneli için yıllık ortalama çalışma saatinin %10'luk artışın emek yoğun sektörlerin ihracat performansında %12'lik bir artışa yol açtığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Grev sayısının emek yoğun sektörlerin ihracat performansına uzun dönem etkisi ise panelin geneli için istatistiki olarak anlamlıdır. Grev sayısındaki %10'luk artışın ihracat performansını %0.16'lik düzeyde azalttığı tespit edilmiştir.

Sendikalaşma yoğunluğu ile ihracat performansı arasındaki uzun dönemli ilişkiye bakıldığında, sendikalaşma yoğunluğundaki değişim ile söz konusu ülkelerin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansları arasında doğrusal bir ilişki bulunmamıştır. Ancak bu bulgu panelin geneli için istatistikî olarak anlamlı değildir.

Emek gelirlerindeki değişim ile ihracat performansı arasındaki panelin geneli için yapılan uzun dönemli ilişkide, emek gelirlerindeki %10'luk bir artışın, söz konusu ülkelerin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansını %0.10 düşürmektedir. Zıt yönlü bir ilişki mevcut ve istatistiki olarak anlamlı sonuç çıkmıştır.

İşsizlik oranı ile ihracat performansı arasındaki gözlenen uzun dönemli eş-bütünleşme analizinde doğrusal bir ilişki tespit edilmiştir. Yani işsizlik oranındaki artış, söz konusu ülkelerin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansını olumlu anlamda etkilemiştir. Yüksek işsizlik oranlarının çalışan işçilerin ücret ve ücret dışı faktörlerindeki pazarlık gücünü azaltacağından üretim maliyetini düşüren önemli bir etmen olarak kabul edilmektedir. Ancak elde edilen bulgular bu sonucun istatistiki olarak anlamlı olmadığını göstermektedir.

Sonuçlara göre; emek gücü standartlarındaki değişim BRICS ve Türkiye ekonomilerinin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansını etkilemektedir. Dolayısıyla dünya pazarıyla emek yoğun sektörler vasıtasıyla eklemlenen ülkelerin rekabetçi olabilmek için emek gücü standartlarını olabildiğince baskı altında tutmak durumunda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz, literatür özetindeki Bakhshi ve Kerr (2009)'in çalışmasına paralel sonuçlar üretmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Emeğin ve emekçi sınıfların tarihteki macerası içinde buldukları üretim biçimine göre farklılık göstermektedir. Bireyi köle veya efendi, serf veya senyör, işçi veya kapitalist yapan içine doğdukları toplumsal koşullar ve ilişkilerdir. Kapitalizmle karakterize olan genelleşmiş meta üretim toplumunun temel dayanağı; üretim araçları ve geçim nesnelерinin yanı sıra emek gücünün de meta olarak alınıp satılmasının genelleşmesidir. Son tahlilde kapitalizm, özerk meta sahipleri arasında kurulan ilişkiler bütünüdür. Aynı zamanda bu ilişkiler ağında toplumun devamını sağlayacak belirli dinamikler söz konusudur. Nitekim kapitalist toplumunda yeniden üretiminin temel öznesi ve dinamiği emek gücü metasını satarak yaşamını sürdüren emekçi sınıflardır. Üretim sürecinin asli bileşenlerinden biri olan emek gücü, maliyet koşulları doğrultusunda üretim sürecinin sonunda ortaya çıkan meta üzerinden rekabet bakımından avantajlı ve dezavantajlı koşullar yaratmaktadır. Böylece, maliyet unsuru olarak bakıldığında emek gücünün değerinin karşılığında aldığı ücret veya ücret dışı faktörler üretim süreçleri ve rekabet açısından önem arz etmektedir.

Ülkeler ya da sermayeler; hangi üretim faktöründe mutlak üstünlüğe, karşılaştırmalı üstünlüğe veya faktör yoğunluklarına sahipse o malın üretiminde uzmanlaşmakta ve uluslararası işbölümünün belirli bir yerinde konumlanmaktadır. Ancak ülkeler salt doğal yatkinlarına uygun bir işbölümüne tabi değillerdir, aynı zamanda belirli bağımlılık koşulları altında üretim faaliyetinde bulunmaktadır. Dolayısıyla ulus içindeyken sektörler arası üretim koşulları farklılıklarından karını ençoklaştırma peşinde olan sermaye, uluslararası düzlemde farklı ulusal sermayelerin sahip olduğu üretim koşullarından kar transfer etmeye çalışır. Böylece dünya pazarına çıkıldığında ulusal sermayeler arası maliyet farklılıkları ne kadar fazlaysa uluslar ticaretten o kadar karlı çıkmaktadırlar. Bu koşullar altında uluslararası emek-gücü standartlarındaki farklılıklar ticaret sonucu ortaya çıkan net kazançların belirlenmesinde son derece önemlidir. Emek yoğun üretimi gerçekleştirilen malların fiyatları emek-gücü standartlarındaki yükselmeye bağlı olarak emek maliyetlerini arttırdığı ölçüde yükselecektir. Eğer emek gücü standartlarındaki artış yalnızca gelişmekte olan emek yoğun üretim gerçekleştiren ülkelerdeki emeği kapsarsa bu gelişme ticaret üzerinden sermaye yoğun malların üretiminde uzmanlaşmış olan emek gücünün refahında nispi bir azalmaya neden olacaktır. Bu nedenle standartların dünya genelinde uygulanması ve homojenleştirilmesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki özellikle emek yoğun sanayilerde uzmanlaşmış emek gücünün refahını topyekün arttırabilir. Ancak esas soru neden gelişmiş ülkelerin kendi emek

güç standartlarını geliştirmekte olan ülkelere dayatmak istedikleri ya da geliştirmekte olan ülkelerin de kendi emek gücü standartlarında bir üretim gerçekleştirmeleri gerektiği noktasında ısrarcı olduklarıdır. “Rekabet” kuşkusuz bu soruya verilecek en yalın cevaptır.

Rekabet koşulları altında üretim birimlerinin maliyet avantajı sağlamak amacıyla emek gücü standartlarını olabildiğince düşürme çabaları ve ücretlerde indirim yol açan sosyal damping uygulamaları, çalışma yaşamı için kaygı vericidir. Emek gücü standartları ve ücretlerdeki bu aşağı yönlü baskılanma eğilimi, dünya ekonomik sisteminde şiddetlenen rekabetin bir ürünüdür. Bu uygulamaların ortaya çıkmasında geliştirmekte olan kapitalist ülkelerin olduğu kadar, gelişmiş kapitalist çok uluslu şirketlerin yatırım stratejilerinin de payı vardır. Bu durum, düşük emek gücü standartlarına sahip ülkelere sermaye ihracını teşvik edip, sermaye ihraç eden ülkenin üretim, yatırım ve istihdam gibi başat makroekonomik göstergelerini olumsuz etkilediği ve bu ülkelerde negatif dışsalığa yol açacağı vurgulanmaktadır. Yüksek emek gücü standartlarına sahip ülkeden (gelişmiş) düşük emek gücü standartlarına sahip ülkeye (geliştirmekte olan) hareket eden sermayeler, gelişmiş kapitalist ülkenin endüstrisinde tahribatlar yaratmakta, emek yoğun sektörlerinde istihdam edilen işçilerin işlerinin kaybetmelerine, yüksek işsizlikle beraber ücretlerin düşmesine ve gelir eşitsizliğinin perçinlenmesine yol açmaktadır. Sermayenin sınırlı hareketi varsayımı altında ise özdeş metanın üretildiği daha yüksek standartlara sahip ülkelerin, daha düşük standartlara sahip olan ülkelerle rekabet edememesine yol açmaktadır. Nitekim daha yüksek emek gücü standartlarına sahip ülke, düşük standartlara sahip ülkeyle rekabet edebilmek için kendi emek gücü standartlarını aşağıya doğru baskılamak durumunda kalacaktır.

Böylece gelişmiş ülkeler açısından uluslararası emek-gücü standartları ile ilgili olarak ileri sürülen temel görüş, düşük emek-gücü standartlarına sahip olan ülkelerin dış ticarete adil olmayan bir rekabet (haksız rekabet) üstünlüğüne sahip oldukları ve emek-gücü standartlarının rekabetçi bir şekilde düşürülerek sermaye akımlarının etkilenmeye çalışıldığıdır. Düşük emek gücü standartları iki nedenle eşit olmayan rekabet koşullarını yaratmaktadır. Birincisi, düşük emek-gücü standartları toplu sözleşmelerde emek-gücünün pazarlık gücünü azaltmaktadır. İkincisi ise düşük standartlar, emek maliyetlerinin ücret dışı bileşenlerini düşürmektedir. Dolayısıyla rekabet sahasında eşit olmayan güç dengelerinin eşitlenmesi ön görülmektedir. Buna karşın, uluslararası ticaret ile emek gücü standartları arasında ilişki kurulması, uluslararası ticaret anlaşmalarına bir sosyal şartın eklenmesi, emek gücü standartlarının uygulanmasını sağlayacaktır. Böylece uluslararası ticaret ilişkilerine sosyal şartın ilavesiyle homojenleşen

uluslararası emek gücü piyasası, sermaye akımlarını etkileme gücünü kaybedecektir. Bu durumun aynı zamanda dünya emekçi sınıfının, küresel ekonomik büyümeden pay alacağı, ekonomik refahını artıracacağı, gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azaltacağı savunulmaktadır. Nihayetinde, uluslararası ticarete sosyal şartın ilave edilmesi dibe doğru yarış (race to the bottom), haksız rekabet ve sosyal damping gibi negatif dışsallığa yol açan durumları ortadan kaldıracaktır. Şüphesiz bu uygulamalar aynı zamanda sendikaların ve bir bütün olarak işçilerin çıkarlarına da hizmet etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde ise, emek-gücü standartlarının kazanılmış haklar olarak var olduğu gelişmiş kapitalist ülkeler, gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan rekabet güçlerini korumak amacıyla aynı standartların uygulanmasını talep etmekte ve hatta dayatarak uygulamaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler, sosyal şartın ve ticari yaptırım uygulamalarının gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini, faktör donanımı ve sermaye birikim koşullarını dikkate almadan yürütüldüğünü savunmaktadırlar. Sermaye yoğun mallar üretemeyen gelişmekte olan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüklerini ya da rekabet edebilirliklerini kaynaklarını israf etmeksizin üretebilecekleri en ucuz mallar olan emek yoğun mallar üzerinden sürdürebilmektedirler. Böylece gelişmekte olan ülkeler emek gücü standartlarını kabul ettirmeye yönelik ticari yaptırımlar uygulanmasına karşı çıkmış, yaklaşımlarını serbest rekabet ilkesine ve iktisat teorisine dayandırmaktadırlar. Nitekim, emek gücünün koşullarına standartlar konulmasının ekonomiyi etkisizleştireceği savunulmuş, bu durumun aynı zamanda gizli korumacılık anlamına geleceği ileri sürülmüştür.

UÇÖ ve DTÖ uluslararası düzeyde bir emek gücü standartlarını uygulanması konusunda öncü kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir. Ancak UÇÖ'nün işleyiş biçiminden kaynaklı, UÇÖ standartlarının üye bir ülke tarafından ihlali durumunda ticari herhangi bir yaptırım uygulama yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla UÇÖ standartlarının uygulanması, sözleşmelere ve denetime tabi olma durumu gönüllülük esasına dayanmaktadır. UÇÖ'nün bu şekilde bir yaptırım politikası uygulamasının sebebi, örgüte üye olan ülkeler arasında ticaret ve emek gücü standartları arasındaki fikir birliğinin oluşmamasıdır. Örgüte üye olan gelişmekte olan veya az gelişmiş kapitalist ülkelerin itirazları genellikle UÇÖ standartlarının ve sözleşmelerinin kendi ihtiyaçlarına uygun olmasının aksine gelişmiş kapitalist ülkelerin ihtiyaçlarıyla uyumlu olduğuna yöneliktir.

Emek gücü standartlarını DTÖ açısından değerlendirildiğinde daha çok taraf olunan ancak her hangi bir yaptırım ya da taahhüt altına girmeyen bir kuruluş olarak var olduğu söylenebilir. Dolayısıyla uluslararası emek gücü standartlarının uygulanmasına dair herhangi bir kurum tam anlamıyla işlerlik kazanmamıştır. Ancak, uluslararası emek gücü standartları, DTÖ'yle ilgili bir konu olmamakla birlikte örgüt içindeki üye ülkeler arasında konuya yaklaşım farklılıkları söz konusudur. Özellikle endüstrileşmiş ya da gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerin konuya bakış açıları ayrılmaktadır. Esasen DTÖ kendisini uluslararası emek gücü standartları konusuna bir taraf olarak görmemektedir. Ancak kimi endüstrileşmiş ülkeler, çekirdek emek gücü standartları konusunun DTÖ tarafından değerlendirilmesi gerektiğini, DTÖ'nün kural ve uygulamalarının, üye ülkelerin çalışma koşullarının geliştirilmesi konusunda güçlü bir teşvik edici araç olarak değerlendirilmektedir.

Bu görüşe muhalif olan taraflar ise uluslararası düzeyde ülkeleri emek gücü standartlarına uyumlaştırma ve uygulamaya zorlamanın ekonomik etkinlik ilkeleriyle çeliştiğini ifade etmektedirler. Daha açık bir ifadeyle; ülkelerin sahip oldukları üretim öğelerinin bolluğu, konumlandıkları bölge ve sahip olduğu doğal kaynaklar ekseninde koşulların en optimal olduğu alanda uzmanlaşmaları uluslararası ticaretin iskeletini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası kuruluşlar ve devlet müdahaleleri yoluyla uygulanacak yaptırımların piyasa ekonomisinin işlerliğine engel olacağı ve dışsal ekonomilere yol açacağı savunulmaktadır. Kısacası, uluslararası emek gücü standartlarının küresel düzeyde uygulanmasına yönelik destekleyici veya muhalif olan çeşitli yaklaşımlar mevcuttur.

Literatür taramasına bakıldığında, emek gücü standartları ile ihracat (dış ticaret) performansı arasındaki ilişkinin çoğunlukla yadsındığı tespit edilmiştir. Ampirik analizler incelendiğinde sonuçların bu şekilde çıkmasının altında yatan çeşitli sebepler söz konusudur. Bunlar, analize dâhil edilen emek gücü standartlarını temsil eden değişkenlerin genellikle yapay (dummy) değişken olarak seçilmesi, tercih edilen değişkenlerin emek gücü standartlarını tam anlamıyla temsil etmemesi ve ülke dinamikleri göz önüne alınmadan emek gücü standartlarına ilişkin yaklaşımlar geliştirmek olarak sıralanabilir.

Bu çalışmada uluslararası emek gücünün standartları ile BRICS ve Türkiye ekonomilerinin ihracatçı oldukları mal gruplarındaki rekabet güçleri arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Tezin sonunda cevabı aranan soru, sermayelerin uluslararası düzeyde rekabet avantajı elde etmek amacıyla emek gücü standartlarına dair yaklaşımlarını tespit etmek ve buna yönelik politika önerisi geliştirmektir. Çalışmanın temel hipotezi sermaye birikim yetersiz olan ve özellikle

sermayeleri oranında rekabet edemeyen BRICS ve Türkiye gibi yükselen piyasa ekonomileri olarak tabir edilen ülke sermayelerinin uluslararası alanda rekabetçi duruma gelmek amacıyla emek yoğun sektörlerdeki emek gücü standartlarını düşürdüğüdür. Yüksek emek gücü standartlarının ulusal sermayelerinin maliyetlerini artıracığından rekabet gücünü kaybedeceği kabul edilmiştir. Bu bağlamda, 1995-2017 dönemleri arasında yıllık seriler kullanılarak emek gücü standartlarındaki değişimin, BRICS ve Türkiye ekonomilerinin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performanslarına etkisi yeni nesil panel ekonometrisi yardımıyla analiz edilmiştir. Uygulamada; emek gücü standartları olarak belirlenen değişkenlerin, söz konusu ülkelerin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansına yönelik etkileri sınanmıştır. Gerekli literatür taraması yapıldığında, çalışmaların büyük çoğunluğunda analizlerinde doğrudan çekirdek (temel) emek gücü standartlarının dikkate alınmadığı, teknik standartlar olarak tarif edilen yelpazesi daha geniş olan standartların tercih edildiği gözlenmiştir. Böylece bir ülkenin emek gücü standartlarını tespit etmeye yönelik farklı parametreler kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmada, emek gücü standartlarının belirleyicisi olarak, yıllık ortalama çalışma saati, grev sayısı, sendikalaşma yoğunluğu, yıllık üretimden ücretliler sınıfına düşen pay ve işsizlik oranı kullanılmıştır. Serilerden ihracat performansı, yıllık ortalama çalışma saati, grev sayısı değişkenlerinin doğal logaritması alınmış, diğer değişkenler ise oransal olarak modele dahil edilmiştir.

Bu çerçevede, ülkeler arasındaki etkileşimin gücünü ölçmeye yarayan yatay kesit bağımlılığı test sonucuna göre, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Yani, söz konusu ülkelerin herhangi birinde ortaya çıkan ekonomik şokların diğer ülkeleri de etkilediği görülmektedir. Bu durumda, ülkeler makro ekonomik politikalar belirlerken etkileşim içinde oldukları diğer ülkelerdeki gelişmeleri de göz önünü almaları önerilmektedir. Serilerin durağanlık düzeyleri, Hadri-Kuruzomi (2012) birim kök testi yardımıyla analizi yapılmış $\ln workh$, $\ln strike$, $\ln laborin$ ve $\ln unemp$ değişkenlerinin düzeyde durağan $I(0)$, $\ln exp$ ve $\ln tu$ değişkenlerinin birinci farkları alındığında durağan hale geldiği yani, $I(1)$ oldukları görülmüştür. Böylece serilerin tamamı birinci derecede durağan $I(1)$ olmadığı için çalışmada eş bütünleşme analizi uygulanamamaktadır. Çünkü eş bütünleşme analizinin yapılabilmesi için serilerin $I(1)$ olması ön koşuldur. Ayrıca uzun dönem ilişkisine ait katsayıların homojen olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, panel geneli için yapılacak yorumların güvenilir olacağı kabul edilmiştir. Farklı durağanlık seviyelerinde kullanılabilen Emirmahmutoğlu ve Çetin (2011) panel nedensellik testi sonucuna göre, emek gelirlerinden ihracata doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bununla birlikte, yıllık ortalama çalışma saatinden ihracat değişkenine

doğru da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Aynı zamanda, ihracattan, sendikalaşma yoğunluğuna ve işsizlik oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Grev sayısı da emek gücü standartlarındaki gelişmeler açısından önemli bir parametredir. Çalışmada, grev sayısından ihracat değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır

Teorik ve ampirik sonuçlar özetlendiğinde; emek gücü standartlarındaki değişimin BRICS-Türkiye'nin emek yoğun sektörlerindeki ihracat performansına etkisinin bulunduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla dünya pazarıyla emek yoğun sektörler vasıtasıyla eklemlenen ülkelerin rekabetçi olabilmek için emek gücü standartlarını olabildiğince baskı altında tutmak durumunda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz, literatür özetindeki Bakhshi ve Kerr (2009)'in çalışmasına da paralel sonuçlar üretmiştir. Bununla birlikte, elde edilen bulgular beklentimizle uyumlu olarak sonuçlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin (BRICS ve Türkiye özelinde) düşük emek gücü standartlarını kullanarak (özellikle emek yoğun mallarda) vasıfsız ve emek yoğun sektörler üzerinden karşılaştırmalı üstünlüklerini (rekabet gücünü) ve uluslararası ticaret performansları arttırdığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak çalışma, ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve faktör donanımları farklılık gösteren ülkelerin rekabet avantajı sağlayacak sektör veya üretim kollarını korumak istediklerini göstermektedir.

BRICS ve Türkiye'nin emek yoğun düşük katma değerli ve ucuz emeğe dayalı uzmanlaşmaları teşvik etmeye devam etmesi ülkelerin sanayileşme stratejileri ve kaynakların etkinkullanımı açısından çelişkili bir ilişki ortaya koyabilmektedir. Fakat bu, yalnızca emek gücünün karşılığıyla geçinen kesimlerin düşük ücret ve kötü çalışma koşullarına tabi olmalarının değil, ülkelerin gelişme, kalkınma ve refah düzeyinin artış hızına engel teşkil edecektir. Bu durum, aynı zamanda sermayeler açısından rekabetin yoğun olduğu üretim alanlarında daha düşük kar oranlarıyla faaliyette bulunmalarına imkan verecektir. Geleceğe dönük daha çok katma değer üreten teknoloji yoğun üretim planlaması yapılması ülkelerin üretim kapasitesini, yatırımcıların rekabet gücünü ve karlılık olanaklarını, işçi sınıfının koşullarını, üretkenlik düzeylerini ve dış ticaret yapılarını önemli ölçüde olumlu etkileyeceği beklenmektedir. Bu amaç doğrultusunda emek gücü standartlarını baskılama yönünde politika ve stratejiler geliştiren gelişmekte olan ülke sermayeleri, emek yoğun ve kötü çalışma koşulları ekseninde yürütülen endüstriyel uzmanlaşma faaliyetlerine destek vermekten vazgeçmeli hatta bu durumu ortadan kaldıracak orta ve uzun vadeli tasfiye programları hazırlamalıdır. Üretim sürecinde emek gücünün ikamesi olarak kullanılabilen teknolojinin uygulanmaya konulması ve nispi

ağırlığının arttırılmaya başlanması emek gücü standartlarının geliştirilmesinin de koşullarını oluşturabilmektedir. Yani, gelişmekte olan ülkelerin Ar-Ge bazlı katma değeri yüksek üretim stratejileri benimsemeleri ülkelerin gelişmişlik ve kalkınmışlık seviyelerini yükseltmenin yanında emek gücü standartlarının düzeyinin yukarıya çıkarabilir, çalışan yoksulluğu, çocuk işçiliğini, gelir eşitsizliği gibi sorunların çözümlenmesi olanaklarını doğurmaktadır. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin üzerindeki bir diğer kara bulut yüksek işsizlik oranlarıdır. Bu parametrede çalışan işçilerin pazarlık gücünü zayıflatan ve beraberinde emek gücü standartlarını zayıflatan önemli bir değişkendir. Ülke genelinde çalışma saatlerinin düşürülmesinin işsizlik oranının azaltılmasının başka bir yolu olacağı önerilmektedir. Teknoloji yoğun üretimin getireceği kazanımların yanında işsiz sayısındaki azalış da beraberinde çalışan işçilerin emek gücü standartlarını yükseltecek, aynı zamanda ücret ve ücret dışı faktörlerin düzeylerini, işçi sınıfının pazarlık güçlerini arttıracığı koşulları oluşturacaktır.

Üretim teknolojilerindeki gelişmelerin getirdiği kazanımlarla birlikte mevcut üretim koşullarında emek gücü standartlarını yükseltmenin yöntemleri geliştirilebilir. Bu bağlamda çeşitli öneriler sunulmuştur. Bunlar; günlük, haftalık veya yıllık çalışma saatlerinin ücret indirimi olmaksızın düşürülmesi, çalışma saatleri günlük 6 haftalık 30 saate indirilmeli, bütün işçilere yıllık 1 ay zorunlu ücretli izin verilmeli, çocuk işçiliği yasaklanmalı, zorunlu eğitim yaşı 18'e çıkartılmalı, emeklilik yaşı indirilmeli, ev içi kadın emeği ücrete tabi kılınmalıdır. Bu uygulamalarla birlikte verili üretim koşullarında işgücüne katılım oranının artmasının yanında işsizlik meselesi de sorun olmaktan çıkabilmektedir. Çünkü sıraladığımız faktörler arasından yalnızca yıllık çalışma saatlerinin yüksek oluşu bile istihdam edilecek kitlelerin üretimin dışında tutulması için yeterlidir. Gece çalışması yasaklanmalı, maden gibi çalışma koşullarının zor olduğu alanlarda çalışma saatleri olabildiğince düşürülmeli, işçi sağlığı ve güvenliği yönünde tedbirler alınmalı, denetçiler tarafından sürekli kontrol altında tutulmalı gerekli şartları yerine getirmeyen üretim birimlerine caydırıcı cezalar uygulanmalıdır. Tüm işçiler sosyal güvenlik kapsamı altına alınmalı, güvencesiz çalıştırma yasaklanmalı, taşeronlaştırma, fason üretim ve her türlü esnekleştirilmeye engel olunmalıdır. Sürekli işçilik statüsü kazandırılmalıdır. İşsizlik fonu ve kıdem tazminatı uygulamalarının işçiler lehine olarak koşulları iyileştirilmelidir. Üretim sürecinde zorla çalıştırma, her türlü ayrımcılık (cinsiyet, etnisite, inançsal vb.gibi) sona erdirilmeli, tüm işçilerin kendileri ve aileleriyle geçim sıkıntısı yaşamadan hayatlarını idame edebilecek açlık ve yoksulluk sınırı üzerinde insana yakışır düzeyde ücretlendirilmesi gerekmektedir (UÇÖ'nün tanımına uygun haliyle). Sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grevler önündeki engeller ortadan kaldırılmalıdır. Mevcut üretim koşullarında emekçi sınıfların

ücret ve yaşam düzeylerini yükseltilmesinde işçilerin pazarlık gücünün artırılmasının önemli bir payı vardır. Dolayısıyla toplu pazarlık hakkı bütün işçilere tanınmalıdır.

Bununla birlikte, çalışmanın sınırlarını aşmasından ötürü inceleme dışı tutulan ve ileride konunun kapsamı dâhilinde analiz edilmesi planlanan ve tamamlayıcı bir niteliği olacağı düşünülen başkaca çalışmalar mevcuttur. Bu doğrultuda emek gücü standartlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabet yarışında oynadığı rolün belirleyici olup olmadığı dibe doğru yarış (race to the bottom) argümanı çerçevesinde çözümlenecektir. Yine, özellikle 1980 sonrası üretimin uluslararasılaşmasının ya da küreselleşmeyle birlikte sermaye mobilizyonunun kolaylaşmasının emek gücü standartlarına etkisi analiz edilecektir. Bir başka yapılması düşünülen çalışma ise emek gücü standartlarındaki değişimin doğrudan yabancı yatırımlara ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tahliline dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACTFU (2018). Çin Sendikalarıyla İlgili Bilgilerin Bazıları 18.01.2018 tarihinde <http://acftu.people.com.cn/GB/67560/8184190.html> adresinden alınmıştır.
- Aggarwal, M. (1995). International Trade and the role of Labour Standards. *Working Paper 95-06-C, US International Trade Commission, Office of Economics.*
- Akbulak S. (2008). BRICS Ülkeleri ile Güney Kore Ekonomilerine ve Sermaye Piyasalarına İlişkin Temel Göstergeler ve Kısa Değerlendirmeler. *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu.*
- Akçay Ü. ve Güngen R. A. (2016). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş.* İstanbul: Nota Bene Yayınları.
- Aktan, C.C. ve Vural, Y.İ. (2004) *Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri.* Ankara: TİSK Yayını Rekabet Dizisi: 3.
- Aktan C.C.(2004). *Değişim Çağında Yönetim.* İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Altan, Ö. Z. (2003). *Sosyal Politika* (İkinci Baskı).Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1477.
- Ardıç K. ve Aydın Y.(2011). *İktisat Okulları ve Emek Piyasası.* İstanbul: Derin Yayınları.
- Aslan, O. E. (2012). *Devlet Bürokrasisi ve Kamu Personel Rejimi*(2. Baskı). Ankara: İmge Yayınları.
- Atik, H.(2005). *Yenilik ve Ulusal Rekabet Gücü.* Ankara: Detay Yayıncılık
- Aydoğanoglu E.(2011). *Emek Sürecinin Dönüşümü.* Ankara: Kültür-Sanat Sen Yayınları.
- Bakhshi S. ve Kerr A. W. (2009). Do Labour Standards Have Role In International Trade?: Private Standards, Preferential Trade Agreements or The WHO. CATPRN Canadian Agricultural Trade Policy and Competitiveness Research Network, *Working Paper 2009-07.*
- Baki R. G. (2010). *Uluslararası Ticaret ve Çalışma Standartları.* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

- Balassa B. (1965). Trade Liberalisation and “Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99-123.
- Başkaya F. (2015). *Yeni Paradigmayı Oluşturmak*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Beaud M.(2016). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. (Çev. Fikret BAŞKAYA).İstanbul: Yordam Kitap.
- Bedirhanoğlu P. (1999). Asya Krizinden Rusya’ya.*Birikim Dergisi*, Sayı: 119, İstanbul.
- Beers C. V. (1998). Labour Standards and Trade Flows of OECD Countries. *World Econ*, 21:57–73.
- Bekmen A. (2010). *Sermayenin Etik İnşası: Küresel Meta Zincirleri ve Çalışma Standartları*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.
- Belek İ. (1999).*Postkapitalist Paradigmalar: Postkapitalizm, Endüstri Ötesi Toplum, Post-Fordizm, Esnek Uzmanlaşma, İkinci Endüstriyel Bölünme, Enformasyon Toplumu, Disorganize Toplum*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Belgutay A. G. (2007).*Yalın Üretim Sistemi ve Tekstil Sektöründe Bir Örnek Olay Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi,İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul.
- Berik G. ve Rodgers Y.M. (2007). The Debate on Labor Standards and International Trade: Lessons from Cambodia and Bangladesh. University of Utah, *Working Paper: 2007-03*.
- Birinci, G. (2017).İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi 1: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletlere’e.*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. Cilt 7, Sayı 2. S. 50-81.
- Bukharin N.I. (2009).*Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* (Çev. Uğur Selçuk Akalın), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bocutoğlu E. (2012).İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk. *Hak-İş Uluslar Arası Emek ve Toplum Dergisi*. Cilt 1, Sayı:1.
- Bonnal M. (2009). Export Performance, Labor Standards and Institutions: Evidence from A Dynamic Panel Data Model, *J Labor Res*.31:53-66, USA.

- Bozdog, E. U. (2012). *Impacts of ILO Core Labour Standards to Achieve Globally Superior Labour Standards: Does Social Dumping (Low Road) Argument have Reality?*. University Of Hamburg, School of Business. Economics and Social Sciences. Master Thesis.
- Bozkurt V. (2003). Bilgi Toplumunun Getirdikleri ve Türkiye. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. Cilt: 5, Sayı: 2.
- Braverman H. (1998). *Labor and Monopoly Capital The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press.
- Brewer A. (2011). *Marksist Emperyalizm Teorileri Eleştirel Bir Analiz*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brown D. K. (2001). Labor Standards: Where Do They Belong on International Trade Agenda? *Journal of Economic Perspectives*, Volume 15, Number 3, Page: 90.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R., (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics, *Review of Economic Studies*, 47(1): 239-53
- BRICS (2018). Ülke Grubuyla İlgili Çeşitli Veriler. 11.05.2018 tarihinde <https://www.brics2017.org/English/AboutBRICS/BRICS/> adresinden alınmıştır.
- Brics.Itamaraty (2018). Ülke Grubuyla İlgili Çeşitli Bilgiler. 15.05.2018 tarihinde <http://brics.itamaraty.gov.br/about-brics/information-about-brics> adresinden alınmıştır.
- Bruce H. M.(1968). Gelişen Ülkelerde Sendikalar ve Siyaset (Çev. Toker Dereli) *Sosyal ve Siyaset Konferansları*.
- BrunnerK.(1968). The Role of Money and Monetary Policy. *Federel Reserve Bank of ST. Louis*, July 1968, s.9-24.
- Charnovitz S. (1987). The Influence of International Labour Standards on the World Trading Regime. *International Labour Review*. Volume 126, Number 4: 565-584.
- China Labour Bulletin (2018). Çin’le İlgili Grev Sayıları 10.01.2018 tarihinde <https://maps.clb.org.hk/strikes/en> adresinden alınmıştır.
- Cohen A. G. (1998). *Karl Marx’ın Tarih Teorisi Bir Savunma* (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

- COSATU (2018). Güney Afrika Sendikalarıyla İlgili Bilgilerin Bazıları 25.01.2018 tarihinde <http://www.cosatu.org.za/index.php> adresinden alınmıştır.
- CUT (2018). Brazilya ile İlgili Emek Gücü Standartlarına Dair Veriler 20.01.2018 tarihinde <https://www.cut.org.br/> adresinden alınmıştır.
- Çevik S. F. (2015). Beklentilerin Rolü ve Phillips Eğrisi. *Mevzuat Dergisi*. Sayı.95, Kasım.
- Çivi, E. (2001). Rekabet Gücü: Literatür Taraması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 8(29): 21-38.
- Dağdelen, İ. (2005). Post-Fordizm. *Mevzuat Dergisi*. Sayı 90, Haziran.
- Davies, R. B. and Vadlamannati, K. C., (2017) A Race to the Bottom in Labour Standards? An Empirical Investigation. *Journal of Development Economics*, Vol. 103.
- Dehejia VH, Samy Y (2004) Trade and Labour Standards: Theory and New Empirical Evidence. *J Int Trade Econ Dev* 13:179–198.
- Divitçioğlu S.(2010). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğruder, E. (2009). *Merkantilizm, Farklı Merkantilist Anlayış ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı,Ankara.
- Dölek L.(2013). *İktisat Teorisinden İşsizlik Olgusu ve Emek Piyasası*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Eberhardt, M. ve Bond, S., (2009). Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. *MPRA (Munich Personal RePEc Archive)*, Paper No: 17692. <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692>.
- Edmonds EV, Pavcnik N (2005). The Effect of Trade Liberalization on Child Labor. *J Int Econ* 65: 401–419
- Edmonds EV, Pavcnik N (2006). International Trade and Child Labor: Cross-Country Evidence. *J Int Econ*. 68:115–140.

- Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011). Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels.*Economic Modelling*, 28: 870- 876.
- Engels F.(1971).*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Ankara: Sol Yayınları.
- Engels F.(2011).*Anti Dühring*. Ankara:Sol Yayınları.
- Engermaan S.L. (2001).*The History and Political Economy of International Labour Standards*. Stockholm, August 23-24.
- Ercan F. (1997). Meta ve Para Analizinde Finans Kapital (1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve).*Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 8, Sayı 27, s.157-185.
- Ertuğrul İ., Özveri O. ve Gündoğan A. (2013). Yalın Üretim Sisteminin Tekstil Sanayinde Uygulanabilirliği.*Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt 4, Sayı 6.
- Esser J. and Hirsh J.(1989), The Crisis of Fordism and Dimension of a ‘‘Post Fordist’’ Regional and Urban Structure.*IJURR*. 13(3).
- Fields, G. S. (2003). *International labor standards and decent work: Perspectives from the Developing World [Electronic version]*. In R. J. Flanagan & W. B. Gould IV (Eds.), *International labor standards: Globalization, Trade, and Public Policy* (pp. 61-80). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Flanagan RJ (2003). *Labor Standards and International Competitive Advantage*. In: Flanagan RJ, Gould WB IV (eds) *International Labor Standards: Globalization, Trade, and Public Policy*. Stanford Law and Politics, Stanford.
- Friedman M. (1968). The Role of Monetary Policy.*The American Economic Review*. Vol.58, No.1. pp. 1-17.
- Friedman M. (1977). *Nobel Memorial Lecture: Inflation and Unemployment*. The University of Chicago, Illinois, USA, December 13.
- Frisch, H.(1989). *Enflasyon Teorileri* (Çev. Ertan Okatay ve Arslan Yiğidim), Ankara: Elif Matbaacılık.
- Graham T. R.,(1979). Results of the Tokyo Round.9 *GA. J. INT'L & COMP. L.* 153.

- Grandi L. P. (2009). Trade Agreements and Their Relation to Labour Standards. International Centre for Trade and Sustainable Development, *Issue Paper*. No. 3.
- Granger C. and Siroen M. J. (2006). Core Labour Standards in Trade Agreements: From Multilateralism to Bilateralism. *Journal of World Trade*. 40(5): 813-836.
- Hadri, K., (2000), Testing for Stationarity in Heterogenous Panels. *Econometrics Journal*, 3, 148-161.
- Haroon B., Karmen N., Derek Y. (2014), Trade Unions in an Emerging Economy The Case of South Africa, Development Policy Research Unit, DPRU Working Paper 201402. http://www.dpru.uct.ac.za/sites/default/files/image_tool/images/36/DPRU%20WP201402.pdf
- Harvey D. (2015). *Sermayenin Sınırları* (Çev. Utku Balaban), İstanbul: Yazılama Yayınevi (Eserin orijinali 1982’de yayımlandı).
- Harvey D.(1990), *The Condition of Post Modernity An Enquiry into The Origins Change*, Blackwell Cambridge MA&Oxford UK, Cambridge.
- Hall E. T. ve Hart R. H. (2010). The Samuelson-Solow “Phillips Curve” and The Great Inflation. *Miami University Farmer School of Business Department of Economics Working Paper*.
- Hilferding, R. (1981). *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. London, Boston and Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Hilferding R.(1995). *Finans Kapital* (Çev. Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınları, Birinci Kitap. (Eserin orjinali 1910 yılında yayımlandı).
- Hinloopen J. and Marrewijk V.C. (2001). On The Empirical Distribution of The Balassa Index. *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*. Vol. 137 Iss. 1, p. 1 - 35 ISSN: 1610-2878
- Huberman L. (2014). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Huberman, M. and Meissner C.M. (2010). Riding The Wave Of Trade: Explaining The Rise Of Labor Regulation In The Golden Age of Globalization. *Journal of Economic History*. 70 (3) pp. 657-685.
- Hobsbawn E.,(1984).*Feodalizmden Kapitalizme*. (Çev. Müge Gürer ve Semih Sökmen). İstanbul:Metis Yayınları.
- Hughes S. ve Wilkinson R. (2007).International Labour Standards and World Trade: No Role For The World Trade Organization?, *New Political Economy*, 3:3, 375-389, DOI: 10.1080/13563469808406366.
- Hunt E.K. and Lautzenheiser M.(2011).*History of Economic Thought A Critical Perspective*.M. E. Sharpe Third Edition, USA.
- IBGE (2018). Brazilya ile İlgili Emek Gücü Standartlarına Dair Veriler 21.01.2018 tarihinde <https://ww2.ibge.gov.br/english/> adresinden alınmıştır.
- ILO (1999). *Promoting Social Justice*.Geneva: International Labour Office.
- ILO (2004).*Rules of Games: A Brief Introduction to International Labour Standards*. Geneva: International Labour Office.
- ILO (2017). Emek Gücü Standartlarıyla İlgili Bazı Veriler 15.10.2017 tarihinde www.ilo.com adresinden alınmıştır.
- Im, K., Pesaran, H. ve Shin, Y., (2003). Testing for Unit Roots in Heterogenous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1): 53-74.
- Jean M. S., (2016).Core Labour Standards, Bilateral and Multilateral Trade. *Revista de Economía y Estadística*, Universidad Nacional de Córdoba, Facultad de Ciencias Económicas, *Instituto de Economía y Finanzas*, Vol. 0(1), Pages 59-83, January.
- Karahanogulları Y. (2008). İktisat Biliminde Üç Farklı Değer Soyutlaması: Yeni bir İktisat Mümkün Mü?, *İktisat Dergisi*. Sayı: 494-5, ss. 14-24.
- Kazgan G.(2006).*İktisadi Düşünce Tarihi veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 12. Basım.

- Kesici, R. M. (2011). Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumu. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 28,75-115.
- Keynes J.M. (2010).*İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (Çev. Uğur Selçuk Akalın) İstanbul:Kalkedon Yayınları. (Eserin orijinali 1936 yılında yayımlandı)
- Kibritçiöglü, A. (1996a). *Merkantilistler ve Fiyokratların Dış Ticaret İle İlgili Görüşleri: Özet Bir Bakış. Uluslararası Makro İktisat – Okumalar*, 72. Ankara: DTFOB Yayıncılık
- Kibritçiöglü, A (ed)., (1996b).*Uluslararası Rekabet Gücüne Kavramsal Bir Yaklaşım”*, *Uluslararası (Makro)İktisat-Okumalar*. Ankara: TDFOB Yayıncılık.
- Kucera D, Sarna R (2006). Trade Union Rights, Democracy, and Exports: A Gravity Model Approach. *Rev Int Econ*. 14:859–882.
- Kutal, M. (1970). Uluslararası Çalışma Teşkilatının Yasama Faaliyeti ve Türkiye Cumhuriyetinin Durumu (1919-1969).*Sosyal Siyaset Konferansları*. Cilt 21, İstanbul, s.169-197.
- Kolsuz G. ve Yeldan E., A. (2014). 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayrıştırılması.*Çalışma ve Toplum Dergisi*. Sayı:40, 2014/1 <http://calismatoplum.org/sayi40/kolsuz.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.05.2018).
- Konaç E.H. (2001). Trade and Labour Standards and the OIC Countries.*Journal of Economic Cooperation*. 22/3, http://www.sesric.org/jecd/jecd_articles.
- Meryem K. ve Topçuoğlu A. (1995).*Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 3. Baskı.
- Kozak E. İ. (1988). *İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)*. *Sosyal Siyaset Konferansları*37-38. *Kitaplar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, s.63-81.
- Krueger A. B., (1996). Observations On International Labor Standards And Trade. *NBER WorkingPaper 5632*. Cambridge.
- Lee, E. (1994). The Declaration of Philadelphia: Retrospect and Prospect. *International Labour Review*. Vol. 133, No. 4, pp. 467–484.

- Lee E. (1997). Globalization and Labour Standards: A Review of Issues. *International Labour Review*. Vol. 136, Number 2.
- Liesner, H. H. (1958). The European Common Market and British Industry. *The Economic Journal*. 68(270), 302-316
- Lucas R.E.JR.(1978). Unemployment Policy. *American Economic Review*. May.
- Marx K., (2011a). *Kapital Cilt 1* (Çev. Alaattin Bilgi). Ankara: Sol Yayınları (Eserin Orjinali 1867'de yayımlandı).
- Marx K.,(2011b). *Kapital Cilt 2*.(Çev. Alaattin Bilgi) Ankara: Sol Yayınları.(Eserin Orjinali 1893 yılında yayımlandı).
- Marx K.,(2011c). *Kapital Cilt 3*.(Çev. Alaattin Bilgi).Ankara: Sol Yayınları.(Eserin Orjinali 1894 yılında yayımlandı).
- Marx K.,(2011d). *Formen*. (Çev: Sol Yayınları Yayın Kurulu) Ankara: Sol Yayınları (Eserin Orjinali 1857 yılında yayımlandı).
- Marks K.,(2011e). *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat, Kar*. (Çev. Sevim Belli). Ankara:Sol Yayınları.(Eserin Orjinali 1849 yılında yayımlandı).
- Marxist (2018). Rusya'daki Sendikalaşma Oranı İlgili Çeşitli Bilgiler. 27.05.2018 tarihinde <https://www.marxists.org/archive/lozovsky/1920/russrevunion.htm> adresinden alınmıştır.
- Mah J.S. (1997). Core Labour and Export Performance in Developing Countries. *World Econ* 20:773–785
- Mercan M. ve Kızılkaya O. (2017). OECD Ülkelerinde Sanayi Sektörü, Ekonomik Büyüme ve Verimlilik İlişkisinin Kaldor Yasaları Çerçevesinde Sınanması. *Verimlilik Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 7-38.
- Merz R. T. (2011). All China Federation of Trade Unions: Structure, Functions and The Challenge of Collective Bargaining. *ILO Working Paper No:13*. Global Labor University.
- Muth F. J. (1961), Rational Expectations and Theory of Price Movements. *Econometrica*, Vol. 29, No. 3, pp. 315-335.

- National Portal of India (2018). Hindistan İle İlgili Çeşitli Veriler 25.01.2018 tarihinde <https://www.india.gov.in/official-website-labour-bureau-ministry-labour-and-employment> adresinden alınmıştır.
- National Bureau of Statistics of China (2018). Çin'le İlgili Çeşitli Veriler 02.01.2018 tarihinde <http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/annualdata/> adresinden alınmıştır.
- Nikitin P.(2011). *Ekonomi Politik*. Ankara: Sol Yayınları.(Eserin orijinali 1966 yılında yayımlandı).
- Niranjan K. S. (2016).W.T.O. And Labour Issues: A Challenge.*Humanities & Social Sciences Reviews*.Vol 4, No 1, January, pp. 49-52 eISSN: 2395-6518, doi: 10.18510/hssr.2016.416.
- Nurdoğan K. A. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ-ILO) Yüzüncü Yıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Aralık, s. 78-95.
- Panagariya A. (2006). Trade and Labor Standards: A Trade Economist's View. *The IADB/FLACSO/LATN Labor Standards Discussion Group*. Rio de Janeiro, Brazil on June 23-24.
- Parlak Z.(2004). Küreselleşme ve Çalışma Standartları. *Bilgi (9) 2004/2*: 43-88.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration, Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests With An Application to the Purchasing Power Parity Hypothesis.*Econometric Theory*. 20(3): 597-625.
- Pesaran, M. H., (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels,*Cambridge Working Papers in Economics*, 435.
- Pesaran, M. H., (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels With A Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4): 967-1012.
- Pesaran, M. H., Ullah, A.ve Yamagata, T., (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*. 11(1): 105-127.
- Pesaran, M.H. ve Yamagata, T., (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels.*Journal of Econometrics*. 142(1), 50-93.

- Pıçak M. ve Kadah H. (2017). Türkiye’de Sendikalaşmanın Tarihsel Gelişimi.*Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*.s.198-241.
- Porter, M.E., (1990a). *The Competitive Advantages of Nations*. London and Basingstoke : The Macmillian Press Ltd.
- Rempel, G.(1998).*Mercantilism*. USA: Western New England College.
- Ricardo D (2015). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. (Çev.Bariş Zeren), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rodgers G., Lee E., Swepston L., Daele V. D. (2009). The International Labour Organization and The Guest for Social Justice, 1999-2009.
- Rodrik D (1996). Labor Standards in International Trade: Do They Matter and What Do We Do About Them? In: Lawrence RZ, Rodrik D, Walley J (eds) Emerging Agenda For Global Trade, High States For Developing Countries. *Overseas Development Council Essay No. 20*. Johns Hopkins UP, Washington, DC
- Rodríguez G. ve Samy Y.(2003). Analysing The Effects of Labour Standards on US Export Performance. A Time Series Approach with Structural Change. *Applied Economics*. 35:9, 1043-1051, DOI: 10.1080/0003684032000079161
- Romer D. (1996). *Advance Macroeconomics*. ABD: McGraw-Hill/Irwin.
- Roncaglia A. (2006).*The Wealth of Ideas A History of Economic Thought*.New York: Cambridge University Press.
- Rubin I.I. (2010).*Marx’ın Emek Değer Teorisi* (Çev. Uğur Selçuk Akalın), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Rustin M. (1989). The Politics of Post Fordism: Or, The Trouble With’’New Times’’. *New Left Review*. 175.
- Rusya Merkez Bankası(CBR) (2018). Rusya ile İlgili Çeşitli Veriler. 19.05.2018 tarihinde <http://www.cbr.ru/eng/statistics/?Prtd=svs> adresinden alınmıştır.

- Salem S. and Rozental F., (2012). Labor Standards and Trade: A Review of Recent Empirical Evidence. *United States International Trade Commission Journal of International Commerce and Economics*.
- Sapir, A. (1995). The Interaction Between Labour Standards and International Trade Policy. *The World Economy*. 18, 6, 791-803.
- Santos D. B. N. (2016). Latin American countries and the establishment of the multilateral trading system: the Havana Conference (1947-1948). *Brazilian Journal of Political Economy*. Vol. 36, N. 2 (143), pp. 309-329, April-June.
- Samuelson, P.A. ve Solow, R. M., (1960). Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy, *The American Economic Review*. Vol. 5, No.2, Papers and Proceedings of the Seventy-Second Annual Meeting of the American Economic Association, 177-194.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 4. Baskı.
- Savran, S. (2007). Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması. *Devrimci Marksizm*. Sayı: 3, İstanbul.
- Seyidoğlu H. (2007). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. Geliştirilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seymen D. (2009). *Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü*, İzmir: DEÜ Yayınları, ISBN 978 975 441 262 8.
- Sengenberger W. (2012). *Uluslararası Çalışma Örgütü Amaçları, İşlevleri, Politik Etkileri*. <http://spaum.politics.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/488/2014/05/10695.pdf>. syf. 13
- Shaikh, A. (2018). *Kapitalizm, Rekabet, Çatışma, Bunalımlar*. (Çev: Ümit Şenesen). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Singh A., (2004). Labour Standards and the 'Race to the Bottom': Rethinking Globalization and Workers' Rights from Developmental and Solidaristic Perspectives. *Oxford Review of Economic Policy*, Oxford University Press, vol. 20(1), pages 85-104, Spring.
- Swinnerton A. K. (1997). An Essay on Economic Efficiency and Core Labour Standards. *The World Economy*. Vol. 20, Issua 1, pp. 73-86.

- Smith A.,(2006).*Milletlerin Zenginliği*. (Çev. Haldun Derin)İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.(Eserin orijinali 1776 yılında yayımlandı)
- Snowdon B. ve Vane H.R.(2012).*Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*.Ankara: Efil Yayınevi.
- Stats SA (2018). Güney Afrika İle İlgili Çeşitli İstatistikler 26.01.2018 tarihinde <http://www.statssa.gov.za/> adresinden alınmıştır.
- Stern M. R. and Terrell K. (2003). Labor Standards and the World Trade Organization Research Seminar in International Economics Gerald R. Ford School of Public Policy. The University of Michigan. Ann Arbor, Michigan, *Discussion Paper No. 499*
- Swamy, P.A.V.B. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model.*Econometrica*. 38(2):311-323
- Sweezy P.(2007). *Kapitalist Gelişme Teorisi*. (Çev. Uğur Selçuk Akalın) İstanbul: Kalkedon Yayınları (Eserin orijinali 1942 yılında yayımlandı).
- Sweezy P. ve Baran P. (2007).*Tekelci Sermaye*. (Çev. Uğur Selçuk Akalın) İstanbul: Kalkedon Yayınları (Eserin orijinali 1966 yılında yayımlandı).
- Şahin D. (2015). Türkiye'nin Emek Yoğun Mallarda Rekabet Gücünün Ölçümü: BRIC Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analiz.*Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 6, Sayı: 2.
- Şenel, A. (2009). *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.(2. Baskı).
- Şenses F. ve Öztürk S. (2003).*Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenses, F. (2017).*İktisada Farklı Bir Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay A. H. (1999).*Yalın Üretim Sistemleri ve Geliştirme Örnekleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Tabb W. K. (2002).*Ahlaksız Fiil 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*. Birinci Baskı Epos Yayınları. Ankara.

- Taşçı, F. (2017).*Türkiye’de Sosyal Politika ve Dönüşüm Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar, Siyaset*. Ankara:Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Tatoğlu Y. F. (2018). Panel Veri Ekonometrisi. İstanbul:Beta Yayıncılık.ISBN 2012 978-605-377-708-3.
- Taylor F.W. (2005). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*.Ankara: Adres Yayınları.
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı (2018). Türkiye’nin Uluslararası Ticaretiyle İlgili Çeşitli Bilgiler. 21.05.2018 tarihinde <http://www.ab.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- The Brazil Business (2018). Brezilya Ekonomisine Dair Çeşitli Bilgiler 25.05.2018 tarihinde <http://thebrazilbusiness.com/article/labor-unions-in-brazil> adresinden alınmıştır.
- Tuncer, İ. ve Özüğür, Y. (2004).*Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Sektörel Üretkenlik Analizleri: Bölgesel Karşılaştırmalar 1980-2000*. Bilimsel Araştırma Projesi, Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü. No: BAP-İİBF İB(İT) 2003-1, <http://www.tek.org.tr/> (Erişim Tarihi: 21.05.2018).
- Turan Z. (2011). Dünya’da ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 1
- Turhan, S. M. (2017). İçi Boşaltılmış Bir Kavram: İşbölümü.Ç.Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 26, Sayı 1, s. 26-41.
- Türel O. (2017).*Küresel Tarihçe 1945-79*. İstanbul: Yordam Yayınevi.
- To L. L. (1986). *Trade Unions in China 1949 to the Present*. Singapore: Singapore University Press.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes.*Journal of Econometrics*. 66, 225-250.
- Torres R. (1999). Labour Standards and International Trade. *The OECD Observer (Special Edition for the WTO Ministerial Conference in Singapore)*. December.
- Tosstorff R. (2005). The International Trade-Union Movement and The Founding of The International Labour Organization.*Internationaal Instituut Voor Sociale Geschiedenis*. IRSH 50 (2005), pp. 399–433 DOI: 10.1017/S0020859005002166.

- Özlük, D. (2018). GATT ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Politik Ekonomideki Rolü. *Turkish Studies Volume 13/7*. Winter 2018, p. 367-381 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13064> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY
- Öztürk, S. ve Özyakışır, D. (2005). Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*. s. 94, Ekim, <http://www.mevzuatdergisi.com/>. Erişim Tarihi: 21.05.2018
- Özüğurlu M. (2008). Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Özyılmaz Y. (1998). *Ekonomik Küreselleşmenin Çalışma Standartlarına Etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Özyiğit M., Çelik A. ve Petek A. (2019). Türkiye'de 1980 Sonrası Reel Asgari Ücretin Belirleyicileri. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*. Sayı 61/2.
- Utkulu U., Seymen, D., (2004). Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey Vis-à-Vis the EU/15. *Paper was presented at the European Study Group 6th Conference, ETSG 2004*.
- Uyanık Y. (2008). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10(2), 209-224.
- Vollrath Thomas L. (1991). A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 127, 265–279.
- Yeldan E. (2009). Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?, *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 2009/1.
- Yüksel S. ve Sarıdoğan E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman'ın Katkıları. *Marmara Üniv. SBE. ÖNERİ*. Cilt.9, s.199-206.
- WEF (2018). Ülkelerin Rekabet Sıralamaları 10.06.2018 tarihinde http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport adresinden alınmıştır.

Westerlund, J., (2008). Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*. 23: 193-233.

World Bank (2017). Çalışmadaki Ülkelerin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergelerine Dair Veriler 10.12.2017 tarihinde www.worldbank.com adresinden alınmıştır.

EKLER

Ekler 1.1. BRICS ve Türkiye'nin İhracat ve İthalat Mal Kompozisyonu

Brezilya'nın En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler(Milyon Dolar)

Ülke Adı	2015	2016	2017
Dünya	191.126	185.235	217.739
Çin	35.607	35.133	47.488
ABD	24.215	23.299	27.045
Arjantin	12.800	13.417	17.618
Hollanda	10.044	10.322	9.252
Japonya	4.844	4.604	5.263
Şili	3.978	4.080	5.031
Almanya	5.171	4.860	4.911
Hindistan	3.617	3.161	4.657
Meksika	3.588	3.813	4.514
İspanya	2.971	2.629	3.840

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Brezilya'nın En Çok İthal Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	Ürün Adı	2015	2016	2017
'2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	8.628	7.299	11.847
'8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	5.361	4.851	5.449
'8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	4.282	3.620	4.341
'8542	Elektronik entegre devreler	2.961	2.810	4.114
'2701	Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. katı yakıtlar	2.045	1.758	3.393
'3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	3.252	3.282	3.218
'2709	Ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar)	7.380	2.898	2.966
'8703	Binek otomobilleri ve esas itibarıyla insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	5.019	2.849	2.956
'3002	İnsan kanı, hayvan kanı, serum, aşı, toksin vb. Ürünler	2.734	2.625	2.898
'3105	Azot, fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler	2.031	2.057	2.567
'3808	Haşarat öldürücü, dezenfekte edici, zararlıları yok edici, sürgünleri önleyici, bitkilerin büyümesini düzenleyici ürünler	3.080	2.375	2.468
'3104	Potashlı mineral veya kimyasal gübreler	2.555	2.029	2.438
'2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	5.919	2.688	2.424
'8529	Sadece veya esas itibarıyla 85.25 ila 85.28 pozisyonlarında yer alan cihazlara mahsus aksam ve parçalar	2.178	1.341	2.066
'8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	2.115	1.530	1.973
'3102	Azotlu mineral veya kimyasal gübreler	1.583	1.592	1.970
'2933	Sadece azotlu heterosiklik bileşikler	2.051	2.063	1.889
'9018	Tıpta, cerrahide, dişçilikte ve veterinerlikte kullanılan alet ve cihazlar	1.339	1.120	1.215

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Brezilya'nın En Çok İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler(Milyon Dolar)

Ülke Adı	2015	2016	2017
Dünya	171.446	137.552	150.749
Çin	30.719	23.363	27.321
ABD	26.761	24.099	25.086
Arjantin	10.284	9.084	9.435
Almanya	10.376	9.130	9.227
G. Kore	5.420	5.448	5.239
Meksika	4.377	3.528	4.238
İtalya	4.684	3.711	3.968
Japonya	4.877	3.566	3.762
Fransa	4.463	3.682	3.726
Şili	3.410	2.882	3.452

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Rusya'nın İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜNLER	2015	2016	2017
2709	Ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar)	89.576	73.676	93.306
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	67.403	45.952	58.244
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	10.797	45.239	52.888
2701	Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. Katı yakıtlar	9.480	8.907	13.530
7207	Demir/alaşimsız çelikten yarı mamuller	4.637	4.471	6.031
1001	Buğday ve mahlut	3.949	4.216	5.791
7601	İşlenmemiş alüminyum	6.076	4.988	5.464
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	47.518	4.064	4.721
7102	Elmaslar	3.945	4.833	4.700
4407	Uzunlamasına kesilmiş, biçilmiş ağaç; kalın >=6 mm	3.074	3.194	3.990
7403	Aritilmiş bakır, işlenmemiş bakır alaşımları	3.085	2.404	3.646
7110	Platin, paladyum, rodyum, iridyum, osmiyum, rutenyum (ham, pudra vb.)	980	2.398	3.279
7208	Demir/çelik sıcak hadde yassı mamulleri-Genişlik 600mm. Fazla	2.165	2.412	3.060
3105	Azot, fosfor ve potasyum gibi; iki/üçünün karışımları	3.221	2.608	2.748
7108	Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	1.506	908	2.359
3102	Azotlu mineral/kimyasal gübreler	2.672	2.171	2.337
3104	Potashlı mineral/kimyasal gübreler	2.958	1.856	2.129
303	Dondurulmuş balık	1.858	1.966	2.057
8411	Turbojetler, turbo-propeller, diğer gaz türbinleri	1.761	1.523	1.968
1512	Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	1.191	1.440	1.779

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Rusya'nın İhracatında Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülke Adı	2015	2016	2017
Dünya	343.907	285.901	359.151
Çin	28.335	28.021	38.922
Hollanda	40.198	29.255	35.611
Almanya	15.906	21.258	25.747
Belarus	12.428	14.051	18.425
Türkiye	11.703	13.698	18.221
İtalya	16.204	11.931	13.839
Kore Cumhuriyeti	13.196	10.027	12.345
Kazakistan	10.302	9.427	12.324
Polonya	9.513	9.099	11.578
ABD	8.393	9.426	10.735

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Rusya'nın İthal Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜN	2015	2016	2017
3004	Tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	6.796	6.948	8.395
8517	Telli telefon-telgraf için elektrikli cihazlar	6.335	6.714	8.393
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	839	6.581	8.015
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	5.377	5.717	7.939
8419	Isı değişikliği yöntemi ile maddeleri işlemek için cihazlar	2.558	6.106	6.950
8703	Otomobil, steysin vagonlar, yarış arabaları	6.490	6.027	6.697
8471	Otomatik bilgi işlem makineleri, üniteleri	4.034	3.824	5.097
8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	879	1.031	1.999
8481	Muslukçu, borucu eşyası-basınç düşürücü, termostatik valf dahil	1.527	1.586	1.825
3002	İnsan ve hayvan kanı, serum, aşı, toksin vb. Ürünler	1.431	1.424	1.781
8479	Kendine özgü fonksiyonlu makine ve cihazlar	1.541	1.322	1.739
9018	Tıp, cerrahi, dişçilik, veterinerlik alet ve cihazları	1.575	1.617	1.738
8701	Traktörler	506	694	1.716
4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	1.297	1.301	1.704
8413	Sıvılar için pompalar, sıvı elevatörleri	1.304	1.274	1.690
8421	Santrifüjle çalışan kurutma, filtre, arıtma cihazları	1.321	1.334	1.561
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb kösele	1.160	1.104	1.545
2818	Suni korendon alüminyum oksit ve hidroksit	1.488	1.326	1.536
8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici vb.	603	729	1.510
8707	Kara taşıtları için karoserileri	1.078	1.125	1.507

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Rusya'nın En Çok İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülke Adı	2015	2016	2017
Dünya	182.781	182.261	228.212
Çin	35.199	38.087	48.042
Almanya	18.992	19.451	24.228
ABD	11.490	11.066	12.664
Belarus	7.989	9.406	11.768
İtalya	7.934	7.845	10.109
Fransa	5.563	8.492	9.633
Japonya	6.819	6.680	7.761
Kore Cumhuriyeti	4.532	5.113	6.933
Kazakistan	4.275	3.612	4.917
Ukrayna	5.643	3.951	4.912

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Hindistan'ın İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	Ürün Adı	2015	2016	2017
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	30.455	26.954	24.149
7102	Elmaslar (işlenmiş olsun olmasın, fakat mihlanmamış veya takılmamış)	21.873	24.037	18.108
7113	Mücevherci eşyası ve aksamı (kıymetli metallere veya kıymetli metallere kaplama metallere)	9.992	12.554	9.843
3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	11.236	11.613	8.697
8703	Binek otomobilleri ve esas itibarıyla insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	5.393	6.368	5.033
1006	Pirinç	6.380	5.316	5.640
7108	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	5.312	4.341	1.484
8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	3.886	4.022	3.404
202	Sığır eti (dondurulmuş)	4.031	3.682	2.993
306	Kabuklu hayvanlar (canlı, taze, soğutulmuş, dondurulmuş, kurutulmuş, tuzlanmış veya benzer işlem görmüş)	3.196	3.597	3.953
5205	Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) (ağırlık itibarıyla pamuk oranı $\geq$ %85 ve perakende olarak satılacak hale getirilmemiş)	3.737	3.162	2.407
6109	Tişörtler, fanilalar, atletler, kaşkorseler ve diğer iç giyim eşyası (örme)	2.858	2.756	1.943
6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek, vb.(yüzme kıyafetleri hariç)	2.687	2.464	1.598
3808	Haşarat öldürücü, dezenfekte edici, zararlıları yok edici,sürgünleri önleyici, bitkilerin büyümesini düzenleyici ürünler	1.931	2.063	1.810
8803	88.01 ve 88.02 Pozisyonlarındaki hava taşıtlarının aksam ve parçaları	1.299	1.963	1.505
8905	Fener, yangın söndürme, tarak gemileri, yüzer vinçler vb; yüzer havuzlar; yüzer-dalabilen sondaj ve üretim platformları	2.765	1.886	2.075
6403	Dış tabanı kauçuktan, plastik maddeden, tabii veya terkip yoluyla elde edilen köseleden ve yüzü deriden olan ayakkabılar	1.923	1.885	1.398
3204	Sentetik organik boyayıcı maddeler, floresanlı aydınlatma maddeleri veya lüminofor olarak kullanılan organik ürünler	1.867	1.843	1.571
2933	Sadece azotlu heterosiklik bileşikler	1.581	1.788	1.656

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Hindistan'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülke Adı	2015	2016	2017
Dünya	264.381	260.326	216.913
ABD	40.313	42.000	34.828
B.A.E.	29.990	30.691	20.780
Hong Kong	12.147	13.209	10.778
Çin	9.577	8.910	9.100
Singapur	7.805	7.390	7.516
Birleşik Krallık	8.891	8.567	6.693
Almanya	7.023	7.177	6.236
Vietnam	5.357	5.957	6.078
Bangladeş	5.522	5.668	5.807
Belçika	5.006	5.358	4.454
Nepal	3.195	4.526	4.348

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Hindistan'ın İthalatındaki Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP	Ürün Adı	2014	2015	2016
2709	Ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar)	135.826	72.322	60.876
7108	Altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	31.040	35.000	22.931
7102	Elmaslar (işlenmiş olsun olmasın, fakat mihlanmamış veya takılmamış)	21.610	16.405	18.978
8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	13.432	15.814	14.729
2701	Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. katı yakıtlar	16.395	14.115	12.698
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	10.599	10.852	10.618
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	17.627	11.868	9.586
1511	Palm yağı ve fraksiyonları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	6.551	5.922	5.642
8471	Otomatik bilgi işlem mak. bunlara ait birimler; manyetik veya optik okuyucular, verileri koda dönüştüren ve işleyen mak.	4.530	5.221	4.606
713	Kuru baklagiller (kabuksuz) (taneleri ikiye ayrılmış)	2.685	3.635	4.012
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	4.203	3.986	3.689
8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	3.653	3.795	3.668
8541	Diyodlar, transistörler vb yarı iletken tertibat; ışık yayan diyodlar; monte edilmiş piezo elektrik kristaller	1.288	2.559	3.633
1507	Soya yağı ve fraksiyonları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	1.985	2.698	3.015
8905	Fener, yangın söndürme, tarak gemileri, yüzer vinçler vb; yüzer havuzlar; yüzer-dalabilen sondaj ve üretim platformları	2.611	2.027	2.537
3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	2.921	2.686	2.508
2603	Bakır cevherleri ve konsantreleri	5.320	4.094	2.459
7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş külçeler	3.155	2.981	2.143
8481	Borular, kazanlar, tanklar, depolar ve benzeri diğer kaplar için musluklar, valfler (vanalar) ve benzeri cihazlar	1.077	1.142	2.109
2902	Siklik hidrokarbonlar	2.418	1.820	2.105
8803	88.01 ve 88.02 Pozisyonlarındaki hava taşıtlarının aksam ve parçaları	1.600	1.673	2.096

7103	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar	870	1.591	2.054
3105	Azot, fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler	2.111	3.478	1.987
8523	Sesleri ve diğer fenomenleri kaydetmeye mahsus diskler, bantlar, katı hal kalıcı depolama aygıtları, akıllı kartlar vb	1.398	1.505	1.833
7106	Gümüş (altın veya platin yaldızlı gümüş dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	4.255	4.262	1.832
2905	Asiklik alkoller ve bunların halojenlenmiş, sülfolanmış, nitrolanmış veya nitrozalanmış türevleri	2.315	1.909	1.758
3904	Vinil klorür veya diğer halojenlenmiş olefinlerin polimerleri (ilk şekillerde)	1.757	1.617	1.752
8542	Elektronik entegre devreler	1.506	1.527	1.640
2809	Difosfor pentaoksit, fosforik asit ve polifosforik asitler	1.251	1.578	1.626
8528	Monitörler ve projektörler, televizyon alıcı cihazları	1.678	1.602	1.575

Kaynak:ITC Trademap (www.trademap.org)

Hindistan'ın En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler(Milyon Dolar)

Ülke Adı	2014	2015	2016	2017
Dünya	459.369	390.744	356.704	337.414
Çin	58.231	61.604	60.469	55.886
ABD	20.440	20.464	20.395	19.441
B.A.E.	27.288	20.283	19.247	16.677
Suudi Arabistan	32.704	21.353	18.460	15.441
İsviçre	21.133	21.113	14.852	14.931
G. Kore	13.437	13.088	12.213	12.500
Endonezya	15.185	13.902	12.184	12.212
Almanya	12.707	11.829	11.499	9.789
Irak	16.070	11.300	9.976	11.512
Japonya	9.964	9.635	9.810	7.993
Avustralya	9.935	9.412	8.724	10.079
Malezya	10.929	9.560	8.656	6.565

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Çin İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP NO.	Ürün Adı	2014	2015	2016	2017
8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	195.292	212.570	201.365	219.421
8471	Otomatik bilgi işlem mak. bunlara ait birimler; manyetik veya optik okuyucular, verileri koda dönüştüren ve işleyen mak.	163.425	137.211	125.006	142.184
8542	Elektronik entegre devreler	61.213	69.362	61.157	66.507
9405	Diğer aydınlatma cihazları, ışıklı panolar, ışıklı tabelaları ve benzer eşya ve bu eşyanın aksam ve parçaları	31.097	35.662	29.971	29.003
9013	Sıvı kristalli tertibat, lazerler, diğer optik cihaz ve aletler	34.693	33.961	28.741	28.419
8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	28.443	28.258	28.276	31.049
8528	Monitörler ve projektörler, televizyon alıcı cihazları	30.326	28.179	28.231	31.486
8541	Diyodlar, transistörler vb yarı iletken tertibat; ışık yayan diyodlar; monte edilmiş piezo elektrik kristaller	30.637	31.610	26.613	26.774

9403	Diğer mobilyalar ve bunların aksam ve parçaları	28.435	29.135	25.912	26.685
8473	84.69 ila 84.72 pozisyonlarındaki makina ve cihazlarda kullanılmaya elverişli aksam-parça-aksesuarlar (kutu, kılıf vb)	31.229	28.854	25.856	32.952
4202	Deri ve köseleden sandık, bavul, valiz, evrak çantası, seyahat eşyası, kılıf vb.	27.122	28.202	24.923	26.882
6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek, vb.(yüzme kıyafetleri hariç)	25.497	25.877	24.833	24.902
8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertörler (örneğin; redresörler) ve endüktörler	27.743	26.341	24.318	25.315
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar ve bunların aksam ve parçaları	23.586	23.644	21.867	23.469
6402	Dış tabanı ve yüzü kauçuk veya plastik maddeden olan diğer ayakkabılar	26.459	24.510	21.405	21.573
8544	İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber optik kablolar	22.191	21.406	20.883	22.172
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	25.777	19.087	19.395	25.503
8443	Baskı yapmaya mahsus makinalar; kopyalama ve faks makinaları; bunların aksam, parça ve aksesuarları	23.952	21.143	18.702	18.087
9503	Üç tekerlekli bisikletler, skuterler, oyuncak bebekler, diğer oyuncaklar, küçültülmüş modeller, bilmeceler (puzzle)	14.135	15.664	18.383	24.261
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar, ortam ısıtıcıları, saç ve el kurutucuları, ütüler, rezistanlar	19.326	18.805	18.324	19.623
8901	Yolcu gemileri, gezinti gemileri, feribotlar, yük gemileri, mavnalar ve insan veya yük taşımaya mahsus benzeri gemiler	17.915	20.374	17.776	17.926
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	21.033	19.719	17.628	17.325
3926	Plastikten diğer eşya	18.845	17.942	16.629	17.928
6104	Kadın ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, etek, pantolon, tulum ve şort (örme)(yüzme kıyafeti hariç)	23.456	19.387	15.998	15.232
8518	Mikrofonlar ve mesnetleri, hoparlör, kulaklık, mikrofon-kulaklık setleri, ses frekansı yükseltici setleri, amplikatörler	14.937	15.773	14.989	16.314

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Çin'in En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülke Adı	2014	2015	2016	2017
Dünya	2.342.293	2.273.468	2.097.637	2.271.796
ABD	397.099	409.979	385.678	431.664
Hong Kong	363.077	330.463	287.252	280.975
Japonya	149.391	135.616	129.268	137.368
G. Kore	100.333	101.286	93.707	102.834
Almanya	72.703	69.155	65.214	71.224
Vietnam	63.730	66.017	61.094	72.117
Hindistan	54.217	58.228	58.398	67.925
Hollanda	64.929	59.453	57.447	67.325
Birleşik Krallık	57.141	59.567	55.664	57.039
Singapur	48.911	51.942	44.496	45.668
Rusya Federasyonu	53.677	34.757	37.340	43.149
Malezya	46.353	43.980	37.660	41.999
Tayvan	46.277	44.893	40.228	38.780

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Çin İthalatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP NO.	Ürün Grubu	2014	2015	2016
8542	Elektronik entegre devreler	218.520	230.657	227.617
2709	Ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar)	228.288	134.343	116.661
7108	Altın (platin kaplamalı altın dâhil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	0	78.977	63.985
2601	Demir cevherleri ve konsantreleri	93.439	57.393	58.033
8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	43.854	48.419	45.900
9013	Sıvı kristalli tertibat, lazerler, diğer optik cihaz ve aletler	50.028	46.341	37.981
8703	Binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar	59.730	44.212	44.005
1201	Soya fasulyesi	40.262	34.790	33.981
8541	Diyodlar, transistörler vb. yarı iletken tertibat; ışık yayan diyodlar; monte edilmiş piezo elektrik kristaller	31.372	29.351	27.866
8471	Otomatik bilgi işlem mak. bunlara ait birimler; manyetik veya optik okuyucular, verileri koda dönüştüren ve işleyen mak.	28.725	26.058	25.766
8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	27.375	23.351	25.469
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	30.165	24.895	23.002
2603	Bakır cevherleri ve konsantreleri	21.464	18.781	20.888
8802	Helikopterler, uçaklar vb; uzay araçları (uydular dâhil), uzay araçlarını fırlatıcı araçlar ve yörünge-altı araçları	25.963	23.610	20.432
7403	Rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları (ham)	25.501	20.936	18.118
2902	Siklik hidrokarbonlar	21.602	16.479	15.626
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı (anahtarlar, röleler, sigortalar, fişler, kutular vb.)	15.331	14.138	14.200
3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	12.843	13.037	14.090

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Çin'in En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler(Milyon Dolar)

Ülke Adı	2014	2015	2016	2017
Dünya	1.959.235	1.679.564	1.587.921	1.840.957
G. Kore	190.109	174.506	158.975	177.523
Japonya	162.921	142.903	145.671	165.494
ABD	160.065	148.693	135.120	154.839
Almanya	105.013	87.623	86.109	96.932
Avustralya	97.631	73.510	70.895	94.632
Brezilya	51.653	44.089	45.855	58.476
Malezya	55.652	53.277	49.270	53.961
Vietnam	19.906	29.832	37.172	50.374
Tayland	38.332	37.169	38.532	41.805
Rusya Federasyonu	41.594	33.259	32.260	41.351
Singapur	30.829	27.581	26.014	34.133
İsviçre	40.541	41.200	39.945	33.014
Sudi Arabistan	48.508	30.021	23.626	31.751

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Güney Afrika İhracatında Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

GTİP NO	Ürün Adı	2014	2015	2016	2017
7110	Platin	6.504	6.486	6.026	6.579
2701	Taşkömürü	5.192	4.248	3.862	5.791
8703	Motorlu taşıtlar (yolcu taşıma)	4.372	4.726	5.273	5.674
7108	Altın (yarı işlenmiş)	4.726	2.005	3.440	5.184
2601	Demir cevherleri	6.738	2.652	3.582	4.565
7202	Ferro-alyajlar	4.099	2.804	3.508	3.775
8704	Motorlu taşıtlar (eşya taşıma)	3.024	2.233	2.754	2.974
2602	Manganez cevherleri	1.643	1.206	1.401	2.618
2710	Hafif yağlar (benzin, gazyağı)	3.081	2.793	2.034	2.409
2610	Krom cevherleri	1.073	1.209	1.274	2.165
7102	Elmaslar	2.423	1.602	1.972	1.907

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Güney Afrika'nın En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülke Adı	2014	2015	2016	2017
Dünya	90.162	69.631	74.110	88.267
Çin	8.680	5.802	6.812	8.584
ABD	6.420	5.247	5.473	6.686
Almanya	4.236	4.237	5.259	6.312
Japonya	4.869	3.644	3.450	4.174
Hindistan	3.769	3.146	4.206	4.164
Botswana	4.774	3.792	3.712	3.147
Namibia	4.529	3.845	1.941	3.572
İngiltere	3.458	3.057	3.158	3.491
Mozambik	3.001	2.143	2.263	3.546
Hollanda	2.995	1.825	1.988	2.851

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Güney Afrika'nın En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülke Adı	2014	2015	2016	2017
Dünya	99.892	79.590	74.744	83.221
Çin	15.449	14.603	13.536	15.231
Almanya	10.003	9.423	8.817	9.617
ABD	6.595	5.292	4.977	5.520
Hindistan	4.551	3.940	3.104	3.920
Suudi Arabistan	7.129	2.218	2.835	3.832
Japonya	3.777	3.062	2.552	2.830
Tayland	2.376	1.792	2.154	2.497
İngiltere	3.271	2.492	2.159	2.494
İtalya	2.642	2.019	1.840	2.221
Fransa	2.207	1.662	2.249	2.110
Nijerya	5.135	4.579	2.069	1.717
İspanya	1.717	1.243	1.322	1.581
Brezilya	1.369	1.280	1.401	1.560
Angola	2.018	1.211	1.271	1.339
Hollanda	1.444	1.111	1.285	1.234

Kaynak: ITC Trademap (www.trademap.org)

Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)

Ülke	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Toplam	156 996 381	142 529 584	143 838 871	157 610 158	151 802 637	152 461 737	134 906 869	113 883 219	102 142 613
Almanya	15 119 034	13 998 653	13 417 033	15 147 423	13 702 577	13 124 375	13 950 825	11 479 066	9 793 006
İngiltere	9 603 375	11 685 790	10 556 393	9 903 172	8 785 124	8 693 599	8 151 430	7 235 861	5 937 997
BAE	9 184 173	5 406 993	4 681 255	4 655 710	4 965 630	8 174 607	3 706 654	3 332 885	2 896 572
Irak	9 054 779	7 636 670	8 549 967	10 887 826	11 948 905	10 822 144	8 310 130	6 036 362	5 123 406
ABD	8 654 342	6 623 347	6 395 842	6 341 841	5 640 247	5 604 230	4 584 029	3 762 919	3 240 597
İtalya	8 473 593	7 580 837	6 887 399	7 141 071	6 718 355	6 373 080	7 851 480	6 505 277	5 888 958
Fransa	6 584 451	6 022 485	5 845 032	6 464 243	6 376 704	6 198 536	6 805 821	6 054 499	6 211 415
İspanya	6 302 259	4 988 483	4 742 270	4 749 584	4 334 196	3 717 345	3 917 559	3 536 205	2 818 470
Hollanda	3 864 645	3 589 432	3 154 867	3 458 689	3 538 043	3 244 429	3 243 080	2 461 371	2 127 297
İsrail	3 407 505	2 955 545	2 698 139	2 950 902	2 649 663	2 329 531	2 391 148	2 080 148	1 522 436
İran	3 259 325	4 966 176	3 663 760	3 886 190	4 192 511	9 921 602	3 589 635	3 044 177	2 024 546
Belçika	3 151 441	2 548 240	2 557 805	2 939 108	2 573 804	2 359 575	2 451 030	1 960 441	1 795 682
Romanya	3 139 193	2 671 249	2 815 506	3 008 011	2 616 313	2 495 427	2 878 760	2 599 380	2 201 936
Polonya	3 070 804	2 650 505	2 329 176	2 401 689	2 058 857	1 853 700	1 758 252	1 504 280	1 322 218
Çin	2 936 267	2 328 044	2 414 790	2 861 052	3 600 865	2 833 255	2 466 316	2 269 175	1 600 296
Bulgaristan	2 803 408	2 383 500	1 675 928	2 040 157	1 971 247	1 684 989	1 622 777	1 497 384	1 385 544
Rusya Federasyonu	2 734 583	1 732 954	3 588 331	5 943 014	6 964 209	6 680 777	5 992 633	4 628 153	3 189 607
Suudi Arabistan	2 734 481	3 172 081	3 472 514	3 047 134	3 191 482	3 676 612	2 763 476	2 217 646	1 768 216
Mısır	2 360 867	2 732 926	3 124 876	3 297 538	3 200 362	3 679 195	2 759 311	2 250 577	2 599 030
Cezayir	1 712 897	1 736 371	1 825 875	2 078 889	2 002 689	1 813 037	1 470 547	1 504 590	1 777 198
Diğerleri	48 844 960	45 119 303	49 442 113	54 406 913	50 770 854	47 181 694	44 241 975	37 922 821	36 918 183

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)

Ülke	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Toplam	233 797 921	198 618 235	207 234 359	242 177 117	251 661 250	236 545 141	240 841 676	185 544 332	140 928 421
Çin	23 370 736	25 441 433	24 873 457	24 918 224	24 685 885	21 295 242	21 693 336	17 180 806	12 676 573
Almanya	21 302 080	21 474 989	21 351 884	22 369 476	24 182 422	21 400 614	22 985 567	17 549 112	14 096 963
Rusya Federasyonu	19 514 097	15 162 386	20 401 757	25 288 597	25 064 214	26 625 286	23 952 914	21 600 641	19 450 086
ABD	11 945 120	10 867 793	11 141 462	12 727 562	12 596 170	14 130 546	16 034 121	12 318 745	8 575 737
İtalya	11 304 914	10 218 387	10 639 042	12 055 972	12 884 864	13 344 468	13 449 861	10 139 888	7 594 645
Fransa	8 070 928	7 364 715	7 597 687	8 122 571	8 079 840	8 589 896	9 229 558	8 176 600	7 091 795
İran	7 492 181	4 699 777	6 096 254	9 833 290	10 383 217	11 964 779	12 461 532	7 645 008	3 405 986
İsviçre	6 899 990	2 502 961	2 445 864	4 821 031	9 645 289	4 304 864	5 018 977	3 153 702	1 999 386
Güney Kore	6 608 882	6 384 242	7 057 439	7 548 319	6 088 318	5 660 093	6 298 483	4 764 057	3 118 214
İngiltere	6 548 621	5 320 237	5 541 277	5 932 227	6 281 414	5 629 455	5 840 380	4 680 611	3 473 433
İspanya	6 373 056	5 679 305	5 588 524	6 075 843	6 417 719	6 023 625	6 196 452	4 840 062	3 776 917
Hindistan	6 216 653	5 757 246	5 613 515	6 898 577	6 367 791	5 843 638	6 498 651	3 409 938	1 902 607
BAE	5 546 932	3 701 153	2 008 690	3 253 024	5 384 468	3 596 545	1 649 456	698 421	667 857
Japonya	4 281 508	3 943 604	3 140 055	3 199 915	3 453 190	3 601 427	4 263 730	3 297 796	2 781 971
Hollanda	3 747 620	3 000 336	2 914 359	3 517 164	3 363 585	3 660 634	4 004 955	3 156 000	2 543 073
Belçika	3 728 942	3 200 764	3 146 936	3 863 892	3 843 376	3 690 309	3 959 279	3 213 606	2 371 516
Polonya	3 445 938	3 244 193	2 977 662	3 082 128	3 184 533	3 058 078	3 496 189	2 620 956	1 817 093
Malezya	3 138 559	1 996 955	1 339 168	1 160 993	1 230 783	1 278 247	1 567 503	1 124 036	960 938
Vietnam	3 048 050	1 735 856	1 756 262	2 009 894	1 666 812	1 213 957	1 009 484	751 327	456 660
Çek Cumhuriyeti	2 828 107	2 561 652	2 218 334	2 420 199	2 627 288	2 005 342	1 755 452	1 327 672	1 028 650
Diğerleri	68 385 008	54 360 250	59 384 732	73 078 219	74 230 073	69 628 095	69 475 798	53 895 347	41 138 321

Kaynak: TÜİK

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ali ÇELİK

Doğum Yeri ve Tarihi : Mazgirt-1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF İktisat Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi SBE İktisat ABD

Vytautas Magnus University, Department of Economics.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İletişim

E-posta Adresi : alicelik6209@gmail.com

Telefon : 0531 354 2926

Tarih : 09.04.2019